

SLOVENSKI SLAVISTIČNI KONGRES
ZAGREB 2006

PRESEGANJE MEJE 17

Izdajanje slovenske leposlovne klasike
Slovenistični Zagreb
Ilirizem

Slovanske literature in slovenska književnost
Slovenistična in primerjalna literarna veda
Slovenist v razredu
Mladinska književnost

Preseganje meje

**Izdajanje slovenske leposlovne klasike
Slovenistični Zagreb
Ilirizem**

**Slovanske literature in slovenska književnost
Slovenistična in primerjalna literarna veda
Slovenist v razredu
Mladinska književnost**

Uredil
Miran Hladnik

Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2006

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 17

Slovenski slavistični kongres, Zagreb 5.–7. 10. 2006

Preseganje meje: izdajanje slovenske leposlovne klasike, slovenistični Zagreb, ilirizem, slovanske literature in slovenska književnost, slovenistična in primerjalna literarna veda, slovenist v razredu, mladinska književnost

Uredil Miran Hladnik

Izdalo Slavistično društvo Slovenije

Ljubljana, 2006

Recenzija: prof. dr. Marko Juvan, prof. dr. Zoltan Jan

Tiskarna Birografika Bori, Ljubljana

Kongres in izdajo zbornika je finančno podprlo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)

821.163.6.09(082)

811.16(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2006 ; Zagreb)

Preseganje meje : izdajanje slovenske leposlovne klasike, slovenistični Zagreb, ilirizem, slovanske literature in slovenska književnost, slovenistična in primerjalna literarna veda, slovenist v razredu, mladinska književnost / [Slovenski slavistični kongres, Zagreb, 5.-7. 10. 2006] ; uredil Miran Hladnik. - Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2006. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 17)

ISBN-10 961-91015-5-3

ISBN-13 978-961-91015-5-1

1. Gl. stv. nasl. 2. Hladnik, Miran

228833280

Kazalo

Miran Hladnik Slovenski slavistični kongres v Zagrebu	9
--	---

Izdajanje slovenske leposlovne klasike	13
---	-----------

France Bernik Zbirka slovenskih literarnih klasikov: Zgodovina in perspektive	15
--	----

Matija Ogrin in Tomaž Erjavec Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: Ekdotična vodila, standardi in možnosti	23
---	----

Marijan Dović Slovenska leposlovna klasika v elektronskih znanstvenih izdajah	35
--	----

Slovenistični Zagreb	47
-----------------------------	-----------

Jože Toporišič Moja zagrebška leta	49
---	----

Zoltan Jan Prispevek Frana Petreta k razvoju slovenske literarne vede	57
--	----

Klemen Lah Podoba hrvaških literarnih likov v slovenskih zgodovinskih pripovedih	67
---	----

Vladka Tucovič »Silno volim ljepotu tog grada, koji je i zao i dobar, i vjeran i nevjeran«: Zofka Kveder v Zagrebu (Ob 80-letnici smrti)	83
---	----

Francka Premk Slovenistični prispevki v reviji <i>Riječ</i> : Od 1995 do 2005 (Ob jubileju revije)	97
---	----

Ilirizem	109
-----------------	------------

Marko Stabej Slovenščina in južnoslovanski jeziki: Kako se razumemo?	111
---	-----

Anita Peti-Stantić Zunajjezikovna zgodovina jezika: Kopitar in Gaj	127
---	-----

Zrinka Blažević Ilirizem kot heterotopija	139
--	-----

Jožica Čeh Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča	151
---	-----

Blanka Bošnjak Vpliv ilirizma na slovensko književnost: Stanko Vraz	163
--	-----

Slovanske literature in slovenska književnost	175
Mirjana Benjak in Vesna Požgaj Hadži Dolga pot do sosedove sodobne proze	177
Agnieszka Będkowska-Kopczyk Poljski slovenist v akademskih klopeh: Pragmatika slovenističnega izobraževanja na akademskem nivoju	183
Michał Kopczyk <i>Terra</i> (ki je vedno manj) <i>incognita</i> : O položaju slovenske literature na Poljskem po letu 1991	191
Slovenistična in primerjalna literarna veda	197
Zvonko Kovač Domača-tuja (književna) slovenistika	199
Tone Smolej »Vplivologija je najhujša sovražnica vsake resne literarne zgodovine«: Zgodnje slovenske polemike o smiselnosti primerjalne književnosti	211
Milena Mileva Blažić Primerjalna mladinska književnost	217
Slovenist v razredu	231
Boža Krakar-Vogel Zakaj sodi slovenist med najbolj obremenjene učitelje	233
Marjana Hodak Med rutino in iskanjem smisla	239
Bernarda Rovtar V iskanju (izgubljene?) smiselnosti	245
Sonja Hudej Uresničevanje ciljev pouka v večpredstavni učilnici	251
Neža Ritlop Ne marajo slovenščine?	259
Mladinska književnost	263
Igor Saksida Sodobna slovenska mladinska poezija	265
Dragica Haramija Sodobna slovenska mladinska proza	281
Jakob J. Kenda Pionirska knjižnica	295
Janja Vidmar Sekcija za mladinsko književnost pri Društvu slovenskih pisateljev	299
Darka Tancer Kajnih Revija <i>Otrok in knjiga</i>	303
Manca Perko Bralna značka Slovenije	307
Predstavitve knjig in projektov	313
Melita Zemljak <i>Trajanje glasov štajerskega zabukovskega govora</i>	315
Dragica Haramija Prevodi slovenske mladinske književnosti v hrvaščino	317
Dragica Haramija <i>Geniji: Antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze</i>	319

Blanka Bošnjak <i>Premiki v sodobni slovenski kratki prozi</i>	322
Meta Grosman <i>Razsežnosti branja: Za boljšo bralno pismenost</i>	323
Helena Muha <i>Globalizacija jezika</i>	326
Metka Hojnik Verdev <i>Slovenščina v okviru projektnega tedna v prvem letniku prenovljenega programa Frizer/frizerka na Srednji strokovni in poklicni šoli Celje</i>	330
Irena Avsenik Nabergoj <i>Ljubezen in krivda Ivana Cankarja</i>	333
Mirjana Benjak in Vesna Požgaj Hadži <i>Brez predsodkov in stereotipov: Medkulturna sporazumevalna zmožnost v družbenem in političnem kontekstu</i>	336
Irena Novak Popov <i>Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi</i>	338
Tone Smolej in Matej Hriberšek <i>Retorične figure</i>	339
Franci Just <i>Panonski književni portreti</i>	340
Aleksandra Bizjak <i>Pridiga kot žanr</i>	341
Nataša Jakop <i>Pragmatična frazeologija</i>	343
Mojca Nidorfer Šiškovič <i>Svetovni dnevi slovenske literature</i>	345
Anton Vratuša <i>Nagovor na kongresu slovenskih slavistov v Lendavi 2005</i>	347
<i>Nagrajenci Slavističnega društva Slovenije leta 2006</i>	350
<i>Častni član Slavističnega društva Slovenije France Novak</i>	352
Rajko Korošec in Boštjan Grošelj <i>Zbirka Domača branja</i>	354

Miran Hladnik

Univerza v Ljubljani

Slovenski slavistični kongres v Zagrebu

Z letom 2006 načrtujemo serijo slovenskih slavističnih kongresov zunaj domačih meja: v Zagrebu, Trstu in Celovcu. Na simbolni ravni pomeni ta ekspanzija odpiranje vrat varnega zavetja »svojega prostora«, izstop iz samozadostnosti in odpoved določenosti nacionalne filologije z državnim teritorijem. Utemeljujejo jo potreba po promociji slovenistike na univerzah sosednjih držav, potreba po mednarodni vpetosti in soočanju z alternativnimi strokovnimi pogledi in praksami ter priložnost artikulacije tistih jezikovnih, literarnih in nacionalnopolitičnih tem, ki so povezane s kongresnim dogajališčem, v zagrebškem primeru zlasti ilirizma ter zagrebških Slovencev Stanka Vraza, Matije Valjavca, Ferda Kočevarja, Frana Celestina, Frana Erjavca, Zofke Kveder, Frana Ilešiča, Alojza Gradnika, Frana Petreta, Jožeta Pogačnika itd. Za vse našete seveda tudi tokrat ne bo časa, žal tudi ne za zelo zanimive pisatelje, ki so v Zagreb nosili samo tiskat svoje knjige (npr. Jožef Žemlja in Andrej Volkar). Zagrebško dogajališče referente nagovarja k razmisleku o arbitrarnosti kulturnih odločitev: koliko sta literarna in kulturna identiteta rezultat jezikovnih danosti, koliko pa zgolj posledica starih upravnih razdelitev in ekonomskih odločitev.

Hudo pretirano bi se bilo hvaliti, da se slovenski slovenisti tokrat prvič zbirajo na strokovno srečanje zunaj Slovenije. V okviru ameriškega slavističnega kongresa je npr. vsako leto tudi več slovenističnih sekcij in do zdaj so se izključno slovenistične teme predstavljale v različnih kongresnih centrih v ZDA. Referenti so bili Slovenci, poslušalci so bili Slovenci ali tuji slovenisti z dobrim znanjem slovenščine, pot in dnevnice je plačalo slovensko ministrstvo za znanost, jezik referatov in diskusije pa je bila angleščina. Doma smo predstavljali ta svoj kongresni turizem kot promocijo slovenistike v tujini in naciji je to godilo, posebej če se je o nastopih poročalo še v kakšni časopisni rubriki, seveda brez žalostne podrobnosti, da so neredko referenti brali samo svojima dvema soreferentoma (s katerima so si vse lahko povedali že v kakšnem ljubljanskem bifeju), predsedniku omizja in morebiti še koreferentu oziroma diskutantu.

V načrtovani seriji prihodnjih slovenskih slavističnih kongresov je bil na prvem mestu predviden Trst, ko pa je bil Trst iz različnih utemeljenih razlogov prestavljen v leto 2007, je pripadla vloga prvega kongresnega dogajališča zunaj

državnih meja Zagrebu. (Za takojšnjo pripravljenost in pomoč pri organizaciji se prisrčno zahvaljujem prof. dr. Zvonku Zvonku Kovaču s Filozofske fakultete v Zagrebu, dekanu fakultete prof. dr. Miljenku Jurkoviću pa za prostore, ki nam jih je prijazno odstopil.) Zagreb ima v naši zavesti prej status velikega mesta kot izpostave slovenstva ali slovenistike. Proti Zagrebu je gravitiral ves slovenski jugovzhod, ker mu je bilo tako bolj pri roki in bližje od Ljubljane. Med 14. in 16. stoletjem je slovenske in hrvaške dežele povezovalo kmečko trgovanje, za politično povezovanje so skrbeli Celjski grofje, v 15. stoletju Matija Korvin oziroma »naš« kralj Matjaž in od 16. stoletja dalje skupna vključenost pod habsburško krono. Več je nudila dela Hrvaška Slovincem kot narobe: tako gozdarjem kot profesorjem, služkinjam kot gledališčnikom, uradnikom, oficirjem in podjetnikom, zato ni čudno, da živijo v Zagrebu številni Slovenci.

Za Slovence je bil Zagreb vedno zanimiv tudi kot univerzitetno središče; tja (ali pa v Prago) so šli študirat tisti, ki jim je slovansko čustvovanje odsvetovalo vpis na graško ali dunajsko univerzo. Ljubljanski literarni zgodovinarji so Zagrebu vedno zavidali t. i. zagrebško interpretacijsko šolo – nezanimljivo število slovenskih univerzitetnih filologov si je pridobilo zagrebško doktorsko diplomo.

Ker imamo Slovenci težave z dojemanjem Zagreba kot enega od alternativnih slovenskih kulturnih centrov (na isti ravni s Trstom, Celovcem, Mariborom), nas vedno znova začudijo podatki o slovenskih avtorjih, ki so živeli, pisali in izdajali svoje knjige v Zagrebu ter tako vpisali mesto med začetna žarišča slovenske literature. Nad njimi visi nekakšna stigma, ali pa jih je doletela popolna pozaba. Pomislimo samo na Prešernovemu *Krstu* konkurenčno pesnitev *Sedem sinov* Jožefa Žemlje iz leta 1842, na Kočevarjevega *Mlinarjevega Janeza*, 1859, ki je ogrožal junaško prvenstvo Levstikovega *Martina Krpana*, in na satirično »noveleto« *Dijak v Luni* Andreja Volkarja, 1871, ki je zgodnji zgled daljše fantastične proze. Oboje, stigmo in pozabo, je mogoče pripisati strahu, da bi priznanje alternativnih kulturnih skupin in konceptov utegnilo ogroziti centralno in združevalno vlogo Ljubljane. Žemlja se je kar sam odpovedal svoji zagrebški knjigi in je šel raje skozi vrsto cenzorskih zapletov, samo da je lahko leto pozneje isto knjigo izdal v Ljubljani. Ferda Kočevarja, ki je veljal za enega najpametnejših Slovencev svojega časa (imel je visoko funkcijo računovodja zagrebške univerze in akademije), pa je kritika ostro zavrnila zaradi jezika, ki ga je avtor hotel približati štajerskim in kajkavskim bralcem.

Neenakopravnost Zagreba lepo ilustrira Josip Stritar, ki je sinu, ki je hotel tja kot učitelj takoj po prvi svetovni vojni, Zagreb odločno odsvetoval; do selitve z Dunaja potem ni prišlo, Stritarjevi potomci pa so utonili v nemštvu. Negativna stališča do slovenskega Zagreba, ki jih metaforično reprezentira lik »slovenskega uskoka« Stanka Vraza, naravnost kličejo po analizi in interpretaciji. Boleče slovensko razmerje do Zagreba je indikator dejstva, da odločitev za samostojno nacionalno eksistenco v prvi polovici 19. stoletja nikakor ni bila samoumevna in

da je rojevala različne dileme, ki jih je vsaka generacija dolžna znova premisliti. Morda je bila občutljivost razumljiva v času negotovega ustanavljanja lastne identitete, danes, ko nas ne bremeni več fantastično zahtevni projekt nacionalnega zedinjevanja, pa je anahrono.

Objektivni in sproščeni odnos do preteklih kulturnih dilem ovira žal slovenska obsesivna želja po oddaljevanju od vsega balkanskega in prispeva k pomanjkanju refleksije ter vodi k odrivanju in potlačitvi. Nelagodje ob odpiranju jezikovno-literarno-kulturnih alternativ v minulih stoletjih je žalosten znak slovenske nesamozavesti in strahu pred tem, da bi ponovno postale aktualne.

Literarni zgodovinar Henry Cooper je v svoji monografiji o Prešernu pred več kot 25 leti razložil, da imamo Slovenci Franceta Prešerna za svojo kulturno ikono zato, ker nam je ponudil uspešen model kulturnega preživetja in rasti. Na kratko povzeto gre Slovincem kulturno dobro zato, ker smo razvili posluš za tuje kulturne vrednote, si jih upali prevzeti in si jih znali prilagoditi. Prešernov pesniški zgled ni nagovarjal k zapredanju v toplo, varno, samozadostno, identitetno samoslovenstvo, ampak se je, tako kot njegov Črtomir, zavzel za tvegano odprtost tujemu in drugačnemu. Odpiranje nacionalne lupine pomeni tako sprejem tujih govorcev in tuje slovenistike kot ekspanzijo slovenistike preko državnih meja. Podjetne nacije odpirajo kulturne in promocijske centre po svetu, mi pa naj bi zgolj blagrovali svoj zapeček in uživali v dragem nam Blatnem dolu? »Slovenistični misijon« v Zagrebu je refleks tiste države, ki jo je nakazal Prešeren s Črtomirjem v koncu *Krsta pri Savici*, kjer pravi: »med svoje rojake / Slovence gre, **in dálej čez njih mejo**, / do smrti **tam** preganja zmot oblake« (poudarki M. H.), in jo v različnih oblikah ponavljajo vsa kapitalna slovenska literarna dela. Stališča kolegov slavistov, ki ste v anketi potrdili Zagreb za primerno lokacijo letošnjega kongresa in se kongresa tudi udeležili, pričajo, da Prešernova nazorska dediščina in Črtomirjev recept kulturnega preživetja še nista presežena.

Izbira Zagreba za slovenski slavistični kongres je nenavadna in predrzna samo na prvi pogled. Od nje si obetamo več koristi. 1. S tem promoviramo slovenistiko zunaj slovenskih meja in podpiramo njen razvoj na sosednji univerzi. Če je sprejemljivo, da hodijo v tujino brat svoje verze slovenski pesniki, potem ni prav nobenega razloga za dvom v smiselnost slovenističnega srečanja s promocijskim namenom v tujini. 2. Zaradi nezadostne reprodukcije naravnih govorcev (primanjkljaj je menda okrog 17.000 letno!) se soočamo z nujno po uvozu ljudi, ki jim bo slovenščina sprva tuj jezik, in s potrebo po prilagoditvi izobraževalnega sistema (tudi jezikovnega in literarnega pouka) takim interesentom. Srečanje s priučenimi govorci slovenščine čez mejo nam bo pomagalo uzavestiti in se sprijazniti s to potrebo. 3. Kongres dokazuje, da smo sposobni drugačne mesedbojne komunikacije, kot jo diktirajo naši proletarski rojaki ribiči, drvarji, senzacionalistični žurnalisti in tako imenovano javno mnenje, ki ga tako zelo radi neodgovorno zajahajo lokalni in državni politiki na obeh straneh. 4. Mimogrede lahko izrazimo tudi podporo in ponudimo pomoč

zagrebški slovenski skupnosti; premalo je poznano, da je v Zagrebu živelo tudi do 20.000 Slovencev.

Veseli me, da ste referenti uzavestili simbolično izbiro Zagreba za kongresno dogajališče in uglasili svoje prispevke na hrvaško-slovenske teme. Ker je takih več kot ena tretjina, ima zbornik lepo vidno rdečo nit, ki povezuje med seboj različne sekcije: tisto, kjer bo tekla beseda o ilirizmu, tisto, ki bo tehtala razmerje med nacionalno in primerjalno literarno vedo, tisto, ki bo obravnavala slovenistični Zagreb, in tisto, ki jo bo zanimala vloga literature pri pouku slovenščine.

V času, ko je marsikomu nevšečna vsaka prijazna misel o sosedih in bi najraje potlačil v pozabo vse, kar nas je kdaj kulturno povezovalo in nas še povezuje, nacionalistično zavzeti pa bi radi celo klicali na korajžo in postavljali zidove, smo slavisti na obeh straneh meje (ki se ji, tako upamo, počasi izteka rok trajanja) toliko bolj zadolženi, da namesto pregrad in prekopov kažemo na zgodovinske mostove, jih vzdržujemo in gradimo nove.

Izdajanje slovenske leposlovne klasike

France Bernik
SAZU, Ljubljana

Zbirka slovenskih literarnih klasikov

Zgodovina in perspektive

Ko je Anton Ocvirk neposredno po koncu druge svetovne vojne na pobudo Cirila Vidmarja leta 1946 prevzel glavno uredništvo Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev pri Državni založbi Slovenije, verjetno ni slutil, da bodo Zbrana dela postala trajna zbirka slovenske estetske književnosti. Poudarjal je le, da bo izdaja »zajela vse, kar je umetniško dragocenega in kulturno pomembnega ustvaril slovenski človek v preteklosti«.¹ Nikjer ni nakazal, da bi se zbirka mogla nadaljevati in da bi rasla z razvojem naše književnosti, o čemer smo danes prepričani. Ocvirk je na začetku izhajanja zbirke domislil zgolj njen koncept, ki ga je praksa v naslednjih letih dopolnjevala in nadgrajevala. Obveljalo je, da sodi vanjo klasik v celoti, njegove objavljene in neobjavljene literarne stvaritve, pa tudi njegova esejistika, publicistika, dnevniki in pisma. Dela naj bi bila razvrščena po vrsteh, najprej poezija, nato proza, potem dramatika, naposled ostalo gradivo, in objavljena naj bi bila po kronološkem vrstnem redu, najprej natisnjena, zatem nenatisnjena dela. Kar zadeva besedilo, naj bi Zbrana dela upoštevala avtorjevo poslednjo voljo. Vsa besedila naj bi bila objavljena v izvorni obliki. Dovoljena je samo pravopisna posodobitev, in še ta v kar najmanjši, skrajno obzirni meri, ki ne posega v semantično vsebino ne v slog literarnega dela; za posebno občutljivo velja pravopisna modernizacija poezije. Besedilom naj bo dodan znanstvenokritični aparat, ki vsebuje zunanjo in notranjo genezo del, njihov izid in odmev v strokovni javnosti ter stvarne opombe. Namesto uvodov k posameznim knjigam, ki so značilni za Prijateljeve izdaje klasikov pred drugo svetovno vojno in Cankarjeve zbrane spise v uredništvu Izidorja Cankarja, je Ocvirk načrtoval monografije o pesnikih in pisateljih. Monografije in zbrana dela naj bi izhajala »sinhronično«.² Tako je bila zbirka zasnovana in formalnega koncepta zbirke pozneje ni bilo treba spreminjati. Kot tak ni bil nikoli in za

¹ France Bernik, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev: Razgovor z glavnim urednikom dr. Antonom Ocvirkom, *Naši razgledi* III/23 (4. december 1954): 11–12.

² Prav tam.

nikogar sporen. Vprašanje je seveda, kako se je koncept v šestdesetih letih, odkar ga je prvi glavni urednik zasnoval, uresničeval v praksi.

K sodelovanju pri tako zasnovani zbirki je uspelo Ocvirku pritegniti naše najbolj uveljavljene literarne zgodovinarje. Koblar, Slodnjak, Rupel, Boršnikova, Gspan, Janez Logar in Dušan Pirjevec so bili z njim vred v prvih desetih, petnajstih letih izjemno delavni in izdali so obsežen opus slovenskih klasikov. Zdelo se je, kot da je dolgo nakopičena energija literarnih znanstvenikov naravnost čakala na svojo priložnost in sprostitev. Takoj v začetku so izšle štiri knjige, potem na leto tudi po več knjig, nekajkrat po sedem in celo osem knjig. Količinsko gledano, je do leta 1960 izšla približno tretjina doslej objavljenih Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, kar je občudovanja vreden dosežek. Tedaj pa je uplahnila zagnanost urednikov. Upočasnili se je ritem izdajanja del, skoraj je zastal. Leta 1960 je izšla npr. ena sama knjiga, v letih 1961 in 1962 po dve, v naslednjem letu spet samo ena. Razlog za tak upad dejavnosti je v monografijah k Zbranim delom, v problemu, ki je postal aktualen, ko je France Koblar napisal monografijo o Simonu Gregorčiču in jo leta 1959 predložil Državni založbi Slovenije.

Obstajajo zapiski, ki kažejo, da Koblarjeve monografije v rokopisu niso brali samo člani založniškega sveta založbe, kot je bilo pričakovati, marveč tudi ocenjevalci zunaj založbe.³ Po Koblarjevem mnenju se je po skoraj dveh letih izmikanja, sprenevedanja in skritega ravnanja z rokopisom izkazalo, da je monografijo o Gregorčiču cenzuriral marksistični ideolog Boris Zihlerl. Ko je Koblar nazadnje spet prišel do svojega rokopisa, pa mu ni bilo omogočeno, da bi pred kritikom in kritiki branil ali razjasnil obsežne, rdeče občrtane odlomke svoje monografije, v katerih naj bi bil domnevno preveč popustljiv do Antona Mahniča. Ker ni videl druge možnosti, je monografijo, namenjeno za Zbrana dela, prepustil Slovenski matici, ki jo je leta 1962 izdala. Po taki izkušnji z Gregorčičem, predvsem pa zato, ker ga glavni urednik ni branil pred marksistično cenzuro, se je Koblar poslovil od Zbranih del. Umaknil se je prizadet, ker se je zavedal, da je v prvem obdobju zbirke največ prispeval k njenemu razvoju. Uredil je zbrano delo Gregorčiča, Ketteja in Stritarja v šestnajstih knjigah ter napisal monografijo o Gregorčiču. Iz solidarnosti je Koblarju sledil Anton Slodnjak, ki je za dalj časa pretrgal sodelovanje z glavnim urednikom in je predzadnjo, deseto knjigo Levstika pripravil šele po sedemnajstih letih. Druga stran, vpletena v Koblarjev spor z Državno založbo Slovenije,⁴ trdi sicer, da je imel največ kritičnih pripomb na monografijo Ocvirk sam, ki naj bi se ne strinjal zlasti s Koblarjevim nesodobnim obravnavanjem Gregorčičevega verza in metaforike. Kakorkoli – vzroki za napetosti z založbo, naj so že bili politični ali strokovni, so na začetku

³ France Koblar, Gregorčič – monografija, *Nova revija* VI/58–60 (februar–april 1987): 412–19.

⁴ Ivan Bratko, Kamenček v mozaiku in razvoju, *Nova revija* VI/63–64 (julij–avgust 1987): 1303–07.

šestdesetih let opazno spremenili personalni sestav urednikov zbirke. Odšel je Koblar, za dalj časa Slodnjak, dokončno, čeprav iz drugih razlogov Pirjevec. Glavnemu uredniku po vsem tem ni ostalo drugega, kot da je določil nove naloge zbirke in se oprl na nove urednike.

V programski in personalni stiski je Ocvirku pomagala stoletnica rojstva Ivana Cankarja. Zasnoval je načrt Cankarjevega zbranega dela in zanj angažiral mlajše sodelavce. Nekateri so pri zbirki že sodelovali – France Bernik, Dušan Moravec in Janko Kos, dva je še pridobil in ju je, ustrezno njunim nagnjenjem, vključil v delo – Jožeta Mundo in Dušana Voglarja. Ta skupina urednikov je pod njegovim vodstvom pripravila in v devetih letih izdala Cankarjev opus v celoti. Projekt tridesetih knjig je zasenčil druge v zbirki. S Cankarjem so se Zbrana dela opomogla in ob še vedno ugodnih pogojih za slovensko leposlovje v tem času dosegla pravi razcvet. Od leta 1967 do 1976, do jubileja, je v zbirki povsem prevladoval naš najpomembnejši pisatelj in dramatik. Na leto sta izšli po dve, pogosto po tri njegove knjige, tudi po štiri, leta 1975 celo pet; zadnji dve, med njimi zaključna trideseta, sta med bralce prišli v jubilejnem letu. Vendar skupini petih urednikov ne bi uspelo v razmeroma kratkem času uresničiti največjega projekta Zbranih del, če se ne bi naslonila na izkušnje minulega dela. Brez *Zbranih spisov* v uredništvu Izidorja Cankarja s sodelovanjem Franceta Koblarja in Franceta Dobrovoljca (1925 do 1954), brez *Pisem Ivana Cankarja*, prav tako v uredništvu Izidorja Cankarja (1948), pa tudi brez *Zbranih del* Borisa Merharja (1951 do 1959) uresničitev Cankarjevega projekta v zbirki v takem času ne bi bila mogoča.

Po Cankarju se je program Zbranih del skrčil. Izhajala sta Župančič in Kraigher, v dveh knjigah je izšel Slavko Grum, začel je izhajati Fran S. Finžgar. Raznovrstna, čeprav količinsko razmeroma skromna storilnost označuje zbirko prav do smrti Antona Ocvirka v začetku leta 1980. Odhod prvega glavnega urednika je tako pomenil zarezo v izhajanju zbirke in priložnost za obračun o opravljenem delu. Statistično gledano, je v Ocvirkovem obdobju izšlo 132 knjig Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev ter pet knjig dopolnjene in komentirane Prijateljeve *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848–1895*, ki naj bi nadomestila monografije. Zadnja, šesta knjiga Prijatelja je bila natisnjena pozneje. V novo obdobje zbirke sta se po vsem tem prenesli obe njeni poglavitni nalogi. Najprej vprašanje novih avtorjev, ki so vredni uvrstitve v nacionalno znanstvenokritično zbirko. Vprašanje se je zastavilo z vso odločnostjo. Liberalizacija povojnega nedemokratskega sistema v Sloveniji, zlom komunizma v Evropi in pri nas, nastanek samostojne slovenske države in parlamentarne demokracije so prelomni dogodki, ki so ustvarili tudi za zbirko nove pogoje delovanja. Drugo vprašanje, vprašanje monografij k Zbranim delom, je bilo tako rekoč na začetku, saj se doslej sploh ni poskušalo tvorno reševati. Ostalo je odprto in se ni moglo opreti na nikakršne izkušnje. Koncept monografij je bilo treba šele domisliti in ga začeti uresničevati.

Po Ocvirkovi smrti je na predlog Državne založbe Slovenije prevzel mesto glavnega urednika zbirke France Bernik. V tej vlogi je prvič označen leta 1981 v tretji knjigi Finžgarjevega zbranega dela. Bernik je sprejel nalogo, da z uredniki nadaljuje in zaključi izdajanje nedokončanih zbranih del. Po letu 1981 se je tako nadaljevalo in do danes zaključilo zbrano delo Josipa Jurčiča, Janka Kersnika, Antona Aškerc, Otona Župančiča, Frana S. Finžgarja, Lojza Kraigherja in Prežihovega Voranca. Hkrati se je novi urednik s sodelavci posvetil vsestransko domišljenemu in pretehtanemu izboru novih avtorjev.

Izbor avtorjev za nacionalno zbirko, kanoniziranje pesnikov in pisateljev, določanje vzorčnih ustvarjalcev nacionalne književnosti je strokovno odgovorno delo, tak je tudi izbor urednikov. Pri klasikih 19. stoletja se njihova uvrstitev v zbirko ni zdela sporna, tudi sicer je strokovna kritika sprejela uveljavljeni pojem klasikov in ni ugovarjala nobenemu od klasikov v zbirki. Je pa nastal in se uresničil v drugi polovici 20. stoletja založniški projekt, ki bi ga mogli razumeti kot dopolnilo, če ne celo kot kritiko Ocvirkovega koncepta Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Mohorjeva družba je v petdesetih, šestdesetih letih preteklega stoletja in deloma čez izdajala katoliške pisatelje, ki jih Ocvirk ni ali še ni uvrstil v nacionalno zbirko – izbrana dela F. S. Finžgarja in Ivana Preglja v Koblarjevem uredništvu, izbrano Meškovo delo, ki ga je uredil Viktor Smolej, in zbrano delo Frana Detele v uredništvu Jakoba Šolarja in Janeza Dolenca. Finžgarja in Preglja smo kasneje uvrstili v Zbrana dela; Finžgarja na pobudo Franceta Bernika še pod Ocvirkovim glavnim uredništvom. Kljub temu se ni bilo mogoče osvoboditi vtisa, da je prvi glavni urednik oblikoval zbirko v znamenju uradne kulturne politike svojega časa in da ni bil enako naklonjen nazorsko različnim literarnim ustvarjalcem. Drugače in v drugem času se je do tega opredelil novi glavni urednik. Zagovarja stališče, da sodijo v Zbrana dela predstavniki vseh literarnih smeri v slovenski književnosti, pesniki in pisatelji vseh svetovnih nazorov, da literarne in idejne usmeritve sploh ne morejo biti osrednje merilo pri izboru klasikov.⁵ Temeljno merilo je in mora biti estetska kakovost literarnega ustvarjalca. V tem pogledu naj bi bila zbirka zakladnica estetskega pluralizma slovenske književnosti, njene umetniške zmogljivosti in sporočilne vitalnosti. V enem od intervjujev je Bernik problematiziral dotedanji, nedvomno prerealistični izbor klasikov, ko se je distanciral od predloga Borisa Kraigherja, o katerem piše Bratko in po katerem naj bi poleg avtorjev »krščanskega svetovnega nazora« upoštevali v zbirki še drugače misleče avtorje. Predlog je zvenel naravnost komično, saj se je razumel tako, kot da bi bili v komunističnem času pri nas nekrščanski pisatelji zapostavljeni. Bernik je tudi zavrnil Ivana Bratka, po katerem naj bil takrat, tj. leta 1987, »skrajni problem« oz. vnovič »pereči« problem zbirke »pravičnejše, objektivnejše ravnovesje med

⁵ Marjan Kunej, Imamo klasike, nimamo pa urednikov: Pogovor z dr. Francetom Bernikom, *Večer* 29. december 1989, 30.

'krščanskimi' in drugimi avtorji«. ⁶ Že takrat, torej v osemdesetih letih, kasneje še celo, sploh ni šlo več za pragmatično ravnotežje idejno različnih avtorjev. Pomembnejša od ideološke pripadnosti sta bila estetska kakovost in estetski pluralizem slovenske književnosti.

V soglasju z vrhovnim estetskim merilom je novo vodstvo Zbranih del kanoniziralo več najvidnejših literarnih ustvarjalcev in jih uvrstilo v nacionalno zbirko. Leta 1984 je začel izhajati Alojz Gradnik, v eni knjigi je bil leta 1988 objavljen Valentin Vodnik, isto leto je natisnjena prva knjiga Juša Kozaka, v letih 1991–92 je izšlo zbrano delo Antona Leskovca, leta 1991 se začneja Edvard Kocbek, dve leti za njim Anton Vodnik. Opus Stanka Majcna je začel izhajati leta 1994 in je kot Vodnikov zaključen, Jože Udovič se je s prvo knjigo pojavil leta 1999 in je danes prav tako zaključen. V zbirko so bili uvrščeni še Ivan Pregelj leta 2002, lani Zofka Kvedrova in Primož Kozak, letos Ludvik Mrzel in Dominik Smole.

Posebno vprašanje Zbranih del so monografije. Dejstvo je, da v Ocvirkovem času ni izšla nobena monografija. Praznino naj bi zapolnila Prijateljeva *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, pa še njena zadnja knjiga je bila objavljena po Ocvirkovi smrti. Nedvomno je zavrnitev Koblarjeve monografije o Gregorčiču nespodbudno vplivala na druge možne avtorje monografij, čeprav vseh vzrokov za monografski primanjkljaj zbirke ne gre iskati v tem. Težko je tudi ugotoviti, kako si je Ocvirk sploh zamišljal monografije, saj svojim sodelavcem ni dal konkretnega zgleda. Gotovo si je monografije predstavljal »precej drugače« od Koblarja, ⁷ vendar si sam ni bil dovolj na jasnem, kakšne naj bi bile. Od splošnega prepričanja, da bi monografije »osvetlile in razložile literarno osebnost z vseh mogočih vidikov«, ⁸ k bolj izdelanim, bolj stvarnim predstavam o njih ni prišel. Še leta 1965 je razmišljal zgolj o konceptu monografij, o tem, kako »do kraja utrditi njihovo strukturo, okvir in metodološki postopek«. ⁹ Kar ni in ni se mogel razbremeniti apriornih zamisli o sintetičnem literarnoraziskovalnem pisanju, čeprav se je literarna metodologija v Evropi in pri nas medtem že osvobodila ustaljenih miselnih vzorcev. Mlajše generacije so osvajale nove pristope, nov način interpretacije umetniških del. Strukturalizem in semiotika sta bila poznana tudi pri nas. Sproščal se je nov raziskovalni potencial in krepil metodološki pluralizem, zato ni naključje, da so se pojavile prve monografije k Zbranim delom šele v začetku devetdesetih let minulega stoletja. Domala petinštirideset let smo čakali na sintetične obravnave slovenskih klasikov,

⁶ Ivan Bratko, Kamenček v mozaiku in razvoju, *Nova revija* VI/63–64 (julij–avgust 1987): 1306.

⁷ Prav tam, 1303.

⁸ France Bernik, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev: Razgovor z glavnim urednikom dr. Antonom Ocvirkom, *Naši razgledi* III/23 (4. december 1954): 11.

⁹ *Dvajset let Državne založbe Slovenije*, Ljubljana: DZS, 1965, 27.

naposled se je odprlo in od leta 1990 do danes smo jih dobili šest. Monografije seveda niso napisane po eni vnaprej določeni shemi. Njihovi avtorji pripadajo različnim generacijam in literarnozgodovinskim šolam, zato je metodološka različnost monografij razumljiva, v nekem smislu skladna z duhom postmodernega pluralističnega časa.

Kljub uspešnemu nadaljevanju zbirke, ki je z monografijami zaživela v vseh razsežnostih, Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev ni bilo prizaneseno s težavami. Leta 2000 se je DZS na splošno presenečenje kulturne javnosti odpovedala zbirki. Njen prispevek k izdaji klasikov je bil sicer velik – 205 knjig zbranih del in Prijateljeva *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895* –, vendar ni bila nič manjša stiska, v katero je založba pahnila zbirko, ko jo je prenehala izdajati in jo odstopila Založbi Obzorja. Dodatno se je zapletlo, ko je šla Založba Obzorja prav takrat v stečaj in veliki prisebnosti urednika založbe Andreju Brvarju gre zasluga, da je zbirko prenesel v novoustanovljeno študentsko založbo Litera v Mariboru. Litera je leta 2002 začela z Zbranimi deli; dvakrat so izšle po tri knjige, od predlanskim izhajajo po štiri knjige na leto. Določeno gotovost obljublja zbirki v novih razmerah protokol, ki ga je Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije podpisalo z glavnim urednikom in predstavnikom Litere leta 2003, po katerem so Zbrana dela uvrščena med »večletne projekte« ministrstva. Ob prizadevanju, da bo založba zagotovila redno izhajanje vsaj štirih knjig na leto ter ohranila metodološko in znanstveno enotno koncepcijo zbirke, jo bo ministrstvo »v najboljši možni meri« podpiralo.

Danes, po šestdesetih letih izhajanja, je dosežek zbirke izjemen. Šestindvajset najpomembnejših slovenskih literarnih ustvarjalcev ima zaključeno zbrano delo, opremljeno z znanstvenokritičnim aparatom, pripravljeno za interpretacijsko obravnavo in sintezo – iz razsvetljenstva in predromantike Valentin Vodnik in Anton Tomaž Linhart, iz romantike France Prešeren, iz druge polovice 19. stoletja Fran Levstik, Janez Trdina, Simon Jenko, Simon Gregorčič, Janez Mencinger, Josip Jurčič, Ivan Tavčar, Josip Stritar, Janko Kersnik in Anton Aškerc, iz obdobja moderne Ivan Cankar, Oton Župančič, Josip Murn, Dragotin Kette, Fran S. Finžgar in Lojz Kraigher, iz 20. stoletja Stanko Majcen, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, Slavko Grum, Srečko Kosovel, Anton Leskovec, Anton Vodnik in Jože Udovič. Nadaljuje se izdajanje Alojza Gradnika, Ivana Preglja, Juša Kozaka in Edvarda Kocbeka, začenjata se Zofka Kvedrova in Primož Kozak. S prvo knjigo se predstavljata Ludvik Mrzel in Dominik Smole. Šestim klasikom so ob zaključenem zbranem delu napisali monografije Dušan Moravec o Kraigherju, Joža Mahnič o Župančiču, Jože Šifrer o Finžgarju, France Bernik o Jenku in Cankarju ter Goran Schmidt o Majcnu.

Seveda ostajajo zaključena zbrana dela kot temelj znanstvenega preučevanja na voljo vsem interpretacijam sodobnega in prihodnjega časa. Kot uredniki in souredniki so pri Zbranih delih, največjem literarnozgodovinskem in založniškem projektu po drugi svetovni vojni pri nas, sodelovali doslej številni preučevalci

literarne umetnosti vseh generacij, navedeni po abecednem vrstnem redu: France Bernik, Marja Boršnik, Janez Dolenc, Drago Druškovič, Alfonz Gspan, Miran Hladnik, Andrej Inkret, France Koblar, Jože Koruza, Janko Kos, Janez Logar, Joža Mahnič, Katja Mihurko Poniž, Dušan Moravec, Jože Munda, Vlado Novak, Anton Ocvirk, France Pibernik, Dušan Pirjevec, Tone Pretnar, Mirko Rupel, Goran Schmidt, Anton Slodnjak, Jože Šifrer, Josip Vidmar in Dušan Voglar.

Čeprav kultura danes ni več med prednostnimi nalogami nacionalnega razvoja v naši državi, aktualni pomen Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev v novih razmerah raste. Kulturna raznovrstnost Evrope kot tudi težnja po nenehni interaktivnosti v obdobju globalizacije spodbujata nacionalno kulturo k večji notranji trdnosti, da bi mogla sredi mednarodnih povezovalnih procesov ohraniti lastno individualnost. Zbrana dela ostajajo zato najtesneje povezana s splošnim razvojem naše kulture, posebej z našo književnostjo, ki predstavlja nepogrešljivi del slovenske nacionalne identitete. Zbirka bo po vsem tem mogla uspešno uresničevati svojo vlogo samo, če jo bo sprejela tudi širša javnost, če bo v družbi prevladala zavest o njeni vrednosti in potrebnosti.

Matija Ogrin in Tomaž Erjavec
ZRC SAZU in IJS, Ljubljana

Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva

Ekdotična vodila, standardi in možnosti

Prispevek obravnava teoretska načela in praktične uredniške postopke, relevantne za znanstvene izdaje slovenskega slovstva. Perspektivo tega razpravljanja določajo izkušnje, pridobljene ob delu z edicijami, ki pod skupnim naslovom *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* izhajajo pri ZRC SAZU in nastajajo v sodelovanju z Inštitutom Jožef Stefan. Po drugi strani določa obzorje tega premisleka mednarodni kontekst, ki obdaja omenjeni projekt, namreč elektronski viri v evropskem in ameriškem okolju ter njihova refleksija. Rezultat tega prispevka se razvija v treh korakih: 1. Kot premislek o občih načelih, ki so se izoblikovala v zadnjem desetletju pod vplivom medsebojnega dopolnjevanja med različnimi tradicijami kritičnega izdajanja besedil na eni strani in elektronskimi izdajami na drugi. 2. V luči teh načel so osvetljeni edicijski postopki, uporabljeni pri omenjenih slovenskih elektronskih izdajah. 3. Iz tako ekspliciranih teoretičnih izhodišč in praktičnih izkušenj je mogoče izluščiti nekaj spoznanj, morda tudi načel, relevantnih za znanstvene izdaje slovenskega slovstva – še zlasti glede specifične narave slovenskega slovstvenega izročila.

1 Načelna vprašanja

Termin ekdotika, ki ga uvaja naslov tega prispevka, je doma predvsem v romanskih filologijah in pomeni nič drugega kot teorijo in prakso kritičnih izdaj. V tem pogledu se dotika s pojmom tekstna kritika. Toda slednja se primarno vendar posveča analizi besedila, katerega original je izgubljen – zlasti antičnih, bibličnih in srednjeveških besedil –, ki pa nam je posredovano v množici rokopisnih verzij; tekstna kritika išče najbolj pristno verzijo. V drugem pomenu besede pa je tekstna kritika tudi raziskovanje verzij, ki jih je napisal en sam avtor – največkrat novoveški literarni umetnik – in je v teh verzijah izpopolnjeval svoje delo. Tudi to je tekstna kritika, a v drugem, širšem pomenu. Ekdotika obsega tako teoretični kakor tudi praktični del priprave znanstvenokritičnih izdaj. Torej je

bližja pojmu tekstne kritike v drugem, širokem pomenu, vendar vsebuje tudi praktično, edicijsko-tehnično prvino. Ker je torej kot pojem metodološko vsaj tako jasna in priročna kakor tekstna kritika (če ne bolj), naj nam bo dovoljeno, da ob tem uveljavljenem pojmu uporabljamo tudi pojem ekdotika. Ekdotiko gre torej razumeti kot načelno in praktično ukvarjanje z besedilom, usmerjeno k izdelavi določene kritične izdaje.

Znanstvenokritične izdaje se po svojem predmetu in metodah zelo razlikujejo. Toda skupna naj bi jim bila, kolikor so znanstvene, nekatera temeljna načela. Te principe je doslej najbolj koncizno formulirala ameriška akademska zveza Modern Language Association (MLA). *Guidelines for Editors of Scholarly Editions* je dokument, ki lapidarno povzema temeljno doktrino in prakso angloameriške in evropske izdajateljske vede tako, da jo je moč uporabiti za raznolika besedila raznih jezikov in kultur, kakor tudi za raznolike uredniške usmeritve. Temeljni stavek dokumenta se glasi: »Temeljna naloga znanstvene izdaje je predstaviti zanesljivo besedilo: znanstvene izdaje jasno povedo, kaj obljublajo, in svoje obljube držijo.«

To prvo načelo, ki je nekakšen moto celotne discipline, dobi oprijemljive oblike v nadaljnjih petih načelih, ki ga podrobneje določajo glede na glavne aspekte besedilnega gradiva in njegove priprave. Teh pet načel Smernice MLA definirajo v bolj konkretni, a vendar dovolj univerzalni obliki, da jih je moč realizirati v kakšni koli kritični izdaji (MLA Guidelines: 1.1):

- natančnost (accuracy)
- adekvatnost (adequacy)
- usklajenost (appropriateness)
- eksplicitnost (explicitness)
- konsistentnost (consistency)

Prvo načelo, natančnost, se nanaša na samo besedilo izdaje, ki mora verno predstavljati svoj vir. Adekvatnost in usklajenost merita na dve različni stopnji v procesu urejanja. Adekvatnost se nanaša na uredniška načela v razmerju do predstavljenega besedila, njegove specifične narave in posebnosti; usklajenost meri na praktične postopke pri izvedbi teh načel na samem gradivu. Eksplicitnost in konsistentnost pa se od znanstvenih edicij zahtevata glede na metode, uporabljene pri konstituiranju teksta: načela morajo biti eksplicitno podana in dosledno uresničena (MLA Guidelines: 1.1).

Izmed naštetih petih temeljnih načel zadevajo skoraj vsa, razen adekvatnosti, praktične vidike in korake pri pripravi znanstvene edicije. Princip adekvatnosti pa zadeva primernost uredniških načel izbranemu besedilnemu gradivu – in prav to razmerje je tisto, ki je, drugače kot ostala omenjena – odprto teoretskemu premisleku. Ta točka predstavlja torišče odločanja glede zasnove znanstvene izdaje, ki jo vsako besedilo posebej narekuje s svojimi historičnimi, literarnozvrstnimi, jezikovnimi, pa tudi čisto materialnimi posebnostmi, kakor so

stanje rokopisa, tipi oz. obseg besedilnega izročila idr. Temelj, ki zagotavlja, da bo koncept znanstvene izdaje adekvaten, je sama narava besedila in njegove tradicije. Znanstvena izdaja si mora to individualnost prisvojiti in se z njo ugласiti. V nadaljevanju naj bi pokazali, kako so *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* ob uporabi tradicionalnih ekdotičnih načel in modernih računalniških postopkov v svojo strukturo privzele posebnosti objavljenih besedil, da bi jih tako izpostavile raznolikim raziskovalnim pristopom.

2 Ekdotika elektronskih znanstvenih izdaj slovenskega slovstva

Edicije, ki so nastale v sklopu *Elektronskih znanstvenokritičnih izdaj slovenskega slovstva*, ne stojijo v zraku, ampak nadaljujejo že bogato izoblikovano tekstnokritično tradicijo. Tu gre po eni strani misliti zlasti na Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Pomen te zbirke, ki je z visokimi ekdotičnimi standardi uveljavila kritično preverjanje verzij in dopolnilnega gradiva, je zelo velik. Še zlasti če pomislimo, da so redakcijo besedil iz te zbirke sprejemali številni uredniki komercialnih izdaj, tako da je njen dejanski vpliv segel zares široko. Po drugi strani so se naše izdaje lahko zgledovale po tiskani znanstvenokritični izdaji *Brižinski spomeniki* (BS 1993), ki metodološko jasno ločuje diplomatično, kritično, fonetično in še druge predstavitve besedila. Ti in oni dosežki so bili podlaga za delo, ki ga tu v kratkem opišemo.

Doslej je bilo v sklopu *Elektronskih znanstvenokritičnih izdaj slovenskega slovstva* pripravljenih pet izdaj; ena od teh, Gradnikove *Pesmi o Maji*, žal ni mogla postati javno dostopna zaradi zapleta z avtorskimi pravicami. Ostale so javno dostopne (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>). Kot prva med njimi je bila pripravljena izdaja Slomškovih *Treh pridig o jeziku*. Pri teh je bilo treba upoštevati, da sta bili dve ohranjeni v avfografu in neobjavljeni, za tretjo, najbolj znano Slomškovo pridigo Dolžnost svoj jezik spoštovati, pa rokopis ni ohranjen, pač pa je dosegljiva v dveh sočasnih objavah iz časa avtorjevega življenja. Ker so vsi trije teksti pomemben kulturnozgodovinski vir za drugo in tretje desetletje 19. stoletja in so tudi jezikovni dokument tedanje zborne rabe slovenščine na Štajerskem in Koroškem, so te okoliščine narekovale naslednja načelna izhodišča. Obe rokopisni pridigi sta ohranjeni samo v enem izvodu, torej odpade vprašanje kolacioniranja. Izvirno historično fakturo Slomškovega zgodnjega jezika kaže ohraniti, a vendar ga mora izdaja posredovati tudi v t. i. standardni redakciji besedila (takšni, ki bo primerna tudi za nadaljnjo recepcijo v komercialnih izdajah). Oba cilja je nemogoče brez škode realizirati v enem samem prepisu, zato smo se odločili za razlikovanje med izvirnim Slomškovim zapisom in kritično priredbo; prvo je bila naloga diplomatičnega prepisa, drugo naloga kritičnega prepisa. Ta je bil pripravljen po sedmih ekspliciranih načelih, pridobljenih z analizo samega jezikovnega gradiva (Slomšek 2004). Kritični prepis torej ponuja redigirano Slomškovo besedilo, posodobljeno na raven slovenskega jezika po

uvedbi gajice in t. i. novih oblik, se pravi na raven zgodnje 2. polovice 19. stoletja. Ker je neposreden vpogled v razmerje med prepisom in rokopisom za takšno izdajo iz več razlogov zaželen, je bilo primerno vključiti vanjo tudi digitalne posnetke originala v vlogi faksimila. Ker tretja pridiga ni ohranjena v rokopisu, smo kot »izvirnik« upoštevali prvo objavo in jo kot faksimile, ki naj nadomešča tudi funkcijo diplomatičnega prepisa, vključili v izdajo. Princip aдекватnosti, ki ga zahtevajo Smernice MLA, je ta izdaja skušala udejanjiti z več perspektivami na besedilo: kot faksimile, dva prepisa in, nenazadnje, kot vzporedni prikaz diplomatičnega in kritičnega prepisa. Vzporedni prikaz je namenjen proučevanju Slomškovega jezika, pa tudi evidenci nad uredniško redakcijo kritičnega prepisa, zato je bilo potrebno primerjati oba prepisa kar na ravni vrstice (in ne na ravni večjih enot). Načelo usklajenosti med uredniško zasnovo in praktičnimi uredniškimi postopki je bilo udejanjeno z doslednim upoštevanjem načel tako diplomatičnega kakor kritičnega prepisovanja. K temu velja pripomniti, da je bilo Slomškovo besedilo zaradi mnogih navedb in referenc na *Sveto pismo* opremljeno z interaktivnimi kazalkami na strani Svetopisemske družbe Slovenije (<http://www.Biblija.net>), kjer je Slomškovo slovenjenje vulgate mogoče primerjati z raznimi novejšimi prevodi ustreznega odlomka.

Vse drugačne narave je bilo gradivo iz Zoisove korespondence, katere novi svežnji so objavljeni v elektronski izdaji (Zois 2004) kot nadaljevanje dveh knjig, ki sta izšli že pred desetletji v zbirki korespondenc pomembnih Slovencev. Drugače kakor pri Slomškovih pridigah, ki so literarna oz. polliterarna besedila, je korespondenca v tej izdaji izrazito dokumentarne narave; izdaja naj omogoči čim bolj izčrpno razumevanje v pisnih podanih dejstev, oseb, dogodkov. Njen urednik Luka Vidmar je predstavil dragoceno epistolarno gradivo v treh relevantnih oblikah: kot faksimile avtografa oz. rokopisa v nemščini, kot prepis s transliteracijo iz gotice (Kurrent) v latinico in kot prevod v slovenščino. Prepis in prevod je mogoče primerjati tako med seboj v vzporednem prikazu kakor tudi z originalom. Prevod ima tudi nekatere lastnosti kritičnega prepisa, saj je v njem grafično nakazano, kaj so naslovi raznih del, tujejezični navedki itn. (prim. Vidmar 2005), še posebna pozornost pa je posvečena pojasnilom stvarne in zgodovinske narave v opombah k prevodu, medtem ko so ekdotična vprašanja posameznih mest obravnavana v opombah k prepisu.

Gradnikove *Pesmi o Maji* in Podbevškove *Zbrane pesmi* so kot poezija zahtevale drugačen edicijski pristop. Elektronska izdaja Gradnika je bila izgotovljena do te stopnje, da je urednik Miran Hladnik vsako pesem predstavil v vseh dosegljivih verzijah, od prepisa rokopisov in tipkopisov do prve objave in predelav – in to v polni besedilni obliki, tako da je mogoče preklapljati med posameznimi verzijami, razlike pa so grafično poudarjene. Zaradi težav z avtorskimi pravicami se je priprava izdaje ustavila, tako da vseh urednikovih zamisli ni bilo mogoče izpeljati, zlasti ne vzporednega prikaza verzij, pa tudi ne vključitve faksimilov (vsaj rokopisov). Izdaja Zbranih pesmi Antona Podbevška

je zastavljeni uredniški cilj dosegla brez pravnih zapletov; urednik Marijan Dovič je poskrbel tako za objavo faksimilov rokopisov in prvotiska kakor prepisov, vključno z verzijami. Še zlasti so zanimivi vzporedni prikazi, med njimi po pomenu izstopa prikaz obeh verzij Človeka z bombami zaradi naknadnih avtorjevih popravkov. Podbevškove zbrane pesmi so prvi slovenski pesniški opus, celovito zbran in objavljen v elektronski kritični izdaji. Obe izdaji povezuje, da objavljata leposlovje, moderno poezijo. Zato jima je skupno, da kritično preverjata nastanek in spreminjanje besedila v njegovih genetičnih verzijah ter dokumentirata razlike. To pa je skorajda edina skupna poteza obeh izdaj. Gradnikova zbirka je avtorsko zasnovana in razvita celota, medtem ko je Podbevškov opus konglomerat časovno določljivih in nedoločljivih tekstov, ki ga je moral urednik organizirati po dopolnilnih kriterijih: objavljene, neobjavljene pesmi, rokopisi itn. Druga razlika v samih pesniških besedilih, ki vpliva na zasnovo obeh izdaj, je, da je Gradnikova poezija pisana v pravih kitičnih oblikah, katerih zunanji tipografski videz ni pomemben ali vsaj ni del njihove pesniške sporočilnosti. Pri Podbevšku, ki se je zelo poigraval z obliko pesmi in je šokantnost svoje literature zavestno hotel podpreti tudi z njihovo oblikovno provokativnostjo, pa je forma pesmi relevanten del njihove »vsebine«, zato je bilo potrebno temu posvetiti pri kodiranju in prikazu besedil precej pozornosti. Ne nazadnje je relevantna za obe izdaji razlika v tem, da je Gradnik svoje pesmi v raznih verzijah le izpopolnjeval, se pravi spreminjal večidel le v podrobnostih. Podbevšek pa je v svoj izvod *Človeka z bombami* pozneje posegel tako korenito, da bi njegovi posegi – še zlasti če bi bili vsi dovolj jasno zapisani in dosledno označeni, na kaj se nanašajo – temeljito spremenili podobo te zbirke. Zato bi dokončana izdaja Gradnika načeloma lahko celo shajala brez faksimilov (červavno so ti vedno zaželeni kot temeljna referenca), medtem ko je Podbevškovih korekcij v *Človeku z bombami* veliko in do kraja vseh niti ni bilo mogoče vključiti v prepis, zato ta izdaja faksimila ne bi mogla pogrešati.

Po tem orisu je razvidno, da je načelo aдекватnosti edicijske zasnove v vsakem od teh štirih primerov udejanjeno na svojstven način, ki ga narekuje sama narava objavljenega besedila. Pri Slomšku ima ločevanje med diplomatično in kritično redigirano predstavitev besedila smisel v ohranitvi njegove izvirne historične jezikovne podobe na eni strani in v formiranju standardne tekstne verzije, primerne za širšo recepcijo. Pri Zoisovi korespondenci je smisel samostojnega prikaza prepisa v nemščini in prevoda v slovenščini z opombami ter njunega medsebojnega primerjanja v tem, da izdaja omogoči čim bolj dokumentaren stik z originalom in hkrati kar najbolj natančno razumevanje faktične vsebine pisem. Pri obeh izdajah pesniških besedil – Gradnika in Podbevška – pa je smisel ločenega prikaza verzij v genetični ponazoritvi pesnikovega izpopolnjevanja pesmi, čeprav se to pri obeh zelo razlikuje, kar močno vpliva na način, kako naj praktični postopki ustrezajo edicijski zasnovi.

Poseben primer je elektronska izdaja Brižinskih spomenikov. Ta temelji na tiskani znanstvenokritični izdaji SAZU; začela se je le kot prenos obstoječe izdaje v nov medij, s to razliko, da bi elektronska izdaja obsegala tudi celotna besedila vseh poglavitnih prepisov, na katere prepisovalci referirajo v opombah k svojim prepisom. Toda prenos v nov medij – če gre za resno ekdotično opravilo – ne more biti mehanski postopek, ampak odpre nekatera osnovna vprašanja glede zapisa prepisov, njihovega razmerja z rokopisom in njihove predstavitve na zaslonu. Zato se je ekdotična problematika, čeprav je bila v tiskani izdaji že rešena na zavidljivi višini, s prenosom v nov medij ponovno odprla z nekaterimi nepričakovanimi problemi. Poleg vključitve številnih starejših prepisov, dveh prevodov (italijanščina, poljščina), posnetka govorne rekonstrukcije in drugega dodatnega gradiva je šlo predvsem za tale ekdotična vprašanja.

1. Diplomatični prepis se grafično ni mogel več opirati na znake, ki jih je bilo pred desetletjem mogoče za tiskano knjigo razmeroma poljubno oblikovati. Elektronska izdaja naj bi, nasprotno, uporabljala standardizirane znake, ki jih lahko vidijo praktično vsi uporabniki. Kljub temu je bilo potrebno uporabiti v diplomatičnem in drugih prepisih BS vrsto nestandardnih znakov, kar je bil poseben tehnični problem (prim. BS 2006). Z ekdotičnega gledišča pa je bilo še vedno potrebno v prepisu napraviti nekatere drobne posege: kombinacijo retorične (sredinske) pike in nadvrstičnega znamenja smo razvezali v dvoje znakov; izboljšana evidenca nad originalnim rokopisom je na nekaj mestih narekovala opustitev retorične ločila.

2. Ekdotični postopki v kritičnem prepisu, zlasti razvezave okrajšav in razne vrste rekonstrukcij, so zahtevali posebno obravnavo. V tiskani izdaji so bili ti posegi predstavljeni z raznimi oklepaji. Smernice TEI pa za zapis XML ponujajo podrobno določene oznake za kodiranje tovrstnih urednikovih posegov; okrajšave so zato v temeljnih datotekah naše izdaje označene z elementom `<abbr>`, njihove razvezave pa z `<expan>`; mesta z evidentnimi pomotami so označena z elementom `<sic>`, pravilno rekonstruirana oblika pa s `<corr>` itn. Naši prosti izbiri je prepuščeno, kako tako označene dele besedila nato prikažemo na zaslonu. Lahko bi omenjene elemente prikazali tudi po stari ekdotični konvenciji z oklepaji. Več razlogov je bilo proti temu. Ne obstaja enoten dogovor za rabo oklepajev. Najbolj enoten in tudi v praksi upoštevan dogovor glede uredniških označb je bil sprejet v epigrafiki in papirologiji; toda ta žal uporablja oklepaje precej drugače kakor konvencija, ki je v rabi (a ne edina) v Južni in Srednji Evropi med medievalisti in s katero so predstavljeni uredniški posegi v kritični prepis tiskane izdaje BS (Stipišić 1985: 175–80). Drugič, po splošni praksi se tako označujejo uredniške rekonstrukcije itn., ne pa denimo razvezave okrajšav. Mi pa smo v elektronski izdaji želeli opozoriti tudi na razne vrste razvezanih okrajšav v BS, kakor brevigrafi, suspenzije, kontrakcije, in bi bilo v nasprotju s tradicijo, če bi v ta namen uporabljali oklepaje. Po daljšem premisleku smo se odločili za opustitev oklepajev in za vpeljavo barvnega zaznamovanja teh posegov.

Prevladalo je torej stališče, ki se je že uveljavilo v nekaterih uglednih kritičnih e-izdajah (denimo v britanskih izdajah Petra Robinsona, prim. SDE): nova zasnova kritičnih izdaj v elektronskem mediju lahko za sofisticirano predstavitev v njej dokumentiranih ekdotičnih postopkov uporabi tudi novo ekdotično konvencijo. Ta je v elektronski izdaji BS takšna, da so vsa mesta v izdaji, kjer se skriva kakršen koli poseg v besedilo, obarvana (rdeče-rjavo); ta barva nima drugega izrecnega pomena, kakor to, da pritegne pozornost in opozori na skrito informacijo. Ko se bralec dotakne tega mesta z vmesnikom (miško), se mu v okvirčku izpiše informacija o izvornem zapisu in o tipu uredniškega posega. Izpiše se tudi informacija, ali gre za zanesljivo ali le za verjetno rekonstrukcijo, saj je ta podatek vpisan kot vrednost atributa v element `<corr cert='hi'>`. Tako je bralcu odprt vpogled v vse plasti uredniških posegov, katerih namen je besedilo čimbolj »odpreti« občemu razumevanju.

3. Z ekdotičnega gledišča nov in zanimiv prispevek e-izdaje BS v primerjavi s tiskano je, da smo v diplomatični prepis vnesli informacijo o tem, kje na originalnih rokopisnih folijih je pisar to ali ono popravil. Ker je raziskavo o tem na samem kodeksu z Brižinskimi spomeniki *de visu* opravil Roland W. Marti, bi se zdelo nedopustno zanemariti njegove rezultate, saj jih je bilo mogoče s pridom vključiti v našo izdajo. Korekcije, ki jih je identificiral Marti na rokopisnih folijih (Marti 1996), so dveh vrst: navadni popravki (ko je pisar črko napak začel ali napisal, opazil napako in prek nje napisal pravilno črko) in razure (ko je napačno črko najprej odstranil z radiranjem in nato na istem mestu, če ni bilo preveč poškodovano, napisal pravilno črko). Vsi takšni pisarjevi posegi so v naši e-izdaji označeni in predstavljeni podobno, kakor že opisano: ob dotiku obarvane črke ali besede se izpiše informacija o prvotnem pisarjevem zapisu in o tipu njegovega popravka.

Brižinski spomeniki imajo izjemen kulturnozgodovinski pomen. In ker BS kot srednjeveško besedilo dopuščajo zelo raznolike pristope k branju, je razumljivo, da so predstavljeni v najbolj kompleksni izdaji, kar jih je doslej izšlo na Slovenskem. Princip adekvatnosti je v tej izdaji izpolnjen prav z omogočanjem vsaj petih različnih pogledov na besedilo BS prek faksimila, raznih prepisov in prevodov. Načelo, da morajo biti praktični uredniški postopki skladni z uredniško koncepcijo celote – torej načelo usklajenosti – pa je udejanjeno s tem, kar smo zgoraj povedali o ekdotičnem problemu, kako prikazati pisarjeve popravke v samem rokopisu in urednikove rekonstrukcije v prepisu in bralcu ponuditi še informacije o tipologiji vseh teh korekcij, emendacij in rekonstrukcij. K načelu adekvatnosti sodi ne nazadnje uvedba digitaliziranega zvočnega posnetka govorne rekonstrukcije BS prof. Tineta Logarja. S tem je bil končno do kraja osmišljen Logarjev fonetični prepis BS, saj je bil tako realiziran v nazorni slušni podobi in nelogično bi bilo, če bi ga e-izdaja zanemarila. Sam način, kako je bil njegov govor segmentiran na fraze in stavke ter integriran v razne prepise v izdaji, pa spada pod načelo usklajenosti občega koncepta izdaje in praktičnih postopkov.

Uvedba tega posnetka govorne rekonstrukcije BS v izdajo pa je že izstopajoč primer, da ima klasično načelo adekvatnosti, ki je bistveno tako za tiskane kakor za elektronske kritične izdaje, v elektronskih izdajah lahko povsem nov pomen in razsežnosti. To se stopnjuje še bolj, če pomislimo, da v e-izdaji BS pod načelo adekvatnosti spada tudi paralelni prikaz; kajti če vključimo v izdajo celotna besedila cele vrste prepisov in prevodov – vseh skupaj je kar 17 – moramo imeti tudi možnost, da jih po raznih smiselni skupinah lahko primerjamo, pa tudi vsakega z vsakim. Ta povečana evidenca nad gradivom – tako v kvantitativnem kakor kvalitativnem pogledu – je še eno od področij, kjer elektronska izdaja preseže možnosti tiskane. Vendar s tem ne mislimo, da to velja za vse vrste znanstvenih izdaj nasploh; toda pri besedilih, ki jih mora kritična izdaja predstaviti v raznih prepisih, bo elektronska izdaja nemara boljše dosegala ta nelahek cilj.

Končno moramo omeniti, da se je pri tako bogatem gradivu, kakor ga vsebuje e-izdaja BS, postavilo vprašanje, ali morebitni bralec iz šolske ali obče publike ne bo docela zmeden spričo gostote gradiva v izdaji. To dilemo smo rešili z uvedbo strani za šolsko in poljudno rabo, ki vsebuje le osnovne informacije o BS in ponuja primerno zamejeno perspektivo na vsebino e-izdaje. Tako smo z eno in isto izdajo zagotovili dva tipa namembnosti oz. uporabnosti, znanstveno in poljudno. Tudi to je ena od pomembnih stvari, kjer elektronski medij izkaže svojo gibljivost in uporabno modularnost, ki je zunaj možnih primerjav s svetom papirja in ofsetnega tiska. Možnost poljudne rabe e-izdaje BS je tu omenjena zaradi naslednjega poudarka: pri izdajah besedil prvovrstne kulturne in literarne vrednosti tovrstne dvojne namembnosti – poljudne poleg znanstvene – ne gre šteti le kot neljubi dodatek, marveč jo je po našem mnenju treba sprejeti v samo izhodiščno koncepcijo izdaje. Kajti posredovanje dragocene vsebine najširši možni recepciji nemara vendarle spada k principu adekvatnosti. Če je besedilo za narodno kulturo dragoceno, naj ima prost dostop do njega vsakdo. Zasnova e-izdaje naj bo s tem ciljem skladna, ker je doseganje tega cilja relevanten element njene adekvatnosti. Pri tiskani knjigi to ni bilo mogoče, pri e-izdaji prvovrstnih dokumentov narodne kulture pa je to razmeroma zlahka uresničljivo: treba je zgolj ponuditi primerno zamejeno perspektivo na vsebino izdaje.

Kar je bilo pravkar rečeno, nas opozarja na pomembnost, ki jo imajo kritične izdaje ne samo v krogu raziskovanja in objavljanja znotraj literarne vede, ampak tudi zunaj tega kroga: v prostoru obče kulturne recepcije. Iz kritične izdaje je vselej lahko narediti poljudno izdajo – in pogosto je to tudi naravna pot nastanka poljudnih izdaj. Obratna pot ne obstaja: kritična izdaja mora začeti pri viru besedila, poljudna izdaja pa ta vir predstavlja na nedoločen, nepreverljiv način, zato za znanstveno delo ni uporabna. Začeti je treba pri virih, pri substanci, ne pri derivatih. Zdi se, da prav elektronski medij bolj na široko odpira vrata k raziskovanju virov; da omogoča poživitev in ponovno uveljavitev ukvarjanja s temeljnimi viri kot osnovo raziskovanja v matični vedi.

Kar zadeva sredstva k cilju elektronskih znanstvenih izdaj, je rešitev že dolgo časa pri roki in v razvitih državah na široko v rabi: mednarodni konzorcij Text Encoding Initiative (TEI, <http://www.tei-c.org>) je že pred prelomom tisočletja izdelal Smernice za elektronsko označevanje besedil (glej Burnard 2002), kjer so predvidene oznake, s katerimi v zapisu XML označujemo vsakovrstne besedilne (in jezikoslovne) strukture od stopic do variantnega aparata, od rim do poglavij itn. in kjer so predvideni mehanizmi za sklicevanje in povezovanje raznih vzporednih struktur (verzij, prepisov, prevodov ...). Smernice TEI so odtlej izpopolnjevali v širokem mednarodnem sodelovanju in diskusiji številnih raziskovalcev literature in jezikov.

Zato v Smernicah TEI zlahka najdemo oznake, potrebne za opredelitev struktur, ki se nam v danem besedilu zdijo relevantne za uredniško zasnovu in bodo še kako pomembne pozneje v procesu urejanja, ko bo potrebno zagotoviti usklajene uredniške postopke. Priporočila konzorcija TEI so torej mogočen in precizen inštrumentarij oznak, ki nam omogočajo pregledno in metodološko izčiščeno uporabo tekstnokritičnih ter ekdotičnih postopkov najboljše evropske filološke tradicije.

3. Sklepi in vodila ekdotične prakse

Literarni zgodovinar, ki se spušča v manj raziskane predele slovenskega slovstva in v njih odkrije gradivo, ki se mu zdi zanimivo za znanstvenokritično izdajo, se bo pri snovanju svoje izdaje bolje orientiral, če bo upošteval temeljno posebnost slovenskega slovstvenega izročila. Nekateri drugi, celo bližnji in sosednji narodi, imajo obsežne srednjeveške in novoveške slovstvene tradicije, kjer so besedila posredovana v bogatem razsežju prepisov in variant. Vsega tega Slovenci nimamo. Vse, kar nam je iz srednjega in novega veka do romantike ohranjeno, nam je posredovano na nosilcih, ki jih tekstna kritika oz. ekdotika imenuje *codex unicus* – tj. v enem samem rokopisnem izvodu, v enem samem primerku. Pogosto pa rokopisa ni več in je ohranjen le prvi natis. Ob našem gradivu v slovenskem jeziku skorajda ni misliti na tekstnokritično filološko analizo v striktnem pomenu tega pojma, kjer bi šlo za presojanje verzij istega besedila v iskanju njih genealoškega izvora. Komajda kaj takega, če sploh. Slovenci smo lahko veseli, če se nam je v nemilih okoliščinah, v kakšnih je naše slovstvo moralo preživeti, ohranilo nekaj unikatnih, dragocenih ostankov. Slovenskega literarnega zgodovinarja čakajo le tekstnokritične analize v drugem pomenu besede: presojanje verzij, v katerih je novoveški avtor sam popravljal in dopolnjeval svoja lastna dela.

Kaj storiti? Ali naj dejavnost znanstvenokritičnih izdaj opustimo? Menim, da ravno nasprotno. Če nam je slovenska slovstvena tradicija v ekdotičnem pomenu besede posredovana večidel v enem samem izvodu, potem to pomeni predvsem, da moramo vsaj ta »edini primerek«, ki ga nameravamo izdati,

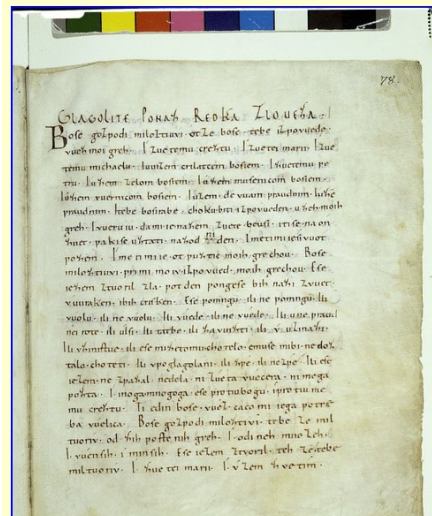
predstaviti v kritični izdaji s čim več strani, čim bolj izčrpno, tako da bo izdaja odprla besedilo raznolikim raziskavam in refleksiji. To pa pomeni predvsem, da bo najbolje, če izdaja posreduje besedilo v njegovi izvirni, historični, dialektalni in avtorski individualnosti, po drugi strani pa tudi kot sintetično redigirano, kritično prilagojeno in posredovano besedilo. S pojmom, ki ju Plachta uporablja za osnovno delitev kritičnih izdaj nasploh, bi rekli, da je zaželeno, če urednik predstavi besedilo tako analitično kakor sintetično. Ali še bolj jedrnato: verjetno je za starejše slovensko slovstvo (to pa je praktično vse do Prešernove dobe, v jezikovnem pogledu pa vsaj do Stritarjeve) najbolje, da urednik predstavi besedilo tako v diplomatičnem kakor v kritičnem prepisu. Ob to lahko v elektronski izdaji vključi faksimile in raznolika analitično-prezentacijska pomagala, ki besedilo dodatno odprejo tako znanstveni raziskavi kot tudi miselni spekulaciji in osebnemu doživetju. In zdi se, da marsikatero zaprašeno rokopisno gradivo slovenskega slovstva čaka, da literarni zgodovinar naredi prav to. Ali, kakor je Župančič v duhu slovenskega jezika prevedel zadnji stavek Kandida: Čaka nas vrt!

Diplomatični prepis: Kopitar,[↑] 1836[↑]

<u>Naziv</u> Diplomatski prepis: Kopitar, 1836	<u>Glavno kazalo</u> Razčlenjeno kazalo	<u>Napre</u> II
---	--	--------------------

I

78r

GLAGOLITE PO NAZ REDKA ZLOUEZA.

Bose gozpodni milozitiuvi . Ńtze bōse . tebe izpovuede .
vūez moī greh . Ń zuetemu crezru . Ń zuetei marii . Ń zue
temu michaelu . Ń uizuem erlatacem bosiem . Ń zuetemu pe
tru . Ń Ńzem zelom bosiem . Ń Ńzem musienicem bosiem .
Ń Ńzem vuenicem bosiem . Ń Ńzem . devuim prauduim . Ń Ńzē
prauduim . Ń tebe bosirabe . choku . biri . izpovuede . Ńzeh . moih
greh . Ń vueruū . da mi iē . Ńnem zuere beusi . Ńi se . na Ńn
zuet . pakise Ńzati . nazod nū den . Ń meti mī iē . siuūōr
pozem . Ńmeti mī iē . Ńtpuzic moih gre chou . Bose
milozitiu . prīmi moiv . izpo vūez . moih grechou . Ese
iezem ztuorī zla . pot den pongese bih nazi zvuet
vūuimen . ibih crisen . Ese pomngu . ili ne pomngu . Ili
vūolu . ili ne vūolu . Ili vūede . ili ne vūede . Ili Ń ne praud
nei rote . ili Ńlsi . Ili tarbe . ili zavūizi . ili Ń vūmazi .
Ili v zīnīstue . ili ese mūzetomu . chotelo . emuse mī bi . ne doz
talo . choteti . Ili v poglagolani . ili zpē . nezpē . ili ese
iezem . ne zpazol . nedela . nū zūēta vūecem . nī mega
pozta . Ń inoga . mnogoga . ese protū bogu . Ń pro tui me
ma crezru . Ti edin bōse . vūez . enco mī iega potre
ba vūēla . Bose gozpodni milozitiuvi . tebe ze mīl
tuorīv . od zih postuēnih greh . Ń Ńdi neih množeh .

Bibliografija

BS 1937. *Brižinski spomeniki*. Ur. Fran Ramovš in Milko Kos. V Ljubljani: Akademsko založba.

BS 1993. *Brižinski spomeniki: Znanstvenokritična izdaja*. Ur. France Bernik et al. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.

BS 2006. *Brižinski spomeniki: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU.

Lou Burnard, C. M. Sperberg-McQueen. *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium, TEI P4, XML-compatible edition (<http://www.tei-c.org/P4X/>), 2002.

Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keefe, John Unsworth. *Principles. Electronic Textual Editing*. Text Encoding Initiative Consortium (<http://www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml>), 2005.

Tomaž Erjavec, Matija Ogrin. Digitalisation of literary heritage using open standards. *Innovation and knowledge economy: Issues, applications, case studies*. Amsterdam [idr.]: IOS Press, 2005 (Information and communication technologies and the knowledge economy). 999–1006.

Jože Faganel. Tekstnokritična vprašanja in elektronske izdaje. *Znanstvene izdaje in elektronski medij*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. 167–73.

Roland W. Marti. Korrekturen in den Freisinger Denkmälern. Korektore v Brižinskih spomenikih. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos et al. Ljubljana: SAZU, 1996.

MLA Guidelines. Guidelines for Editors of Scholarly Editions. [Last revised 7 April 2006] Modern Language Association of America (http://www.mla.org/cse_guidelines), 1996.

SDE: Scholarly Digital Editions (<http://www.sd-editions.com/>).

Anton Martin Slomšek. *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja v zapisu XML – TEI*. Ur. Jože Faganel in Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004.

Žiga Zois. *Korespondenca Žige Zoisa: Elektronska znanstvenokritična izdaja v zapisu XML – TEI*. Ur. Luka Vidmar. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004.

Luka Vidmar. Elektronska izdaja dela korespondence Žige Zoisa. *Znanstvene izdaje in elektronski medij*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. 83–90.

Marijan Dovič
ZRC SAZU, Ljubljana

Slovenska leposlovna klasika v elektronskih znanstvenih izdajah

Elektronski medij in njegova vsesplošna razširjenost sta radikalno spremenila možnosti ohranjanja, reproduciranja in zagotavljanja dostopnosti tekstualnih gradiv iz preteklih obdobj, med katerimi ima literatura sorazmerno velik pomen. Razprava obravnava in razporedi tipe elektronskih obdelav literarnega tekstualnega gradiva v razponu od digitalne slikovne reprodukcije do celovite znanstvenokritične izdaje, ki se kaže kot najzahtevnejša in najkompleksnejša možnost. Problematiko in specifiko elektronskih izdaj avtor najprej prikaže na načelni, zatem pa še na konkretni ravni ob projektu Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva, ki poteka na ISLLV ZRC SAZU (<http://nl.ijs.si/e-zrc>), v zvezi s prvo znanstveno elektronsko izdajo celotnega pesniškega opusa v slovenskem prostoru – Zbranih pesmi avantgardističnega pesnika Antona Podbevška.

Sodobne družbe načeloma težijo k temu, da bi v čim širšem obsegu ohranile in obvarovale kulturno dediščino. Ta težnja vključuje tudi tekstualno tradicijo, ki je temelj t. i. kulturnega spomina skupnosti. Znotraj nepreglednega tekstualnega nabora posebno mesto zavzemajo literarna dela kot vrhunski jezikovni proizvodi, posebno tista, ki so v določeni kulturi obveljala za »klasična« in se ustalila v obliki literarnega kanona. V dobi tiska je bilo samoumevno, da so se množili njihovi ponatisi, komentirane ali tektnokritične izdaje, odlomki, predelave, priredbe in podobno; s tem se je seveda ciklično še dodatno utrjeval njihov kanonični status. Vprašanje je, kaj se obeta spremeniti v času, ko tisku konkurira digitalni medij.

Elektronski medij in njegova vsesplošna razširjenost sta radikalno spremenila možnosti ohranjanja, reproduciranja in zagotavljanja dostopnosti tekstualnih gradiv iz preteklih obdobj. Hiter tehnološki razvoj že ta hip omogoča skoraj neomejeno količino in kakovost shranjenih informacij, tako da kvantitativnih omejitev, ki so zaznamovale izdajateljsko preteklost, skorajda ni

več. Novi medij ima bistveno drugačne lastnosti od njegovih predhodnikov in v temelju spreminja koncepcije ohranjanja kulturnega (in z njim tudi tekstualnega) spomina. Težišče izdajateljskih dilem se z vsebine seli k vprašanju forme (organizacije gradiva in njegove hierarhične strukturiranosti) in ustrezne prezentacije.

Vse to terja od humanističnih strok nov in temeljit premislek o splošnih načelih ohranjanja tekstualnega spomina. Problematika ohranjanja, reproduciranja in zagotavljanja dostopnosti tekstualnega gradiva ni le stvar posameznih strok, temveč vprašanje širšega konsenza kulturnih skupnosti. A dasiravno novi medij spreminja mnoga utrjena izhodišča, se zdi verjetno, da v zvezi z izdajanjem slovenske leposlovne klasike nove prezentacijske možnosti v digitalnem mediju ne razrešujejo že starih vsebinskih in selekcijskih dilem, temveč jim kvečjemu dodajajo nove in terjajo še več izdajateljske samorefleksije.

1 Tipi elektronskih obdelav tekstualnega gradiva

Elektronski medij omogoča zelo različne tipe obdelav tekstualnega gradiva preteklih obdobj.¹ Da bi dobili približno sliko trenutnega stanja na tem področju, se je mogoče ozreti po nekaterih obstoječih modelih, ki jih poznamo v Sloveniji in drugod. V slovenskem prostoru na primer že obstajajo digitalizirani tekstovni korpusi literarnih avtorjev, ki so javno in brezplačno dostopni na spletu, obstajajo tudi spletni korpusi digitaliziranih besedil z brezplačnim ali plačljivim dostopom, namenjeni različnim statističnim, jezikoslovnim in drugim raziskavam; obstajajo tudi literarne izdaje na CD-ROM-ih z različnimi dodatki. Posebej zanimiva pa je zbirka *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>), ki na ljubljanskem Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU nastaja od leta 2001 dalje. O njej bomo podrobneje spregovorili pozneje, saj nedvomno predstavlja izdajateljsko najzahtevnejšo in najbolj premišljeno obliko izdajanja starih besedil.

Pred tem je mogoče podati nekaj načelnih razmislekov v zvezi z možnostmi elektronskih izdaj. Očitno sta mogoča dva temeljna pristopa k obdelavi tekstovnega gradiva, ki se med seboj ne izključujeta. Prvi je natančna digitalna slikovna reprodukcija (skeniranje), ki s pomočjo optičnega odčitavanja digitalizira vizualno podobo vira v obliki, ki je primerna za shranjevanje v računalniških podatkovnih bazah in seveda za reprodukcijo na računalniškem zaslonu.²

¹ Omejili se bomo na obdobja pred razmahom informatike in računalniškega procesiranja besedil. To pomeni, da ne bomo obravnavali spletnih in drugih digitalnih izdaj sodobnih ustvarjalcev.

² Za kakovostne digitalne arhive je najbolj primeren format *.tif*, ki je lahko podlaga za najkakovostnejše natis, medtem ko so za spletne izdaje ali izdaje na zgoščenkah slikovne datoteke večinoma shranjene v formatu *.jpg*.

Kakovosten digitalni slikovni zapis je v vizualnem smislu (ne pa tudi v taktilnem ali olfaktoričnem, a to večinoma ni odločilno) adekvatno nadomestilo za materialni izvirnik, pa naj bo to najstarejši nacionalni rokopis ali manj pomembna tiskovina iz nedavne preteklosti.³ Če je tak digitalni slikovni zapis dostopen na spletu, je seveda razlika očitna. Namesto redkih posvečencev lahko isti rokopis hkrati gleda in preučuje tako rekoč neomejeno število morebitnih zainteresiranih.

Drugi pristop je digitalizacija teksta, tj. pretvorba bodisi rokopisnega ali tiskanega besedila v ustrezno standardizirano znakovno zaporedje, ki omogoča računalniško procesiranje besedil. To je mogoče storiti bodisi z mehaničnim pretipkavanjem – črko po črko – v računalniškem urejevalniku besedil, kar je pri rokopisih in slabo ohranjenih tiskih še vedno skoraj edina možnost, medtem ko je boljše ohranjene tiske mogoče digitalizirati s pomočjo posebnih programov, ki optično odčitano grafično podobo tiskovine pretvarjajo v digitalno znakovno zaporedje; žal so pri transformaciji vsaj zaenkrat težave in napake bolj pravilo kot izjema, zato so nujni še natančni (in z vidika porabljenega časa sorazmerno dragi) korektorski postopki.⁴ Težava pri digitaliziranih tekstih je predvsem, da se standardi računalniškega kodiranja hitro in nenehno spreminjajo, zato je zelo pomemben način shranjevanja in predvsem kodiranja.⁵ Digitalni tekst seveda ne predstavlja vizualnega dvojnika materialnemu izvirniku in tega niti ne namerava – njegova zunanja prezentacija je pogojena z medijem (CD-ROM, splet, datoteka) in zunanjimi parametri prikaza, ki jih je mogoče spreminjati v isti meri kot pri vsakem drugem digitalnem tekstu –, pač pa ima vrsto drugih kakovosti. Med njimi je gotovo manipulabilnost, prenosljivost delov in celote v druge datoteke in okolja, možnost različnih procesiranj (npr. statističnih in drugih empiričnih analiz ter eksperimentalnih postopkov) in podobno.

V razponu, razmerju in ravni kombinacije teh dveh temeljnih postopkov – digitalne slikovne reprodukcije in digitalizacije teksta – je mogoče oblikovati neko sistematično razporeditev tipov elektronskih izdaj, ki se v številnih in

³ Če je danes kakovost vizualnih podob še nekoliko omejena s hitrostjo digitalnega (spletnega) prenosa, ni dvoma, da bo v nekaj letih za vizualno gradivo tudi ta težava odpadla, podobno kot se je zgodilo s tekstualnimi viri. V kratkem si torej lahko obetamo slike najvišje ločljivosti, ki jih lahko s strežnika priključimo tako rekoč v trenutku.

⁴ Z napredkom tehnologije bodo ti postopki postajali zanesljivejši. Vendar pa človeškega uredniškega očesa verjetno v celoti ne bo mogoče nadomestiti.

⁵ Splošno razširjeni urejevalniki tekstov (npr. Microsoftov Word), ki so pogosto vir za spletne (HTML) prikaze digitalnih tekstov, ne omogočajo zadosti podrobnega in enoznačnega kodiranja besedil, pa tudi sicer povzročajo najrazličnejše težave. Optimalno kodiranje omogoči šele jezik XML (eXtensible Markup Language), v okviru tega jezika pa zapis, ki je strukturiran po priporočilih TEI (Text Encoding Initiative; <http://www.tei-c.org>). Tak zapis omogoča na primer poravnavo prepisa in faksimila (po vrsticah), paralelne prikaze, znotraj- in zunajtekstualne povezave in podobno (gl. Erjavec 2005).

raznolikih praktičnih realizacijah sicer zdijo nepregledne, skorajda kaotične. V grobem bi bilo mogoče te tipe razporediti nekako takole:

1. digitalna slikovna reprodukcija vira
2. digitalizirani tekst
3. vzporedna objava digitaliziranega teksta in slikovne reprodukcije vira
4. kompleksna elektronska znanstvenokritična izdaja⁶

Ta razporeditev ne implicira hierarhičnih odnosov med omenjenimi tipi digitalnih obdelav tekstualnega gradiva. Narava in posebnosti konkretnega vira, ki ga želimo elektronsko obdelati, namreč v prvi vrsti narekujejo najprimernejši tip izdaje.⁷ Gotovo predstavlja prva možnost tehnično najbolj enostavno rešitev, ki pa ni nujno manjvredna. Četudi je druga možnost, digitalizacija besedila, v načelu uredniško zahtevnejša, ker terja tudi natančno korektorsko delo, ni nujno, da je boljša; izgublja namreč izvirnikovo slikovno podobo, medtem ko je iz digitalne slike še vedno mogoče generirati digitalni izpis. Pravzaprav je druga možnost na neki način preživeta,⁸ saj je bila mnogo bolj aktualna v času, ko je bila hitrost slikovnega prenosa še nizka in je imel tekst prednost pred sliko – danes je primernejša tretja možnost, ki paralelno prikaže vir hkrati kot sliko in digitalni tekst. Četrta možnost je daleč najbolj zahtevna, saj vsem prej omenjenim elementom dodaja tudi znanstvenokritične edicijske standarde, kakršni so se uveljavili v okviru tradicionalne ekdotike (na primer podroben aparat znanstvenih opomb), od take izdaje pa upravičeno terjamo tudi smiselno realizacijo primerjav in sopostavitev, ki jih omogoča elektronski medij – torej ustrezno nadgradnjo, kakršna je bila v okviru elektronskih znanstvenokritičnih izdaj že teoretično opredeljena v razlikah med faksimilom, diplomatičnim prepisom, kritičnim prepisom, njunim paralelnim prikazom in podobno.⁹

⁶ Kot bomo videli, takšna izdaja smiselno kombinira slikovno reprodukcijo vira, različne znanstveno utemeljene prepise, kritični aparat z opombami ter nadgradnjo.

⁷ Rokopisi, zelo stari, poškodovani ali popravljeni tiski gotovo narekujejo kompleksnejšo izdajateljsko obliko, medtem ko pri zaključenih delih novejših avtorjev verjetno hitreje zadostimo smiselnim potrebam po širini izdaje.

⁸ Seveda pa je ta oblika teksta nujna za jezikoslovne korpuse, ki so podlaga najrazličnejšim raziskavam.

⁹ Diplomatični prepis je natančen tipografski dvojniki rokopisa z vsemi avtorjevimi nedoslednostmi, napakami, avtorjevimi popravki, vrivki ipd. vred. Njegova funkcija je, da predstavlja izvirnik in tako olajša branje težje berljivih mest rokopisa. Pušča kratice, nejasna in poškodovana mesta rokopisa nerazrešena in nedopolnjena. Kritični prepis je že tekstnokritična interpretacija besedila, ki izvorno besedilo nekoliko modifikira na črkopisni in oblikoslovni ravni, vendar se pri tem ravna po ekspliciranih načelih, pridobljenih z indukcijo iz analize samega besedila. Vsebuje tudi ustrezen aparat z opombami. Paralelni prikaz obeh prepisov je najbolj očitna prednost, ki jo omogoča elektronska izdaja (Faganel 2005, Ogrin 2005; gl. tudi e-izdajo Slomškovih pridig <http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek>).

Vendar bi bilo neumestno, če bi ta tip izdaje kar a priori označili za idealnega. To bi bilo mogoče le v strogo načelnem smislu, brž ko pa se preselimo v »realne«, konkretne okoliščine, se moramo soočiti s pomembno praktično dilemo – take izdaje so uredniško nadvse zahtevne, terjajo obilico časa in vestnega strokovnega dela. Po drugi strani imajo izdaje, ki reproducirajo tekste le kot slikovno gradivo (faksimile), odločilno prednost: z minimalnim uredniškim delom je mogoče tako rekoč mehanično obdelati velikanske količine gradiva. To gradivo potem postane vizualni dvojnik izvirnika, ki je kar najširše dostopen; in kar je najpomembneje, že samo po sebi je lahko temeljni vir za »nadgradnjo« elektronske izdaje, saj natančen in kakovosten skenogram brez težav služi kot dovolj verodostojen vir za digitalne prepise tudi v primeru, da materialni izvirnik fizično izgine.

Če izhajamo iz splošno sprejetega načela, da je tekstualna tradicija preteklih obdobij vrednota širše družbene skupnosti, seveda ni dvoma, da je digitalizacija tekstualne baze danes ena od prioriternih nalog t. i. digitalne humanistike.¹⁰ Idealno bi bilo tako rekoč celotno relevantno tekstualno tradicijo zajeti v obliki celovite elektronske izdaje, ki bi zadovoljila najvišja merila znanstvenokritičnega izdajanja. Vendar to skorajda ni mogoče, vprašanje pa je tudi, ali je sploh smiselno. Po drugi strani se zdi namreč bolj smotno zajeti čim večjo količino gradiva v obliki digitalne slikovne izdaje. Na ta način bi lahko zajeli tekstovna gradiva od najstarejših rokopisov, kodeksov, inkunabul in starih tiskov iz začetka Gutenbergove dobe, pa tudi poznejša tiskana in rokopisna gradiva – vključno s fizično hitro propadajočimi časopisnimi gradivi iz 18., 19. ali 20. stoletja, ki utegnejo čez nekaj desetletij razpasti v nerazpoznavnost.

Velikega dela teh gradiv ne bi bilo smiselno prepisovati v obliko digitalnega teksta – skeniranje in arhiviranje se kaže kot povsem zadostna oblika njihovega shranjevanja, s tem da možnost digitalizacije teksta ostane vedno odprta. Ob tem se odpira vrsta načelnih vprašanj. Le omenimo lahko, da ima virtualizacija tekstualne dediščine tudi določene ontološke implikacije, saj spreminja eksistenčni modus teksta.¹¹ Bolj konkreten problem pa predstavlja način in trajnost shranjevanja – tako kot so se razvili posebni standardi za hranjenje starih dragocenih rokopisov, bo treba v prihodnosti še razmišljati o načinih shranjevanja in reprodukcije digitalnih arhivov in bdeti nad njimi.¹² Še tretji zelo resen problem je problem smiselne in učinkovite strukturiranosti materiala. Če je z vidika

¹⁰ Pri tej nalogi je neizogibno tesno sodelovanje računalniških in humanističnih strokovnjakov. Na ta način nastaja tudi slovenska elektronska znanstvenokritična zbirka.

¹¹ Toliko bolj morda nekoč v prihodnosti, ko izvirnikov ne bo več in bodo preživele le digitalne kopije.

¹² Kdor je že skušal na sodobnem računalniku odpreti tekstovno datoteko, napisano in shranjeno v drugem, mnogo starejšem sistemu, si lažje predstavlja, kakšna utegne biti čez leta in desetletja uporabnost neažuriranih slikovnih datotek.

tradicionalne tekstne kritike uredniški miselni vložek pri zgolj slikovni elektronski izdaji minimalen, postajajo v njej elementi prezentacije in smiselnega strukturiranja odločilnega pomena. Sicer se elektronske izdaje le počasi osvobajajo inercije dediščine knjižnih izdaj, ki so narekovale linearno, sukcesivno razmišljanje, medtem ko elektronski medij že sam po sebi zahteva mrežno strukturiranje vhodnih gradiv. Vsekakor pa tu niso odveč atributi, ki morda zvenijo nekoliko staromodno, pa so vendarle pomembni: celostno načrtovanje, širokopotezna zasnova, poenoteni uredniško-strukturni načrti in uporabniku prijazna zasnova.

Žal je treba reči, da trenutnim poskusom digitalizacije tekstov, ki pri nas potekajo denimo v okviru NUK-a, še ne bi mogli pripisati takih kvalit. Zato je morda tu za zgled bolje vzeti češki projekt *Memoria*, ki ga izvaja (in hkrati s svojo avtoriteto tudi legitimira) Narodni Knihovna ČR – ta vsekakor ustreza temeljni zamisli digitalnega shranjevanja tekstovne zapuščine v slikovni obliki, ki hkrati omogoči množičen (v tem primeru sicer plačljiv) dostop do virtualnega vizualnega dvojnika in zaščiti materialni original. Obseg na ta način obdelanega gradiva je že v tem trenutku impresiven; toliko bolj zato, ker je uredniški postopek, ki vključuje tudi specialistično (kodikološko, paleografsko, jezikoslovno, zgodovinsko) obdelavo nabora metapodatkov, zelo zahteven, četudi izdaja ne vključuje prepisov (digitalizacije teksta). Zdi se, da je to prava pot z vidika ohranjanja nacionalne kulturne dediščine; ta vtis še okrepi zelo solidna spletna stran in preišljen, pregleden in uporaben (konec koncev pa tudi estetsko prepričljiv) način spletne prezentacije. Nasploh bi lahko bil to vzorčni model za tiste, ki se dela še niso lotili na tak način – ravno tip »narodne knjižnice« je primeren za nosilca tovrstne digitalizacije in tudi za tistega, ki odgovarja za tehnološko ažurnost digitalnih arhivov.¹³

Pač pa je mogoče tak tip izdaje še nadgraditi z znanstvenokritično elektronsko izdajo, seveda ne kar pri vseh tekstih, temveč pri tistih, ki imajo za določeno skupnost poseben pomen – to so npr. temeljni stari rokopisi in tiski, pomembni politični in zgodovinski dokumenti, vrhunci literarnega ustvarjanja in podobno.¹⁴ V teh primerih se odpira še vrsta novih metodoloških problemov in izzivov, povezanih s kritičnim aparatom, različnimi tipi prepisov, vzporednimi prikazi in podobno. Vsaj nekaj od tega bomo skušali prikazati ob konkretni

¹³ Ta tip knjižnice je pogosto hranitelj ključnih zgodovinskih rokopisov in tiskov v fizični obliki, pa tudi pooblaščen regulator dostopa do njih.

¹⁴ Tudi »pomembnost« teksta je seveda historično relativna kategorija; a to ne pomeni, da se je treba odreči vrednotenju. Seveda je treba upoštevati, da ima že uvrstitev nekega dela ali opusa v izbor za znanstvenokritično izdajo, najsi bo ta elektronska ali klasična, kanonizacijske učinke (gl. tudi Dolinar 2005). Poleg tega bi digitalna slikovna baza tudi ob materialni odsotnosti izvirnika teoretično še vedno lahko služila za vir nadgrajene izdaje. Seveda pa je mogoče dvomiti, da bo do take virtualizacije kdaj res prišlo.

elektronski izdaji *Zbranih pesmi* Antona Podbevška, ki je že dostopna na spletu (<http://nl.ijs.si/e-zrc/podbevsek>) kot prva celovita elektronska znanstvenokritična izdaja nekega pesniškega opusa v slovenskem prostoru.

2 Dileme ob elektronski znanstvenokritični izdaji *Zbranih pesmi* Antona Podbevška

V okviru zbirke *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>) je med drugim pred kratkim nastala tudi omenjena izdaja Podbevškovih pesmi. Gre za prvega predstavnika slovenske zgodovinske avantgarde, ki v zadnjih desetletjih kontinuirano zbuja zanimanje raziskovalcev na številnih področjih. Podbevškov količinsko relativno skromen opus sploh še ni bil v celoti objavljen, poleg tega pa je obstoječe gradivo ponujalo nekaj zanimivih metodoloških izzivov izdajatelju, ki bi ob uspešni rešitvi utegnili postati referenčni za nadaljnje izdaje. Vse to so bili gotovo zadostni razlogi za prednostno uvrstitev Podbevškovega opusa v novo zbirko. Tu želimo le na hitro predstaviti nekatere zanimive dileme, ki jih je bilo treba rešiti v zvezi s to izdajo.

Ena od teh je gotovo nova vzpostavitev ravnotežja med kriteriji vključitve posameznih tekstov v izdajo in tehničnimi možnostmi elektronske edicije. Ko imamo opraviti z rokopisnimi zapuščinami, iz katerih naj bi sestavili izdajo zbranih pesmi, se pogosto pojavi dilema: ali je konkreten tekst mogoče razumeti kot literarno delo, ali gre le za osnutek, ali sploh za tekst čisto drugačne (neliterarne) narave. Pri tekstovni izdaji so kriteriji izbora že zaradi prostorskih omejitev običajno strožji. Ena od najdaljnosežnejših potez elektronskega medija je odprava prostorskih omejitev – pri postavitvi niza podatkov na svetovni splet je edina omejitev velikost strežnika, ki pa za besedilne datoteke že dolgo več ne predstavlja težave. Tako se izdajatelju elektronske izdaje v izhodišču ni treba več spoprijeti z vprašanjem razpoložljivega prostora, kot se praviloma zgodi, ko gre za objavo v tiskanem mediju. Ne sooča se več s problemom medija, saj je mogoče reproducirati besedila, zvoke, slikovne zapise ali video, pač pa z nadležnim problemom, kje se ustaviti, kje začrtati meje izdajateljskega izbora.¹⁵

Danes je sicer jasno, da je izdaja, ki bi predstavila neki avtorski opus kot neko popolno in docela zaključeno celoto, iluzorna; vsaka izdaja je v resnici na poseben način »izbrana«. Mehanizmi selekcije so seveda različni, eden od njih so gotovo estetske, kulturne ali politične preference tega ali onega urednika, na katerega izbor vplivajo različni dejavniki. Tudi če se izdaja pastem ideološkega vrednotenja uspešno izogne (pri tem zanemarimo, da je ravno akt uvrstitve

¹⁵ Hkrati zanj objava ni več enkratno, zaključeno dejanje, dokončni udarec tiskarske črke na bel papir, ki zapečati natisnjeno knjigo v enkratnost in ne dovoljuje več popravkov in nadgradnje: mrežna objava ostaja vedno odprta za odpravljanje napak, izboljšave in dopolnitve.

nekega opusa v kategorijo »zaslužnih« nujno selektiven), se ne more izogniti neki ločnici, ki jo mora upoštevati – če ne drugače pri oceni, ali gre za »literaturo« ali »ne-literaturo«, za »delo« ali za »ne-del« ali gre za »besedilo« ali »ne-besedilo«. (Kar ostane od besedilnega opusa, iz katerega se objavi »zbrano delo«, seveda po tej logiki pade v kategorijo »ne-dela«.) Spet ima torej škarje in platno v rokah urednik, ki presoja, ali je zapis na listku »5 dag salame« itd., kakršnega npr. najdemo med Podbevškovimi rokopisnimi pesmimi, navaden nakupovalni opomnik (in torej »ne-del«) ali pa bi morda lahko poskusili zadevo razumeti kot avantgardistični konstrukt z globljim pomenom. Če torej ugotovimo, da dela nekega avtorja ni mogoče zares dokončno »zbrati«, ne da bi uporabili neki selektivni mehanizem, se pred nas toliko očitneje postavi odgovornost, da tak ali drugačen obseg izbora pretehtamo in argumentiramo, ga podvržemo ostrejšim merilom in natančno premislimo, kakšen je njegov namen in komu naj bi služil.

Zelo konkretno se ta problem pri Podbevškovi zapuščini kaže ob dilemi, kakšen obseg naj zajame izdaja njegovih doslej neobjavljenih rokopisnih pesmi – nekatera od besedil so izrazito fragmentarna, prečrtana, poččkana, in urednik se nujno ustavi pred vprašanjem, kje začrtati mejo »ne-besedila«. Ta meja je seveda premakljiva, in poleg tega v okviru elektronske izdaje še vedno ostaja možnost, da se fragmenti, poččkani odlomki in podobno gradivo, ki ga ni mogoče smiselno »prepisati«, objavijo v obliki bolj ali manj komentiranega faksimila – to pa je bistveno drugače kot pri klasični tiskani izdaji. Tako se je bilo v okviru izdaje potrebno odločiti za izbor rokopisnih pesmi, ki bodo objavljene tako v obliki slike (faksimila) kot v obliki kritičnega prepisa, medtem ko je bil temu izboru dodan še izbor tekstov, ki jih ni bilo mogoče smiselno prepisati in so objavljene le kot faksimile.

Med posebnimi problemi je ob izdaji mogoče izpostaviti tudi značilno likovno oblikovanost Podbevškovih pesmi. Ta je v slovenskem prostoru pomenila radikalno novost, zato nedvomno sodi med elemente, ki jih je bilo treba vključiti v izdajo. V okviru elektronske izdaje je mogoče to oblikovanje natančno reproducirati v obliki faksimila, vendar smo skušali poiskati tudi standardizirano rešitev zapisa v okviru XML/TEI, ki bi grafično podobo zvesto reproducirala tudi v digitalnem tekstovnem zapisu. Kot smo že omenili, pa XML/TEI kodiranje omogoča tudi elegantne rešitve paralelnih postavitve različnih prepisov ter paralelnih prikazov različic večkrat objavljenih pesmi in tistih pesmi, ki jih je pesnik kasneje popravljajl.

Največji izdajateljski izziv je bila objava popravljene različice *Človeka z bombami*, Podbevškove edine pesniške zbirke, ki je izšla leta 1925. V pesnikovi zapuščini je ohranjen izvod prvotiska, v katerega je ročno vpisoval različne popravke. To se je dogajalo po drugi svetovni vojni, najverjetneje v petdesetih in šestdesetih letih, ko se je Podbevšek vsaj deloma iztrgal iz molka in najverjetneje snoval izdajo prenovljene zbirke. Do te izdaje ni prišlo, vendar je bilo večino popravkov mogoče razvozlati in rekonstruirati hipotetično podobo prenovljene

zbirke (v obliki kritičnega prepisa, ki meji na interpretacijo). Elektronski medij je nadvse primeren za prikaz različnih vidikov teh avtorskih postopkov. Kot najustreznejša se je izkazala možnost, sestavljena iz treh vzporednih objav. V likovni postavitvi, ki se po prelomu čimbolj približa originalu, je postavljen (1) digitalni prepis originalne izdaje. Tej ob boku stoji (2) kritični prepis ročno popravljenega izvoda, ki zaradi dvoumnih rešitev pogosto meji na interpretacijo in vsebuje podroben aparat opomb. Glede objave faksimila pa smo se odločili za sledečo rešitev: (3) objavo faksimila ročno popravljenega izvoda, pri čemer pridobimo dvoje – originalno podobo zbirke iz leta 1925 ter živ stik z roko, ki je vpisovala popravke.¹⁶ To uporabniku hkrati omogoča, da v faksimilu sam preverja mesta, ki so v opombah h kritičnemu prepisu ročno popravljene izdaje označena kot sporna.

V spletnem (html) prikazu smo izkoristili že omenjene možnosti vzporednih prikazov, ki uporabniku omogočijo lažje primerjave med različicami ter sprotno in samostojno verifikacijo prepisov. Ravno na tej ravni se najočitneje izkažejo prednosti elektronske izdaje v primerjavi s tiskano. Poleg tega je bilo izdelano še pregledno in uporabno imensko kazalo pesmi, ki nas s kazalkami lahko usmeri neposredno na vse objavljene različice neke pesmi, naj gre za faksimile, prepis, rokopisno ali tiskano varianto. Na ta način postaja Podbevškov pesniški opus za uporabnika hitro dostopen in pregleden.

3 Slovenska leposlovna klasika v elektronskem mediju

Napak bi bilo sklepati, da nas komaj predstavljava širitev izdajateljskih možnosti, ki jih elektronski medij ponuja v primerjavi s tiskanim, odvezuje od temeljnih selekcijskih in evalvacijskih dilem, ko razpravljamo o »slovenski leposlovni klasiki«. To misel je treba nekoliko podrobneje ilustrirati. Na prvi pogled je namreč lahko princip digitalizacije starih tekstov zgolj kvantitativen; nekako v smislu, da želimo v digitalnem zapisu ohraniti celotno tekstualno dediščino. V resnici se zadeva v praksi na neki točki prelomi. Ni dvoma, da je mogoče digitalizirati in izdati (tudi znanstvenokritično) denimo celotno bero ohranjenih srednjeveških rokopisov. Mnogo več težav se pojavlja pri kasnejših obdobjih: kakšen je status rokopisa konec 19. stoletja ali celo v 20. stoletju glede na tiskane zapise? Ali je v eksponentni rasti tiskane in pisane besede res še smiselno slediti »vsemu«? In kaj storiti z virtualnimi teksti? Celó na ravni

¹⁶ Možno bi bilo sicer dodati še faksimile nekomentiranega prvotiska, a to ni nujno, saj bo likovno postavitve originala mogoče razbrati že iz prepisa, pa tudi iz faksimila, kjer je originalni tekst na vseh mestih popolnoma berljiv. Tudi sicer se pri tiskih – npr. revijalno objavljenih pesmih – nismo odločili za objavo faksimilov, pač pa smo ohranili tipografske posebnosti, kjer je bilo to potrebno.

preproste digitalizacije tekstualne dediščine se pojavi problem »razumne meje«, odkoder se zdi, da gradiva ni več smiselno reproducirati.

Več kot očitno je torej, da vsak projekt ohranjanja tekstualne dediščine mora temeljiti na poglobljenem reflektiranju izhodišč. Namreč, del kulturne (tekstualne) dediščine nikdar ni bilo vse počez in vse na enak način. Selekcija je vedno prisotna: že golo opazovanje je selektivno, ima notranjo logiko, vzpostavlja hierarhijo med objekti, vzpostavlja ločnico med opazovanim in spregledanim; in izbrana je tudi vsakokratna podoba »dediščine«. To vprašanje postaja pereče tedaj, ko imamo tehnično možnost, da shranimo in ohranimo več in več. Poleg tega tudi takrat, ko se nabira vse več gradiva, to na koncu mora biti predstavljeno v neki strukturi, hierarhiji, kar je posebej problematično na kaotičnem spletu – amorfna gmota informacij je namreč preprosto neuporabna.

Podobno velja, ko govorimo o »slovenski leposlovni klasiki«. Ta označevalec historično sicer nima povsem stabilnega označena.¹⁷ Vendar pa je jasno, da obsega nabor besedil, ki imajo za skupnost posebno vlogo. V preteklosti so bili vidni znaki te posebne vloge tesno povezani z izdajanjem: temeljna kanonizacijska simptoma na ravni posameznega avtorja sta uvrstitvev v monumentalna »Zbrana dela« ter umestitev v šolski sistem (učni načrt), ki lahko kanonizacijske učinke intergeneracijsko reproducira in s tem soustvarja kulturni spomin skupnosti.

Vrhunski teksti slovenske tekstualne dediščine imajo zdaj možnost, da nastopijo v digitalnem mediju. Dileme, ki se pojavljajo na ravni elektronskih izdaj, po svoji naravi niso bistveno drugačne od tistih, s katerimi so se srečevali uredniki tiskanih izdaj. Če je dilema »digitalizatorja« kulturne dediščine začrtati mejo, kjer neki dokument ne bo »pripuščen« niti v obliki digitaliziranega slikovnega zapisa (in bo torej teoretično prepuščen popolni pozabi ali fizičnemu razkroju), dilema izdajatelja literarne dediščine ostaja začrtati, kateri avtorji naj bi dobili celovito znanstveno kritično izdajo opusa (kakršno smo videli pri Podbevšku), skupaj denimo s korespondenco, manj pomembnimi zapisi ipd. – na tak način razmišljanja nas vsaj napeljuje dosedanja praksa. Ali pa bi morda morali v temelju spremeniti izhodišča?

Ne da bi hoteli dokončno odgovoriti na to, je mogoče za konec navreči nekaj sugestij. Ravno zato, ker prostorskih omejitev ni več, je treba poglobiti izdajateljski koncept in še bolj natančno premisliti, kateri teksti sodijo med prioritete izdaje z najvišjo mero tekstnokritičnega aparata in kaj lahko ostane »le« digitalizirano ali celo izostane. Na previdnost nas napotujejo tudi novejšje

¹⁷ V njem bi lahko denimo razlikovali med »trdim jedrom« in »obrobjem«; pri čemer zajema obrobje tekste in avtorje, ki nastopajo kot kanonizirani le v določenih ideoloških konstelacijah (prim. levi/desni kanon pred drugo svetovno vojno, favoriziranje nekaterih prorožimskih avtorjev po drugi svetovni vojni, povratek nekaterih »desnih« avtorjev po osamosvojitvi Slovenije itd.).

konceptije avtorstva, ki med drugim implicirajo, da je uveljavljeni pristop, ki se loteva celotnih avtorskih opusov, vse bolj vprašljiv. Poleg tega »resursi« (npr. raziskovalne ure visoko usposobljenih strokovnjakov za tekste) niso neomejeni. Vsekakor nas novejša odkritja napeljujejo predvsem k povečani budnosti, reflektiranju vsakega koraka in ozaveščenosti o učinkih izdajateljskih praks.

Toda na koncu velja nastajajočo elektronsko znanstvenokritično zbirko vrhunskih tekstov v slovenskem jeziku (pa četudi se bodo kriteriji za evalvacijo še spreminjali) predvsem pozdraviti – kot nadaljevanje in dopolnitev kakovostne izdajateljske tradicije, ki je bila začrtana v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Zdi se, da je njen postopni prenos v elektronski medij pravzaprav neizogibna nujnost. Tistim delom, ki bodo zares preživela tudi v očeh vsakokratnih bralcev, ne pa le kot zgodovinski dokument, pa se po prepričanju avtorja teh vrstic ni treba bati, da jih založniki ne bi še naprej tiskali v branju prijetnejši – papirnati obliki.

Literatura

Darko Dolinar. Znanstvene izdaje in literarna veda. *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria). 155–66.

Marijan Dovič. Priprava elektronske znanstvenokritične izdaje pesmi Antona Podbevška. *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria). 101–16.

Tomaž Erjavec. Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: standardi in izzivi. *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria). 51–70.

Jože Faganel. Tekstnokritična vprašanja in elektronske izdaje. *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria). 167–74.

Matija Ogrin. Uvod: O znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki. *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria). 7–24.

Anton Podbevšek. Literarna zapuščina (hrani jo Asta Mohorič, Ljubljana).

Anton Podbevšek. *Človek z bombami*. Ljubljana: Štefanija Ravnikar-Podbevškova, 1925.

Anton Podbevšek / Mihael Glavan (ur.). Podbevškova Žolta pisma. *Rast* I/4 (1990): 320–24.

Anton Podbevšek. *Človek z bombami*. Poniž, Denis. Sedem desetletij Človeka z bombami. Novo mesto: Dolenjska založba, 1991 (Utva).

Slovenistični Zagreb

Jože Toporišič
SAZU, Ljubljana

Moja zagrebška leta

Po študiju slavistike (slovenščina pod A, ruščina pod B) v letih 1947 do 1952 in enoletni vojaščini v Beogradu, nato pa v Zemunu (1952/53), odslužil brez čina, ter po enoletnem proforskem pripravništvu na novomeški gimnaziji (1953/54) sem po posredovanju svojega literarnozgodovinskega profesorja Antona Slodnjaka, ki me je povezal z univ. profesorjem dr. Franom Petretom, tedaj uslužbenim na FF v Zagrebu (sestanek z zagrebškim profesorjem je bil v Ljubljani na Kersnikovi), sem jeseni l. 1954 postal lektor slovenskega jezika v Zagrebu na Filozofski fakulteti (torej ne asistent pri slovenskem literarnozgodovinskem profesorju, kar bi mi bilo bolj po vseči; saj sem se bil proti koncu študija v Ljubljani bolj posvečal literarni zgodovini kakor jezikoslovju, vendar ne v Slodnjakovem seminarju (s profesorjem sva bila prišla navzkriž pri obravnavi Levstikovega eseja *Popotovanje iz Litije do Čateža*), ampak pri prof. Marji Boršnik, pri kateri sem si za diplomsko delo izbral temo Finžgarjeva dramska dela.

Z odhodom v Zagreb v rani jeseni 1954 se je začelo drugo moje bivanje zunaj domovine Slovenije; prvo je bilo prisilno izseljenstvo (oktober 1941 do maj 1945) v Šlezijo (od januarja 1943 do sept. istega leta smo bili iz Šlezije premeščeni v t. i. Wartegau, del od Nemcev zasedene Poljske, in sicer v mesto Lodž). V Šleziji, kjer smo spet bili od septembra 1943, smo bili večino časa v Breslauu (sedaj Wrocław), od januarja 1945 pa še v treh drugih taboriščih, smo dočakali osvoboditev maja 1945 s strani Rdeče armade in se kmalu nato, že maja, po volji ruskih zasedbenih oblasti, podali na pot domov prek Čehoslovaške, Madžarske, Vojvodine in Hrvaške. Domov smo prispeli 15. jun. 1945.

V Zagrebu sem ostal v službi kar 11 let, ves čas kot lektor, tj. do konca študijskega leta 1964/65, le da sem študijsko leto 1962/63 prebil kot štipendist Humboldtove ustanove na hamburški univerzi (specializacija iz eksperimentalne fonetike: slovenska stavčna intonacija (s tonemsko podstavo naglasa). Pobudo za moje potegovanje za Humboldtovo štipendijo mi je dal zagrebški šef Fran Petrè, ki je sicer malo pred tem bil za dalj časa gostovalni profesor na nemških univerzah.

Delovno mesto lektorja slovenskega jezika v Zagrebu me je obvezovalo za 12 ur lektorskih vaj na teden in za opravljanje izpitov s teh vaj (v 6 skupinah po 2 uri na podlagi ustreznega študijskega plana pri katedri za slovensko literarno zgodovino); vaje so bile sprva obvezne za vse študente te katedre, zatem pa izbirne. Na predlog Aleksandra Flakerja, tedaj še asistenta rusistike, sem svoje tedenske učiteljske obveze opravljal v dveh dneh, po 2 uri v treh skupinah na en dan.

Prvi dve leti sem stanoval v Zagrebu, ko pa sem tam izgubil sobo, sem se na »predavanja« 8 let vozil iz Slovenije, do konca leta 1959 z Mosteca, nato pa iz Ljubljane (ter z dvema nočitvama na Mostecu). Vaje sem imel v torek in sredo, en večer pa se tedensko ali v večjih razmikih udeleževal v univerzitetnem klubu predavanj v okviru Hrvaškega filološkega društva.

Sorazmerno kmalu po prihodu v Zagreb sem prevzemal tudi lektorat slovenščine na vsejugoslovanskem enomesečnem, avgustovskem, seminarju za tuje slaviste. Ti so bili najprej v Splitu, zatem v Zadru, na koncu pa tudi v Črni gori. Dogajali so se po 14 dni na morju, 14 pa v Zagrebu. Ko sem 1965 prešel na ljubljansko filozofsko fakulteto, so me kmalu nehali vabiti za lektorja.

Ker hrvaščine na fakulteti v Ljubljani nisem študiral, sem to moral v Zagrebu nadomestiti z intenzivnim študijem srbohrvaščine iz knjig (pri vojakih sem se kar precej navadil praktičnega sporočanja v srbohrvaščini, precej pa sem kot vodja t. i. kluba v vojašnici v Zemunu tudi bral umetnostno literaturo). Posebne težave nam je pri učenju hrvaščine povzročal zlasti naglas, kar nekaj težav je bilo tudi zaradi tega, ker sem se srbohrvaščino navadil govoriti v Beogradu in Zemunu, pa so me morali študentje, že tedaj so to bile v pretežni meri študentke, opozarjati na razlike v hrvaškem besedju, npr. da je po njihovo *kazalište* ne *pozorište*, ali pa *juha* in ne *supa*, pa tudi *kruh* ne *hleb*, pa tudi hrvaška ijekvščina namesto ekavščine nas je kar dajala. Spomnim se, da nekoč nisem našel hrvaškega prevedka za besedo *živahen*, pa so mi s smehom povedale, da je tako tudi v hrvaščini (po Jurančiču 1955 *živahan*). Slovenščino smo se v Zagrebu učili brati, razumevati in iz nje prevajati v hrvaščino, ne pa tudi prosto govoriti ali se v njej pogovarjati. Zanimivo mi je bilo, da so te spretnosti bolj obvladale štokavke kakor kajkavke, verjetno zato, ker je za prve bila slovenščina vendarle tuji jezik, za druge pa bolj nekaj, kar že itak imajo tudi same v svojem narečju.

Študentov za slovenski jezik sem imel v povprečju okrog sto na leto, nekateri izmed njih so sedaj tudi univerzitetni profesorji. V prvih letih mojega bivanja v Zagrebu oz. na filozofski fakulteti je bila slavistika še v 2. nadstropju univerzitetne stavbe (tudi rektorata) nasproti Hrvaškega narodnega gledališča, kar nam je vsem prijalo. Zaradi porasta osebja pa so nas mlajše s slavistike – to so bili Aleksandar Flaker, Antica Menac, Malik Mulić ali pa Milan Moguš, Zvonimir Junković, ali še László Bulcsú, Stjepan Babić, Krunoslav Pranjić pa tudi jaz in še

kdo, udomili v t. i. »baraki« na vzhodnem dvorišču rektoratske stavbe, kjer smo imeli zanimivo druženje in priliko za razmišljanje tudi o strokovnih stvareh.

Tajnica slavističnega oddelka je bila tedaj Olga Šojat, znana preučevalka vsega kajkavskega. Profesorski kader pa je bil po smrti Antuna Barca tak: Stjepan Ivšić, Josip Ham, Josip Badalić, Mate Hraste, Ljudevit Jonke, zlasti potem, ko smo se spred gledališča preselili v novo stavbo na drugo stran železniške postaje, pa so bili tam še Marin Somborac, Jure Kaštelan, Tvrtko Čublić, pa Josip Vrana, Rafo Bogišić, Franjo Grčević, Rikard Simeon (in še kdo, s katerim se nisem toliko srečeval). Zlasti na prvotnem mestu je bila prilika srečevati tudi ljudi z drugih oddelkov, npr. profesorje kot Rudolf Filipović, Zdenko Škreb, Josip Torbarina, Petar Guberina, Petar Skok, Mirko Deanović in še kdo.

Po določem času, čez kaka tri leta po prihodu v Zagreb, me je šef Fran Petre spodbudil, da sem začel svoje nabrano znanje in spoznanja objavljati. Na začetku sem pisal predvsem jezikoslovne stvari, nekako iz poklicne lektorske dolžnosti. Pobude oz. tvarine za jezikoslovno pisanje so mi dajale zlasti ohlapnosti v *Slovenski slovnici* 1956, ki je sicer močno presegla svojo čitankarsko predhodnico iz leta 1947 (oz. 1941), ki jo je »[s]estavil uredniški odbor« (konkretna nomina so bila pač odiosa), na podlagi slovničnih delov k *Slovenskim čitankam* I, II in III–IV, ki so jih malo pred drugo svetovno vojno kot *Slovensko čitanko in slovnico* sestavljali dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel in J. Šolar (I, II), nato pa kot III in IV I. 1940 izdali kot *Slovensko slovnico za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*, okrepljeni še z dr. A. Breznikom in A. Sovretom, na skupaj 191 straneh (*Slovenska slovnica* 1947 pa je imela že 334 str.). Medtem ko je izdaja *Slovenske slovnice* 1956 imela navedene samo tri avtorje, tj. Bajca, Kolariča in Rupla (ker je Šolar, ki je bil zanj zelo dejaven, bil v »internatu« na Igu pri Ljubljani). Tako je ostalo tudi v *Slovenski slovnici* 1964, ki jo je glede na določila SP 1962 priredil Kolarič. Po svoje sta omenjeni čas kritično razgibavali tudi dve izdaji *Slovenskega pravopisa*, namreč SP 1950 (F. Ramovš in O. Župančič z drugimi) in 1962 (A. Bajec in neimenovani J. Šolar ter drugi).

Moji prvi kritični članki so v letih 1957/58, 1958, 1958/59 ... do 1961 obravnavali predvsem glasoslovje, še zlasti naglasno tipologijo, pa tudi že oblikoslovno izrazje in njegovo pojmovnost. Takrat sem kot skoraj prvo svojo jezikoslovno stvar podal obširno kritiko *Slovenske slovnice* 1956, pa je v Sloveniji niso mogli (reci: hoteli) objaviti, tako da sem jo v nekem smislu lahko objavil šele leta 1960 v *Scando-Slavici* na Danskem z naslovom Probleme der slowenischen Schriftsprache (1978 v slovenskem prevodu v svoji knjigi *Glasovna in naglasna podoba slovenskega knjižnega jezika*, in sicer ob obravnavi Svanejeve nemško pisane in R. G. A. De Braya angleško pisane obravnave slovnice slovenskega jezika. To kritiko *Slovenske slovnice* 1956 sem na pobudo zagrebškega slavističnega profesorja Josipa Hama mogel objaviti šele leta 1962 v zagrebški reviji *Filologija* (str. 278–89) (njen skladenjski del je ponatisnjen v moji knjigi *Nova slovenska skladnja*, l. 1982, str. 371–77. V *Jeziku in slovstvu* so mi iz tiste

kritike nasvetovali le objavo nekaterih tem, pa še pri tem smo se zaradi uredniške samovolje z naslavljanjem mojih prispevkov kmalu razdrli.

Na pobudo F. Petreta sem se v 50. letih v okviru Hrvaškega filološkega društva ukvarjal z literarnoteoretičnimi problemi slovenske književnosti in med drugim v zvezi s tem poročal o *Naših razgledih v Umjetnosti riječi*, literarnoteoretični, zlasti tudi interpretacijski reviji. O F. S. Finžgarju sem pisal v *Enciklopediji Jugoslavije*, tedaj izhajajoči v Zagrebu (1958), v zvezi s sodelovanjem s Petrom Guberino pa sem v JiS-u 4 (1958/59) objavil članek Ritem v prozi (ponatis v *Novi slovenski skladnji* 1982), kar je bila interpretacija Cankarjevega proznega odlomka, nato še ravno tam interpretacijo Prešernove pesmi Pevcu, v *Umjetnosti riječi* pa interpretacijo Župančičeve pesmi Žebljarska (štev. 4, 1960, str. 35–46). V knjigi *Uvod u književnost zagrebskega* interpretacijskega glasila sem objavil sestavek Kritika, esej i povijest književnosti (1961, 563–85, ²1969 na str. 543–59); pisal sem tudi v reviji *15 dana* letnika 1960 in 1961 o Ivanu Cankarju in o slovenski književnosti v razdobju 1899–1918. V *Dolenjskem zborniku* sem 1961 izdal še svoj prispevek, pisan za *Uvod u književnost*, naslovljen Besedni umetnik in družbena vloga književnosti (od urednika Zdenka Škreba že odobren za *Uvod u književnost* 1961, a od A. Flakerja in S. Petrovića zavrnjen). V *Dolenjskem zborniku* (uredila sva ga Stanko Škaler, kustos Brežiškega muzeja, pozneje tudi njegov direktor, in jaz) sem objavil tudi dialektološki prikaz govora svoje vasi (Mostec pri Dobovi). Po svoje sem bil zelo počaščen, da so me v Ljubljani določili za avtorja važnega sestavka o slovenskem jeziku v *Enciklopediji Jugoslavije* (4. knjiga, 1960, str. 495–500). Literarnoteoretsko skupino Hrvaškega filološkega društva, ki se je l. 1961 predstavila z omenjeno knjigo *Uvod u književnost*, so tvorili: urednika F. Petrè in Z. Škreb, seveda tudi soavtorja knjige, poleg njiju pa še naslednji: Maja Bošković Stulli, Frano Čale, Tvrtko Čubelić, Aleksandar Flaker, Radoslav Katičić, Nikola Milićević, Svetozar Petrović, moja malenkost, Vladimir Vratović, Mate Zorić in Viktor Žmegač. Kakor se iz povedanega vidi, Iva Frangeša tedaj še ni bilo med njimi (zato ga tudi ni v drugi izdaji te knjige).

Svojo doktorsko disertacijo sem prijavil na ljubljanski slavistiki pri prof. Marji Boršnik in jo zaradi raznovrstnih obveznosti dokončal in oddal v oceno l. 1962, preden sem oktobra odšel v Hamburg kot Humboldtov štipendist na enoletno specializacijo iz fonetike. Naslov teze: Nazorska in oblikovna struktura Finžgarjeve proze. Na njeno obrambo sem se pripeljal iz Hamburga l. 1963, poleg M. Boršnikove sta bila ocenjevalca še F. Petrè in A. Bajec. Ta komisija mi je namenila dvojni doktorski naslov: literarnozgodovinskega in jezikoslovnega, na intervencijo vodstva slavistike Filozofske fakultete pa sem prejel naziv doktor filoloških znanosti.

Mojo disertacijo je izdala l. 1964 Slovenska matica z naslovom *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja*. Svojo metodo stilne obravnave Finžgarjevih besedil sem predstavil na seji v Hrvatskem filološkem društvu. Metodo sem si

priredil po razpravi profesorja na newyorški Kolumbijski univerzi Michaela Riffaterja. V Zagrebu je bila v evidenci tudi njegova knjiga *Le style des Pléades de Gobineau*. Riffaterre je bil moderni nadaljevalec francoske stilistične šole. V opombah III. poglavja te svoje knjige za stilno obravnavo navajam še revijo *Word* 1959 oz. 1960 (Criteria for Style Analysis oz. Stylistic Context), kot francoske stilistike pa ravno tam avtorje kot J. Marouzeau, M. Cressot, P. Guiraud, Ch. Bruneau (ki so še sedaj v moji knjižnici). Knjigo mi je opremil J. Bernik, čez leta ocenil V. Smole, za Matico pa France Koblar.

V Zagrebu sem postal tudi član Kroga mladih lingvistov (KML), ki ga je l. 1955 utemeljil Božidar Finka, tedaj asistent na Inštitutu za jezik Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti; vsaj že l. 1959 pa ga je vodil Bulcsú László. Ta krog je 1958 postal delovna skupina jezikoslovnega odseka HFD, in mene je doletela naloga, res častna, ne vem če tudi čisto zaslužena, da sem Krogu predstavil knjigo *Grundzüge der Phonologie* (moj primerek je iz l. 1962). Predstavil sem tudi knjigo Radivoja Francisca Mikuša *À propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* s podnaslovom *K sintagmatiki prof. A. Belića*, izdal 1952 F. Ramovš pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Te predstavitve sta se udeležila tudi Milka in Pavle Ivić, ki sta se tedaj slučajno mudila v Zagrebu. V Zagrebu so zanj Mikušu priznali doktorat, kar mu je bilo v Ljubljani zavrnjeno.

Ker so bili tudi sestanki mladega jezikoslovnega kroga iz Zagreba v večernih urah, sem takrat večkrat prespal pri prijatelju Krunoslavu Pranjiću, enkrat pa tudi pri Stjepanu Babiću, večkrat sem se pa moral tako rekoč sredi noči peljati domov z vlakom do Dobove in nato peš pol ure do Mosteca. Nekoč me je pri tem napralo do nitke.

Mlajši (Laszlo, Babić, Pranjić, jaz) smo v »baraki« gojili pristna prijateljstva oz. kolegialna razmerja z Mogušem in Junkovićem, ali z rusistoma Flakerjem in Menčevo, ki so do svojih miz prihajali čez prvi dve sobi »barake«, včasih pa je z Laszslom prišel dol k nam tudi sam prof. Ivšić, da smo rekli katero o slovenščini in kajkavščini.

Včasih, sicer redko, kar pa ni bilo odvisno od mene, sem kaj pomagal pri obvladovanju slovenščine obema Petretovima asistentoma literarnima zgodovinarjema (eden je kmalu odšel v Francijo, drugi pa je po odhodu Petreta v Ljubljano postal njegov naslednik). Zgodilo pa se je tudi, da sem dobil za slovenščino zelo zainteresirane Evropljane: npr. Francoza plemiškega stanu, ki me nanj spominja darovani mi nad vse prijazni *Dictionnaire de Littré par A. Beaujean* iz l. 1959 (žal se mi vanj ni podpisal: *noblesse oblige*), drugič pa mlada dama iz Nemčije, ki se mi je za pedagoški trud z njo ob spoznavanju slovenščine oddolžila z lekturo mojega prvega nemško pisanega sestavka za *Scando-Slavico*. Tam v »baraki« se je lepega dne pojavil tudi Jože Pogačnik kot Petretov asistent.

Marsikatero znanstvo mi je prinesel nekajletni lektorat na Seminarju za tuje slaviste v Splitu in pozneje v Zadru: na morju prvih 14 dni, drugih 14 pa v Zagrebu. Omenim naj Nizozemca van den Berga (knjiga o nekdanji čakavski podstavi dubrovniškega govora); obiskal sem ga pozneje v Hamburgu kot profesorja ondote univerze. Važno je bilo, da sem spoznal nadvse prijaznega prof. Carla Stiefa iz Kopenhagna, ki me je priporočil uredniku *Scando-Slavice* Gunnarju Adolfu Stender-Petersenu, da bi mi natisnil oceno Svanejeve nemško pisane slovenske slovnice, kar se je končno uredilo tako, da sem svoji kritiki *Grammatik der slowenischen Sprache* Gunnarja Olafa Svaneja (Kopenhagen, 1958) pridružil še kritične opombe k *Slovenski slovnici* 1956 in k De Brayevemu prikazu slovenščine v knjigi *Guide to the Slavonic Languages*. Tako je zadeva s tem dobila naslov Probleme der slowenischen Schriftsprache. Ob objavi tega mojega dela mi je prof. Petersen pisal, kako je ponosen, da je moj članek izšel v njegovem časopisu. Še danes mi je žal, da se ni uresničilo najino srečanje na hamburški železniški postaji, ko je potoval sedaj že ne vem kam, jaz pa nisem mogel priti na postajo zaradi istočasnega proslavljanja okroglega rojstnega dne svojega šefa von Essna v fonetičnem inštitutu. Pozneje (1962) sem v *Scando-Slavici* objavil še en članek: Ablösung des relevanten Wortintonationssystem durch den Quantitätsunterschied in einer slowenischen Mundart, v malo slabši nemščini, kakor so mi sporočili, ker nisem imel več prijazne nemške bralke za svojo nemščino. Z objavama v *Scando-Slavici* sem postal znan širše slavistično, tako da me je med drugim s posredovanjem F. Petreta pridobil Max Vasmer za prikaz posameznih vej slovenskega jezikoslovja, a sem mu utegnil napisati samo prvi sestavek iz serije, za katero sva se dogovorila, tj. razpravo Die slowenische Dialektforschung (izšel v *Zeitschrift für slawische Philologie* (30/1962, št. 2, str. 383–414). Vasmer je kmalu za tem umrl, nova urednica časopisa (Woltner) pa potem ni izrazila želje po nadaljevanju dogovorjene serije. Človek bi rekel da k sreči, ker sem tako lahko ob pravem času dokončal svojo disertacijo.

Še eno važno poznanstvo se je sklenilo na teh poletnih seminarjih v Splitu oz. Zadru: odkrila me je Zuza Topolińska in me nato prek Zdzisława Stieberja l. 1959 spravila v Varšavo. Tam sem v akademski »delavnici« za kašubščino, ki jo je vodil prof. Stieber, imel dve predavanji: eno o Ramovšu, drugo o Isačenkovi knjigi *Slovenski verz*. Sicer so me vključili v svoj poletni seminar za tuje slaviste, katerega en del se je odvijal tudi v Krakovu, od koder smo šli tudi v Zakopane, kjer nas je peljal na izlet h »guralom« tedaj ne vem kaj, pozneje pa profesor na Čikaški univerzi, kjer sva se 1968 spet srečala. Prof. Stieber me je iz Varšave delegiral tudi v Šlezijo in na severozahod v Poznanj in Gnezno in celo na Kašube, zato sem spoznal tudi ta del Poljske (Gdansk in še kaj).

Vse to mi je dajalo pogum v nekaki zavrženosti s strani ljubljanske slavistike, kjer si je zame okrog l. 1959 prizadeval le A. Slodnjak (pridobitev mesta za mojo nastavitvev, ki je pa slavisti niso izkoristili, saj je celo sam Slodnjak tedaj moral zapustiti slovensko univerzo in oditi v eksil v Frankfurt na Maini. Na

Ljubljano sem moral čakati še šest let, tj. do jeseni 1965. Pač hudi časi na sploh in zame še posebej. Za moje uspešno delo kot lektor, še zlasti pa kot raziskovalec slovenskega jezika na zagrebški fakulteti so na kroatističnem oddelku FF vendarle menili, da bi me kako nagradili, da ne rečem odlikovali. Torej so sprožili postopek za dodelitev naslova docent, pri tem pa sem moral že predhodno podpisati izjavo, da bom še naprej opravljal svoje lektorsko delo.

Ta postopek pa je bil na pobudo člana romanistike, kakor mi je bilo povedano, ustavljen z motivacijo, da se potegujem za mesto na ljubljanski filozofski fakulteti. Res sem si želel, da bi se vrnil v Slovenijo in tako dobil širše polje delovanja; med drugim pa tudi za to, ker sem na ljubljanski fakulteti že od l. 1963, ko sem se vrnil iz Hamburga, predaval slovenistom. Po vrnitvi iz Hamburga sem poskušal dobiti mesto na Pedagoški akademiji v Ljubljani, a so mi na vlogo odgovorili, da je razpisano mesto slovenista dobila neka starejša gospa. Poskusil sem nato tudi priti na Visoko politično šolo, kakor smo jo imenovali, prav tako v Ljubljani, a mi na pisno vlogo za razpisano mesto niso niti odgovorili.

Da ne bo tako turobnega konca tega mojega sestavka o zagrebškem obdobju, naj ga končam s prelepo epizodo pod konec 50. let zagrebovanja, ko me je prof. Guberina, ki je takrat izdajal serijo glasoslovnih prikazov raznih jezikov (srbohrvaškega, francoskega, angleškega, ruskega, nemškega, italijanskega in slovenskega), kakor jih v spremni besedi moje knjižice iz l. 1961 v svojem predgovoru navaja Guberina. Moja knjižica (136 strani manjšega formata) je izšla pod naslovom *Slovenski jezik na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama*. Tekst i komentar sastavio Jože Toporišič. Tekst čita Vlasta Pahajner, Ljubljana) je bila 9. zvezek zbirke Acta Instituti phonetici. V Guberinovem predgovoru te knjižice med drugim beremo zahvalo Državni založbi Slovenije in Vseučilišču v Zagrebu za dotaciji in Svetu za znanost in kulturo Ljudske republike Slovenije za njegovo posredovanje pri Državni založbi Slovenije. V posebnem odstavku pa beremo še: »Zahvaljujemo se vseuč. prof. dr. Antonu Bajcu kakor tudi vseuč. prof. dr. Franu Bezlaju iz Ljubljane, ki sta, prvi že l. 1958, ko je bil izdelan rokopis, drugi v prvi polovici 1959. leta, brala predlagano besedilo.« Na svetu v Ljubljani je bil tedaj za te stvari vodeči France Melihar in pred njim sem teze svojega rokopisa v diskusiji z omenjenima profesorjema tako rekoč obranil in zato dobil subvencijo za tisk. Knjižico je sicer tiskal in opravil proizvodnjo gramofonskih plošč Jugoton, Zagreb, Ilica 213.

Da sem končno le prišel nazaj v Ljubljano, se je zavzel Boris Urbančič, lektor za češčino, in z njim France Bezlaj. Obema sem se premalo zahvalil za njun podvig. Isto velja tudi za zagrebško univerzo in njeno FF.

Zoltan Jan

Univerza v Trstu

Prispevek Frana Petreta k razvoju slovenske literarne vede

Prvega septembra je minila stoletnica rojstva Frana Petreta, ki je dosegel najvišje kvalifikacije znanstvenika, a ni našel mesta na ljubljanski univerzi, tako da je domala celotno poklicno pot prehodil v tujini, predvsem v Zagrebu, kjer so dozorela njegova najpomembnejša dela o ilirizmu, literarnih tokovih med obema svetovnima vojnama, književnosti Slovencev v Italiji itd., s katerimi je odpiral nove horizonte v slovenski literarni vedi. Tvorno se je vključil tudi v t. i. zagrebško šolo. Na začetku kariere se je najprej zapletel v polemiko o vrednosti knjige Antona Ocvirka Teorija primerjalne literarne zgodovine, kasneje pa je prišlo do hujšega nesoglasja tudi z asistentom dr. Jožetom Pogačnikom, ki je tedaj zapustil zagrebško univerzo, kjer so med službovanjem Frana Petreta zoreli tudi Jože Toporišič, Franc Drolc, Vlado Nartnik in drugi. Poleg tega je Fran Petrè pomemben tudi zaradi vpliva na tuje proučevalce slovenske literature, kot je bil Bruno Meriggi.

Slovenska literarna veda vse do 1947. leta, ko je bil pri SAZU ustanovljen Inštitut za literaturo, oziroma do 1952., ko je dejansko začela delovati njegova prva in dolgo časa edina sekcija – uredništvo *Slovenskega biografskega leksikona*, ni imela drugih institucionaliziranih raziskovalnih mest razen tistih na Univerzi v Ljubljani. Noben slovenski literarni zgodovinar ali drug literarnovedni strokovnjak se z raziskovanjem na tem področju ni mogel ukvarjati poklicno, vsaj doma v Sloveniji je lahko to opravljal le poleg primarnih poklicnih dolžnosti v prostem času. Zato je prišlo že ob izvolitvi drugega profesorja za slovensko literarno zgodovino do znanih zamer, spletk in sporov, ki so se kasneje kazali tudi v ozadju povsem strokovnih polemik med dr. Ivanom Grafenauerjem in dr. Avgustom Žigonom na eni strani ter dr. Francetom Kidričem na drugi strani, dasiravno si je ta hitro pridobil velik ugled. Čeprav smo imeli v Sloveniji ob ustanovitvi ljubljanske univerze več doktorjev znanosti s področja literarnih ved, je število profesorskih mest ostalo dolga desetletja omejeno na dve oziroma tri, četrti je bil nastanjen šele 1963. leta. Slovenci smo sicer premogli sinekuro, resda samo za enega pesnika, za kar je poskrbel ljubljanski župan Ivan Hribar, ko je

ustanovil mesto arhivarja za Antona Aškerca, ki ga je nasledil Oton Župančič, literarni zgodovinarji pa so kljub doktoratu in znanstvenemu delu morali svojo poklicno pot oblikovati kot srednješolski profesorji ali knjižničarji (npr. dr. Karel Glaser, dr. Ivan Grafenauer, dr. Ivan Pregelj, dr. Avgust Žigon, dr. Avgust Pirjevec, dr. Lino Legiša, dr. Joža Mahnič in še kdo). Redki so imeli možnost, da so se začeli poklicno usposabljeni kot asistenti na univerzi pri svojem profesorju mentorju, pa še pri teh se je občasno zapletlo, kot npr. ob predčasni upokojitvi prof. Antona Slodnjaka, ko se je nasilno prekinila tudi univerzitetna kariera nekaterih asistentov. Za ambiciozne in kvalificirane raziskovalce na področju literarnih ved so v Sloveniji obstajale le redke možnosti, kakršno je npr. nudilo mesto tajnika Slovenske matice, drugim je ostala le še pot na tuje univerze. Na tak način so poleg tistih, ki so si pridobili etiketo ali vsaj sum, da so politični emigranti (npr. Martin Jevnikar, Rado Lenček, Janko Lavrin), na tujih univerzah ali med tamkajšnjim delom dosegli doktorat in se habilitirali npr. Janez Rotar, Lojze Krakar, Štefan Barbarič, Jože Pogačnik, Marija Mitrović, Srečko Renko, Marija Pirjevec Paternu, Lojzka Bratuž, med mlajšimi Vlado Nartnik, Jasna Honzak, Elizabeta Bernjak, Miran Košuta in še kdo.

Znanstvenikom, ki so svojo poklicno kariero napravili v tujini, bi morali nameniti temeljitejši premislek, kot ga omogoča tokratna priložnost, zato naj opozorimo le na nekaj ključnih izhodišč, ki jih bomo upoštevali tudi pri analizi dela Frana Petreta. Najprej je očitno, da so vsi ti slovenisti s tujih univerz imeli težjo in bolj vijugasto kariero kot tisti z domačih univerz, kjer je nad njihovo poklicno potjo v ustaljenih okvirih bedel njihov mentor, ko/če je v njih videl svoje naslednike. Za literarne zgodovinarje je pomembna tudi dostopnost do literarnozgodovinskih virov in možnost za neposredno spremljanje literarnega življenja, kar je iz tujine težko doseči, pa čeprav si zaposlen le dobrih sto kilometrov izven Ljubljane.¹ Prav tako so slovenisti v tujini imeli večje težave pri uveljavljanju svojih spoznanj, težje so spremljali dogajanje na strokovnem področju in ni bilo redko, da so celo zgubili stik z domačimi razmerami. Marsikdaj je bilo njihovo delo doma prezrto ali vsaj premalo upoštevano. Imeli pa so tudi nekaj prednosti. Neposredno so spremljali in se vključevali v strokovne inovacije v mednarodnem prostoru, lažje so prodrli v mednarodni raziskovalni prostor, bili so manj utesnjeni zaradi domačih zdrah in kombinacij.

Podobno usodo je imel tudi literarni zgodovinar Fran Petrè, ki po specializaciji na pariški Sorboni (1935/36) in doktoratu na ljubljanski univerzi 1938. leta ni mogel računati na običajno akademsko kariero. Ker ni skrival svojega komunističnega prepričanja, temveč ga je izpričeval tudi s svojim javnim delovanjem, ni dobil niti mesta srednješolskega profesorja. Tako je po dodatnem

¹ Pogosto premalo upoštevamo, da v tujini lažje nadaljuje svoje raziskovalno delo jezikoslovec kot literarni zgodovinar.

izpopolnjevanju v Pragi (1939/40) dočakal začetek druge svetovne vojne in svojo aretacijo kot knjižničar, pa ne slavističnega seminarja, pač pa na oddelku za zgodovino. Ko je preživel internacijo v taboriščih, je po koncu vojne vendarle dobil mesto univerzitetnega profesorja, a ne v Ljubljani, pač pa na nastajajoči univerzi v Skopju, kjer je bil v letih 1946–50 izredni profesor ter predstojnik novoustanovljene katedre za slovenski jezik in književnost. Za tem je začel predavati na zagrebški univerzi, kjer je ustvarjal petindvajset let, dosegel naziv rednega profesorja, vmes pa gostoval tudi na drugih univerzah v Jugoslaviji in izven (Köln, Kopenhagen, Berlin, Leipzig, Jena, Zadar). Slednji podatki pa že opozarjajo na posebno uspešno poklicno pot enega izmed številnih slovenskih literarnih zgodovinarjev, ki so večino življenja delovali v tujini. Težko bi našli primerljive uspehe s tistim, kar je dosegel Fran Petre v Zagrebu, čeprav so na tamkajšnji univerzi delovali tudi drugi vidni slovenski strokovnjaki, med katerimi naj spomnimo le na Matijo Valjavca, Valentina Zarnika, Frana Erjavca, Frana Celestina, Frana Ilešiča, Ivana Grafenauerja.

Iz bibliografije Frana Petreta je razvidno, da je v vseh navedenih okoljih deloval tudi kot posrednik slovenske literature in kulture, vidna pa je tudi njegova vloga pri prenašanju vedenja o literaturi iz okolja, kjer je gostoval, v slovenski prostor (Buttolo-Pavčič 1990). To delo ima zelo širok razpon in sega od zajetnih knjig, kakršne so npr. antologija makedonske poezije, slovenske ali jugoslovanskih književnosti, pa do skoraj vsakoletnih predavanj o slovenski književnosti na različnih poletnih šolah in slavističnih znanstvenih srečanjih, čemur je treba dodati sprotna poročila in ocene strokovnih in znanstvenih novitet s področja slovenske literarne vede. V letih, ko se je o njenih dosežkih v glavnem molčalo, je bil marsikdaj eden redkih kritikov, poskrbel pa je tudi, da se je v tujem periodičnem tisku poročalo o slovenski književnosti. Pisanje o nekaterih jubilejih posameznih ustvarjalcev, kot npr. o Antonu Debелjaku 1953. leta, pa je v tistem času zahtevalo tudi določen pogum in tveganje.

Še pomembnejše je, da se je v okoljih, kjer je deloval, vključil v aktualna raziskovanja literature. Pri tem je imel srečo, saj je spoznal številne tedaj najprodnnejše nove metode. Že predvojno izpopolnjevanje v Parizu mu je omogočilo neposreden stik z razmahom primerjalne literarne zgodovine in mu je bil mentor Jean Marie Carré, v Pragi je imel možnost sodelovati z Janom Mukařovským in neposredno spoznati dosežke praškega strukturalizma, čeprav so njegove takratne in kasnejše objave zbujale pozornost predvsem zaradi novega objektivnega gradiva, ki ga je odkril in obdelal (Petrè 1939, 1940, 1951). Ob njegovem prihodu v Zagreb v začetku šestdesetih let je bila tamkajšnja filozofska fakulteta središče jugoslovanske literarnoteoretične misli, saj je tedaj tako imenovana zagrebška šola povezovala najaktualnejše novosti proučevanja literature (formalizem, stilistiko, fenomenologijo in druge filozofske šole ter različne smeri interpretativnih metod). V tej fazi svojega strokovnega razvoja je Fran Petrè že dozorel do takšne mere, da je bil aktiven in viden soustvarjalec, ki je

enakovredno sodeloval z Aleksandrom Flakerjem, Ivom Frangešem, Zdenkom Škrebom (Nemec 1990). Bil je soustanovitelj in v letih 1957–61 tudi urednik odmevne zagrebške revije *Umjetnost riječi*, skupno z Zdenkom Škrebom je uredil eno temeljnih del te šole *Uvod u književnost*, kjer je prispeval obsežno poglavje *Izvori evropske književnosti* (109–78).² Ob takšni razgledanosti po sodobnih razvojnih tendencah literarnih ved je v znani anketi *Naših razgledov* Položaj literarne znanosti na Slovenskem lahko samozavestno in ne da bi sprožil javne ugovore, strnil svojo oceno v trditev »ne kriza, samo zapoznel razvoj,« ter jo utemeljil z opozorili na dogajanja v svetu, pregledno označil razvoj na Slovenskem ter opozoril na področja, ki jih literarna veda pri nas še ni načela (Petrè 1970).

Pretretovo sodelovanje z vodilnimi ustvarjalci in njihovimi spoznanji se odraža tudi v razvoju njegovega samostojnega raziskovanja, ki sega od obsežnih pozitivističnih študij v zgodnjem obdobju (*Vrazova graška leta, Poizkus ilirizma pri Slovencih, Rod in mladost Ivana Cankarja*) do tipoloških in poetoloških raziskav. Tako v zrelih letih ni več le odkrival in sistematiziral neznano objektivno gradivo v skladu s prakso Frana Kidriča, pač pa začel odpirati nova problemska področja, ki so v slovenski literarni vedi vidneje odmevala precej kasneje.

S tega vidika velja opozoriti na vrsto raziskav o književnosti med prvo in drugo svetovno vojno. Že sredi petdesetih let so ugotovitve dozorele do prvih objav o literarnih smereh/formacijah tega obdobja, a je še vedno izhajal tudi iz širših družbenih razmer tistega časa, kot je razvidno iz dveh objav po strokovnem posvetovanju Slavističnega društva Slovenije v Mariboru, na katerem je zbudil veliko pozornost (Petrè 1954, 1955). Naslednje leto je na mednarodnem slavističnem kongresu v Beogradu poglobil svoje obravnave ekspresionizma in nadrealizma, istočasno pa pisal o »kozmični razsežnosti« lirike Mirana Jarca, o usodi Antona Podbevška in strukturi pesništva Antona Vodnika. Analiziral je nazorske sestavine ekspresionizma, nekaj let kasneje pa so izšle njegove razprave o metaforiki ekspresionistične poezije, primerjal je genezo slovenskega in hrvaškega ekspresionizma, raziskoval verz slovenskega ekspresionizma in obdelal še nekatera druga vprašanja stilnih formacij med obema vojnoma, vendar je pri kasnejših objavah, nekatere so izšle v hrvaški publicistiki, že imel vrsto kvalificiranih sogovornikov tudi med raziskovalci v Sloveniji, saj so medtem že izšli ustrezni zvezki obeh *Zgodovin slovenskega slovstva*, tako pri Slovenski matici kot Pogačnik-Zadravčeva pri Mladinski knjigi (Petrè 1955, 1956, 1957, 1960/61, 1969, 1970, 1971/72, 1974).

² Jože Toporišič, takratni lektor slovenščine v Zagrebu, ki tedaj očitno še ni povsem opustil ambicije literarnega zgodovinarja, je v tem delu prispeval razpravo *Kritika i povijest književnosti* (str. 563–85).

Ob nastanku so bila inovativna tudi Petretova razmišljanja o metodologiji raziskovanj književnosti pri tako imenovanih nedržavnih oziroma blokiranih narodih, kamor sodita vsaj njegova prispevka Periodizacija književnosti tzv. nedržavnih naroda (objavljeno 1965. v Banji Luki) in Blokirane književnosti – problemi metodologije (referat na Racinovih srečanjih 1970 v Titovem Velesu), ki so jih kasneje nekateri slovenski proučevalci premalo upoštevali (Petrè 1965, 1970).³ Ta razmišljanja se navezujejo na njegova opozorila o nujnosti, da se pri literarnozgodovinskih raziskavah upošteva tudi estetski kriterij in leposlovno delo neposredno, kar je med drugim formuliral v razpravi Literarna zgodovina in estetski kriterij (Petrè 1961). Od teh tez pa ni več daleč do Petretovih tipoloških interpretacij, kamor sodijo razprave, kakršni sta Dvije književne koncepcije u razdoblju narodnog preporoda in Tipologija proze Ivana Cankarja (Petrè 1966, 1969). Z začetki sodobnejših poetoloških raziskav pri nas pa bi lahko povezali njegove prispevke, kot sta Pesniški izraz ekspresionizma in Pesniški jezik (Petrè 1961, 1968).

Fran Petrè je odprl tudi vrsto drugih še ne raziskanih ali vsaj malo upoštevanih področij. Takšne so že njegove zgodnje raziskave Stanka Vraza, ko je opozoril tudi na Vrazove vezi s češkim preporodom, istočasno pa oblikoval svoje temeljite raziskave ilirizma. Njegova monografija *Poizkus ilirizma pri Slovencih* je še danes, po več kot petinšestdesetih letih, osrednje delo s tega področja. Prav tako je bilo 1947. leta objavljeno delo *Rod in mladost Ivana Cankarja*, poleg Voduškovega in Kraigherjevega poskusa ena prvih monografij o Ivanu Cankarju, ki vsebuje tudi temeljito raziskavo pisateljevega rodovnika in je ostala pomembno referenčno delo vsaj do srede šestdesetih let, ne glede na to, da se ni pogosto citirala, tako kot so se premalo upoštevala tudi njegova številna dela o moderni, ki ji je namenjal svojo znanstveno pozornost vse življenje (Barbarič 1979).

Leta 1966 je opozoril na položaj književnosti v Osvobodilni fronti, srednjeveško pismenstvo je iz sodobnejših vidikov predstavil leta 1955, o ustvarjalnosti Slovencev v Italiji je pisal že 1968. leta, čeprav je bila kasnejša knjižica Jožeta Pogačnika neprimerno bolj odmevna (Petrè 1955, 1966, 1968).⁴

Zavedamo se, da golo vzpostavljanje vzporednic še ne zadostuje za oceno dejanskega vpliva na poznejše obravnave istih vprašanj, vendar na tem mestu tega še ni mogoče storiti, zato naj navedena dejstva služijo le kot opozorilo, da je potrebno prepogosto prezrto Petretovo delo dosledneje upoštevati pri historiatih.

³ Dušan Pirjevec, Vprašanje naroda, *Problemi* VIII/91–92 (1970): 1–19. Dušan Pirjevec, Pri izvirih slovenskega romana, *Problemi* X/109 (1972), 31–36. Dušan Pirjevec, Problem slovenskega romana, *Literatura* IX/67–68 (1997), 63–75.

⁴ Jože Pogačnik, *Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti*. Trst: Zaliv, 1972 (Kosovelova knjižnica, 5).

Pokažemo pa naj še na eno drugo značilnost Petretovega dela. Odkrivanje novih področij je na določen način samo po sebi povezano s polemичnostjo, ki je dovolj vidno prisotna tudi v delu Frana Petreta že od njegovih prvih nastopov. Poleg številnih ocen, ki jih je v tridesetih letih objavljajl v glasilu *Akademski glas*, izstopa njegova ocena Ocvirkove *Teorije primerjalne literarne zgodovine*, v kateri je pokazal, kako podobna je zasnova tega dela z monografijo Paula Van Tieghema *La Littérature comparée* (Pariz, 1931), in tako izzval ostro polemiko s svojim kolegom, ki je tedaj uspešneje začel akademsko kariero, in s svojim profesorjem in mentorjem Francetom Kidričem, pri katerem je ravnokar doktoriral. Kritičen odnos do dela slednjega je isto leto pokazal tudi v oceni njegovega življenjskega dela *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*, ki je tedaj izšlo v zaključeni knjižni izdaji (Petrè 1937, 1938). Če upoštevamo še njegov tedanji članek ob smrti Ivana Prijatelja, je mogoče sklepati, da je že v teh letih intenzivno razmišljal o novih možnostih raziskovanja slovenske literarne zgodovine, spremljala pa so ga na vsej poklicni poti, saj jim je posvečena tudi ena njegovih zadnjih razprav *France Kidrič v tokovih literarne zgodovine* (Petrè 1975). Vmes se vrstijo njegova razmišljanja na različnih ravneh, od že omenjenih poglobljenih teoretičnih razprav pa vse do stališč, ki jih je uporabil v recenzijah in krajših prispevkih.

Med temi naj omenimo obsežno oceno druge izdaje literarne zgodovine Bruna Meriggija *Le letteratura della Jugoslavia*, ki je izšla v *Slavistični reviji* 1970. leta. Fran Petrè je bil poleg Stanka Škerlja, Antona Slodnjaka in Bratka Krefta pa tudi Iva Frangeša in Mateta Hrasteta eden izmed avtorjevih konzulentov, ko se je milanski profesor mudil na študijskem dopustu v Zagrebu in po njegovi zaslugi krajši čas tudi v Ljubljani. Recenzent je opazoval predvsem inovacije, ki jih je Meriggi vnesel v organizacijo literarnozgodovinskega gradiva in v periodizacijo. Obravnavani pregled je pozitivno ocenil, ker se oddaljuje od pozitivizma in opušča stare teze o slovenskem zamudništvu, pri čemer ni težko prepoznati zapoznelih sledi polemike s Kidričevim konceptom literarne zgodovine. Končno sodbo je kljub nekaterim pomislekom zaokrožil z opažanji o Meriggijevem konceptu pojmovanja literarne zgodovine. Po njegovem se je italijanski literarni zgodovinar osvobodil preobremenjenosti s pozitivističnim gradivom in iskal podobo duhovnih valovanj z upoštevanjem osnovnih družbenih dogajanj. Neprestano je v ospredju literarno delo. Literarna zgodovina je za italijanskega profesorja po Petretovem mnenju kontinuiteta literarnih del. Prednost daje zanimanju za umetniško stran književnosti, ki jo avtor vključuje v evropske literarne tokove, išče pa tudi posamezna stičišča z razvojem literature v Italiji. Interpretacijo gradi predvsem na analizi miselnih in emocionalnih prvin, precej pozornosti pa posveča tudi pesniškemu izrazu.

Opozorilo na Petretov vpliv na italijanskega literarnega zgodovinarja nas je pripeljalo do še ene pomembne razsežnosti iz njegovih zagrebških let. V tem

četrstoletnem obdobju se je na zagrebški univerzi oblikovalo več slovenistov, bodisi da so tu zagovarjali svoj doktorat kot npr. Štefan Barbarič ali pa so se strokovno oblikovali kot npr. Jože Toporišič, Jože Pogačnik, Franc Drolc, Vlado Nartnik ali Krešimir Nemec, ki je po legendarni polemiki ob izidu prvih zvezkov *Zgodovine slovenskega slovstva* nasledil Jožeta Pogačnika, ko je ta moral 1969. oditi iz Zagreba v Novi Sad. Ne glede na to, kako in koliko Petretovih spoznanj je vtkanih v Pogačnikovo delo, je Petre večkrat opomnil, da ljubljanska slovenistika premalo skrbi za strokovno rast najsposobnejših mladih znanstvenikov (Petre 1975).

Bibliografija

Frančiška Buttolo, Meta Pavčič. Bibliografija del Frana Petrèta. *SR* 1979: 308–19. Objavljeno tudi v Fran Petrè. *Tradicija in inovacija: Izbrane študije in eseji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990 (Razprave in eseji, 33). Skrajšana različica v *Fran Petrè 1906–1978: V spomin*. Biografije in bibliografije ZRC SAZU 2, 1988. 307–11.

Štefan Barbarič. Fran Petrè: 1906–1978. *SR* 1979: 307–11.

Helga Glušič. Literarni zgodovinarji Avgust Pirjevec, Dušan Pirjevec in Fran Petre – predstavniki treh generacij v razvoju literarne vede. *Kopitarjevi študijski dnevi II* (ur. Joža Mahnič). Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Šiška, 1993: 19–23.

Krešimir Nemec. Fran Petrè v tokovih slovenske literarne vede o književnosti. Fran Petrè. *Tradicija in inovacija: izbrane študije in eseji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990. 5–16 (Razprave in eseji, 33).

Fran Petrè. Po smrti Ivana Prijatelja. *Sodobnost V* (1937): 356–63.

Fran Petrè. Kidričeva literarnozgodovinska metoda. *Sodobnost VI* (1938): 356–63.

Fran Petrè. Dr. Anton Ocvirk, Teorija primerjalne literarne zgodovine. *Sodobnost VI* (1938): 137–41.

Fran Petrè. Pri rojstvu slovenske komparative. *Sodobnost VI* (1938): 282–86.

Fran Petrè. *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*. V Ljubljani: Slovenska matica, 1939.

Fran Petrè. *Zahteva po »Kraljevini Sloveniji« l. 1848 v praških dokumentih*. Ljubljana: Jugoslov. tisk., 1940. Pos. odtis iz *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo XXI* (1940).

Fran Petrè. *Rod in mladost Ivana Cankarja*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1947.

Fran Petre. Začetek korespondence med Vrazom in Šafařikom. SR IV/1–2 (1951): 269–81.

Fran Petre. Slovenska knjiŹevnost med obema vojnama. *Nova obzorja* VII (1954): 633–47.

Fran Petre. Okvir knjiŹevnosti med obema vojnama. *Pogovori o jeziku in slovstvu: Predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26. junija do 1. julija 1954*. Ur. Anton Slodnjak. Maribor: Obzorja, 1955: 13–26.

Fran Petre. Kozmična poezija Mirana Jarca. *Naša sodobnost* III/2 (1955): 127–51.

Fran Petre. Srednjevekovna pismenost u Sloveniji. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 1955, knjiga III: 83–98.

Fran Petre. Podbevškov problem. *Naša sodobnost* IV/6 (1956): 674–92.

Fran Petre. Problem proučavanja jugoslovenske knjiŹevnosti 20. vijeka. *KnjiŹevnost i jezik* (Beograd) IV (1957): 254–63.

Fran Petre. Od moderne do ekspresionizma i nadrealizma. Beograd: Beogradski međunarodni slavistički sastanak, 1957: 609–12.

Fran Petre. Idejnost i izraz ekspresionizma. *Umjetnost riječi* I (1957): 81–98.

Fran Petre. Pesniški izraz ekspresionizma. *JiS* VI/5 (februar 1961): 145–52.

Fran Petre. Literarna zgodovina i estetski kriterij. *Umjetnost riječi* V (1961): 14–20.

Fran Petre. Periodizacija knjiŹevnosti tzv. nedržavnih naroda. *Putevi* (Banja Luka) XI (1965): 320–26. Diskusija 265–68, 347–49.

Fran Petre. Dvije knjiŹevne koncepcije u razdoblju narodnog preporoda. *Kolo* (Zagreb) IV (1966): 281–83.

Fran Petre. KnjiŹevnost v Osvobodilni fronti. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* VI (1966): 363–65.

Fran Petre. Prva slovenska poetika. SR XV (1967): 109–28.

Fran Petre. Pesniški jezik. *Dialogi* IV (1968): 290–98.

Fran Petre. Slovenski trŹaški pripovedniki. *JiS* XIII (1968): 137–45.

Fran Petre. Uz genezu hrvatskog i slovenskog ekspresionizma. *Ekspresionizam i hrvatska knjiŹevnost*, Posebno izdanje časopisa *Kritika* (Zagreb) I (1969): 43–449.

Fran Petre. Tipologija proze Ivana Cankarja. SR XVII/1 (1969): [129]–150.

Fran Petre. Blokirane knjiŹevnosti – problemi metodologije. *Racinovi sredbi* 7. Titov Veles: Sovetot na Racinovite sredbi, 1970: 223–32.

Fran Petrer. Ne kriza, samo zapoznel razvoj. Anketa Naših razgledov (II): Položaj literarne znanosti na Slovenskem. *Naši razgledi* XIX/6 (20. mar. 1970): 171–72.

Fran Petrer. Struktura lirike Antona Vodnika. *Sodobnost* XVIII (1970): 472–93, 643–54.

Fran Petrer. Bruno Meriggi, Le letterature della Jugoslavia. *SR* XVIII (1970): 257–63.

Fran Petrer. *Stilne formacije v slovenski književnosti med obema vojnama*. JiS XVII (1971/72): 229–35.

Fran Petrer. Verz slovenskega ekspresionizma. *SSJLK* 10. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1974. 99–108.

Fran Petrer. France Kidrič v tokovih literarne zgodovine. *Sodobnost* XXIII (1975): 500–09.

Fran Petrer. Veliko pomanjkanje slovenistov. *Delo* XVII/161 (1975).

Uvod u književnost. Ur. Fran Petrer in Zdenko Škreb. Zagreb: Znanje, 1961.

Klemen Lah

Reševalna postaja, Zdravstveni dom Kamnik

Podoba hrvaških literarnih likov v slovenskih zgodovinskih pripovedih

Referat v pripovednih delih slovenskih piscev preučuje tiste literarne like, ki so označeni kot osebe hrvaškega rodu in nastopajo v slovenskih zgodovinskih pripovedih. Osrednja pozornost je namenjena analizi podobe, vloge, statusa teh likov in odkrivanju prevladujočih vzorcev recepcije hrvaškega v slovenskem zgodovinskem pripovedništvu/literaturi.

0 Uvod

Če za slovensko družbo mnogi stereotipi trdijo, da je tujcem manj prijazna, pa tega gotovo ni mogoče reči za slovensko pripovedno literaturo. Ta je bila gostoljubna že od samih začetkov – tuji ljudje in kraji se pojavijo že v prvi slovenski povesti *Sreča v nesreči* (1936), do danes pa so v slovenskih pripovedih v vidnejših vlogah nastopili literarni liki enaindvajsetih različnih narodnosti (toliko jih navaja še neobjavljeni *Leksikon slovenskih literarnih likov*, ki pa obravnava le pomembnejša dela slovenske književnosti). Razlogov za »prihod« tujcev v slovensko literaturo je več in jih lahko v grobem razdelimo na dve skupini. Prva in največja zajema tujce, ki so v slovensko pripoved prišli kot bolj ali manj realni odsev pestrih kulturno-zgodovinskih okoliščin, nastalih zaradi geostrateške umeščenosti slovenskega prostora: to so predvsem pripadniki sosednjih narodov (Italijani, Madžari, Avstrijci/Nemci, Hrvati) in pripadniki narodnih skupnosti, ki so bile na slovenskem ozemlju navzoče nestalno oz. v zgodovinsko omejenem obdobju (mdr. Cigani,¹ Židje, Turki). Manjši del te skupine predstavljajo tujci,² ki so bili v pripovedi zašli iz bolj oddaljenih krajev in

¹ Za pripadnike narodov uporabljam imena, pod katerimi se tradicionalno pojavljajo v slovenski literaturi.

² Oddaljenost tujčevega rodnega kraja od slovenskega prostora je praviloma sorazmerna s stopnjo njegove »eksotičnosti«: bolj kot je bil geografsko oddaljen, bolj zanimiv je bil ponavadi za bralca.

v zgodbi praviloma funkcionirajo kot eksotičen element, ki s svojo neznanostjo, oddaljenostjo od vsakdanjega kulturno-zgodovinskega okolja Slovencev, naredi zgodbo mikavnejšo, na ta račun pa včasih tudi prikrije kakšen literarni primanjkljaj. Ta skupina praviloma nastopa v pripovedih, v katerih je prevladujoča tematika zgodovinska.

Drugo skupino zastopajo literarni liki, pri katerih prevladujejo zahtevnejši upodobitveni postopki. So v manjšini in v pripoved vnašajo prvino tujega, »(v)pogled drugega«, tj. človeka, ki s svojo tujostjo kontrastira in reflektira okolje, tujost pa prepozna kot temeljno bit svojega bivanja oz. prek nje zaznava in se odziva na okolje, v katerega vstopa.

Med preučevanje literarnih likov hrvaškega rodu je bilo ugotovljeno, da sodijo predvsem v prvo skupino, saj jih je večino mogoče najti v pripovednih delih z zgodovinsko tematiko, nekaj malega pa tudi v pripovedih, kjer prevladuje socialno-kmečka tematika (a tu je njihova narodnost potisnjena v ozadje, pomembnejši pa postanejo dejavniki družbenega položaj in statusa). Preučevanje podobe literarnega lika hrvaškega rodu tako pravzaprav pomeni preučevanje hrvaških literarnih likov v zgodovinski pripovedi. Zato sem se odločil, da se, tudi zaradi prostorskega (časovnega) obsega, omejim na preučevanje vloge literarnih likov hrvaškega rodu v zgodovinskih pripovedih, morda še posebej zato, ker s tem močno posežem tudi v drugo temo zagrebškega srečanja – ilirizem.

1 Hrvaški literarni lik v zgodovinskih pripovednih delih

Pripovedi, v katerih nastopajo literarni liki hrvaške narodnosti, so večinoma zgodovinske povesti in romani, kar pomembno vpliva tudi na upodobitev literarnih likov. Ti so večinoma oblikovani v skladu z idejnimi značilnostmi zgodovinskih žanrov: upodabljajo stvarne zgodovinske osebe, karakterizirajo jih predvsem dogodki zunanjega dogajanja (notranje dogajanje je izpostavljeno v trenutkih pred usodnimi odločitvami), individualizacija likov je skržena na najnujnejše značajske in telesne značilnosti, glavne osebe nastopajo kot nosilci jasno izraženih vrednot in sporočil, pogosti so kolektivni liki (npr. vojaki, določena nacionalna skupina), njihove upodobitve praviloma ne vznemirjajo žanrskih konvencij in prevladujoče bralne recepcije ...

Hrvaški literarni liki so praviloma slov/a/enski prijatelji in zavezniki, ki se s Slovenci bojujejo za skupno (slovansko) stvar oziroma proti prav tako zgodovinskim zunanjim sovražnikom, kot so Franki in Ogri (tema vzajemnih praslovanskih bojev proti tujim zavojevalcem), Turki (tema turških vpadov), fevdalci

Zemljepisna oddaljenost tujih literarnih likov pa je sorazmerna z naraščanjem vednosti o tujih deželah (tako konec dvajsetega stoletja skoraj ni več kraja, kamor ne bi stopila literarna noga).

(tema kmečkih uporov), avstrijsko plemstvo (npr. tema zrinjsko-frankopanske zarote), okupacijske vojske (tema prve in druge svetovne vojne) ipd. Zato se zdi najbolj verjetno, da je na upodobitve hrvaških literarnih likov najmočnejše vplivala ideja ilirizma.

Da je na podobo literarnih likov hrvaškega rodu delovala ideja ilirizma, potrjuje tudi težava, ki je tipična samo za preučevanje hrvaških literarnih likov: zaradi idejne želje ilirizma po jezikovni, kulturni in narodni združitvi je pomanjkljiv tisti del karakterizacije, ki določa prepoznavne attribute nacionalne identitete. Zato ni redko, da hrvaški literarni liki v besedilu delujejo kot slovenski literarni liki in jih »izdajajo« samo imena in kraj bivanja, medtem ko so drugi atributi nacionalne identitete manj razvidni.

1.1 Boj proti Turkom

Prva vélika tema, ki je v literaturi poenotila slovenski in hrvaški narod, je bil boj proti Turkom. O »hud'mu Turku« in krvavih bojih zgodaj pojejo že številne ljudske pripovedne pesmi: Ljudska pesem *Turek presoja nasprotnikovo vojsko* (Železniki, zapisal M. Ravnikar – Poženčan) omenja tudi Hrvate, in sicer kot kolektivni in zgodovinski lik. Pripoved govori o silni turški vojski, ki se nekega dne pojavi pred »Belim gradom« (pesem naj bi nastala po avstrijskem zavzetju Beograda leta 1688). Mestu v bran se zapovrstjo pojavijo zastave petih deželnih vojsk: madžarske, hrvaške, štajerske, koroške in ljubljanske. O hrvaški vojski Turek govori zaničevalno: »Jaz ta bander dobro poznam, / to je iz hrovaške londšofti. / Hrovatje so res hudi možje, / pa se preradi v tek spuste.« Nič kaj lepšega opisa niso deležni niti »Vogri«, Štajerci in Korošci – šele ljubljanska zastava je tista, ki mu požene strah v kosti. Kljub zgodnjemu nastanku pesmi je že mogoče zaslediti značilnosti, ki bodo v temelju oblikovale pogled na hrvaške literarne like v poznejših leposlovnih delih in v 19. stoletju postale izvrstno izhodišče in podlaga za ilirske ideje:

- nacionalna identiteta je predstavljena kot deželna: hrvaška zastava se enakovredno pojavi skupaj s koroško, štajersko in ljubljansko
- prijateljstvo in zavezništvo med Slovenci in Hrvati je pogoj za preživetje obeh narodov: pomoč sosednjemu narodu je tako pomoč samemu sebi

Tematika turških vpadov, ki je svoj popularni vrh dosegla s podtemo o janičarjih,³ se je v zgodovinsko-nabožnih pripovedi zasidrala v 19. stoletju,

³ Zgodovinska tematika o janičarjih je med (mladinskimi) bralci zgodovinskih povesti kmalu postala zelo priljubljena; le malokdo ni poznal Jurčičevega *Jurija Kozjaka* ali Murnikovega *Lepega janičarja*. A med obema pri vključevanju južnoslovanske perspektive obstaja temeljna razlika: medtem ko je Jurčičevo delo osredotočeno predvsem na slovenski prostor, se Murnikov dogajalni prostor razširi tudi po južnoslovanskih pokrajinah (mdr. Bosna). Hrvati neposredno ne nastopajo, a

vendar je bilo hrvaških likov v tem žanru manj; pogosteje se je pojavljal le hrvaški zemljepisni prostor kot eden izmed dogajalnih prostorov, skozi katerega so potovali slovenski, turški in bošnjaški literarni liki.

Samo na prvi pogled preseneča dejstvo, da se zavezništvo s Hrvati v boju proti turškemu »sovragu« pogosteje začne pojavljati šele konec 19. in na začetku 20. stoletja, ko so zgodovinski dogodki časovno že zelo oddaljeni, zato pa je v polnem zamahu ideja ilirizma (oz. pozneje jugoslovanstva). Gibanje za kulturno, jezikovno in politično povezovanje južnih Slovanov v književnosti aktualizira vse teme, v katerih so se jezikovno in krvno povezani narodi z ramo ob rami bojevali za preživetje in/ali boljši svet (kot bo to npr. v primeru kmečkih uporov), saj v njih prepozna svoj cilj.

Medslovansko sožitje je leta 1870 v zgodovinski povesti *Mahmud* poudaril Jurij Vranič, ki je dogodke postavil v 16. stoletje (1575 in 22. september 1593), v čas bitke pri Sisku. Zgodba zvesto povzema zgodovinsko dejanje in vključuje zgodovinske osebe, ki pa jim v usta položi aktualnejše politično sporočilo. V ospredje postavlja predvsem vero (krščanstvo) in pripadnost narodu (slovenstvo in slovanstvo), največji prezir pa je namenjen »izdajalcem« (kristjanom, ki so se vdali muslimanom). Pripadati slovenstvu je enako pomembno, kot se zavedati skupnega slovanskega rodu: večno prijateljstvo med Slovenci in Hrvati je bistvenega pomena za preživetje obeh narodov. Na str. 360 pripovedovalec pove:

Hrvatje [...] poslovili so se še na večer od svojih sobratov Slovencev. Niso se mogli lahko ločiti od svojih zaveznikov. Podajali so si roke, objemali se in poljubovali vrli sinovi matere Slave, kateri so se bili zjediniili, zapazivši nevarnost, ktera jim preti in naklestili svoje največje sovražnike. Zavezali so se, da se postavijo v bratovski slogi o vsaki nevarnosti sovražniku v bran.

Prav sloga je tista, ki Hrvate in Slovence dela nepremagljive in ob kateri se skrha tudi turški meči. Sporočilo za slovenske bralce v drugi polovici 19. stoletja je zato jasno: do sporov ne sme priti, saj bi to oba naroda oslabilo. Škodovati bratskemu narodu pomeni škodovati sebi. To z besedami potrди tudi nasprotnik Mahmud (str. 320):

Mnogokrat sem se vže poskusil maščevati nad kristijani, zaradi smrti svojega očeta, ktereга so potolkli na hrvaški meji. Posrečilo se mi je vže nekoliko, popolno pa vendar še ne, kajti, akoravno smo ropali po Slovenski in Hrvaški, vendar smo se morali umakniti vselej, kadar so se zbrali Slovenci in Hrvati. [...] Gotovo ni bila nikjer padišahova vojska tolikrat tepena, kot ravno tu.

Slovenski avtorji so radi pisali tudi dela, v katerih so nastopali samo hrvaški literarni liki.⁴ Eden izmed takih primerov je zgodovinskobiografski roman *Na mrtvi straži* (1928) Ivana Matičiča z zgodovinskimi osebami hrvaškega oz. uskoškega rodu,⁵ mdr. Lenkovič, senjski kapetan in »zapovjednik« Uskokov ter vrhovni poglavar Hrvaške in Slavonske vojne krajine, Frankopan Slunjski, hrvaško-slavonsko-dalmatinski ban, t. i. »meč in ščit ostanka Ilirije«, Zrinjski. Dogajalni prostor obsega kraje, dežele in mesta na Avstrijskem, Slovenskem in Hrvaškem (Budački, grad Pobrežje v Vinici na Kolpi, Banja Luka, Adlešiči, Karlovac, Carigrad, Dunaj, Gradec). Upodobljeni Hrvati so vrednoteni pozitivno, tako zato, ker se bojujejo za skupno stvar, kot tudi zaradi slovanskega rodu. Slovanska pripadnost in vzajemnost je tako pomembna, da presega celo nasprotja med branilci in napadalci. Na strani Turkov se namreč bojuje tudi janičar Kordun, brat enega izmed Uskokov. Spopad med njima povzroči bratomor: pobijeta se med sabo, »kar pa Lenkovič obsoja« (24).

Še bolj je slovanska vzajemnost razvita v zgodovinski povesti *Na potih usode* (1930) M. Silvestra, ki se godi v 16. stoletju (1580) na Opatovi gori, Orehovcu, na slovensko-hrvaški meji, Šrajbarskem Turnu, Kostanjevici, Ozalju, Delšinovcih (Petričkovovo selo). Tudi tu je slovensko-hrvaško zavezništvo nesramežljivo prikazano kot ena izmed osrednjih idej. Hrvaški literarni lik predstavlja mladi poročnik Pero Delsimonović, ki se v Kostanjevici proslavi kot branilec v bitki proti Turkom. Zaradi izjemnega junaštva je odlikovan s činom kapetana uskoških čet samoborskega sektorja.

1.2 Zrinjsko-frankopanska zarota

Tipična vloga hrvaškega literarnega lika v boju proti Turkom je podobna tudi vlogi hrvaškega literarnega lika v temi zrinjsko-frankopanske zarote: je zvest in zgodovinsko verodostojen zaveznik Slovencev v boju proti skupnemu sovražniku. To bo še bolj prišlo do izraza v temi zrinjsko-frankopanske zarote, saj tu slovenske interese (in s tem tudi nesrečno usodo naroda, ki ni premožel lastnega plemstva) še najbolje predstavljajo prav hrvaški uporniki in deloma štajerski plemič nemškega rodu Ivan Erazem Tattenbach.

Med prvimi je to temo načel Josip Jurčič, ko je leta 1873 napisal »*izviren historičen roman iz slovenske zgodovine*«, Ivana Erazma Tattenbacha. V zgodbi iz 17. stoletja (od 1669 avg. do 1. dec. 1671) je Jurčič v ospredje postavil

⁴ Razloge je iskati tako v vplivu ilirizma kot tudi prepričanju nekaterih, da slovenska nacionalna zgodovina ne premore dovolj zgodovinskih dogodkov, vrednih literarne upodobitve.

⁵ Veliko oseb, ki v pripovedni literaturi nastopa pod hrvaško narodnostjo, je v resnici uskoškega rodu. A ker so se borili na zdajšnjem hrvaškem ozemlju in ga tudi branili, jih uvrščam pod hrvaške literarne like.

štajerskega plemiča nemškega rodu, ki je v zaroti videl le osebne koristi. Bolj kot politične intrige so ga privlačila ljubezenska razmerja, kar je bilo zanj – kot tudi za ogrske in hrvaške zarotnike – usodno. Ker je pripoved osredotočena predvsem na Erazma, le malo izvemo o hrvaških zarotnikih. Le na koncu se v epizodni vlogi pojavita zgodovinski osebi Franjo Krsto Frankopan in Katarina Zrinjska. Miran Hladnik (2002) domneva, da je bil Josip Jurčič, »po karakternih lastnostih upornikov sodeč, kljub sicer deklariranemu jugoslovanskemu in panslovanskemu čustvu nenaklonjen upor in spremembi državnega okvira Slovincem«.

Konkretnější je bil leta 1930 Ožbalt Ilaunig v zgodovinski povesti *Tatenbah*. Že v predgovoru Ilaunig razkrije ideološko podstat svoje povesti. Položaj južnoslovanskih narodov že od naselitve ni rožnat. »Bila je sicer kratka doba, ko so bili svobodni in so imeli svoje kralje. A od vseh strani so prežali sovražniki.« Kljub tisočletni podjarmljenosti je temeljna lastnost tega naroda neusahljiva želja po svobodi, ki ga žene tako v boj proti Turkom kot v upor proti avstrijski nadoblasti. Na tej ideji temelji tudi vrednotenje južnih Slovanov, ki jim pripadajo vse pripovedovalčeve simpatije. Hrvati so tako deležni pravih slavospevov: »[n]ajsposobnejši in najodločnejši [...], poln domoljubja, je bil hrvaški ban Nikolaj Zrinjski. Njemu ob strani je stal Peter, pogumen mož, bogat in častiželjen«. Petrova žena Ana Katarina Frankopan je »od narave krasna, velike postave, ognjevitega pogleda«, njen brat Fran Kristof Frankopan pa »lep mladenič, krepek, bojevit«.

Le »častihlepni, a obenem tudi lahkomiselni in omahljivi« Ivan Erazem Tatenbah je deležen več kritike, a

četudi imajo njegove lastnosti senčnate strani, vendar moramo imeti z njim sočutje, kajti zavzemal se je za vzvišeno stvar, katero so si postavili jugoslovanski narodnjaki kot svoj cilj. Ljubezen, ki jo je čutil do hrvatske junakinje, je postala njegova poguba; s tem pa je stopil na prizorišče zgodovine slovenskega naroda, ki mu je hvaležno priznal tisto mesto, ki ga je zavzel.

Lahko rečemo, da je bil Tatenbah, plemič nemškega rodu, deležen še kar mile kritike glede na svoj rod – podoba mu je v očeh pripovedovalca popravila tako ljubezen do hrvaškega dekleta kot zavzemanje za »pravično stvar«. V zadnjem odstavku pa je njemu in hrvaški lepotici Ani K. Zrinjski zapisan celo slavospev: »Slovenski narod, kojemu sta pomagala, da bi prišel do svobode in samostojnosti, in ki je po dolgem času vendar dosegel zaželeni cilj, blagoslavlja njun spomin, ki bo živel, dokler bo živel slovenski rod.«

Ideja, ki prežema celotno povest, je tipična ilirska/jugoslovanska: čeprav plemič nemškega rodu ogroža poskus osvoboditve južnoslovanskih narodov, to ne more ogroziti plemenitosti političnega cilja hrvaških plemičev, ki so moralno-etično (in tudi v vseh drugih pogledih) superiorni v primerjavi z nemškimi (ironično je, da so v tovrstnih pripovedih Slovani naproti Nemcem predstavljeni

kot višja rasa). Poleg ilirske ideje je navzoča tudi ideja nemško-slovanskega antagonizma, ki je tudi sicer redna spremljevalka zgodovinske teme osvobajanja Slovanov.

Zrinjsko-frankopansko zaroto je kot najustreznejšo temo za promocijo jugoslovanstva upodobil tudi Ivan Lah v zgodovinski povesti *Sigmovo maščevanje* (1931). Tudi on dogajalni prostor umesti predvsem na Hrvaško. Prav tako nastopajo zgodovinski hrvaški liki (mdr. Zrinjski, Sigma Povirski, pribočnik hrvaškega bana in ženin uskoške knežne Mare Baljšićeve), ki so v primerjavi s Turjačani predstavljeni idealizirano. Ideja pa ostaja enaka: ilirska oz. projugoslovanska.

1.3 Kmečki upori

Zavezništvo in prijateljstvo med slovenskim in hrvaškim narodom je doseglo literarni vrh v obravnavi kmečkih uporov, v katerih so – skoraj brez izjeme – Hrvati edini pravi zavezniki tako v nacionalnem (poti nemški nadoblasti) kot »razrednem« boju (proti fevdalcem).

Anton Koder je leta 1884 pri založbi Kres izdal zgodovinski roman *Kmetški triumvirat*, v katerem je upodobil znameniti slovensko-hrvaški kmečki upor. Opisovanje sledi zgodovinskim dejstvom, zato vključuje tudi hrvaške kraje (Stubice, Zagreb) in hrvaške literarne like (mdr. Matija Gubec). Slovenci in Hrvati so predstavljeni kot eno ljudstvo. Razlike se pojavijo šele pri oblikovanju značaja: tako je Ilija Gregorič, vodja kmečkega upora na slovenski strani, predstavljen kot plemenit in vojaško usposobljen vodja (kot vojak se je vojaštva priučil pri Lenkoviču, prav tako upodobljenem v povesti), Matija Gubec pa kot častihlepen (v Zagrebu hoče postaviti ilirsko vlado) in strasti podvržen mož (gleda za Ilijevo sestro Jelo), ki je kriv za razkol med kmečko vojsko in s tem za njen poraz. Pripovedovalec opominja (590): »Strašno, kakor skoro nikjer drugje v svetovnej zgodovini, maščevala se je tu prokleta nesloga, ki se vleče kakor rudeča nit v vsakem slovanskem javnem podvzetju, nad slovenskim ljudstvom in njegovimi voditelji.« Pozorno branje razkriva, da nesloge niso kolektivno okrivljeni Hrvati (ilirizem take kritike ne dopušča), ampak nekakšna Slovanom v zibko položena razklanost, usodna nepovezanost, ki naj bi bila drugim ljudstvom tuja. Sporočilo je tako v tesni navezi s temeljnim sporočilom, ki je bilo omenjeno že na začetku – samo medсловanska vzajemnost bo obema narodoma omogočila preživetje.

Konec je zaradi tega tragičen: vodje upora so kruto pobiti, kmečka vojska poražena in razbita. A pripovedovalec ne izgubi upanja za prihodnje rodove. »In moj čut mi pravi, da vstane enkrat – a tedaj ne bode prahu več od naju – tudi naš narod iz tisočletne temnice k večno zlatej svobodi!«

V drugačni vlogi, eni redkih negativnih, so se znašli Hrvati med velikim puntom na Tolminskem⁶ (zgodil se na začetku 18. stoletja, natančneje 1712/13), ki ga leta 1909 v povesti *Veliki punt* ubesedi Alojzij Remec. Osrednja tema je upor tolminski, goriških, kraških in vipavskih kmetov proti samovolji davčnega zakupnika Bandela. Sprva neuspešni kmečki upor kmalu požanje velik uspeh in oblastniki so prisiljeni na pomoč poklicati hrvaško vojsko, in to v trenutku, ko puntarji že upajo, »da jim bo cesar dal staro pravdo, če jo bodo dokazali s starimi pismi, ki so jih bili vzeli grofom. Zato so z mirnim srcem gledali v prihodnost in bili prepričani, da zmagajo brez nadaljnjih bojov.« (110) Ne zaskrbijo jih niti novice popotnikov in beračev, ki svarijo, »da gre cela vojska Hrvatov proti Goriškemu krotit puntarje«, saj so prepričani, da cesar tega ne bo dovolil. 6. junija zvečer puntar s Križa sporoči, da so prišli hrvaški vojaki iz Senja in Karlovca v Ajdovščino. Prišlo naj bi štiristo pešcev in dvesto konjenikov. Ko so Hrvatje prišli v kraško vas »so bili poskakali raz konje in začeli pleniti po hišah. Ženske so v smrtni grozi jokale in klicale pomoči in vile roke. Psi so lajali in grizli tujce, ki so s sabljami v rokah divjali od hiše do hiše, lovili moške in stikali za plenom.«

Glavni upornik Ivan Gradnik premišljuje, da bi sklical celo kmečko vojsko in se zgrabil »s Hrvati na življenje in smrt«, saj se mu je – zvesto po Prešernu – »[b]oljša [...] zdela smrt kakor življenje brez pravice in prostosti, kakor je bilo pred puntom«. Kmetje žal niso složni in Hrvatje krvavo zatrejo punt. Opozoriti pa je treba, da slikanje hrvaških vojakov vseeno ni popolnoma črno-belo. Čeprav Hrvatje nastopajo kot kolektivni zgodovinski lik, ki mu je težko dodati individualne črte in tako humanizirati njegova dejanja, se Remec odločil poskusiti prav to. Tako npr. med boji vpelje lik hrvaškega ranocelnika, ki nesebično priskoči na pomoč tudi domačim ljudem; idejno tako nakaže, da je nasilno divjanje hrvaških najemnih vojakov zgolj rezultat zgodovinskih razmer, ne pa posledica mednarodnih trenj ali celo sovraštva.

Literarni odmev je tolminski punt doživel tudi v zgodovinski povesti *Zgodbe zdravnika Muznika* (1923) Ivana Preglja. Glavni lik je Anton Muznik, zgodovinska oseba, vnuk enega od tolminskih upornikov in sin hrvaškega graničarja (Uskoka), ki se je rodil pri Sv. Luciji na Mostu 1726. Je nadaljevanje oz. povezava s hrvaškimi vojaki, ki so ukrotili tolminske puntarje. Vzdrževanje graničarjev je bilo, pravi pripovedovalec Muznik, za tamkajšnje prebivalce še hujše gorje kot samo zatrtje upora.

Rediti to vojsko v deželi so morali uporni ljudje sami. Za nadlogami tlake, opravkov in davka je ljudstvu z graničarji rasla še hujša nadloga. V tistih dneh se je gosposka oblast tolminskega grofa Coroninija v zgovorni spomenici obrnila na stanovski odbor, da je treba hitre pomoči, ker grozi po

⁶ Hrvaški najemniški vojaki, ki so zatrli tolminski punt, so omenjeni tudi v sodobnem romanu Saše Vuga *Na rožnatem hrbtu faronike* (1999).

vsej deželi strašen gospodarski polom, če cesarski takoj ne odpokličejo in vzamejo s Tolminskega vojaških čet. Čete so res odšle.

Nenadna nesreča je zadelala tudi Zlatoperjevo hči Tono, ki je postala »žrtev nasilnega vojaškega človeka v hiši« in rodila Antona Muznika.⁷

Tudi Januš Golec v ljudski povest *Trojne gorje* (1932) pripoveduje o trpljenju »slovenskih in hrvatskih pradedov« v drugi polovici 16. stoletja (približno 1573–93) na območju Štajerske (Pilštajn, Lesično, Žusem, Štatenberg). V ospredju sta dve zgodovinski temi: kmečki upor in zmaga nad Turki pri Sisku. Tako kot se prijateljski kmečki ljudstvu skupaj upreta gospodi, tako tudi skupaj branita zemljo pred turškimi osvajalci.

1.4 Praslovani

Zadnje zgodovinsko obdobje slovensko-hrvaških literarnih srečanj, ki je v slovenskem pripovedništvu doživelo večji odziv, je čas od slovanske naselitve do »rojstva naroda«. Zanimivo je, da se je najstarejša literarna snov pojavila najpozneje – šele v dvajsetem stoletju. Razlog uvedbe v slovensko literarno pripoved je podoben kot razlog za prejšnji dve temi: začetek dvajsetega stoletja, ko se tema širše razmahne, se pokriva z zenitom jugoslovanske ideje, ki je za promocijo in utemeljevanje svojega obstoja uporabila tudi pripovedno književnost. Pisatelji so pri literarni obdelavi te snovi uporabili dva pristopa: v prvem so južni Slovani prikazani kot enotno, še nerazdeljeno ljudstvo iste krvi, v drugem pa so sicer enotni – vsaj nominativno – znotraj pa že ločeni na posamezna plemena oz. narode.

Morda najbolj znano delo te tematike, ki je populariziralo »praslovanski žanr«, je Finžgarjev roman *Pod svobodnim soncem*, v katerem južnoslovanska plemena še niso diferencirana. Bolj neposredno o Hrvatih govorita dva romana, izdana po drugi svetovni vojni. Ilka Vašte je v romanu *Svet v zatonu* (1953) obravnavala davno 7. stoletje (610–31), in sicer na zgodovinskih krajih, kot so Krnski grad na Gosposvetskem polju, Ptuj ipd. Tema je osredotočena na prva leta naselitve, ko se Slovani poenotijo pod »kraljem« Samom. Osrednji lik zgodbe sta hromi ptujski župan Vitogoj in njegov sin Taljub. Hrvati nastopijo v epizodni vlogi: Vitogojev zvesti prijatelj in zaveznik Hrvat Mohič da Taljuba v zamož svojo hčer Smiljano (Taljub ravno takrat preboleva nesrečno ljubezen). Žal Smiljana nima sinov. Umre v boju proti bizantinskim silam. Ključna ideja tega dela je – poleg nasprotovanja tuji oblasti in krščanstvu – ponovno slovanofilstvo, še posebej prijateljstvo z najtesnejšimi zavezniki Hrvati.

⁷ Hrvaške (dalmatinske) prednike ima tudi literarni lik Drago, lastnik restavracije, v Jančarjevem romanu *Posmehljivo poželenje*.

Med tistimi, ki sežejo najgloblje v preteklost slovensko-hrvaškega zavezništva, je pisatelj Oskar Hudales. Leta 1969 je pri Pomurski založbi izdal zgodovinski roman *Požar krvi*, ki zajema dogajanje v 9. in 10. stoletju (874–902) na takratnem Ptujju. Osrednji tok dogajanja je usmerjen v umik Slovanov po Kocljevi smrti na zahod do Ptuja, v čas, ko je bila skupna slovanska zavest še živa. Eden izmed osrednjih junakov, Kocljev nečak Ciril, je zrasel kot begunec v Sisku pri knezu panonske Hrvaške, Braslavu (ta je bil nezakonski sin Cirilove matere Tunce in Koclja). Izjemno je navezan na panonski del Hrvaške. Kadar omenja rodno zemljo, ne skopari z besedami: »Glej, kako širna, kako veličastna je ta moja, ta naša Posavska Hrvatska, moja Hrvatska, stric Mojmir!« (13) In malo naprej: »Neizmerno jo imam rad, to svojo Posavsko Hrvatsko. Saj vidiš, komaj sem se vrnil z daljnega romanja v Devin in Čedad, že sem se moral povzpeti sem gor, da si napasem oči z njeno lepoto.« Prav obramba Posavske Hrvaške je ena izmed osrednjih Braslavovih skrbi, pa tudi tem romana. Po Kocljevi smrti in razpadu svobodne panonske kneževine si Slovani namreč močno prizadevajo, da bi zrasla nova, svobodna slovanska kneževina.

V romanu je temeljna razlika med narodi tista med Franki, Obri in Slovani, medtem ko med samimi Slovani ni razvidna. Tako tik pred spopadom z Ogri Rogič, poveljnik Blatenskega kostela pove Živanu, slovanskemu poveljniku trdnjave Petovije: »O tem, da bomo po obračunu z Ogri tudi Frankom povedali: Gospodje vitezi in kralji in grofje in škofje! Dovolj je bilo nenehnega hlapčevanja. Postavili se bomo na lastne noge; v Spodnji Panoniji bomo imeli svojega vladarja, **vladarja naše krvi, hrvatskega kneza Braslava**« (436, podčrtal K. L.)

Nikogar izmed navzočih ne zmoti, da je vladar **naše** krvi hrvatski knez. Besedi slovansko in hrvaško sta zaradi še vedno žive slovanske vzajemnosti, pomoči, solidarnosti še vedno sopomenki. Tako Braslav sprejme vladarsko vlogo in pri tem poudari, da s svojo odločitvijo sprejema »skrb za uničenje enega najhujših sodobnih sovražnikov krščanskega sveta, Ogrov, in hkrati skrb za rešitev našega ljudstva pred popolnim propadom, kajti **naše slovansko ljudstvo** (podčrtal K. L.) je pred obličjem božjim prav toliko vredno kakor [...] na primer frankovsko ali katero drugo.«

1.5 Druge zgodovinske teme

Drugi zgodovinski dogodki, ki so zbližali pota slovenskega in hrvaškega naroda, so literarno manj obdelani. Ker so za literarno pero prav tako privlačni, lahko sklepamo, da so bili spregledani namerno, najbrž zato, ker niso bili v duhu ilirske oz. pozneje jugoslovanske ideje.

Prva svetovna vojna v povezavi s Hrvati je delno tematizirana v avtobiografski pripovedi Miška Kranjca *Mladost v močvirju*, kjer so Hrvatje

omenjeni kot novi sodržavljeni in imajo razmeroma pozitivno podobo v primerjavi s Srbi in Madžari. Prekmurci so do nove državne tvorbe sprva skeptični:

Ne moremo verjeti neki Jugoslaviji, kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, neki novi gospodi, ki trdi, da govori naš, slovenski jezik, ko pa mi, ki se tudi imamo za čiste Slovence, od tega jezika ne razumemo skoraj prav nič [...] Hrvate poznamo še kar dobro. Ampak Srbe smo morali klati v tej vojni, še ni pozabljeno, kako smo si proti tem razkolnikom in brezvercem prepevali za boj 'Megaly, megaly, te kutya Szerbia.' A kaj hočemo, zemlje smo bili lačni, tisoč let smo tlačili in brozgali to močvirje, a ni bilo naše, izsesala nam je kri, a smo stradali, zdaj bi jo vzeli od samega hudobca. Jugoslavija se nam je, kakor je bila za nas tuja in ji nismo mnogo zaupali, s tem [z agrarno reformo, op. K. L.] le prikupila. Šele dve leti je pri nas, a se je pokazala že kar dobrotna, bolj od madžarskih grofov.⁸

Kranjec kot (socialni) realist ne podlega ilirskim idejam: problematizira tako »naravno« prijateljstvo med južnoslovanskimi narodi kot tudi podobnost jezikov, saj Prekmurci neposredno povedo, da tega »našega«, slovenskega jezika, ne razumejo nič. Potrditev za to tezo lahko najdemo na primeru druge svetovne vojne, ki jo je na Hrvaškem močno zaznamovalo ustaško gibanje (cilji in dejanja ustašev pa so bila v temelju sprta s prijateljstvom in povezovanjem med južnoslovanskimi narodi).

Tem, ki bi potrjevale večno slovensko-hrvaško prijateljstvo, je bilo manj, le redki pisatelji pa so si upali v dela vključiti dogodke, ki so govorili o razdoru. Zato so dela, ki take teme obravnavajo, stvaritve nekonformističnih posameznikov, kot je bil npr. Vitomil Zupan. Slednji je v romanu *Menuet za kitaro* skozi oči glavnega junaka, partizana Berka, opisal tudi medvojno dogajanje na hrvaškem ozemlju, in sicer pohod proti Ogulinu. Sprva se čudi svojemu nepoznavanju hrvaških krajev nekdanje skupne domovine, predvsem verske raznolikosti: »Niti vedel nisem, v kako čudni deželi živim. Ob cesti so vasi, izmenoma je ena katoliška, naslednja pravoslavna, potem pa pride spet katoliška in tako dalje do Ogulina.« Vendar nemudoma opazi, da verska različnost v te kraje prinaša razdor in razdejanje. »Katoliške vasi so ustaške, pravoslavne četniške: te se uničujejo med seboj. Mi prihajamo kot tretja sila.«

»Tretja sila«, kot imenuje partizane, je bližje vasem s pravoslavno vero, saj opaza, da jih v hrvaških vaseh sprejemajo mračno, v srbskih pa z zanimanjem. Od srbskih prebivalcev izve, da so ustaši

z ognjem in mečem [...] prekrščevali pravoslavne Srbe. Pod Klekom je jama, v katero so zmetali ustaši toliko ljudi, da so poslednji padali že na

⁸ Miško Kranjec, *Izbrano delo* 5, Ljubljana, 1973, 716–17.

mehko; še cel teden je bilo slišati stokanje in zapomaganje iz štiridesetih metrov globokega brezna. Ne vem, kaj se mora zgoditi, da bi ugasnilo to smrtno (religiozno in narodnostno) sovraštvo, ki ga Nemci s pridom uporabljajo in razpihujejo, kolikor se da.

Hrvaških vasi se partizani izogibajo, s srbskimi pa navežejo tesnejše stike. Berk v srbskem selu Vitunj celo praznuje rojstni dan. Ko je namreč vstopil v neko hišo »me je pogledala stara žena v črnini, sklenila roke in rekla: Sine moj! Bajе sem podoben njenemu rajnkemu sinu. Zato je poslala hčere trideset kilometrov daleč, da so prinesle pijače in mesa za proslavo mojega rojstnega dne«. Hrvati pa zaradi ustašev predstavljajo sovražnika. V vasi Turković celo zajamejo skritega ustaša, mladega in zbezanega fanta, ki se ni utegnil umakniti pred njimi. Partizani ga začnejo zasliševati in njegova mati, ki sluti, kako bi se lahko končalo to zasliševanje, prosi zanj, češ da je

mlad [...], vzeli so ga s sabo v Ogulin, kar moral je iti, zdaj je dezertiral, samo da obiše mater in sestro. Kaj je naredil Nemec z njegovo sestro! Naperil je nanjo orožje in morala se je sleči do nagega, vzel je njeno obleko in jo gnal tamle za hlev ... »pridem ... in zagledam, kaj se godi«, pripoveduje mati, »vidim Marijo, nago, kakor sem jo rodila ... in tisti Nemec za njo z njeno obleko in s šmajserjem v roki ... začne kričati in viti roke, jokati in prositi, no pa se je ustrašil in spustil njeno obleko na tla, pa odšel ...« Sestra stoji tam v ohlapni obleki, čednega telesa, in se drži z rokami za lica.

V tistem trenutku je mladi ustaš skušal pobegniti. Berk neprizadeto pove: »Fant skoči, da bi pobegnil. Dobi rafal v sredo hrbta. Mati se vrže nanj. Tisti, ki je streljal, ureja orožje. Pravila igre so jasna.«

Pravila vojne Berku ne dovoljujejo, da bi se ga smrt mladega fanta čustveno dotaknila. Dogajanje opazuje neprizadeto, kronistično. Čustvena neprizadetost je glavno čustvo tako do Hrvata kot do vsega Hrvaškega – dogajanje in ljudi se je takrat že navadil gledati skozi vojno optiko, ki ga varuje pred nepremišljenimi besedami in dejanji (Berk je kot izrazit individuallec dostikrat hodil po robu pričakovanega vedenja v partizanski vojski in samo sreča ga je obvarovala, da nekatera njegova dejanja niso bila razumljena kot sabotaža). Nedvomno pa je opaziti, da o ilirizmu ni niti najmanjšega sledu: časovni zamik, krute zgodovinske okoliščine, ustaška vojska, ki je bila na nasprotnem bregu, pa tudi visoka literarna načela Vitomilu Zupanu niso dopuščali ideološkega pisanja.

Še redkeje srečamo literarno obdelavo povojnih pobojev na slovenskih tleh, v katere bi bili vključeni tudi hrvaški eksekutorji in žrtve. Večinoma gre molk pripisati poznemu javnemu odkrivanju števila hrvaški žrtev na slovenskem ozemlju (javnost je o tem prek medijev več izvedela šele v zadnjem desetletju), pa najbrž tudi večjemu zanimanju slovenskih pisateljev za poboje, v katerih so bili udeleženi Slovenci.

Hrvati so, v primerjavi z drugimi narodi nekdanje Jugoslavije, manj zastopani tudi v poznejših družbeno-zgodovinskih temah, kar je zaradi geografske bližine in intenzivnosti medsosedskih odnosov težko razložiti. Razloge gre verjetno iskati v manjši stereotipni razpoznavnosti Hrvatov, o katerih je na Slovenskem zaradi večstoletnega podobnega kulturno-družbenega in državnega okolja manj kulturnih razlik, s tem pa tudi manj posploševanj, ki bi nastala zaradi nepoznavanja ali nerazumevanja (Srbi, Bosanci in Črnogorci so stereotipno precej bolj razpoznavni). Hrvaški literarni liki se tako pogosto slovenskemu bralcu razkrivajo samo posredno (skozi svoja imena in dogajalni prostor), neposredno pa je njihova nacionalnost označena redkeje. Obstajajo sicer nekatera tipična hrvaška imena, pri katerih je določanje narodnost zanesljivejše – a samo to. Nazoren primer slovenske pripovedi s hrvaškimi literarnimi liki, kjer hrvaško narodnost lahko določimo samo na podlagi imen in dogajalnega prostora, ne pa izrecne oznake pisatelja/pripovedovalca, je mladinska povest *Bratovščina Sinjega Galeba* (1936) Toneta Seliškarja. Osrednji lik je mladostnik Ivo, ki skuša s pomočjo svojih vrstnikov popraviti krivico idealističnega očeta. Njegov rod (in tudi rod drugih likov) ni omenjen niti z eno besedo. Ime Ivo bi bilo seveda lahko tudi slovensko ali srbsko: da so liki hrvaškega rodu in da se dogajanje odvija na Hrvaškem, nam govorijo le nekatera imena likov (Ante, Franjo, Pero, Mileva) in dogajalni prostor na jadranskem otoku.⁹

Včasih avtorja narodnost literarnega lika niti ne zanima: v slovenski literaturi je kar nekaj primerov, ko je bilo razvidno, da avtorju za prikaz določene ideje zadostuje zgolj literarni lik »južnjak«. Eksemplaričen je npr. roman Iva Zormana *Kajnov rod* (1992), v katerem Zlata, potomka ugledne ljubljanske družine, skuša po demokratizaciji Slovenije ugotoviti, kaj se je po koncu druge svetovne vojne zgodilo z njenim fantom Oskarjem. Po prihodu v Slovenijo ji vsakdanji dogodki kažejo, da je Slovenija postala »jugoslovanska«: natakarkar v lokalno jo vpraša, ali bo »limun«, ko pride do nekdanj ugledne meščanke hiše Neubauerjev, jo tam pričaka stara, umazana, po urinu zaudarjajoča hiša – priimki

⁹ Primere, ko slovenski pisec napiše pripoved, ki se dogaja v neslovenskih krajih z neslovenskimi literarnimi liki, je kar nekaj. Toda v primeru hrvaškega dogajalnega prostora in hrvaških literarnih likov ni mogoče iskati razloga za obdelavo tuje teme samo v eksotičnosti ali zanimivosti snovi ali vplivu ilirizma, ampak tudi v izjemno trdovratni razsvetljski ideji, da imamo Slovenci v svoji zgodovini premalo zgodovinsko konstitutivnih in narodotvornih trenutkov, vrednih literarne obdelave. Eden izmed takih primerov je npr. mladostna novela Ivana Tavčarja Antonio Gledjevič (1873), ki se dogaja na Hrvaške in kjer nastopajo samo hrvaški literarni liki. Glavni lik ima vse attribute tipičnega hrvaškega junaka v slovenski literaturi: je zgodovinska oseba (Gledjevič je bil dubrovniški pesnik in dramatik, živel 1659–1728), telesno in duševno nadpovprečen, udeležen v zgodovinskih trenutkih, povrhu pa še pravi slovanofil in sovražnik tujega, predvsem zahodnega sveta, ki naj bi bil s svojo dekadenco kriv za slovanski propad. Gledjevič tako pravi: »I, kaka je ta moč slovanska! [...] Kjer je obdan z ledom severni tečaj, ondi gospodujemo mi; kjer vro vroči studenci zemlji iz osrčja ter bega po razbeljenih pustinja vitka gazela, ondi je naš glas, naša slava! Široko skitsko planjavo imajo naši bratje in turško cesarstvo!«

na vratih (Sejdo Bajramović, Ramush Jashari, Boško Kotarčević ...) pa skušajo Zlati (in bralcu) namigniti, zakaj je stanje hiše (= države) tako katastrofalno. Ugibati, kateremu jugoslovanskemu narodu je pripadal natak in stanovalci hiše, je brezpredmetno – realnost, ki jo opaža Zlata, ji govori, da njene meščanske Ljubljane ni več, krivce pa vidi tako v povojnem političnem sistemu kot izgubljanju nacionalne identitete; z njenega vidika je tako vseeno, ali so Ljubljano in z njo Slovenijo »zasedli« Hrvati, Srbi ali Bosanci. Tema protijugoslovanskega razpoloženja, ki je v priходу večjega števila gospodarskih priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije videla resno grožnjo obstoju slovenske nacionalne identitete in kulture, je v literaturi doživela kar nekaj odmevov, v katere pa iz že zgoraj omenjenih razlogov niso bili (nesporedno) vključeni liki hrvaške narodnosti.

Konec osemdesetih in v devetdesetih, ko se protijugoslovanskemu razpoloženju pridruži tudi jugonostalgija in postanejo teme, ki se dotikajo nekdanje skupne zgodovine, bolj privlačne za literarno obdelavo, na Slovenskem izide kar nekaj pripovedi, v katerih nastopajo liki iz nekdanje Jugoslavije (mdr. Mazzinijeve *Drobtinice*, Jančarjevo *Zvenenje v glavi*, Hočvarjev *Porkasvet*, Skubičev *Fužinski bluz*), toda vse se kot po pravilu izogibajo Hrvatom – za literarno upodobitev se jim zdijo primernejši liki iz Srbije, Bosne, Kosova ... Na pol za šalo na pol zares lahko rečemo, da je število upodobitev literarnih likov hrvaške narodnosti v primerjavi z upodobitvijo literarnih likov srbskega, bosanskega, črnogorskega in albanskega rodu v novejši in sodobni slovenski literaturi premosorazmerno s številom slovenskih vicev o Hrvatih v primerjavi z vici o Srbih, Črnogorcih, Bosancih in Albancih.

Morda bo, vsaj pri literarnih likih hrvaškega rodu, v resnici držala teza Mirana Hladnika, da se slovenske literarne zgodbe, v strahu pred ekonomsko, kulturno, vojaško superiornostjo tujega, zatekajo k posebni preživetveni strategiji: »Tuje ignorirajo in pripovedujejo o spoznanju, da tujega pravzaprav ni. To, kar se sprva zdi tuje, se nazadnje razkrije kot domače« (Hladnik 2005: 14). Za zgled navaja prav delo, v katerem nastopajo hrvaški literarni liki, in sicer epsko pesnitev Jožefa Žemlje *Sedem sinov* (1843), ki obnavlja »poučno zgodbo iz hrvaških srednjeveških časov«. Glavni lik, grof Mikič, »slavljeni Horvatski ban«, je sicer označen kot hrvaški literarni lik, a pripovedovalec bralca že uvodoma opozori, da imajo Slovani¹⁰ (omenja Hrvate, Čehe in Kranjce) le en dom, saj nas je vse rodila ena mati (v tem Žemlja sledi ideji, da so Slovani enotno ljudstvo, ki se razlikujejo le po deželni pripadnosti). Zgodba je preprosta: banova žena nekoč s praga zapodi beračico, ker ji ne verjame, da je mati treh otrok. A že čez leto, ban je na vojski, sama rodi sedmerčke. Šest jih ukaže ubiti, obdrži pa le enega. K sreči se tedaj ban vrne domov in šest otrok da naskrivaj v rejo. Ko odrastejo, jih ban pokliče na gostijo in hoče pred njihovimi očmi s smrtjo kaznovati kruto mater. Sinovi in

¹⁰ Slovane poimenuje z izrazom Slovenci.

gostje mu to preprečijo. Hladnik zato trdi, da pesnitev »na ravni razmerja med domačim in tujim [...] uči, da je tisto, kar se sprva zdi tuje in je namenjeno odstranitvi, pravzaprav kri naše krvi. Avtor z zgodbo o 'odtujenih' otrocih pripoveduje, da tujega pravzaprav ni« (15). To pa je natančno tisto, kar opredeljuje podobo hrvaškega literarnega lika v slovenski literaturi.

Sklenemo lahko, da slovenski pisatelji v zgodovinskih temah, ki se dotikajo hrvaško-slovenskih stikov, vidijo predvsem pozitivne strani in vrednote. Kako velika vrednota je slovansko sodelovanje, morda najbolj nazorno pokaže pisatelj Josip Jurčič v romanu *Med dvema stoloma* (1876). Glavni junak Nikolaj po številnih ljubezenskih pripetljajih na koncu pripovedi razočaran zapusti rodni kraj. Bralec za njegovo usodo izve iz pogovora v gostilni, kjer domačini žalujejo za njim – padel naj bi na južnoslovanski fronti (vstaja proti Turkom v Bosni in Hercegovini 1875, upor sta se kasneje priključili tudi Srbija, Črna gora in Rusija). A žalost za njim kmalu prepodi misel enega izmed žalujočih: »Nu, če je padel doli za slovansko stvar, storil je vredno in lepo smrt, zato jaz predlagam, da ga pijemo vsak pol čaše na njegovo ime«.

2 Sklep

Literarni liki hrvaške narodnosti nastopajo večinoma v pripovedih z zgodovinsko snovjo. V skladu s tem so tudi njihove vloge, ki sledijo značilnostim in zahtevam tovrstnih žanrov. Razlog za tako oblikovanje je v večji primernosti takih likov za nosilce idejno-vrednostnih sporočil, predvsem idej ilirizma. To posredno potrjuje kvantitativni porast hrvaških literarnih likov v »ilirističnih« obdobjih (v drugi polovica 19. in prvi polovici dvajsetega stoletja), neposredno pa pojav tem, v katerih sta slovenski in hrvaški literarni lik prijatelja in zaveznika. Prevladujoča ideja, ki družijo slovenski in hrvaški narod v literaturi, je tako zavezništvo oz. slovanska vzajemnost. Literarnih tem, v katerih bi si stala nasproti, je malo: deloma zaradi dejstva, da je v zgodovini v resnici bilo to redko (npr. posredovanje hrvaške najemniške vojske ob tolminskem puntu), deloma pa gre to pripisati močnemu vplivu ilirske ideje, ki ni predvidevala negativnih vlog hrvaških literarnih likov hrvaške narodnosti – v tem se upodobitve hrvaških literarnih likov ločijo od upodobitev drugih tujih literarnih likov. Vrh ilirske ideje je najti v slovenskih delih, ki obravnavajo dogodke hrvaške zgodovine, v katerih nastopajo samo hrvaški literarni liki.

Kljub pogostim stikom s Hrvati in njihovim ozemljem so hrvaški literarni liki v primerjavi z drugimi tujimi liki (npr. nemškimi) v slovenski pripovedni literaturi zastopani malo tako po kvantitativni (po številu) kot po kvalitativni plati (glede na njihovo pomembnost). Vzrok je iskati v manjši doživljajski intenzivnosti oz. konfliktnosti teh stikov in v posplošenem označevanju literarnih likov hrvaške narodnosti, ki so mnogokrat označeni le kot Južno- oz. Jugoslovani.

Literatura

Desetnica: Slovenske ljudske pesmi. MK: Ljubljana, 1994.

Igor Grdina. Madžari in Hrvatje v očeh slovenske literature. *Podoba tujega v slovenski književnosti: Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.

Miran Hladnik. Slovani v slovenski zgodovinski povesti. *Podoba tujega v slovenski književnosti: Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.

Miran Hladnik. Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočanje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: 41. seminar SSJKL*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2005.

Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 5. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1988 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva).

Slovenci v Hrvaški. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995.

Vladka Tucovič
Ljubljana

»Silno volim ljepotu tog grada, koji je i zao i dobar, i vjeran i nevjeran«

Zofka Kveder v Zagrebu (Ob 80-letnici smrti)

U Zagrebu živim već mnogo godina. Volim Zagreb, volim prekrasnu sliku grada sa Strossmayerovoga šetališta, volim Savu, volim Gornji grad i Tuškanac, Maksimir i Mirogoj, Jelenovac i Sljeme. Volim kumice, što se vide na Jelačićevu trgu u nedjelju dopodne, kad sije sunce; volim kazalište, kad se pjeva »Porin« ili igra »Dubravka« ili »Majka Jugovića«, volim izložbe kod Ullricha i koncerte u glazbenom zavodu, ali ne volim ni Zrinjevca ni Ilicu, kad je promenada; volim zagrebačke radnice, prodavačice, komptoaristke, učiteljice, ali ne volim ukočenosti i društvene ugladjene neiskrenosti naših presvjetlih, velemožnih, poglavitih i premilostivih dama. [...] Mrzim Zagreb, koji je oskrvnuo časnu uspomenu velikog Strossmayera te dopustio u njegovoj jugoslavenskoj akademiji pod njegovom slikom izložbu mađarskih (!) krunidbenih haljina kraljice Zite [...] I mnogo toga još mrzim. (Kveder 1918b: 475)

Mene su u Zagrebu samo »kritizirali«, nikada me nisu hrabrili. Moje stvari, koje su bile prevadjane i štampane u tudjini i drugde mi pribavile priznanja i poštovanja, kod kuće su bile popraćene – vicevima. Prvo anonimno pismo – dugo je već tome, živjela sam još u Pragu – primih iz Zagreba. Prvo blato, bačeno na mene kao ženu – i tome je već dugo – poteklo je iz jedne zagrebačke kavane, i osvanulo u nekim dalmatinskim novinama. (Kveder 1923: 113)

Držim, da nisam lošija Hrvatica od mnogih, koji me napadaju, isto tako kao što nisam loša Slovenka, ma da me u Ljubljani nekolicina naših separatista naziva Stankom (po Stanku Vrazu, koji je bio tobože slovenski uskok). (Kveder 1918b: 475)

Kaj je v letu, ko se izteka osem desetletij, kar se je njena življenjska pot končala prav v hrvaški prestolnici, k zgornjim navedkom, ki več kot odlično ilustrirajo zagrebsko življenje pisateljice, urednice, publicistke, prevajalke,

medkulturne posrednice in borke za pravice žensk, Zofke Kveder (1878–1926), sploh še mogoče dodati? Brez komentarja nas v podrobnejšo osvetlitev njenega delovanja v hrvaških literarnih in kulturno-političnih krogih prve četrtine dvajsetega stoletja uvede že navedba konteksta iztrganih odlomkov. Prvi in tretji citat sta vzeta iz polemičnega odgovora na očitke, da ni ne Zagrebčanka ne Hrvatica, objavljenega v drugem letniku njene revije *Jugoslavenska žena* (*Ženski svet*). Drugi navedek pa je iz obsežnega odziva na negativne ocene avtoričine hrvaške dramatike, nekakšnega publicističnega obračuna s hrvaškimi kritiki z naslovom Optužujem, ki je bil objavljen v reviji *Jugoslavenska njiva*. Urejal jo je njen drugi mož, pred prvo svetovno vojno novinar in socialdemokratski politik, po njej pa med drugim pokrajinski kraljevi namestnik za Hrvaško, Juraj Demetrović. Popolnega odgovora na vprašanje, kaj vse je Zofka Kveder v svojih dvajsetih zagrebških letih bila (Slovenka na Hrvaškem, ustvarjalka, mati, žena), kaj si je želela biti (Jugoslovanka?) in kaj od tega se ji je ali se ji ni posrečilo uresničiti, seveda ni mogoče dobiti. Nasprotno, celo stoletje po tistem, ko se je leta 1906 iz Prage dokončno preselila v Zagreb, se lahko kvečjemu le še vprašamo, kaj se je v recepciji njene literature in osebnosti v stotih letih spremenilo v Sloveniji in na Hrvaškem. Kdo je Zofka Kveder s svojim slovensko-hrvaškim opusom (in življenjem) za Slovence in Hrvate danes?

1 Slovenska ali slovenska in hrvaška pisateljica

Pri ustvarjalki, ki se je rodila v Ljubljani, odraščala po vaseh notranjskega Loškega Potoka, delala kot uradnica v Kočevju, Ljubljani in Trstu, pri devetnajstih letih začela objavljati v *Slovenskem narodu* in *Slovenki*¹ ter še pred Prago in Zagrebom pol leta živela v Zürichu, Bernu, Münchnu in tako več kot polovico svojega življenja preživela izven slovenskega ozemlja, se je premalo poudarjalo očitno dejstvo, da je tudi pretežna večina njene (slovenske) literature bila napisana (in izdana) pravzaprav na tujem. Čeprav takratnega skupnega avstro-ogrškega državnega okvirja, v katerem se je večinoma gibala, ne moremo imeti za popolno tujino, nam sledenje njenim potem in krajem izdaje njenih del marsikaj pove o medkulturni orientiranosti srednjeevropskih izobražencev na začetku dvajsetega stoletja. Med dvanajstimi knjigami, od katerih je dobra polovica napisana v slovenščini, so le tri izšle v Ljubljani, zbirka kratke proze *Iz naših krajev* (1903) pri Schwentnerju, drama *Amerikanci* (1908) in roman *Njeno življenje* (1914 oz. 1918) pri Slovenski matici. Druga zbirka kratke proze *Odsevi* (1902) je izšla pri Gabrščku v Gorici, prva zbirka črtic *Misterij žene* (1900), drama *Ljubezen* (1901) in slovensko-hrvaška novelistična zbirka *Iskre* (1905) pa so bile izdane v samozaložbi, ko je živela še v Pragi. Zbirki kratke proze

¹ Če ni drugače navedeno, povzeman bio- in bibliografske podatke po monografiji Katje Mihurko Poniž (2003a).

Jedanaest novela (1913) in *Po putevima života* (1926), roman *Hanka* (1916 oz. 1918), drami *Unuk kraljevića Marka* (1922) in *Arditi na otoku Krku* (1922) so v hrvaščini izšli v Zagrebu.² Čeprav je sočasno pisala v slovenskem, hrvaškem in nemškem jeziku in v nemščino prevajala Cankarjeva in Kersnikova dela, kot je v slovenščino prevajala iz češčine in hrvaščine, si dopisovala v slovenskem, hrvaškem, nemškem in češkem jeziku, leposlovja v češčini ni pisala. Knjige *Povídky* (1906), *Vesnické povídky* (1907), *Nada* (1907), *Vlada a Marja* (1913), ki so izšle v Pragi, so češki prevodi njene prijateljice Zdenke Háskove iz slovenščine (Orožen 1978: 222).³

K vstopu v hrvaški literarni krog in k sočasnemu objavljanju v slovenščini in hrvaščini je gotovo pripomoglo avtoričino prijateljevanje z njenim poznejšim prvim možem, hrvaškim pesnikom moderne in študentom medicine v Pragi, Vladimirjem Jelovškom, s katerim je bila v stikih od leta 1897, poročena sta bila med letoma 1903 in 1913. Po navedbah v bibliografiji avtoričinih del (Mihurko Poniž 2003b: 256–60) segajo prve hrvaške revijalne objave še v čas pred preselitvijo v Zagreb, ko se je s kratko prozo oglasila najprej v *Novi nadi* (1898), *Svjetlu* (1900) in *Savremeniku* (1906), že leta 1900 pa je začela dopisovati v nemško pisani zagrebški dnevnik *Agramer Tagblatt*. Tega leta je v *Svjetlu* med podpisniki Jelovškovega manifesta za svobodo umetniškega ustvarjanja in emancipacijo žensk, Mlada Hrvatska (Šicel 1978: 21, Fatović Ferenčić-Hameršak

² Taras Kermauner (2002: 84) po Branku Hečimoviću (1968: 148) navaja še dve, v bibliografskih seznamih neomenjeni, revijalno objavljeni drami Sukob (1922) in Oluja (1923), ki ju je tudi podrobneje analiziral (Kermauner 2003: 126–27).

³ V zvezi s stvarnimi napakami, do katerih pri raziskovanju ustvarjalnosti Zofke Kveder zaradi nepovezanosti in prepovršnega poznavanja njenega opusa v drugem jeziku prihaja žal na obeh straneh, je potrebno opozoriti na napačno trditev, da je Zofka Kveder pisala v češčini (razen, če ni mišljeno dopisovanje) v sicer izčrpni predstavitvi »višejezične književnice Zofke Kveder« Dunje Detoni Dujmić (1998: 187) v monografiji *Ljepša polovica književnosti*, kjer pravi, da »uskoro nastaje [...] knjiga crtica za djecu na češkom jeziku Vlada a Marja (koju će poslije dopuniti dvjema slovenskima zbirkama autobiografskih crtica iz dječjega svijeta svojih triju kćeri)« (190). Te crtice so bile napisane v slovenščini in objavljene v *Domačem prijatelju*, avtorica jih sama ni zbrala v knjigo, šele po njeni smrti jih je uredil Ivan Lah, pozneje so izšle v več ponatisih (Muser 1970: 168). Tudi podatek pod reprodukcijo zasebnega pisma Zofke Kveder, ki naj bi bilo naslovljeno na Zdenko Marković (Detoni Dujmić 1998: 193), je napačen. Gre za pismo Zdenki Háskovi v češkem jeziku iz dela zapuščine Zofke Kveder, shranjenega v Odsjeku za povijest hrvatske književnosti HAZU v Zagrebu (za možnost dostopa do te korespondence (septembra 2005) se zahvaljujem Krešimirju Čvrliaku). Napaka podobne vrste je trditev v leksikonu *Slovenska književnost* (Koren 1996: 247), da je po preselitvi v Zagreb, torej 1906, »odtlej pisala v hrv.«, čeprav je še do leta 1914 v slovenščini objavljala v *Domačem prijatelju*, tega leta, po osmih letih v Zagrebu, pa je napisala tudi svoje najobsežnejše delo v slovenščini, roman *Njeno življenje*. Da v podobnem kontekstu sploh ne omenjamo geselskega članka Zofka Kveder v *Enciklopediji Jugoslavije* (Moravec 1992: 464), kjer napak kar mrgoli: da je v Pragi živela deset (namesto šest) let, da je slovenske pisce prevajala v češčino (namesto v nemščino) in da je v hrvaščini objavljala romane (v hrvaščini je objavila samo en roman *Hanka*).

2005: 454), zaradi česar jo je Antun Gustav Matoš v zapisu istega leta (po pomoti?) že uvrstil med hrvaške ustvarjalke:

Ima među tom dvanaestoricom perah [...] koji su evo znali – a to je u Hrvatskoj tako teško! – oduševiti za javni rad i dvije Hrvatice (gđu Adu Milčinović i gđicu Zofku Kveder). (Matoš 1973: 34)

Čeprav ji je bil na začetku hrvaške ustvarjalne poti omenjeni pisec in kritik še do neke mere naklonjen (Matoš 1973: 44), se je pozneje rad ponorčeval iz njenih jezikovnih napak:

Mnogojezična Corinna / Zofka piše štiri šprah, / Idiomi teški! / Zato, kada naški piše, / K'o da truća češki. (Polemike u hrvatskoj književnosti 1983: 584) Zofka Kveder piše odviše primaljski i premalo literarno vlada našim jezikom. 'Točno', 'u kraćem odielu', 'alabastrna', 'izgledala je', 'pokrivena prljavštinom', 'ljubovnik', 'poigrava se sa svojim sinčićem', pa onda onaj napredjačko-srbski da mjesto infinitiva i futura: ja ne znam kako piše hrvatski Ivan Cankar, ali Zofka Kveder piše hrvatski skoro kao srbski Milan Plut, hrvatski naprednjak. (Matoš 1973: 340)

Kako boleče je bilo za mlado pisateljico v novem okolju zavračanje uveljavljenih avtorjev, še po več letih od Matoševe smrti (1914) ponazarja v svoji obtožbi:

Onda je došao Matoš i za par filira honorara vredjao me u feltonima »Hrvatskog prava« i »Obzora«. Kako su bili to jeftini vicevi, kako barbarski primitivni – ali kako slatka hrana zagrebačkim kavanama! [...] Molio me u »Društvu hrvatskih književnika« sam iz vlastite inicijative pred mnogim svedocima, da mu oprostim, davao je izjave, kako me štuje – da bi me drugi dan opet mogao dalje još teže vredjati. (Kveder 1923: 114)

Kljub temu pa pregled hrvaških kritik ob izidu njene prve knjige *Misterij žene*, ki je po Cankarjevem mnenju iz znamenitega Literarnega pisma urednici *Slovenke*, Ivanki Anžič, »združil sovražne brate nad našo edino pisateljico« (Kveder 1940: XVIII, knj. 3), pokaže, da je na Hrvaškem naletela na manj nerazumevanja, še več, postavljajo jo celo nad Jelovškov pesniški prvenec iz leta 1898:

Ima dakako i bombastike u stračanju svieta; ali u celosti prave te silhuete daleko prijetniji i skladniji utisak i sadržajem i formom, nego li 'Simfonije' Vladimira Jelovškega [...] mislimo da je veći dio silhueta liepo uspio te dokazao njezin liepi dar za književnost. (Hranilović 1900: 399)

Že skoraj od samega začetka pisateljavanja, v času nastanka in izdaje svojega proznega prvenca, posvečenega Jelovšku, enemu vodilnih pesniških protagonistov t. i. »mladih« praškega kroga hrvaške moderne, je prestopila Zofka Kveder v Pragi hkrati prag slovenskega in hrvaškega literarnega sveta. S svojo dejavnostjo je vstopila tudi v krog slovenskih in hrvaških pisateljic, ki jim je s

prizadevanji gibanja za pravice žensk obdobje moderne prineslo občutno spremenjeno, čeprav še zmeraj ne popolno sprejemanje njihove literarne ustvarjalnosti. K razpravi o ženski emancipaciji je Zofka Kveder s svojo literaturo spodbudila tako slovensko kot hrvaško javnost. Na Slovenskem se je o ženskem vprašanju pisalo v prvi vrsti v tržaški reviji *Slovenka*, sodobnice Zofke Kveder (Marica Nadlišek Bartol, Lea Fatur, Marija Kmet, Ivanka Anžič Klemenčič ...) so prozo objavljale tudi v osrednjih literarnih revijah (Mihurko Poniž 1999/2000). Na Hrvaškem se je leto za knjižnim nastopom Zofke Kveder neopazno pojavila pozneje znamenita pisateljica mladinske literature Ivana Brlić Mažuranić, ostale prozaistke (Marija Jurić Zagorka, Adela Milčinović, Jagoda Truhelka, Zdenka Marković ...) so objavljale v novonastalih glasilih in časopisih in s svojo literaturo in publicistiko uspešno krmarile med zavračanjem »starih«, ki v njihovem ustvarjanju niso prepoznali svojih književnih programov, in »mladimi«, ki jih, pretirano kritični s stališča strogega esteticizma, niso spustili v svoj izbrani krog. (Detoni Dujmić 1998: 32)

Z opazno izrazno deklarativnostjo o svoji pripadnosti dvema jezikovnim svetovoma in enemu duhovnemu svetu umetnosti, ki je skupen Slovencem in Hrvatom, se je Zofka Kveder v samozaložbi iz Prage leta 1905 predstavila z zbirko petnajstih novel in črtic v slovenskem (8 besedil) in hrvaškem jeziku (7 besedil). Po opremi izrazito estetska knjižna izdaja zrele findesièclovske tipografije s secesijskimi vinjetami in naslovnico Mirka Račkega, z izmenjujočimi besedili v obeh jezikih, je v kolofonskih podatkih popolnoma dvojezična (»V lastni založbi Praga / Vlastitom nakladom Prag, Sva prava pridržana. / Vse pravice pridržane.«), v naslovu pa je beseda, lastna slovenščini in hrvaščini – *Iskre*. Knjigo je *Savremenik* leta 1906 (str. 145) v pregledu hrvaškega leposlovja za leto 1905 pospremil z ugodnimi besedami, ki jo umeščajo ob bok dvema hrvaškima sodobnicama, Milki Pogačić in Adeli Milčinović:

Zanimljivo je, da izmedju četiri knjiga novela od mladjih pisaca, koje imadu neko znatnije literarno značenje, nalazimo tri knjige pisane od ženskih autora. Z. Kveder Jelovšek izdala je svoje slovenske i hrvatske novele u knjizi »Iskre«. Snaga, život, sočnost i krepčina obilježuju skoro sve te radnje. Temperamenat i slikovitost stila uzdižu tu knjigu.

Čeprav bi pričakovali, da so *Iskre* dvojezična knjiga izvirnih besedil v dveh jezikih,⁴ je pregled bibliografije Zofke Kveder (Mihurko Poniž 2003b: 255–60) pokazal, da gre v večini hrvaških besedil v knjigi pravzaprav za prevode že prej

⁴ Joža Mahnič je v *Zgodovni slovenskega slovstva* 5 (1964: 309) zapisal, da knjiga *Iskre* »napol pripada hrvaški literaturi«.

objavljenih slovenskih izvirnikov in da je njena prva napol hrvaška knjiga dejansko skoraj v celoti slovenska.⁵

Podobno je tudi z njeno drugo hrvaško knjigo, zbirko kratke proze *Jedanaest novela* (1913), v kateri so vsa besedila natisnjena v hrvaščini brez opombe, da gre v drugem delu (Ratne novele) za prevode petih besedil, istega leta objavljenih v slovenščini v *Domačem prijatelju*, iz slovenščine pa so prevedena tudi najmanj tri besedila prvega dela.⁶ Se bo naposled izkazalo, da so izvirno hrvaške le njene projugoslovanske drame, zbirka novel *Po putevima života*, ki je nastala v štirinajstih dneh dva meseca pred njeno smrtjo, in ljubezenski epistolarni roman *Hanka*, napisan med prvo svetovno vojno?⁷ Prav ob izidu *Jedanaestih novela*, kar je bilo »prvi put, da se ona ovako opsežnim cijelom jednom knjigom pisano hrvatskim jezikom predstavlja našoj publici«, je Mijo Radošević (1914: 164–68) v obsežnem naklonjenem ji literarnoportretnem eseu v *Savremeniku* avtorico poimenoval »naša socijalna **hrvatska i slovenska** spisateljica«,⁸ točnost opisov kranjskih »Hrvatarijev« v knjigi *Iz naših krajev* pa izvajal iz pisateljčininega odraščanja blizu slovensko-hrvaške narodnostne meje:

Konflikt prirodnoga i društvenoga poretka koncipiran je lijepo i za nas, koji smo iz Gorskog kotara, a Zofka nam je susjeda preko Kupe – izveden normalno, veristički tačno [...] Eto to Vam je komad Hrvatske, to Vam je psihologija naše prekokupske susjede Zofke i njezine Kranjske. [...] Kranjska je Hrvatska, a Hrvatska je Kranjska i kako sam ja čitajući tu knjigu osjetio duboko, da sam Slovenac, vjerujem, da će i Zofka čitajući ove retke osjetiti još više, da je čista – Hrvatica našega Gorskog kotara. (Prav tam)

⁵ Novele Posjet, Sjećajte se, Iverje in Cestar so bile pod slovenskimi naslovi objavljene leta 1903 v *Slovenskem narodu*, Kajn je v letih 1904/05 pod naslovom Mara in njen sin Kajn izhajal v *Slovanu*, le za Neprijateljstvo ni podatka, da je pred knjižno objavo izšlo revijalno v slovenščini, pač pa v hrvaščini v *Nadi* 1902. Ker je črtica Cestar pred slovensko objavo izšla leta 1902 tudi v *Nadi*, bi samo podrobna tekstološka analiza lahko ugotovila, ali je izvirnik slovenski ali hrvaški in ali je prevod avtoričino delo ali ne. Dunja Detoni Dujmić v *Leksikonu hrvatskih pisaca* (2000: 418) pravi, da »dvojezična knjiga *Iskre* (1905) sadži četiri novelistička priloga na hrvatskom jeziku«, ne pove pa, katere ima v mislih (v knjigi je v hrvaškem jeziku sicer sedem besedil).

⁶ Novele Misije, Okna su bila tamna in Slikar so po vrsti v slovenščini izšle v *Ljubljanskem zvonu* 1905, *Domačem prijatelju* 1912 in *Slovanu* 1905/06. Ali je novela Crna noć poleg *Savremenika* bila objavljena tudi v slovenščini in kje ter v katerem jeziku je bila najprej objavljena novela U rudniku, bi pokazalo le nadaljnje raziskovanje.

⁷ Še največ sta se slovenska in hrvaška literarna veda zadnjega časa posvečali prav *Hanki*, prim. Borovnik (1995: 54–57), Detoni Dujmić (1998: 192–95), Nemec (1998: 164–65), Mihurko Poniz (2003a: 65–76), Kovač (2005: 134–54), Novak Popov (2005: 18–19).

⁸ Poudarila V. T.

Verjetno pri njenem sprejetju hrvaščine kot pogovarjalnega jezika⁹ in jezika ustvarjanja res ni nezanemarljivo dejstvo, da ji hrvaščina že iz mladosti še zdaleč ni bila tuja, saj je v spremni besedi *Jedanaestih novela* zapisala:

Rodjena sam godine 1878. u Ljubljani, a odrasla sam u onom lijepom i osebujnom kraju Kranjske, gdje se lomi kraška bura o nedoglednu crnogoricu, na granici Kranjske i hrvatskog Gorskog kotara, tamo kod Prezida i Čabra. (Kveder 1913b: 129)

V istem besedilu je dodala še trditev, s katero je jasno izrazila svojo »dvopripadnost« dvema narodoma, od katerih pa so jo predstavniki drugega še do nedavnega vztrajno in neprestano zavračali ter o uspešnosti uresničitve njenega izjavljanja izražali dvom:¹⁰

Kao Jugoslavenka osjećam isto toliko za Hrvate, kao i za Slovence, pa pišem s istim osvjedočenjem i istim čuvstvima 'Mi Slovenci', kao i 'Mi Hrvati'. (Kveder 1913b: 131)

Sploh pa se je mogoče strinjati tudi s tezo Božene Orožen (1978: 227), da je imela Zofka Kveder v nasprotju s Cankarjem, ki ji je celo popravljal slovenska besedila in jo karal zaradi njenih jezikovnih napak (Cankar 1972: 148), do materinščine povsem drugačen odnos in je v jugoslovanski ideji poleg zlitja narodov videla tudi jezikovno zблиžanje slovenščine in srbohrvaščine, čemur je Cankar odločno nasprotoval. Kako si je predstavljala tovrstno nacionalno in jezikovno identiteto, pa je nenazadnje pokazala s svojim življenjem in delovanjem.

Jezično smo mi jedni, mi svi od Triglava do Sofije. [...] Slovenski se prelijeva u kajkavštinu, ona u štokavštinu. A što je Zagorje za jezikovnu granicu izmedju Slovenaca i Hrvata, to je Macedonija za jezikovnu granicu izmedju Srba i Bugara [...] Več prije rata je bilo u Zagrebu redom hiljada Slovenaca. Pitajte, kojim jezikom već nakon pola godine oni razgovaraju i medju sobom – hrvatski! To još ne znači, da su poturice i da su možda

⁹ Iz korespondence s pisateljčinimi tremi hčerami (NUK, Ms 1113) je razvidno, da je tudi s svojimi otroki komunicirala v hrvaščini, prim. (Tucovič 2006), povedna pa je tudi trditev njene najmlajše hčere Mire Jelovšek Škrinjaric (1978: 253–54): »V Slovenijo nismo šli nikoli [...] Tudi govorili nismo slovensko in nisem imela občutka, da je mati Slovenka. A kadar je iz nje privrelo kaj takšnega, kar pri nas ni bilo v navadi, kak vzdih, kakšna slikovita prisposoba, smo vendarle vedeli, da je v duhu na Slovenskem.«

¹⁰ Medtem ko jo sodobno hrvaško zgodovinopisje (prim. Feldman 2004: 239) kot Slovenko uvršča med hrvaške socialiste in prve feministke, hrvaška literarna zgodovina pa ji priznava status »višejezične književnice« (Detoni Dujmić 1998: 187), je Branko Hečimović (1968: 148) dobrih štirideset let po njeni smrti zapisal sodbo, da se je Slovenka Zofka Kveder Demetrović »udomačila u Zagrebu premda nikad nije ostvarila prisnije odnose s integralnom hrvatskom kulturom i književnošću.«

izgubili smisao za neopisivu ljepotu Cankarevih knjiga ili Župančičevih pjesama. (Kveder 1918a: 342)

2 Zagrebška urednica v slovenskem, hrvaškem in nemškem jeziku

Po preselitvi v Zagreb se je kot novinarka zaposlila pri *Agramer Tagblattu* in bila do konca leta 1906 še hkrati urednica slovenskega *Domačega prijatelja* in hrvaškega *Sijela*, dveh brezplačnih literarnih mesečnikov, ki jih je v Pragi za svoje kupce po vsej Avstro-Ogrski izdajal češki proizvajalec žitne kave in otroške hrane František Vydra.¹¹

2.2 *Domači prijatelj* (1904–15) in *Sijelo* (1904–06)

Hkrati z *Domačim prijateljem*, ki ga je devet let urejala iz Zagreba, je v Pragi začela urejati tudi hrvaško različico revije, ki je skupaj z oglasi Vydrovih izdelkov v hrvaške domove dve leti prinašala prispevke t. i. »poučne proze«, kot npr. članke o splošni higieni ali reportaže o hrvaških izseljencih v Ameriki, potopise o Pragi, uganke in aforizme, predvsem pa je objavljala izvirno hrvaško prozo in poezijo.¹² Podobno kot v *Domačem prijatelju*, v katerem so poleg uveljavljenih slovenskih ustvarjalcev (Cankarja, Aškerca, Kristana, Meška) imeli priložnost za prve objave tudi začetniki, ki jim je urednica z nasveti in spodbudami bila tudi mentorica, je tudi v *Sijelu* bilo prostora za prve objave marsikaterega mladega hrvaškega pisca. Če imena sodelavcev v *Domačem prijatelju* primerjamo s tistimi v *Sijelu*, se ponuja ugotovitev, da je v slednjem objavljalo precej več takrat in pozneje znanih hrvaških literatov kot enakih slovenskih v *Domačem prijatelju*. Poezijo so med drugimi objavili ljubezenski pesnik Milan Begović, pesnici Josipa Gazvoda pod psevdonimom Dobroslava in Štefa Iskra kot Iva Rod, religiozno-moralistični Marin Sabić, znameniti Vladimir Nazor in Mihovil Nikolić, ki se je kot eden redkih pesnikov leta 1901 lahko pohvalil s ponatisom svoje pesniške zbirke (Šicel 1978: 273). Med prozaisti s krajšimi deli najdemo celo Matoševo ime pa Ivana Kozarca, Adama Kostelića,

¹¹ Leta 1909 jo je Antun Gustav Matoš zaradi tega urednikovanja označil za »propagatorico Vydrine žitne literžature« (*Polemike u hrvatskoj književnosti* 1983: 611), štiri leta pred tem pa je v *Dnevnom listu* pisalo: »Gđa. Kveder Jelovšek urednik je jedinog hrvatskog književnog lista, umočenog u žitnu kavu« (Detoni Dujmić 1998: 32).

¹² Čeprav v lastnem osnutku poznejšega geselskega članka za *Slovenski biografski leksikon* (NUK, Ms 1113) dejstva, da je bila urednica *Sijela*, ne navaja, kar so, glede na to, da tudi drugod ni omenjeno, najverjetneje prevzeli vsi poznejši pisci enciklopedijskih prispevkov o njej (prim. *Slovensko književnost, Enciklopedijo Slovenije, Leksikon hrvatskih pisaca*), njeno ime in praški ter poznejši zagrebški naslov v kolofonu revije ter ne nazadnje ženski spol preteklega deležnika v odgovorih na pisma v rubriki Od uredništva (»Vjerujte: najprije sam pročitala, a onda sam tek bacila u koš.«) zanikujejo trditve, da je bil urednik (Orožen 1978: 225) in sourednik (Fatović Ferenčić-Hameršak 2005: 454) njen mož Vladimir Jelovšek.

Viktorja Emina Carja, Franja Horvata Kiša, Frana Hrčiča, Jozo Ivakovića in Josipa Kosorja. Janko Leskovar je svoje najintenzivnejše ustvarjalno obdobje zaključil prav z objavo povesti *Kraljica zemlje* v *Sijelu* leta 1905 (Šicel 1978: 153), med objavljenimi ženskimi imeni pa sta tudi pisateljici Adela Milčinović in Zdenka Marković. Mnogi med njimi, npr. Rikard Katalinić Jeretov in Rudolf Kolarić Kišur, so se v obeh letnikih oglašali s pesmimi in prozo. Dve svoji leposlovni besedili v prvem in šest v drugem letniku je objavila tudi urednica.

Kakor je *Domačega prijatelja* naredila za svojevrstno »slovstveno vadnico« in sta njeno vzpodbudno mentorstvo pozneje v spominskih zapisih *Listnica uredništva* in *Moja mladost* opisala Prežihov Voranc in France Bevk, tako je tudi mladi hrvaški pisateljski rod vzgajala z ocenami in komentarji v odgovorih na poslano ji gradivo. V redkobesednih, zgoščenih sporočilih je bila nemalokrat spodbudna:

J. I. u K. Toplo zahvaljujem. Ovakve su uspjele satire uvijek dobrodošle. J. D. M. u Z. Za sada još pokušaji al nastavite, imade u Vas dara. Budite sebi strog sudac! M. M. u Z. Vrlo živ stil. Za tisak doduše još nije – al nastavite svakako!

Pogosto je nasvet sledil iz njene analize:

Lugoraj Danko. Vaša je vjernost i odviše naturalistična – t. j. ovo je tek sirovo tijesto. U obradivanju se pokazuje majstor. T. S. u K. Crtica odaje talenat za psihološko promatranje. Kušajte dalje! O. T. u S. 'Nesretna ljubav' nije za štampu – slab sadržaj, a forma neumjetnička.

Neredko pa se je kandidata po hitrem postopku na kratko odkrižala:

F. T. u R. na K. 'Dobri muž' mnogo je slaba stvar. U koš. D. S. T. u D. Naivno. Nije za tisak. Lj. I. u P. Neuspjelo, diletantsko. D. G. u D. T. Trebat će Vam još mnogo vježbe.

Do nekaterih je bila neusmiljena:

U. R. Borovečki u P. Prvi još nedozoreli pokušaji. Stil Vam je gladak – al sujeti? Pa način obradbe? Zaostali ste petdeset godina. J. M. na H. Prije svega je nužno, da naučite bar najprimitivnija pravopisna pravila hrv. jezika. J. K. u Z. Manje suza, manje naivnosti – ali više umjetnosti!

Marsikoga pa si je prav ironično privoščila:

M. P. u S. na K. Ovakve se pjesmice izravno šalju obožavanom biću, jer tamo nadju zasluženu sudbinu. V. K. u Z. Honorar ćemo poslati na naznačenu adresu, kad ćemo nešto štampati. A štampati ćemo, kad bude nešto zrelo za štampu. Za sada je još zeleno proljeće, treba se dakle još dugo vježbati u strpljivosti ...

Zaradi uredničine spodbude so nekateri res pisali in poskušali še naprej, čakajoč njeno sodbo:

D. S. u B. Još vazda neuspjeli pokušaji. F. H. K. u D. Zar zbilja mislite, da je ona pjesma Vama na diku? Javite se kojom zgodnijom stvarcom!. N. K. u M. 'Vestalinka' pokazuje očit napredak. Ovako dalje!

Ko je v zadnji številki leta 1906 na mestu, kjer so sicer bili natisnjeni uredničini odgovori, pisalo, da se s to številko po želji »gospoda izdajatelja« začasno prekinja nadaljnje izdajanje (ki pozneje ni bilo več obnovljeno), neobjavljeni rokopisi pa bodo vrnjeni pošiljateljem, to ni moglo biti v veselje ne bralcem ne urednici. Kam je krenilo nadaljnje uredničino publicistično delovanje, pa je razvidno že iz njene uredniške politike in uvrstitve med prispevke *Sijela* člankov *Žena Dalmacije* Cvjetiše Franja Tegodraga, *Crtice iz života Dragojle Jarnevićeve* Adele Milčinović in *O ženskom pitanju* Stjepana Dominkovića.

2.1 *Frauenzeitung* (1910–17)

Po koncu vojne je Zofka Kveder (1918b: 516) zapisala, da je bila v najhujših vojnih letih pogosto na Hrvaškem edina ženska, ki si je v *Frauenzeitungu*, sobotni prilogi *Agramer Tagblatta* (slovansko usmerjenega časopisa v nemščini, podobnega češki *Politik*), upala odkrito pisati, če že ne o politiki, pa o težkem ekonomskem položaju, bedi in lakoti. Če so redko tri, največkrat pa dve ali ena stran neilustrirane t. i. ženske priloge, do polovice napolnjene z vsakršnimi oglasi,¹³ pred vojno prinašale uredničine članke in reportaže, na različne načine povezane z ženskami, npr. prispevek o šolanju in vzgoji deklet v ljubljanski Mladiki, ki jo je Zofka Kveder tudi Hrvaticeam toplo priporočala (Kveder 1914: 1), povzetek razprave o seksizmu v pregovorih (Kveder 1913a: 9) ali razmišljanje o položaju žensk po ogledu Ibsnove drame (Kveder 1913c: 1), je v drugem vojnem letu prostor uredničnih večjih besedil poleg njenega leposlovja izpolnjen s povsem vojnimi temami: reportaže o delu otroške zdravnice, beguncih, pismih s fronte. Drobní prispevki prinašajo vesti o zaradi vojne spremenjeni vlogi ženske, tramvajskih sprevodnicah in ženskih pismonoših v Berlinu, o prvi ženski kot nadzorni inšpektorici ipd.

¹³ Pod prispevkom o šoli na Semmeringu (21. 3. 1914) je s sloganom *Frauen-Schönheit! Frauen-Macht!* poleg sredstva za gostejše lase »pixavon«, za boljše počutje »biogloblin« in »Lila-Creme und Seife« za odpravo peg oglaševan tudi prašek za povečanje prsi »Suleika« (že najmanj od leta 1910 pa tudi skrivnostni izdelek »die beste hygien. Gummispezialität »Olla«).

2.2 *Ženski svijet (Jugoslavenska žena) (1917–20)*

Z revijo, ki jo je sama izdajala, urejala in zanjo napisala največ prispevkov, leta 1918 pa ji dala ime, predvideno že od začetka izdajanja, je Zofka Kveder uresničila namen, s peresom aktivno delovati za žensko enakopravnost, razvoj in izobrazbo. V člankih, ocenah in komentarjih se izkazuje kot prodorna opazovalka, analitična in angažirana publicistka. Revija je s krogom hrvaških, slovenskih in srbskih sodelavcev in sodelavk (v treh jezikih) predstavljala »mesečnik za kulturne, socijalne i političke interese jugoslovanskih žena« in s pismi bralk nekakšen ženski forum. V prvi številki je bil objavljen program s podporo težnjam za pridobitev ženske volilne pravice in predstavljena razprava o mirovnem gibanju. Po mnenju Andree Feldman (2004: 239) je za vsakršno bodoče raziskovanje hrvaške ženske dejavnosti tega časa neizmerno pomemben v prvi številki revije objavljeni seznam podpisnic in ženskih društev, ki so podprla mirovniško politiko. Poleg narodno- in političnobuditeljske vloge člankov (Hrvatska žena u političkoj borbi, Počeci mirovnog pokreta u Hrvatskoj, Jugoslavenske žene i narodna politika) je večina prispevkov imela izobraževalni in povezovalni namen (Naši zakoni i žene, Kako treba da radi seoska učiteljica, Za žensku izobrazbu), predvsem pa je z današnjega gledišča verni odraz poveljnega časa, zanimiv kot vir proučevanja socialne zgodovine oz. t. i. zgodovine vsakdanjega življenja (Čuvajte se spolnih boleti!, O nevjeri u braku, Vojnik i žena, Razvaljeni brakovi). Za Zofko Kveder nepogrešljivo je revija objavljala tudi literaturo – Dragutina Domjanića, Janka Glazerja, Iva Andrića, Vere Kesslerjeve, Miroslava Krleže, Ksaverja Meška, Alekse Šantića ipd.

3 »Zagreb je živahno mesto in posebno na Ilici je živ promet«

Kot je zapisal Jože Pogačnik (1997: 676), je Zagreb v slovenski zavesti (in književnosti) predstavljal eno tistih zamenjav podeželja za »urbano realiteteto«, ki je Ljubljana ni mogla nuditi.

Pravzaprav lepo živimo me tri [...] Skoraj vsak dan hodimo na sprehod v Tuškanec ali na Cmrok. [...] Vlada, Mika in jaz imamo jako rade Rokovo pokopališče. Prelepo se vidi tam na ves Zagreb in sončni zahod je zvečer tam pravi čudež. Nebo nad Okičko goro pordeči kakor kri, a doli se gubi širna ravnica v prekrasni vijoličasti barvi. Ves svet se nam zdi kakor v pravljici, spremenjen in polepšan. Topoli na Pantovčaku potemne še bolj, na levem hribu se blešči nekaj oken Gornjega mesta kakor živ ogenj. Sava se srebrno svetlika v mračni ravnici kakor širok srebrn trak. Me pa se sprehajamo, pogovarjamo in posvetujemo, katero vilo bi vzele in katere ne, če bi nam jo kdo ponudil v dar. Zelo izbirčne smo, ali v resnici se ne bi branile menda niti ene. (Kveder 1978: 201, 209)

Da se literature Zofke Kveder po več kot stotih letih od izida njenega prvenca nič več ne branita ne hrvaška literarna in literarnozgodovinska kot tudi ne slovenska javnost, o tem priča sveža letnica (2004) izdaje prevoda Anamarije Paljetak *Misterij žene* s spremno besedo Helene Sablić Tomić¹⁴ in dodanim spominskim esejem vnukinje Zofke Kveder, hrvaške pisateljice Sunčane Škrinjarić (1931–2004),¹⁵ ter uvrstitev slovenskega opusa Zofke Kveder med Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev (v redakciji Katje Mihurko Poniž). Kjer pa, obravnavan kot tuja literatura, ne bo zajet hrvaški del njenega opusa, še posebej ne nezbrane hrvaške revijalne objave. Zato bo tudi komentirana kritična izdaja zaradi težnje po enotnosti pravil zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev nekakšen torzo, hkrati pa izziv po popolnejši, celostni predstavitvi njenega dela, priložnost za povezavo slovenske in hrvaške literarne zgodovine. Si domišljamo preveč, če sklepamo, da je povezovanje bilo tudi namen zagrebškega življenja in dela Zofke Kveder?

Viri in literatura

Silvija Borovnik. *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač, 1995.

Ivan Cankar. *Zbrano delo* 8. Ur. Jože Munda. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.

Dunja Detoni Dujmić. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998 (Knjižnica Pleter).

[Dunja Detoni Dujmić.] Zofka Kveder. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000. 418.

Domači prijatelj. Ur. Zofka Kveder (Praga), 1904–15.

[Stella Fatović Ferenčić, Filip Hameršak.] Vladimir Jelovšek. *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 6. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.

Andrea Feldman. Proričući gladnu godinu: Žene i ideologija jugoslavenstva (1918–1939). *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*. Prir. Andrea Feldman. Zagreb: Institut Vlado Gotovac, 2004 (Ženska infoteka). 235–46.

Branko Hečimović. Hrvatska dramska književnost između dva rata. *Rad JAZU*, knjiga 353. Ur. Marijan Matković. Zagreb: HAZU, 1968. 141–52.

¹⁴ Kot predstavlja ta knjiga prvi (ne avtoričin) prevod njenega slovenskega dela v hrvaščino, je hkrati do izida prve knjige *Zbranega dela Zofke Kveder* (2005) bila tudi prvi popolni ponatis (vse predhodne slovenske izdaje so bili namreč izbori).

¹⁵ Uspešna hrvaška literarna ustvarjalka je tudi pisateljčina hči, pravnukinja Zofke Kveder, Sanja Pilić (roj. 1954).

Jovan Hranilović. Zofka Kveder: Misterij žene. *Vienac* XXXII/25 (1900). 399.

Mira Jelovšek Škrinjarić. Moja mati Zofka Kvedrova. Zofka Kvedrova: *Vladka, Mitka, Mirica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. 249–61.

Taras Kermauner. *Nastajanje SAPO. 3: Družinska žrtev*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 2002.

Taras Kermauner. Dramska književnost Zofke Kveder. *Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struje u hrvatskom kazalištu. Krležini dani u Osijeku*. Prir. Branko Hečimović. Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glasbe HAZU, 2003. 123–31.

[Evald Koren.] Zofka Kveder. *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996 (Leksikoni Cankarjeve založbe). 247.

Zvonko Kovač. *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2005 (Biblioteka književna smotra).

Zofka Kveder. *Iskre*. Praga: samozaložba, 1905.

Zofka Kveder, 1913a. Galante und ungalante Sprichwörter. *Agramer Tagblatt (Frauenzeitung)* 10. 5. 1913: 9.

Zofka Kveder, 1913b. *Jedanaest novela*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1913 (Savremeni hrvatski pisci).

Zofka Kveder, 1913c. Uline Solnetz. *Agramer Tagblatt (Frauenzeitung)* 3. 5. 1913: 1.

Zofka Kveder. Das slowenische Mädchenpensionat »Mladika«. *Agramer Tagblatt (Frauenzeitung)* 28. 3. 1914: 1.

Zofka Kveder, 1918a. Kipci i popevke od Dragutina Domjanića. *Jugoslavenska žena (Ženski svijet)*: 342.

Zofka Kveder, 1918b. O prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. *Jugoslavenska žena (Ženski svijet)*: 475.

Zofka Kveder. Optužujem ... za ilustraciju naših književnih prilika. *Jugoslavenska njiva* 1923: 113.

Zofka Kveder. *Izbrano delo Zofke Kveder 1–8*. Poslovenili in priredili Marja Bošnik in Eleonora Kernc. Ljubljana: Založba Belo-modra knjižnica, 1938–40 (Zbirka slovenskih književnic).

Zofka Kveder. *Vladka, Mitka, Mirica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

Zofka Kveder. *Misterij žene*. Prev. Anamarija Paljetak. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2004 (Ljepša polovica književnosti).

Joža Mahnič. *Zgodovina slovenskega slovstva 5: Obdobje moderne*. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Antun Gustav Matoš. *Sabrana djela*, knjiga 6. Zagreb: JAZU, Liber, Mladost, 1978.

Katja Mihurko Poniž. Pripovedna besedila slovenskih pisateljic – sodobnic Zofke Kveder. *JiS XLV/4* (1999/2000). 121–32.

Katja Mihurko Poniž, 2003a. *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.

Katja Mihurko Poniž, 2003b. *Proza in dramatika Zofke Kveder: Reprezentacije ženskosti v bikulturnem prostoru moderne*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

[Dušan Moravec.] Zofka Kveder. *Enciklopedija Jugoslavije*, 5. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1992. 464.

Erna Muser. Zofka Kvedrova. Zofka Kvedrova: *Odsevi*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor, 119). 163–71.

Krešimir Nemec. *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje, 1998.

Irena Novak-Popov. »Pozabljena« slovenska pričevanja iz vélike vojne. *JiS L/1* (januar-februar 2005): 9–24.

Božena Orožen. Zofka Kvedrova v Pragi. *Dialogi XIV/4* (april 1978): 220–32.

Jože Pogačnik. Zagreb u djelu A. Hienga. *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II*. Ur. Stjepan Domjanović. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1997. 675–81.

Polemike u hrvatskoj književnosti. Ur. Ivan Krtalić. Kolo II, knjiga X. Zagreb: Mladost, 1983.

Mijo Radošević. Zofka Kveder. *Savremenik IX* (1914): 164–68.

Sijelo. Ur. Zofka Kveder (Praga), 1904–06.

Miroslav Šicel. *Književnost moderne. Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 5. Zagreb: Liber, Mladost, 1978.

Vladka Tucović. Zagreb, Ljubljana, Praga: Korespondenca Zofke Kveder in njene hčere Vladimire Jelovšek. *Dve domovini/Two Homelands 23* (2006): 77–99.

Ženski svijet (Jugoslavenska žena), mjesečnik za kulturne, socijalne i političke interese jugoslavenskih žena. Ur. Zofka Kveder Demetrović (Zagreb), 1917–20.

Francka Premk
ZRC SAZU, Ljubljana

Slovenistični prispevki v reviji Riječ: ***Od 1995 do 2005 (Ob jubileju revije)***

Revija Riječ (»časopis za filologiju«), ki jo izdaja Hrvatsko filološko društvo v Rijeki, je v času od 1995 do 2005 izšla v dvajsetih zvezkih. Glavni in odgovorni urednik, ki jo je osnoval in jo še danes vodi,¹ je jezikoslovec Milan Nosić.² Branost revije (in s tem njen obseg, saj je bila sprva eno-, pozneje pa dvozvezkovna) in slovenska ter mednarodna udeležенost pri njenih izdajah močno naraščajo. Z letom 2006 bo vpisana v bazo mednarodnih revij.

O odprtosti in slovanskosti revije

Že oblikovno-likovna plat revije *Riječ* nakazuje njeno širino in poslanstvo. Na levi strani za zavihkom naslovnice so pod naslovom *Riječ* še ustrezna poimenovanja v glagolici, v latinščini, v grščini in v hebrejščini, v izvirnih pisavah, kar odslikava zakoreninjenost »besede« v njeni preteklosti. Značilnost srečanj in revije je bila, da so vsi udeleženci lahko govorili in pisali v maternem jeziku, kar priča ne le o širini glavnega urednika, temveč tudi o njegovih stremljenjih, da bi tesneje povezal vse jezikoslovce, predvsem pa Slovane med seboj kot enakovredne sogovornike.³ Z letom 2006 se bo posvetila zgolj slovanski problematiki in bo dobila nov podnaslov »časopis za slavensku filologiju«. Od ustanovitve revije *Riječ* naprej⁴ smo Slovenci sodelovali tako pri »Jezičnih

¹ Najprej so bila zborovanja na Reki, pozneje pa v Opatiji.

² Univ. prof. dr. Milan Nosić je od leta 1996 poddekan Pedagoške fakultete na Reki, kjer predava sodobni hrvaški in češki jezik, primerjalno lingvistiko in onomastiko. Objavil je monografijo o slovensko-hrvaškem učenjaku Josipu Završniku, zbrana dela Ferdinanda Babića, njegov rokopis *Spomenik grada Bakra*, slovar *Hrvatski obratni prezimena*, *Bosansko-hercegovačka ekonimija* in še več slovarjev ter znanstvenih in strokovnih člankov s področja filologije. Prim. op. 11.

³ Slovenski referenti so povečini predavali in napisali svoje sestavke v slovenščini, kroatista Vladimir Osolnik in Eva Premk Bogataj pa tudi Janez Dular, Miran Štuhec idr. pa v hrvaščini. Nekateri so objavljali v obeh jezikih.

⁴ To je v zborniku vsakoletnega mednarodnega kongresa na Reki in v Opatiji.

temah« kot pri »Književnih temah« zbornika. Med sodelujočimi omenimo raziskovalce in znanstvenike iz Ljubljane,⁵ Maribora in Nove Gorice. Medtem ko je tema Milana Nosića Završnik in njegov čas nekaj most med slovensko in hrvaško kulturo, so prispevki Fedore Ferluga-Petronio (Trst) most med slovensko, italijansko in hrvaško kulturo.⁶

Skušali bomo podati čim popolnejšo sliko o slovenističnem deležu, ki pa je bil v raziskovanem obdobju tako velik,⁷ da žal ni mogoče poročati prav o vseh prispevkih.⁸ Kronološkemu zaporedju izdaj jezikoslovnega razdelka bodo sledile književne izdaje. Posebej bodo osvetljene medkulturne povezave, v prvi vrsti jezikovna in literarnozgodovinska vez med slovensko in hrvaško kulturo. Izjemoma bodo obravnavani tudi kroatistični prispevki avtorjev slovenskega porekla.

Jezikoslovne teme

Vlado Nartnik v članku Sveti Jurij in začetki glagolice (*Riječ* 1995, I/1–2: 27–33) osvetljuje na svojstven način, z astralnimi projekcijami, začetek glagolice, razberljiv iz reliefov na slovenskih in hrvaških cerkvah ali kapelicah, posvečenih predvsem svetemu Juriju. Relievi s tem svetnikom spominjajo na antične reliefe z bogom Silvanusom, imensko pa tudi na Jarovitov kamen z Baltika. Slednji se protistavlja bližnji Svetovitovi podobi tako, da se Jurijev relief s Svetih gor na Štajerskem astronomsko preverljivo umešča med enega in drugega kot nekdanji Svetogor. Da je ravno ime Svetogora botrovalo slovenski in slovanski zvezi sveti Jurij, govori nadaljnja varianta glagolske črke *G* na Jurijevem reliefu iz Plomina v Istri. Očitna je povezava med upodobljenim Svetim Jurijem in pralikom glagolskih črk. Avtor opozarja na vpliv Silvanovega srpa na oglatost glagoliške črke *G*.

Raziskave Francke Premk se povečini gibljejo v območju zgodovinskih slovensko-hrvaških in drugih kulturnih povezav.⁹ Številni sestavki so nastali

⁵ S Filozofske fakultete, z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU (Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Leksikološka in Dialektološka sekcija).

⁶ Od začetkov pri reviji aktivno sodelujeta tudi Vladimir Nartnik in Francka Premk, njena sourednica.

⁷ Takoj za kroatističnim.

⁸ Prav tako ne moremo poročati o nekaterih še neobjavljenih predavanjih. Omenimo nenatisnjeni referat Francke Premk Pomen izvirnika pri redakciji *Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, prispevke Vlada Nartnika, Francke Premk in Eve Premk Bogataj, ki so v tisku.

⁹ *Riječ* je bila tudi prva pobuda in pravi vezni člen za nadaljnje sodelovanje avtorice z Zagrebom pri raziskovanju bibličnih simbolov pri hrvaškem pesniku Nikoli Šopu, pri razgrinjanju tančice okrog Trubarja in Vergerija, pri iskanju nevidnih vezi med t. i. »potniki skozi čas« od 16. stol. dalje (Einsteinov jubilejni simpozij, Cres, 2005).

zaradi projekta Slovar slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. V veliki meri so to jezikoslovne raziskave slovenske in hrvaške reformacije, ki se ukvarjajo s prevodi iz hebrejskega izvirnika.¹⁰ Primož Trubar, Adam Bohorič, Peter Pavel Vergerij ml., Štefan Konzul idr. predstavljajo skupen ključ do obeh kultur, slovenske in hrvaške. 16. stol. je stoletje skupnih slovensko-hrvaških prizadevanj in najboljšo izhodišče za sodelovanje dveh sorodnih, a samobitnih kultur. Veliki rokopisni slovensko-nemški slovar Štefana Kociančiča (1871) in hrvaško izvirno besedišče (1995, I/1–2: 43–56) sodi v tematski okvir Nepoznana ali malo poznana dela slovenskih avtorjev v zvezi s hrvaščino. Štefan Kociančič (1818–83), propagator slovenske in hrvaške jezikovne kulture, je avtor malo znanega, za Pleteršnikom največjega slovensko-nemškega rokopisnega slovarja. Članek podrobneje osvetljuje izposojenke iz hrvaščine v njem.

Alenka Gložančev in Marija Jež obravnavata slovensko pravopisje. Alenka Gložančev (V pričakovanju stoletnice Slovenskega pravopisa Frana Levca, 1996, II/1: 16–29) predstavlja kratek pregled slovenskih pravopisov, začenši s prvim uradnim pravopisom Frana Levca, objavljenim 1899. leta, in nadaljuje z drugimi pravopisnimi priročniki 20. stoletja. je Razdeljen je v dva dela: prvi je prikaz najpomembnejših značilnosti teh kronološko zaporedno navedenih del, drugi pa odgovor kritike na posamezna dela.

Marija Jež, Slovensko pravopisje do Frana Levca (29–40) podaja definicije nalog, ki jih opravlja pravopisni priročnik, in navaja kronološko sliko slovenskih pravopisov, začenši s Trubarjevim *Abecedarijem* in razširitvami v Bohoričevi slovnici *Arcticae Horulae*. Opozarja na dejstvo, da so bile po letu 1584 pomembnejše slovnice opremljene s posebnim dodatkom, ki je vseboval pravopisna pravila. V drugi polovici 19. stol. se je slovenska filologija občutno razvila za trdno pravopisno normiranje.

Vlado Nartnik (Od kvarnerskega zmaja Negotina do koroškega kralja Matjaža, 1996, II/2: 150–57) na osnovi dveh legend, ki jih je Janez Trdina vključil v svoj opis otoka Krka (primorska zimska legenda in karantanska letna legenda; delo je bilo objavljeno leta 1859), prihaja ne le do presenetljivih paralel in do mešanja osnovnih izvornih likov, temveč tudi do povezav: sedanjost < preteklost > bodočnost. Verodostojnost izsledkov je dodatno potrjena z onomastičnimi vzporednicami.

Študija Francke Premk Trubar, prvi slovenski pesnik psalmov (1996, II/2: 64–89) je dvoplastna. V jezikovnih pričevanjih osvetljuje, kako sta Primož Trubar in Jurij Dalmatin verodostojno ubesedila in prelila v pesniško pa tudi v glasbeno izpoved svetopisemske psalme hebrejskega originala. Obenem pa navaja še malo

¹⁰ Njihovo težišče je *sloveno-hebraica*, ki je bila zaradi domneve, da Trubar ni znal hebrejščine, doslej *terra incognita*.

poznana literarnozgodovinska dejstva; poglavje Trubar in Reka (str. 65) vrednoti pomen tega mesta za vse nadaljnje slovensko-hrvaško sodelovanje v 16. stol. Doživetja mladega Trubarja se dogajajo na povsem čustveni ravni. So prvinska in ga spremljajo vse življenje.

Vlado Nartnik v Slovníško-slovarskih vidikih štetja in skladnje v slovenščini (1997, III/1: 83–87) obravnava bogato morfologijo slovenskega jezika. Primerja razvejanost zaimenskih sklonskih variant in pri besedici kaj ugotavlja, da se v nominativu in genitivu lahko pretolmači kot homonim nominativa ednine in partitiva (koliko) / č-esa.

Marija Jež v Percepciji hrvaške gramatike v slovenskem protestantskem slovstvu (1997, III/2: 38–47) govori o pomembni vlogi hrvaščine pri slovenskih protestantskih piscih. Avtorica opozarja pri Sebastjanu Krelju na posamezne interferenčne elemente in tudi na slovanske izraze, ki nadomeščajo germanizme. Poznavanje slovničnega sistema se kaže na glasovni in besedoslovni ravni.

Francka Premk (Nekaj frazeoloških zanimivosti iz slovenskega besednjaka 16. stoletja, 1997, III/2: 76–86) kaže sposobnost slovenskega jezika 16. stol. za tvorbo fraz pri prevajanju izvirnih bibličnih realij duhovnega, materialnega in obrednega značaja. Ista avtorica je podpisala tudi članek Hebraizmi v Obrnjenem slovensko-latinskem slovarju Matije Kastelca in Gregorja Vorenca (1998, IV/2: 58–74). Hebraizmi v izvirnem in v obrnjenem slovarju Matije Kastelca in Gregorja Vorenca (1680–1710) so v primerjavi s pojavitvami teh besed v kasnejših in v sodobnih slovarjih nenavadno mnogoštevilni. Hebrejski besednjak, ki pokriva najširši možni spekter duhovne in gmotne kulture, je v članku uvrščen po načelih, ki upoštevajo tudi izvirne kvalifikatorje obeh avtorjev.

Vlado Nartnik (Večbesedni termini v pomorski slovenščini, 1999, V/1: 69–74) prikazuje dvo- in večbesedne termine (več kot pol od vseh pribl. 1400) v *Pomorski slovenščini* avtorjev Janeza Gradišnika, Ernesta Koprive in Vladimira Nagliča (Ljubljana, 1961). Le nekaj glagolskih izrazov lahko doživi pretvorbo v imensko frazo (*ladijska vleka*). Tudi večbesedni termini so tipološko razvrščeni. V verigi avtorjevih raziskav je tudi primerjava slovenščine z letonščino (Letonsko-slovensko prekrivanje v rabi roditelja, 1999, V/2: 59–65). Čeprav sta Latvija in Slovenija geografsko zelo oddaljeni deželi, sta si letonščina in slovenščina v imenski sklanji precej podobni. Avtor navaja oblikotvorne in besedotvorne razlike: kako je za razliko od slovenščine pri letonščini izkazana razlikovalnost med nazivnikom, tožilnikom in roditelnikom, slovenščina pa se razlikuje po oblikotvorni raznoterosti imenske sklanje. Članek je opremljen s premerjalnim ponazarjalnim gradivom.

Francka Premk v Posebnih načinih izražanja primerniške in presežniške mere pri slovenskih protestantih (2000, VI/2: 77–91) obdela problematiko znotrajbesedilne uporabe posebnih izraznih sredstev za tvorbo opisnega stopnjevanja pri Primožu Trubarju in Juriju Dalmatinu ob soočenju s hebrejskim

svetopisemskim izvirnikom. Osvetljeni so izrazi stopnjevanja, ki imajo posebno pomensko funkcijo, in tisti (samostalniki in pridevniške konverzije), ki so očitno vezani na original.

Alenka Gložančev začenja 7. letnik revije s prispevkom Tujejezičnost v imenih slovenskih podjetij – jezikovnokulturni problem ali marketinška globalizacijska potreba (2001, VII/1: 21–28). Poslovno poimenovanje podjetij upošteva splošne globalizacijske institucionalizirane procese. Avtorica se posveča jezikovnokulturni problematiki tujejezičnih poimenovanj slovenskih podjetij. Zavrača tako izraženo marketiško globalizacijsko potrebo in se zavzema za polnofunkcijsko razvijanje jezika. Njeni predlogi za strateške poti s sporazumevalno funkcijo, ki pridejo v poštev, so: asociativen slovar, priročnik z oblikovnimi načeli, zakonske regulative idr.

Vlado Nartnik objavlja prispevek K imenom adventne svetnice in svetnika na Baščanski plošči (2001, VII/1: 45–52). V glagoličnem besedilu Baščanske plošče je omenjena tudi Sv. Lucija Mikula, ki ustreza svetemu Nikolaju. Premena grškega imena Nikolaj je v hrvaškem imenu Mikula, sl. Miklavž oz. Mikloš predstavlja pozabljeno boginjo Mikkoš, ki ji glede na pesem Svetnik v barki ustreza huda stvar v obliki mlade lune. 1090, ko je opat Dobrovit zidal cerkev Sv. Lucije, je nizki ščip na Vidovo predhajal drugemu visokemu ščipu za Lucijino podobo (kakih 11 let nato).

Janez Dular (Pravno uređenje položaja slovenskog jezika kao državnog jezika, 2002, VIII/1: 30–35) utemeljuje, kako je slovenski jezik dosegel status državnega jezika in pri tem ohranil svojo jezično in splošno kulturno identiteto. To je tudi eden glavnih motivov za slovenske državotvorne poteze. Od leta 1991 je sprememba stare jezikovno-politične situacije: slovenščina je edini jezik tudi v vojski, carini, tudi tam, kjer je bil prej tabu. Državni urad za jezik naj bi budno spremljal vse, kar se dogaja z jezikom.

Josip Završnik, hrvatski jezikoslovac slovenskoga podrijetla (2002, VIII/1: 57–66) je primerjalna slovenistično-kroatistična študija Milana Nosića o jezikoslovcu Josipu Završniku, po očetu Slovincu, po materi Hrvat, ki je napisal 23 del, od katerih jih je ostalo kar 22 v rokopisu. Štirje rokopisi so založeni ali izgubljeni. Dva od njih sta posebej pomembna za slovenistiko: slovnica slovenskega (kranjskega) jezika, pisana po vzoru Kopitarjeve slovnice, in slovar narečja na slovensko-italijanski etnični meji, za katerega je Završnik trdil, »da je podoben kranjščini« »in je dal iz njega narediti majhen slovar za potrebnejše stvari po vzoru nove francoske slovnice opata Mozina« (63)¹¹

¹¹ Članek Josip Završnik – hrvaški jezikoslovec slovenskega porekla je izšel v krajši verziji v zborniku Slavističnega društva Slovenije *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*, Ljubljana, 2003, 312–18, v celoti pa v *Riječ* XI/1. V slovenščino ga je prevedla Eva Premk Bogataj. Prim. op. 2.

Francka Premk v Besedišču Bohoričeve slovnice v gradivu slovenskih protestantskih protestantskih piscev (2002, VIII/1: 78–102) govori o slovanski jezikovni dediščini, ob novih spoznanjih, izhajajočih iz leksikografske obdelave občnoimenskega in lastnoimenskega dela uvoda slovnice. Med obravnavanimi besedami so poimenovanja za etnične skupine, ki imajo slovansko korenisko izhodišče. Namen sestavka je, da jih osvetli iz različnih zornih kotov in opozori na njihovo etnojezikovno in kulturno vrednost za Slované oz. za Slovence. V razpravi Leksem ofer (2003, IX/1: 67–82) pa osvetljuje germansko izposojenko *ofer*, soočeno z njeno hebrejsko sopomenko in ustreznico *korban*, izkazano v 16. stoletju pri slovenskih protestantskih piscih, v poznejših stoletjih pa kot podomačeno slovarsko iztočnico. Navidez povsem neproblematična beseda *ofer*, ki je prešla tudi v hrvaščino in v druge slovanske jezike, pa je v resnici zagonetna zaradi svoje pomenske dinamike. V okviru svoje besedne družine izkazuje *ofer* sobesedilno in v zvezi s slovarsko neposredno abecedno povezano besedo *offert* in njeno besedno družino poleg oblikovne tudi vsebinsko navezavo smiselne zaporedja vzroka in posledice.

Naslednji jezikovni temi (Vida Jesenšek, Dejavniki medjezikovnega frazeološkega ujemanja, 2003, IX/1: 25–47; Irena Stramljič-Breznik, Izražanje strahu v frazemih slovensko-nemški kotrastični vidiki, 2003, IX/1: 88–95) sta komplementarni, prav tako njuni rezultati. V nizu dejavnikov, ki odločajo o visoki stopnji ujemanosti slovensko-nemške frazeologije, so primarne lastnosti sveta med dvema stičnima jezikoma, v katerem nastajajo. Frazemi jih večinoma ekspresivno odražajo; so psihološke in mentalne in ne vezane na posamezen jezik. Ob sinhronem in diahronem pristopu k temi se avtorica odvrne od teoretičnega stališča evropske frazeologije, da je frazeološka ravnina v prvi vrsti posebnost posameznih jezikov, in ugotavlja, da je primaren dejavnik dveh jezikov v stiku zunajjezikoven. Možnosti paralelnega tvorjenja frazemov na različnih ravneh delne ali popolne ekvivalence ali konvergence pa so tesno povezane s spoznavnimi razsežnostmi jezika nasploh. Irena Stramljič-Breznik prikaže temeljne pristope za izražanje čustev pri Slovencih in Nemcih in razčlenja razlike med čustvom in razumom v evropski tradiciji. Negativno vrednotenje čustvovanja je utrjevalo tudi ideološko družbeno podrejenost žensk. Slovensko-nemški frazemi, ki izražajo strah, potrjujejo spoznanje sodobne frazeološke znanosti, da imajo jeziki, ki so se razvijali v podobnih kulturnih okoljih, zelo podobne izkušnje strahu, kar vpliva na podobno ubeseditev v obeh primerjanih jezikih.

Jožica Škofic (Žebelj v slovenskih narečjih, 2003, IX/2: 39–67) predstavlja slovenska narečna poimenovanja za pojem *žebelj*, zbrana z vprašalnico za Slovenski lingvistični atlas (SLA). V slovenskih narečjih obstaja skoraj 150 različnih izrazov za različne vrste žebeljev. Tako domači kot prevzeti izrazi so v članku predstavljeni tudi z metodo lingvistične geografije.

Vlado Nartnik pod naslovom K osnovnim načelom pregibanja v slovenščini in španščini (2004, X/2: 39–48) navaja sorodnosti in razlike med oddaljenima

mediteranskima jezikom: razvidna je njuna podobnost v glagolski spregi in klitični sklanji oblik osebnih zaimkov.

Danila Zuljan-Kumar v članku Vpliv italijanščine in furlanščine na gradnjo zložene povedi v nadiškem in briškem narečju (2004, X/2: 105–32) išče interference stičnih romanskih jezikov dolin ob Nadiži in Teru. Na skladenjski in pomenski ravnini težje odkrijemo vplive kot na leksikalni. Članek med drugim nazorno priča o kulturno-jezikovnih okvirih Beneške Slovenije in razlikah med raziskovanima narečjema ter osvetljuje prepišno ozemlje Benečije in Brd.

Književne teme

Literarnozgodovinski članki so uvrščeni pod razdelek Književne teme. Med Mariborčani so avtorji Blanka Bošnjak, Jožica Čeh (3 prispevki, 2 primerjalna o Ivanu Cankarju), Dragica Haramija (4 prispevki) in Miran Štuhec (3 prispevki).

Miran Štuhec obravnava perečo problematiko odmaknjenosti od domovinskega središča. V članku Utjecaj duhovnog i materijalnog svijeta na pripovjednu prozu Marjana Tomšiča (1999, V/2: 173–78) govori o slovenskem pisatelju, ki v obravnavo eksistenčne problematike vključuje lastno metafizično perspektivo. To je ozadje bivanja na eni strani, na drugi pa grobi stvarni materialni element Istre s težko vsakodnevno borbo za preživetje. Oba elementa Tomšič združuje v pripovedi moči vere, upanja in vitalizma, ki se upirajo razosebljanju in porazu zavrženega Istrana.

Jožica Čeh (Istra v književnosti slovenske moderne, 2000, VI/1: 121–28) analizira podobo istrske pokrajine v literaturi Dragotina Ketteja, Otona Župančiča, Zofke Kveder in Ivana Cankarja, ki je doživela pravo živo motivno literarno ubeseditev pri Cankarju v samostojni črtici Istrski osel kot prva črtica poznejšega živalskega cikla.

Dragica Haramija, Hrvaško primorje kot književni prostor slovenske mladinske avanturistične proze s pomorskimi temami (2000, VI/1: 128–32). Žanr pustolovske proze izhaja iz romana Daniela Defoeja *Robinson Crusoe* (1719). Dogodivščine te knjige, ki velja danes za mladinsko klasiko, so navdihnile tudi slovensko morjeplovsko avanturistično prozo z dogajališčem na Jadranu. Visoke moralne norme književnih oseb so zgled načela, ki ga mora književna oseba spoštovati. V borbi s premočjo morja ali z nevzdržnimi socialnimi razmerami brez teh vrlin ni mogoče preživeti. V članku Ljubezen v mladinski književnosti (2001, VII/2: 96–105) obravnava Dragica Haramija mladinsko ljubezensko tematiko v svetovni, slovenski in hrvaški literaturi in se pri tem omejuje na petnajst najpopularnejših del. V zadnjih dvajsetih letih je v Sloveniji bralni okus za ljubezensko tematiko pri dekletih in fantih izenačen in ne moremo več govoriti o dekliški literaturi.

Miran Štuhec v razpravi Pripovedna proza slovenskih izseljenika u Australiji (2001, VII/2: 168–81) analizira zanimiv, a literarnoumetniško, stilno in estetsko omejen korpus s pripovedno tematiko slovenskih izseljencev v Avstraliji. Njihovo motivno shemo oblikuje poleg tujstva oz. brezdomstva, ki ju avtor povzame s sintagmo »tipična izseljeniška problematika«, nova avstralska izkušnja, katere sestavni del je tudi politični ideološki spor med Slovenci med 2. svetovno vojno in po njej. Nad njo je primarna, pozitivna izseljeniška izkušnja, z opaznim premikom k občečloveškim motivom in temam.

Jožica Čeh (Esteticistična metaforika v Cankarjevi in Matoševi zgodnji kratki prozi, 2002, VIII/2: 135–41) primerja kratko prozo Ivana Cankarja (v prvi vrsti *Vinjete*, 1899) in Gustava Matoša (*Iverje*, 1899), dveh vodilnih predstavnikov slovenske in hrvaške moderne, in v njunem delu raziskuje različne tipe metaforike ter pomen pri oblikovanju umetnin. Medtem ko je pri Matošu sinestezija pogosto sestavni del podobe, prihaja pri Cankarjevi sinestezijski metafori do »prenosa znotraj celotnega čutnega polja« (140). Čeprav ni dokazov, da bi bila avtorja v osebnih stikih, ni mogoče prezreti močne sorodnosti stila, značilnega za obdobje, ko je esteticizem dosegel svoj vrhunec.

Dragica Haramija razmišlja o Vplivu angleške mladinske književnosti na slovensko mladinsko književnost (2002, VIII/2: 143–52). Priljubljenost določene tematike v literaturi odraža njeno aktualnost in s tem sliko sveta. Šokantna pripoved najhitreje zaživi v prozi mladinske književnosti. Zato so vzori in vplivi njena neizbežna posledica. Kronološki predstavitvi slovenske mladinske književnosti sledi tipologija vplivov detabuiziranih tem angleško pišočih avtorjev. Trend odpiranja mladinske književnosti za necenzurirane teme je ugotovljiv posebno v devetdesetih letih dvajsetega stoletja. Doraščajoče mladine nič več ne zanimajo moralizirajoče zgodbe in njeni svetli zgledi. Največ prostora in časa najdejo fantastične, tudi humorne zgodbe z izmišljenimi svetovi.

Blanka Bošnjak v članku Postmodernizem, short story in slovenska kratka proza (2003, IX/1: 108–23) skuša definirati odnos med kratkoproznima zvrstema short story in novelo glede različnega načina prikazovanja časovnosti. V razpravi so omenjeni različni literarnoznanstveni, duhovnozgodovinski in filozofskotipološki pristopi, ki razmejujejo modernizem od postmodernizma v besedni umetnosti.

Jožica Čeh (Cankarjevi in Altenbergovi pogledi na črtico, 2003, IX/1: 124–31) piše, da ima Ivan Cankar v svojem poslednjem ustvarjalnem obdobju¹² podoben odnos do pisanja nove kratke proze kot Peter Altenberg, ki jo je izbral za osrednjo obliko svojega ustvarjanja. Pri obeh pisateljih je nastala iz potrebe po

¹² To je po letu 1910.

zgošчени besedi.¹³ Čeprav se njuni pogledi na kratko prozo v marsičem ujemajo, je Cankar v kritiki (Dve izvorni drami) pred posnemanjem Altenberga izrazilo svarilo, ker da »učinkuje nenaravno, zavito in tuje« (128). V črtici ne vidi idealnega nadomestila za roman; v njem tli močna želja po uresničitvi velikega teksta s kompozicijsko homogenostjo, ki je po mnenju avtorice dosedanja poetika lirskega subjektivizma še ni dosegla.

Miran Štuhec (Status pripovedjača u izbranim romantičnim epovima, 2003, IX/1: 190–96) raziskuje pripovedovalčevo vlogo v romantičnih pesnitvah: Prešernovem *Krstu pri Savici*, Byronovi *Parizini* in Mickiewiczovem *Gospodu Tadeju* in ugotavlja pri njih uvajanje dialoga in poudarjanje osebne izkušnje upovedovanih oseb, medtem ko gre pri *Evgeniju Onjeginu* in *Romanju Childa Harolda* za evociranje pripovedovalčeve vloge in njegove osebne vključenosti v dogajanje. Zabrísana pa je v monologu starca v Mažuranovičevem epu *Smrt Smail age Čengića*.

Vladimir Osolnik (O Južnoslavenskim književnostima i njihovim jezičnim osnovama te o Bečkom književnom dogovoru, 2004, X/2: 75–83) podaja sliko južnoslovanskih književnosti, ki so vse bogate, stare evropske književnosti, nastale na osnovi lastne ustne in pismene tradicije v vseh literarnih obdobjih in stilih. Okronala jih je doba romantike, ki je dosegla svoj najvišji pesniški izraz v delih Mažuranića, Njegoša, Prlićeva, Boteva in Prešerna. Sestavek priča o tem, kako je mogoče tudi na jezikovni ravni uresničiti dogovor o sporazumevalnem jeziku, ki bi združil južnoslovanske narode, obenem pa bi jim zagotovil njihovo nedotakljivo samobitnost. Pri prevajanju *Državlanskega občega zakonika*, izdanega 1852, je sodeloval krog pomembnih intelektualcev (Cigale, Miklošič itd.). Normirani uradovni jezik bi združil Južne Slované v Avstriji. Vključeval bi tudi uradno pravno kazuistiko in pravno-politično terminologijo.¹⁴ Jezikoslovje naj bi potegnilo mejo med splošno jezikovno normo in spoštovanjem svobodne izbire jezika posameznika. Avtor članka končuje svoja razmišljanja z globokim spoštovanjem do humanističnih in filoloških prizadevanj naših prednikov in s tem uteleša jezikoslovno toleranco, ki je vezno tkivo revije *Riječ*.

Dragica Haramija (Primerjava književnih del Renéja Goscinyja o Nikcu z nekaterimi podobnimi slovenskimi književnimi deli, 2004, X/2: 123–32) iz primerjave treh Goscinyjevih besedil s slovenskimi deli treh avtorjev (Slavka Pregla, Dima Zupana in Tatjane Kokalj) sklene, da imajo vsa ta kratkoprozna besedila poleg humorističnih vložkov in za otroka aktualne realistične motivacije še precej drugih skupnih značilnosti. Pravo mojstrstvo se kaže v njihovem doživljanju sveta iz otroške perspektive, ki je v očeh odraslih zapletena in čudna.

¹³ Kratka črtica, ki se približuje pesmi v prozi, je odraz impresionističnega občutja sveta ob koncu 19. stoletja.

¹⁴ Pri njeni izbiri ni odločala zgolj intelektualna, temveč tudi socialna elita.

Književne kroatistične teme

Pod ta razdelek uvrščamo dela Fedore Ferluga-Petronio iz Trsta, ki sodeluje z Milanom Nosićem že od prvega zvezka revije naprej. V članku Palmotićeva in Gundulićeva Armida (1995, I/1–2: 147–53) vzporeja dve mladostni istoimenski deli dveh dubrovniških avtorjev iz prve polovice 17. stoletja, *Armido* Junija Palmotića in Ivana Gundulića, ki se navdihujeta ob epski pesnitvi *Osvobojeni Jeruzalem* Torquata Tassa. Njen naslednji članek je Neobjavljena komedija Antuna Ferdinanda Putice Pir od djece oliti Pir Sima Bazate (1996, II/2: 125–31). V knjigi *Grško-latinski izvori u Junija Palmotića*¹⁵ Fedora Ferluga-Petronio analizira dela grško-latinskega izvora tega najplodnejšega dubrovniškega dramatika (1607–57) v baročnem obdobju. Monografija Fedore Ferluga-Petronio Petronio *Kozmički svijet Nikole Šopa*¹⁶ je hrvaški prevod knjige *Il mondo cosmico di Nikola Šop*.¹⁷ Ta knjiga zaobjema celoten pesnikov opus¹⁸ (1904–82). Avtorica dokazuje, da je Šop pesnik, ki sodi v sam vrh ne samo bosanskohercegove in hrvaške književnosti, temveč tudi v vrh evropskega metafizičnega pesništva.¹⁹ Šop ustvarja svoj posebni kozmični svet v iskanju Resnice prek grških filozofov Platona in Plotina. Monografijo dopolnjuje kompletna bibliografija Šopovih del.²⁰

Prispevek ni imel namena obravnavati slovenistiko kot *corpus separatum* revije *Riječ* temveč nasprotno, pokazati, da so slovenistični članki ob kroatističnem deležu Slovencev del mnogoplastne celote, kjer se raziskujoči duh vsakega izjemnega posameznega naroda sooča z aktualnimi vprašanji. Ta pa nenehno sproža utrip žive besede, izražene v maternem slovanskem jeziku, ki jo nakazuje naslovno poimenovanje *Riječ*. Številni članki predstavljenih tematskih sklopov, nadgrajeni z interdisciplinarnimi razmišljanji, črpajo iz bližnje in daljnje zgodovine in kažejo, kako globoko segajo korenine besede. Namen revije je pokazati, ali je človeštvo še sposobno analitične dosežke podatkovnih sistemov nadgraditi z duhovnimi vrednotami. Kot kažejo rezultati sodelujočih, zavest o

¹⁵ Rijeka: HFD, 1999, str. 110. Delo je hrvaški prevod knjige *Fonti greco-latine nel teatro di Junije Palmotić*, Padova, 1990.

¹⁶ *Život i rad metafizičkog pjesnika*, Rijeka: HFD, 2005.

¹⁷ *Vita ed opere di un poeta metafisico*, Udine: Forum, 2000.

¹⁸ Od poezije, lirskih proz, radiodram do prevodov iz latinskih klasikov in hrvaških latinistov.

¹⁹ Obe pesniški obdobji, ki sta si na videz zelo različni, povezuje močna simbolika.

²⁰ Ta dela so neposredno vezana na Slovence v knjigi *Pesniški svet Nikole Šopa v slovenskem prostoru* (Trst, 2005) s prispevki urednice Fedore Ferluga-Petronio ter Janeza Premka, Nekaj misli o četrtem zadnjem ustvarjalnem obdobju v poeziji Nikole Šopa in Gregorja Strniše, Eve Premk, Igra končnosti in neskončnosti pri Nikoli Šopu in Gregorju Strniši, objavi Janeza Premka L'ultima fase poetica di Nikola Šop: Il passaggio dal cubo alla spirale v knjigi *La poesia di Nicola Šop* (Udine, 2004, 75–81), predavanja Eve, Janeza in Francke Premk (Zagreb: HAZU, 2004) in Janeza ter Francke Premk (Cres, 2005; v tisku).

slovanski skupnosti ne more zmanjšati samobitnosti narodove kulture, temveč lahko z novimi spoznanji njegovo samozavest samo utrdi.²¹

²¹ Z iskreno zahvalo glavnemu uredniku Milanu Nosiću za njegovo požrtvovalno zavzetost tudi za problematiko slovenistike in Slovencev, Fedori Ferluga-Petronio in Vladu Nartniku pa najlepša hvala za podatke v zvezi z njunimi prispevki.

Ilirizem

Marko Stabej

Univerza v Ljubljani

Slovenščina in južnoslovanski jeziki

Kako se razumemo?

1 Slovenščina kot najzahodnejši južnoslovanski jezik ima posebno zgodovino in podobo.¹ Zaznamovana je z več dejstvi. Oblikovala se je v tesnem stiku s sosednjimi jeziki, tako na ravni stikov med mejnimi govori kot tudi na ravni kasnejše sociolingvistične distribucije jezikov v večjezičnih političnih tvorbah, v katerih je slovenska jezikovna skupnost živela. Slovenščina ni nikoli imela res velikega števila govorcev. Seveda je količina govorcev nekega jezika podatek, ki se ga z večjo ali manjšo natančnostjo da ugotoviti; sodobna slovenščina ima nekaj čez dva milijona govorcev. Toda med količino govorcev neke jezikovne skupnosti in razvojem jezika te skupnosti ne gre za stalno in predvidljivo razmerje. Količina govorcev na razvoj jezika samega po sebi neposredno ne vpliva. Je pa količina, ali bolje, pojmovanje količine pogosto odločilno pri nastajanju, oblikovanju in statusnem uveljavljanju standardnega jezika neke jezikovne skupnosti. Slovenščina pri tem ni izjema, saj je prav občutek (pre)majhnosti marsikdaj narekoval določene ideološke usmeritve, politične odločitve ter posebne postopke jezikovnega načrtovanja v slovenski jezikovni skupnosti. Še posebej se je to začelo dogajati z razvojem slovenskega nacionalnega gibanja v 19. stoletju, ko je jezik postal eminentno politično vprašanje, najmočnejši simbol, najtrdnjavi povezovalc skupnosti, ki se je hotela uveljaviti kot avtonomni politični dejavnik in svoje avtonomnosti v perspektivi ni želela deliti z nikomer, zlasti pa ne s tistimi, ki so se dotlej vedli kot privilegirani gospodarji.

1.1 V tem smislu se je slovenska jezikovna skupnost začela tesneje navezovati na sosednje in bližnje slovanske skupnosti. Seveda so slovenski govorniki podobnost med slovanskimi jeziki že zgodaj opazili in jo na tak ali drugačen način izrabljali. Bodisi kot svojo jezikovnokompetenčno prednost – npr. diplomat baron Žiga Herberstein na svojih diplomatskih poteh po Rusiji v prvi

¹ Članek je dopolnjen in prilagojen verzija besedila, ki je prvič izšlo z naslovom Slovenščina: kaj še ostane velikim. *Létopis* L/1 (2003): 60–72.

polovici 16. stoletja – bodisi za utemeljevanje vrednosti slovenščine kot integralnega dela številnega slovanskega občestva, ki je neprimerno večje kot nemška ali kako drugače govoreča skupnost – o tem priča že uvod v prvo slovensko slovnico *Arcticae horulae succisivae* Adama Bohoriča (1584), katerega večji del je posvečen prav tovrstni argumentaciji (Bohorič 1987: 10–20).

1.2 Že precej zgodaj so se pojavile napetosti v razmerju med jezikovno-kulturno in politično usmerjenostjo procesov v razvoju slovenske jezikovne skupnosti. Kakor je slovanska razsežnost slovenski jezikovni skupnosti marsikdaj prišla zelo prav, se je hkrati v slovenski zgodovini ničkolikokrat pokazalo, da so bili vsi integralistični načrti, ki so predvidevali takšno ali drugačno opuščanje slovenščine na račun drugih slovanskih jezikov, opuščeni in zavrženi (Seitz 1997). Pojavljali so se periodično, spremljamo jih lahko že vse od začetkov knjižnega jezika.²

1.2.1 Trubar si je v skladu z načeli in ideologijo reformacije želel božjo besedo posredovati čimvečjemu številu ljudi, ki so govorili samo svoj materni jezik. Zato je moral izbrati in oblikovati ustrezen jezik, s katerim je lahko premoščal precejšnje dialektalne razlike med slovenskimi govorci; razlik se je zavedal, vendar mu je bilo – tudi iz službenih izkušenj, saj je pred svojo knjižno dejavnostjo deloval praktično po vsem slovenskem etničnem področju – hkrati tudi jasno, da gre vseh razlikam navkljub vendarle za en sam jezik. Ko pa mu je l. 1553 nekdanji nasprotnik in tedanji zaveznik reformator Vergerij predlagal, naj prevede *Sveto pismo* in jezik oblikuje tako, da ga bodo razumeli tudi hrvaško govoreči, kar bi bila z ideološkega in gospodarskega vidika na prvi pogled sijajna rešitev, je Trubar predlog odločno zavrnil, saj se je zavedal, da takih besedil ne bi mogli ne sprejeti ne razumeti ne slovensko ne hrvaško govoreči, in je zato postavil jasno zahtevo, naj se biblija začne prevajati v oba jezika (Rotar 1988).

S tem je oblikoval temelje slovenski javnojezikovni sredotežnosti, hkrati pa izpostavil temeljni problem (južno)slovanskih jezikovnih stikov: vprašanja razumljivosti in sprejemljivosti. Razumljivost je sicer mogoče pojmovati čisto v znakovni razsežnosti, vendar je tako pojmovanje omejeno, če ne upošteva temeljne razsežnosti medčloveške besedilne komunikacije: sprejemljivosti. Če se nam sogovornikova komunikacija ne zdi sprejemljiva, jo na tak ali drugačen način zavrnemo (ko si glede na okoliščine to lahko privoščimo); nerazumevanje ni le ovira, temveč je lahko tudi krasen izgovor za zavrnitev sogovornika. Virov in pojavnih oblik sprejemljivosti je zelo veliko – od individualne in pragmatične

² Kot zakrito mnenjsko kategorijo pri nekaterih posameznikih v slovenski jezikovni skupnosti – predvsem v zasebnih pogovorih, javno je tako mnenje izrazito neoportuno – lahko še danes zasledimo razmišljanje o neuporabnosti in nefunkcionalnosti 'male' slovenščine. Toda kot (utopični) nadomestni jezik se ne pojavlja več noben slovanski ali kak drug jezik, temveč le še angleščina.

do kolektivne in ideološke narave. Skratka: če hočemo razumeti, lahko razumemo tudi sporočilo, ki nam je znakovno gledano precej tuje; če nočemo razumeti, se nam lahko izmuzne tudi sporočilo v najbolj domačem kodu. V tem okviru se je razvijala tudi dinamika razmerij med slovensko in hrvaško oziroma srbsko jezikovno skupnostjo.

Če se ozremo na zgodovino slovensko-slovanskih stikov in razmerij, lahko seveda ugotovimo, da je imela slovenska jezikovna skupnost najintenzivnejše stike (na najrazličnejših ravneh) prav s sosednjo hrvaško oziroma srbsko-hrvaško jezikovno skupnostjo. Toda ti stiki so za slovensko jezikovno skupnost postali resnično pomembni pravzaprav šele v 20. stoletju. Še v drugi polovici 19. stoletja so se Slovenci pri načrtovanju nacionalnega gibanja in njegove infrastrukture, v tem okviru tudi pri načrtovanju statusa in korpusa slovenščine, marsikdaj tesneje kot s Hrvati povezovali s Čehi (Melik 1988: 116). Že v prvi polovici 19. stoletja so se pojavljali tudi različni bolj ali manj utopični integracijski načrti (Petrè 1939), vendar so se Slovencev le bežno dotaknili – seveda bežno le s perspektive generalov po bitki; v svojem času so bili prav aktualni, vsekakor pa so, morda prav zaradi svoje utopičnosti, krepili slovensko jezikovno in kulturno, pa tudi narodno sredotežnost.

1.2.2 Leta 1848 so Slovenci prvič jasno artikulirali svoj nacionalni program Zedinjena Slovenija (Prunk 1986), ki je temeljil na politični in jezikovni avtonomnosti slovenske nacionalne skupnosti. Med tvorci programa je bil tudi Matija Majar Ziljski; druga zahteva programa je govorila o jeziku: »da ima slovenski jezik v Slovenji popolnoma tiste pravice, katere ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripušeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice (kancelije) vpeljati«. V istem letu pa je Matija Majar izdal tudi delo *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i uobče slavenski jezik*. Gre za neke vrste jezikovni priročnik, ki naj bi pokazal pot do standardnega jezika, skupnega vsem južnim ali kar vsem Slovanom. Na prvi pogled si Majarjevi dejanji nasprotujeta, toda razumemo ju lahko kot komplementarni politični program – slovenska avtonomija je neposredna zahteva, slovanska povezanost pa njena varovalka.

Položaj se je začel obračati na koncu 19. in začetku 20. stoletja. Dokler so Slovenci za operativni nacionalnopolitični načrt imeli Zedinjeno Slovenijo, torej enotno upravno tvorbo, ki bi združevala vse slovensko etično ozemlje v okviru avstrijske države in v kateri bi Slovenci lahko uveljavljali svoje nacionalne pravice, so bili za politične partnerje veliko primernejši Čehi (s podobno situacijo pa večjo številčnostjo in imenitnejšo zgodovino od Slovencev) kot sosednji Hrvati, ki so živeli v drugačnem političnem okviru.³ Tesni stiki so se zrcalili tudi

³ Slovenci so s Čehi imeli precej močne kulturne stike že v obdobju razsvetljenstva (Melik 1988: 118).

v korpusu slovenskega knjižnega jezika, predvsem v besedišču. Ko pa je postajalo vse bolj jasno, da se večnacionalna avstrijska monarhija kot politična tvorba na dolgi rok ne bo mogla obdržati, da Avstrije kot zunanjepolitičnega zagotovila torej ne bo več, so morali Slovenci poiskati drugačne preživetvene politične strategije. Glede na slabe izkušnje z Nemci in Italijani ter uveljavljeno misel o slovanski sorodnosti in solidarnosti se je kot edina možnost kazalo politično povezovanje z drugimi južnoslovanskimi narodi.

Po koncu 1. svetovne vojne je nastala nova državna tvorba, sprva Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. decembra 1918 pa Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Večina slovenske jezikovne skupnosti je s tem za več kot 70 let – z delno izjemo obdobja 2. svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije 1. 1991 – vstopila v politično državno povezavo z južnoslovanskimi narodi. Slovenski jezikovni skupnosti je jugoslovanska država ponudila v marsičem dobre okvire za narodni gospodarski, politični in kulturni razvoj, seveda pa je nova ureditev s sabo prinašala tudi škodljive procese. Ena od najopaznejših izgub je bila posledica ozemeljskih razdelitev po 1. svetovni vojni. Velik del slovenske jezikovne skupnosti je ostal zunaj meja Jugoslavije in bil izpostavljen močnim asimilacijskim procesom, še posebej v fašistični Italiji, pa tudi v novonastali republiki Avstriji. Po drugi strani pa je kmalu postalo jasno, da bo tudi v Jugoslaviji težko dosledno uveljavljati narodno in jezikovno enakopravnost, saj so bile unitaristične in centralistične težnje vse močnejše. Te težnje, ki so imele seveda politično, gospodarsko, finančno in kulturno vsebino, so se simbolično zelo razvidno kazale v dejanski in formalnopravni statusni podobi jezikov državi, konkretno v tem, da so hotele srbsčini (najpogosteje v obliki srbohrvaščine) zagotoviti ekskluzivni prestižni položaj državnega jezika.

2 Pravzaprav lahko šele v tej zgodovinski točki začnemo razpravljati o pravem sociolingvističnem razmerju med slovenščino in srbohrvaščino (oziroma hrvaščino in srbsčino), saj se v skupni državi začne razvijati gosta mreža stikov in odnosov med jeziki, njihovimi jezikovnimi skupnostmi oziroma njihovimi govorci. Podoba mreže se je sicer v času precej spreminjala, toda nanjo lahko gledamo kot na neke vrste kontinuum vse do državne osamosvojitve Slovenije in razpada Jugoslavije 1. 1991, kar je v razmerja med jeziki vneslo popolnoma nove razsežnosti. Petnajst let po osamosvojitvi so te razsežnosti že jasnejše, zato se zdi, da je nastopil čas za temeljito analitično presojo preteklih medjezikovnih razmerij. Zaradi vzpostavitve novih političnih razmerij in časovne odmaknjenosti je lahko pogled tudi jasnejši, saj se analiza precej lažje depolitizira in objektivizira.

2.1 Pred podrobnejšo razpravo o nekaterih vidikih razmerja med slovenščino in srbohrvaščino še nekaj besed o metodoloških in teoretičnih okvirih razpravljanja. Medjezikovna razmerja je mogoče raziskovati na veliko različnih načinov, odvisno od cilja razpravljanja. Tu nas ne bosta zanimali ne primerjalnozgodovinska razvojna analiza ne kontrastivna slovnično-strukturna

analiza, temveč se lotevamo nekaterih sociolingvističnih razsežnosti medjezikovnih razmerij. Tudi sociolingvističnih pristopov je več, toda posplošeno velja, da vsi izhajajo iz predpostavke o soodvisnosti jezika od razmerij v družbi. Ta predpostavka se ponavadi uresničuje v dveh raziskovalnih težiščih. Prvo je vprašanje statusa jezikov v družbi oziroma jezikovno stratificiranje družbe, drugo težišče pa je vprašanje korelacije družbenih odnosov z dogajanjem v jeziku samem, v njegovi podobi, v njegovem korpusu. Tudi ti dve težišči sta le posplošitvi in ju je treba po eni strani razčleniti, po drugi pa sestavine povezovati, saj je podoba jezikovnega dogajanja v neki skupnosti ponavadi zelo kompleksna. V našem razpravljanju bomo prvo težišče poskušali dopolniti tudi z nekaterimi psiholingvističnimi elementi, predvsem z vprašanjem jezikovne zmožnosti, vprašanja korpusnega jezikovnega stika pa puščamo popolnoma ob strani. Odrekamo se tudi vsake želje po izčrpnosti ali dokončni sintetičnosti, saj je prispevek namenjen predvsem intoniranju znanstvene debate o vprašanju razmerij med dvema konkretnima jezikoma in jezikovnima skupnostma.

2.1.1 V okviru jugoslovanskih političnih tvorb je bilo vprašanje statusa jezikov zmeraj precej zapleteno. Čeprav je bila – sicer v različnih oblikah in obsegih – enakopravnost jezikov formalnopravno načeloma zagotovljena, si je srbohrvaščina skoraj popolnoma prisvojila dejanski status državnega jezika in je bila neformalno privilegirani jezik praktično vseh vsedržavnih ustanov, dogodkov in dejavnosti (Kranjc 1998, Pogorelec 1993, Stabej 2001).

Glavni jezikovnonačrtovalni cilj Slovencev v nacionalnem gibanju je bila enojezičnost slovenskega javnega prostora. Unitaristično gibanje v prvi Jugoslaviji je sicer tudi v Sloveniji in med slovensko govorečimi našlo svoje pristaše, toda pri javnem izjasnjevanju Slovencev za unitarističnost je šlo pogosto za kombinacijo s konkretnimi ideološko-strankarskimi interesi.

Tako v prvi kot v drugi Jugoslaviji je bilo dosledno uveljavljanje enakopravnosti slovenščine politično in ideološko sporno – v prvi Jugoslaviji kaj hitro interpretirano kot protidržavno, v drugi pa kot protisocialistično dejanje (Toporišič 1991). Pojmovanje enakopravnosti so si Slovenci predstavljali drugače kot srbskohrvaško govoreči: Slovenci si nikakor niso želeli, da bi imela na slovenskem etničnem ozemlju v javnem življenju srbohrvaščina enak status kot slovenščina, kakor tudi ne obratno, da bi imela slovenščina enak status srbohrvaščini na ozemljih hrvaške, srbske in drugih narodnih skupnosti. Slovensko željo po enakopravnosti jezikov je treba razumeti v kontinuiteti z omenjeno jezikovno zahtevo programa Zedinjene Slovenije: slovenščina naj ima v Sloveniji tiste pravice, kot jih ima srbski v Srbiji, hrvaški na Hrvaškem ipd. Z eno presežno razliko: slovenščini so si Slovenci prizadevali zagotoviti tudi status enakopravnega državnega jezika, predvsem v reprezentativnem in simbolnem, pa

tudi v funkcionalnem smislu. Taka prizadevanja so se sicer uveljavljala, toda izredno počasi.⁴

Prvo neposredno določitev slovenščine kot uradnega jezika najdemo šele v ustavi Socialistične republike Slovenije l. 1974 (Kranjc 1998: 15, Pogorelec 1977/78: 283). Določilo je sicer določalo obvezno rabo slovenščine pred uradnimi organi v Sloveniji, toda relativizirano je bilo z dodatnimi klavzulami, ki so posredno ščitile tiste, ki so živeli in delovali na območju Slovenije, pa niso znali slovenščine.⁵

V 70-ih letih 20. stoletja je v Sloveniji potekala sociolingvistična akcija Slovenščina v javnosti (Pogorelec 1977/1978, 1983). Akcijo je organizirala sekcija Slavističnega društva Slovenije v soorganizaciji posebnega političnega telesa, ki naj bi v enostrankarski socialistični ureditvi zagotavljala pluralnost interesov, Socialistične zveze delovnega ljudstva. Akcija si je za cilj postavila urejanje slovenščine v javnosti predvsem na kvalitativnem nivoju jezikovnega načrtovanja, na področju jezikovne kulture. Izpostavljenost načrtovanja korpusa in ne statusa slovenščine v akciji lahko med drugimi interpretiramo kot ideološko previdnost. Kljub temu pa v sklepnih dokumentih najdemo precej izjav, ki neposredno zadevajo status slovenščine, npr. na področju zvezne zakonodaje⁶ ali komunikacije v zveznih organih.⁷ Zelo previdne so formulacije, ki zadevajo jezikovno podobo jugoslovanske ljudske armade (JLA). Ta ustanova je bila

⁴ Kot ilustracijo statusne napetosti si oglejmo opis konkretnega jugoslovanskega potnega lista, izdanega l. 1963. Vse, kar je v potnem listu natisnjenega, je le v dveh jezikih (vsi napisi, rubrike in obvestila); na prvem mestu je srbohrvaščina (v latinični pisavi), na drugem pa francoščina; simbolično je prestižni status srbohrvaščine kot državnoreprezentativnega jezika proti francoščini kot diplomatskem jeziku na prvi strani poleg zaporedja nakazan tudi z velikostjo pisave. Slovenščine v samem obrazcu ni nikjer; je pa povsod tam, kjer je bilo treba v rubrike vpisati konkretne podatke (npr. zanimanje: profesor, kosa: kostanjevi) in skoraj povsod tam, kjer je bilo treba pritisniti pečat, razen pri mejnih vizumih, kjer je edini jezik srbohrvaščina (PRELAZ GORICA 26 X. 1963 IZLAZ). To lahko interpretiramo kot posebno statusno igro – slovenščina je bila v očeh njenih govorcev (in slovenskih ustanov) enakopravni državni jezik, tudi dejansko zunanje državnoreprezentativen (saj so bile tako izpolnjene listine veljavne), toda ta vloga ji ni bila dana vnaprej in ne popolnoma, ampak si jo je bilo treba izkrčiti. Potni list istega državljana, izdan l. 1980, ima drugačno podobo. Na ovitku je poleg jugoslovanskega grba napis SFRJ v latinici in cirilici. Na 1. strani je napis Socialistična federativna republika Jugoslavija v slovenščini, v srbohrvaščini s cirilskim in latiničnim napisom ter v francoščini. Vsi drugi natisnjeni napisi so v slovenščini in francoščini.

⁵ 4. odstavek 212 člena Ustave SRS iz l. 1974: »Neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju pravic in upravičenih interesov«.

⁶ »Glede zvezne zakonodaje se morajo dosledno uveljavljati ustavna načela o tem, da je v vseh fazah nastajanja zakonov zagotovljena jezikovna enakopravnost in izvirnost, da torej slovenska besedila niso le prevod srbohrvaških« (Pogorelec 1983: 204).

⁷ »Slovenski delegati in funkcionarji v zveznih organih uprave ter družbenopolitičnih in družbenih organizacij naj dosledneje skrbijo za uresničevanje resolucije o enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti SFRJ, sprejete v zvezni skupščini 1969« (Pogorelec 1983).

izjemno ideološko zaznamovana, hkrati pa namenjena vzpostavljanju in vzdrževanju notranje državne kohezivnosti. Deklarativno je bila armada večnacionalna in so bile v njej zagotovljene pravice vseh narodov in jezikov,⁸ v praksi pa je marsikdaj promovirala jugoslovanstvo kot skupno narodnost, kar je bilo povezano predvsem s srbskimi interesi in s srbohrvaščino. JLA slonela na naborniškem sistemu, vojaške enote so bile večnacionalne, dejanski jezik vsega sporazumevanja, ne le poveljevanja in vojaškega pouka, pa je bila srbohrvaščina (Avšič 1969, Gjurin 1991). Akcija Slovenščina v javnosti je v zvezi s tem sprejela akcijski sklep, naj »se prouči jezikovna praksa v primerih, ko gre za stike med oboroženimi silami in okoljem, v katerem delujejo kot vojaške ustanove in kot pripadniki oboroženih sil ali drugih obrambnih dejavnosti (prireditve, napisi, dopisovanje); pri tem je treba spoštovati z ustavo zagotovljene pravice pripadnikov oboroženih sil znotraj in zunaj obrambnih organizacij, kakor tudi razmerja vojaških ustanov do slovenščine kot prvega jezika družbenega okolja« (Pogorelec 1983: 210). Zelo blage besede so nakazovale zelo hude težave, ki so se v 80-letih nadaljevale in stopnjevale. Neuresničevanje statusa slovenščine kot enakopravnega državnega jezika Jugoslavije in edinega uradnega jezika na ozemlju Socialistične federativne republike Slovenije je postalo eden od temeljnih razlogov za dvom Slovencev nad smiselnostjo bivanja v Jugoslaviji (Toporišič 1991, Pogorelec 1993, 1996, Tollefson 1997, Stabej 2001) in za državno osamosvojitvev.

Ustava Republike Slovenije je l. 1991 prinesla tudi ustavno določilo o slovenščini kot uradnem jeziku Republike Slovenije (Kranjc 1998).⁹ V ustavi so tudi varovalna določila za jezikovne pravice, izhajajoče iz splošnih človekovih pravic, hkrati pa najdemo tudi neke vrste varovalko za jezikovne pravice pripadnikov jugoslovanskih narodov, živečih v Sloveniji, ki spominja na citirani člen iz ustave l. 1974.¹⁰ Toda z državnostjo Slovenije se je statusna podoba slovenščine tako v notranje– kot v zunanjepolitičnem smislu tako spremenila, da v bistvu ne moremo več govoriti o njenih neposrednih statusnih razmerjih s hrvaščino in srbsščino. Vprašanja medsebojnega oblikovanja in uveljavljanja statusa so se v glavnem preselila na področje specifičnih komunikacijskih praks in področij.

⁸ Ustava SFR Jugoslavije iz l. 1974 je v svojem 243. členu takole opredeljevala jezikovno podobo JLA: »V oboroženih silah SFRJ se v skladu z ustavo SFRJ zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovih pisav. Pri poveljevanju in vojaškem pouku v jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti.«

⁹ Ustava RS, 11. člen: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska in madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi madžarščina in italijanščina.«

¹⁰ V 62. členu: »Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.«

2.1.2 V nadaljevanju si bomo ogledali področje jezikovne zmožnosti Slovencev v srbohrvaščini in govorcev srbščine/hrvaščine v slovenščini. Področje posredno razkriva tudi nova statusna vprašanja in je po 1991 postalo eno osrednjih vprašanj v stiku med jezikoma.

2.1.2.1 Jezikovna zmožnost v srbohrvaščini med slovensko jezikovno skupnostjo je bila in je še vedno kompleksen pojav. Na splošno lahko ocenimo, da se je zmožnost kvalitativno in kvantitativno povečevala med bivanjem slovenske jezikovne skupnosti v jugoslovanskih večnacionalnih političnih tvorbah, manj zaradi načrtnega šolskega učenja, precej več pa zaradi usvajanja iz neposrednih komunikacijskih izkušenj. Kot smo že omenili, je imela srbohrvaščina v Jugoslaviji prestižni status v zveznih zadevah, torej v zveznih političnih telesih, upravi, diplomaciji, vojski. Slovenci (in pripadniki drugih narodov) so v tovrstnih govornih položajih nekonfliktno in učinkovito lahko komunicirali samo v srbohrvaščini in jo na ta način tudi dodatno usvajali. Hkrati pa je bila srbohrvaščina tudi prevladujoči ali celo edini jezik nekaterih množičnih komunikacijskih medijev, npr. trivialne literature, stripov, sprva tudi elektronskih medijev, popularne glasbe ipd. Na ta način so slovenski govorci v Sloveniji iz okolja usvajali srbohrvaščino ves čas odrasčanja in odraslosti. Moška populacija je bila dodatno deležna eno- ali večletne »jezikovne kopeli« v srbohrvaščini med služenjem vojaškega roka. Te komunikacijske izkušnje lahko v veliki meri interpretiramo kot obliko jezikovnega pritiska, posredno ali neposredno povezanega s centralističnimi ter unitarističnimi jugoslovanskimi težnjami. Povzročale so neke vrste posredno dvojezičnost slovenskega jezikovnega prostora, tako javnega kot kompetenčnega, ne da bi si slovenska jezikovna skupnost to želela ali potrebovala.¹¹

Srbohrvaščina kot učni predmet je bila del obveznega šolskega programa ves čas bivanja Slovencev v jugoslovanskih državah. Njen delež se je po drugi svetovni vojni vedno bolj zmanjševal. V 70-ih in 80-ih letih je imel predmet srbohrvaščina na voljo 70 šolskih ur v 5. razredu (Menart 2002: 92). Toliko ur za kakršno koli resnejše pridobivanje znanja tujega jezika samo po sebi ne more biti dovolj. Uvrščenost srbohrvaščine v šolski program je bila tako predvsem simbolično sporočilo (pri tem ni bilo recipročnosti, saj slovenščine v šolah drugod po Jugoslaviji ni bilo), lahko pa jo interpretiramo tudi kot neke vrste propedeutični uvod za kasnejše usvajanje srbohrvaščine iz okolja. Zmanjševanje deleža srbohrvaščine lahko po eni strani interpretiramo kot znak slovenskega boja proti njeni statusni premoči, po drugi strani pa kot posredno posledico mnenja, da se srbohrvaščino slovenski govorci itak naučijo iz okolja in da je zato ni potrebno sistematično usvajati. Ob predlaganih spremembah učnega načrta osnovnih šol na

¹¹ O potrebi je sicer treba govoriti previdno; znanje srbohrvaščine je seveda govorcem slovenščine prišlo v marsičem zelo prav, tako za zabavo in razvedrilo kot tudi za izobraževalne, poklicne ter strokovne namene.

začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ki so predvidele zmanjšanje ur, je zato ljubljanska univerzitetna srbokroatistika polemično ugovarjala z naslednjimi argumenti (Jurančič 1971/72) za sistematično učenje srbohrvaščine: ker je to jezik »naših sodržavljanov«, ker je primeren za medsebojne stike narodov in narodnosti Jugoslavije, ne le Slovencev, Hrvatov, Srbov, Makedoncev in Črnogorcev, temveč tudi Romunov, Madžarov, Albancev, Turkov, Cincarjev in drugih; ker »mora Slovenec« kljub temu, da »med našim in njihovim jezikom res ni velikih razločkov«, »če hoče natančno razumeti hrvatskosrbski tekst, ali povsem razumljivo podati svoje misli v njihovem jeziku, poznati osnove gramatične in leksične strukture srbskohrvatskega jezika. Izgovor, češ pri vojakih se lahko naš človek nauči hrvatskosrbskega jezika, je bil zastarel že v kraljevski Jugoslaviji«; ker se lahko srednje izobraženi Slovenec »z veliko manj truda [...] dokoplje do znanstvenih in strokovnih rezultatov ter leposlovnih zakladov s pomočjo srbskohrvatskega jezika«, kot pa da bi se moral učiti druge evropske jezike; ker je Jugoslavija gospodarsko povezana in je zato potrebno precizno izražanje in razumljivost.¹²

Znanje srbohrvaščine pri slovenskem prebivalstvu po l. 1991 seveda upada. Vzroki za to so precej očitni in med seboj tesno povezani. Prvi je popolnoma jasen: z osamosvojitvijo Slovenije je srbohrvaščina v državi Sloveniji takorekoč čez noč izgubila prej zelo močan, čeprav neformalen družbeni status. S tem so tudi skoraj povsem izginile potrebe in možnosti komuniciranja v srbohrvaščini. Srbohrvaščina je bila zaradi dogodkov v letih pred osamosvojitvijo tudi simbolično osovražena, kot očitno sredstvo unitarističnega in ideološkega pritiska na Slovence ali kar provokacije (Gjurin 1991, Tollefson 1997: 31). Znanje srbohrvaščine zato v glavnem ljudem ni pomenilo nekaj pozitivnega (kar sicer velja za znanje drugih tujih jezikov, s katerim se Slovenci radi pohvalijo), temveč prej dokaz, da jim je bilo vsiljeno nekaj, česar si sami pravzaprav niso želeli. Tega sicer ne moremo posplošiti na vso populacijo, odnos do srbohrvaščine se je posledj tudi nekoliko spremenil, a o tem nekoliko kasneje.

Kot drugi vzrok zmanjševanja kompetence srbohrvaščine lahko navedemo dejstvo, da je koncept skupnega jezika, srbohrvaščine, pri katerem so bile jezikovne različice zanemarljive in komunikacijsko v glavnem nerelevantne, na pretežnem delu nekdanjega srbohrvaškega govornega področja zamenjal drugi koncept, in sicer poudarjeno razločevanje jezikov. To dejstvo je imelo s svojimi sociolingvističnimi in pragmatičnimi razsežnostmi (govoriti 'narobe' je bilo lahko nevarno) za posledico, da so se Slovenci zavedeli, kako pravzaprav ne vedo, kateri jezik govorijo. Zato si, tudi če so hoteli, niso upali več kar tako govoriti svoje srbohrvaščine, še posebej ne na Hrvaškem, kamor so Slovenci tudi po

¹² Več o problematiki statusa srbohrvaščine v slovenskem šolskem sistemu v Jugoslaviji in samostojni Sloveniji v Ciglar 2004.

osamosvojitvi množično (razen v najhujšem vojnem času) hodili na poletni dopust, in kjer je bila, kot kaže, potreba po razločevalnosti med srbsčino in hrvaščino zelo močna (Rehder 2002: 461).

Tudi iz šolskega programa se je srbohrvaščina počasi umaknila. Poleti 1992 se je v slovenskih medijih razvnela polemika o srbohrvaščini kot šolskem predmetu,¹³ predvsem zato, ker je kazalo, da se bo kot predmet z dvema šolskima urama na teden v petem razredu osnovne šole obdržal vsaj še v šolskem letu 1992/1993. Natančnejša analiza polemike, zlasti argumentacije tako glasov za kot tistih proti, bo še potrebna. Pri tistih, ki so zavračali srbohrvaščino kot predmet v kakršnikoli obliki, je prevladovalo simbolično utemeljevanje (npr. prispevek Janeza Menarta),¹⁴ v marsičem so bile utemeljitve seveda tudi zelo stvarne. Pri onih, ki so predmet v tej ali oni obliki zagovarjali, pa so se po eni strani res uveljavljale stvarne utemeljitve, češ da je treba poznati sosednji jezik, da bodo stiki med Slovenijo in Hrvaško tudi v nadaljnje pogosti ipd. Po drugi strani pa je utemeljevanje slonelo tudi na domnevi, da je treba hrvaški oziroma srbski jezik poznati ne le zaradi komunikacijske kompetence v teh jezikih in stika z njunimi govorci, temveč tudi za to, da bi slovenski govorci ta dva jezika jasno razločevali od svojega, slovenskega, in da na ta način jezikov ne bi mešali. Z današnjega stališča je taka utemeljitev nenavadna, skoraj smešna, kaže pa na izjemno zapletenost tedanjih sociolingvističnih razmerij in pogledov na jezik. Dvojnost argumentacije se jasno kaže v dveh odstavkih besedila, ki so ga slavistu Janezu Dularju objavili v poljudnostrokovni reviji *Otrok in družina* (Dular 1991):

Ne strinjam se s trditvami, da sploh ne vemo, za kateri in za kakšen jezik gre, ali da tega jezika sploh ni več. Sporno je morda samo njegovo ime in priznavanje njegove variantnosti – prav to pa je ena izmed reči, ki bi jih učenci morali spoznati pri tem predmetu. Zaradi jugoslovanske krize in našega osamosvajanja je na Kolpi res nastajala prava meja z vsem, kar nujno spada k temu; ampak če smo že prisiljeni postavljati carinsko ograjo in podobne neprijetne zadeve, se vsaj pri kulturi ne zapirajmo po nepotrebnem. Zavedajmo se tudi, da bomo s Hrvati za zmeraj sosedje, da bomo hodili – upajmo – v Dalmacijo na počitnice, da bomo s Hrvaško imeli tesne gospodarske stike. Navsezadnje tega jezika ne govorijo samo pripadniki agresorske vojske, temveč tudi begunci, ki jih te dni sprejemamo.

Stiku s hrvaškim in srbskim jezikom se mi in naši otroci ne moremo in ne bomo mogli izogniti, posebno če mislimo na vpliv množičnih občil, stripov ipd. Če so otroci temu vplivu izpostavljeni neorganizirano, samo na cesti in

¹³ Od avgusta do oktobra 1992 npr. v *Delovih publikacijah Sobotna priloga* in *Književni listi*, pa tudi v elektronskih in drugih medijih.

¹⁴ Prispevek Osem ljudi odloči, kaj se mora kakih 12000 učencev učiti, *Delo, Književni listi*, 15. oktobra 1992, ponatisnjen tudi v Menart 2001: 290–99.

pred televizorjem, je to dosti hujše, kakor če jezik sistematično spoznavajo v šoli. Brez sistematičnega pouka na ustrezni strokovni ravni (kontrastivna slovnica) se nam bo zgodilo, da bodo naši otroci govorili takoimenovano jugoslovanščino, ko Jugoslavije že zdavnaj ne bo več, pa tudi slovenščina bo čedalje bolj 'kontaminirana' s prvinami iz srbskega ali hrvaškega jezika.

Smiselnost šolskega usvajanja sosednjega jezika je torej bila po eni strani utemeljena s funkcionalnim pogledom na jezikovno znanje, po drugi strani pa z jasno puristično poanto, ki je še vedno temeljila na strahu pred mešanjem srbohrvaščine in slovenščine in je torej še vedno posredno pripisovala srbohrvaščini velik vpliv v slovenski jezikovni skupnosti.

Po anketi, ki so jo avgusta 2001 izvedli v osrednjem slovenskem dnevnem časopisu *Delu*,¹⁵ se je izkazalo, da Slovenci od tujih jezikov še vedno najbolj množično obvladajo srbohrvaščino. Ista anketa je povpraševala tudi po informaciji, koliko let so se anketiranci učili posameznega jezika, in od vseh v anketi navedenih jezikov (z dodano latinščino) sta bili povprečno najmanj let učenja deležni španščina (2,29 let) in hrvaščina oziroma srbsščina (2,86 let). Podatek po eni strani posredno dokazuje tezo, da so govorniki slovenščine srbohrvaščino usvajali bolj iz okolja kot pa skozi šolske programe; po drugi strani pa podatek zbuja rahlo začudenje, saj je večina aktivnega slovenskega prebivalstva, ki se je šolala v Sloveniji, v formalnem šolanju srbohrvaščino imela v programu le eno leto v petem ali četrtem razredu osnovne šole, okoli dve uri tedensko. Čisto mogoče je, da so anketiranci vprašanje razumeli širše in so v čas učenja srbsščine oziroma hrvaščine npr. prištevali intenzivno »jezikovno kopel« srbohrvaščine med služenjem svojega vojaškega roka v Jugoslovanski ljudski armadi.

Navedena anketa sicer pojmovanja srbsščine oziroma hrvaščine kot tujega jezika ni problematizirala; toda v Sloveniji imata oba jezika (še vedno zaradi zgodovinskih okoliščin pogosto pojmovana tudi kot en jezik) vendarle status neke vrste manj tujega jezika od vseh drugih, najbrž prav zaradi tega, ker ga vsaj v temeljih obvlada velik del prebivalstva, ker se ga ni bilo treba posebej učiti, ampak se ga je dalo usvojiti brez posebnega truda. Trend vrednotenja znanja hrvaščine in srbsščine pa se je že začel obračati, saj z ideološko in politično razbremenitvijo razmerij postajata jezika zanimiva s funkcionalnega stališča.

2.1.2.2 Priseljevanje srbohrvaško govorečih v Slovenijo je bilo zlasti v drugi Jugoslaviji načrtovano dejanje z ideološkim političnim ozadjem, ki je imelo za cilj po eni strani proletarizirati, po drugi strani pa 'jugoslavizirati' republiko in slovensko jezikovno skupnost. Rotar (1996) ugotavlja, da se je določen del priseljenega prebivalstva jezikovno in kulturno integriral v slovensko okolje,

¹⁵ *Delo* Stik, telefonska raziskava, N=520 (*Delo* 27. 8. 2001: 7).

določen del pa je ostal skoraj getoiziran, zlasti del oficirskega zbora jugoslovanske ljudske armade in manj kvalificirani delavci. Ta drugi del srbohrvaško govorečega prebivalstva je lahko večino svojih komunikacijskih potreb opravljal v srbohrvaščini, tako v zasebnem kot v poklicnem življenju. V slovenščini so razvili omejeno receptivno jezikovno zmožnost, govorili (in pisali) pa so v srbohrvaščini.¹⁶ To je bilo mogoče zaradi omenjene tolerance slovenske jezikovne skupnosti do tovrstne dvosmerne komunikacije in nenazadnje tudi zaradi sorazmerno visoke srbohrvaške (vsaj receptivne) jezikovne zmožnosti slovenskih govorcev. Sprijaznjenost s takim jezikovnim položajem je bila sicer zaradi konfliktnosti razmerij v jugoslovanski federaciji v 80-ih letih vse manjša. Problematizirana je bila že prej, npr. v omenjeni akciji Slovenščina v javnosti, vendar so bile ugotovitve previdno in varno abstraktne, najverjetneje zaradi nevarnosti ideološke intervencije, saj so bili očitki o nacionalizmu in diskriminaciji nenehno na preži.¹⁷

Govorci srbohrvaščine so bili torej v Socialistični republiki Sloveniji v posebnem položaju; v slovenski jezikovni skupnosti so bili manj tuji kot govorci drugih jezikov. Po eni strani so bili zaradi tega privilegirani, saj se jim jezikovno ni bilo treba nujno prilagajati oziroma učiti slovenščine. Po drugi strani pa jim je

¹⁶ V Pogorelec (1983: 74) lahko preberemo npr. oceno stanja na tedanji Jugoslovanski železnici na področju Slovenije: »Posebne težave nastajajo glede rabe slovenščine na železnici tudi zaradi dejstva, da zaposlujeemo v ŽG [železniškem gospodarstvu, op. M. S.] znatno število delavcev iz sosednjih republik, ki obvladajo slovenščino le delno ali pa sploh ne in govorijo v službi kar v svojem (navadno srbohrvaškem) jeziku. Tu gre pri za delavce pri vzdrževanju prog, za spremljevalce vlakov, premikače in vlakovne odpravnike.«

¹⁷ V sklepih posvetovanja Slovenščina v javnosti lahko beremo podobne trditve: »reševanje jezikovnih vprašanj narodnosti, ki žive v Sloveniji, pa tudi pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, [je] odvisno tudi od ravni družbene in kulturne politike in prakse v rabi slovenskega jezika« (Pogorelec 1983, 202); »treba je opredeliti tiste javne dolžnosti v družbenopolitičnih organizacijah, državnih, upravnih in samoupravnih organih, kjer je znanje slovenskega jezika eden bistvenih pogojev za sprejem na delo, obenem pa posvetiti stalno skrb njihovem strokovnemu jezikovnemu izobraževanju, kakor tudi jezikovnemu usposabljanju pri delu« (Pogorelec 1983: 204). Ideološko rezerviranost izdaja semantična besedilna napaka: svojilni zaimek *njihovemu* v zvezi *njihovemu strokovnemu izobraževanju* kot koreferenčna zaoblika sploh nima besedilnega referenta, čeprav je smisel kontekstualno jasen – referenti so zelo verjetno delavci, ki jim slovenščina ni materni jezik, ostanejo pa neimenovani. Bolj eksplicitno sporočilo beremo v naslednjem odstavku (Pogorelec 1983: 209): »skrb za delavce iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin mora vsebovati dve bistveni sestavini: tako skrb za to, da se v zadostni meri naučijo slovenščine, zlasti če imajo pri svojem delu opraviti z občani (npr. prodajalci, natakarji, vratarji ipd.) Za te delavce mora delovna organizacija prirejati tečaje slovenskega jezika. Skrbeti je treba za to, da bodo ti delavci lahko razvijali kulturno življenje, oprto na kulturno tradicijo izvirnega narodnega in družbenega okolja; samo tako se bo mogoče izogniti nesporazumom, nacionalističnim očitkom z ene ali druge strani, zlasti pa pomanjkanju temeljnega, kar je delavcu kot samoupravljalcu potrebno: tekoči in razumljivi obveščenosti o temeljni organizaciji združenega dela, v kateri so delavci in samoupravljalci.«

bilo to tudi v škodo, saj jim je bil brez znanja slovenščine zaprt dostop do večine prestižnih govornih položajev v slovenski jezikovni skupnosti.

Kot primer dejanja, ki je hotelo tako stanje preseči, lahko navedemo program Slovenščina za hrvaško/srbsko govoreče, ki je bil v okviru strokovnega aktiva za tuje jezike pri Zvezi delavskih univerz Slovenije oblikovan l. 1988. Tovrstni verificirani programi so podlaga za javno izobraževanje odraslih. Temeljni cilj programa je bil opredeljen takole:

Osnovni smoter poučevanja slovenščine za hrvaško/srbsko govoreče, ki živijo v Sloveniji, je tem ljudem olajšati vključitev v slovensko družbo in okolje. V procesu izobraževanja udeleženci: spoznajo slovenščino kot uradni jezik Republike Slovenije; spoznajo pomen znanja slovenščine; se usposobijo za ustno in pisno sporočanje; osvajajo slovenski knjižni jezik, njegove zakonitosti in izrazne zmožnosti; spoznavaajo osnovne izraze svojega delovnega okolja; si ozaveščajo odnos do slovenskega jezika in do besedne umetnosti. (Dovžak 1992: 4)

Če izobraževalne cilje pobliže analiziramo, vidimo, da je bil poleg funkcionalnega cilja programa, pridobivanja jezikovne zmožnosti v slovenščini, zelo velik del ciljev namenjen simbolnim ciljem uveljavljanja zavesti o prestižnosti slovenščine.

Po osamosvojitvi 1991 so se razmere začele temeljito spreminjati. Govorci srbsčine in hrvaščine, živeči v Sloveniji, so v marsičem preuredili govorne navade in v javni komunikaciji večinoma začeli uporabljati slovenščino. Dokazano znanje slovenščine je postalo obvezno (po določenem prehodnem obdobju) za pridobitev slovenskega državljanstva z naturalizacijo. V zvezi s tem se pojavljajo nove (prehodne) težave, kako zagotoviti dostop do kvalitetnega sistematičnega usvajanja slovenščine tistim, ki legalno živijo v Sloveniji in jim slovenščina ni prvi jezik. Pri tem je skupina hrvaško in srbsko govorečih največja, toda vse številčnejše so tudi druge govorne skupnosti. Število tujcev, ki se sistematično učijo slovenščino in si sami plačujejo tečaje, je iz leta v leto večje. Težave se strokovno že rešujejo, hkrati pa se – sicer počasi – krepi tudi politična zavest, da slovenščina ni namenjena samo Slovencem, temveč vsem, ki živijo na ozemlju Slovenije (Ferbežar 2002, Zemljarič 2000, 2002, Ferbežar in Pirih Svetina 2004).

3 Vprašanje številčnosti slovenske jezikovne skupnosti, ki smo ga omenjali v uvodu, je še danes živo. Integracijski in globalizacijski procesi povzročajo tako v splošni kot v delu strokovne javnosti strahove, da se slovenščini kot jeziku z malo govorcei slabo piše. Jezikovna futurologija je zelo nevhvaležna naloga, in sicer že od nekdaj, ob današnjem vrtočlavem tehnološkem razvoju in dinamičnih družbenih in političnih spremembah pa je res skoraj nemogoče napovedovati, kaj bo z jeziki in jezikovnimi skupnostmi v prihodnosti. Toda glede na trenutno jezikovno in politično situacijo v Evropi se zdi, da je količina govorcev neke jezikovne skupnosti manj odločilna za položaj in vitalnost jezika kot kvaliteta

političnega in gospodarskega, pa tudi komunikacijskega¹⁸ življenja te skupnosti. Gotovo je za polno življenje nekega jezika potreben določen količinski prag govorcev. Če hočemo ugotoviti, kje se ta prag začne, moramo znati odgovoriti na dve temeljni vprašanji: kaj je to polno življenje nekega jezika in koliko energije in denarja so pripravljeni govorci tega jezika investirati za njegovo polno življenje. Prag je od jezika do jezika različen in se je tudi v času močno spreminjal. Toda od določenega števila naprej je mogoče majhno številčnost na tak ali drugačen način kompenzirati.

Sodobnost drugače določa kvantitativna razmerja med jeziki. Z uveljavljanjem angleščine kot globalnega jezika postaja vprašanje, ali ima neka jezikovna skupnost milijon, pet, dvajset ali šestdeset milijonov, vse manj relevantno za sama razmerja med temi skupnostmi. Zgodba o slovenščini je zaenkrat zgodba o uspešni uveljavitvi nacionalnega jezika, ki se je zelo kmalu po nastanku svoje standardne različice vpisal na kulturni zemljevid, s slovensko državnostjo pa tudi na politični zemljevid Evrope in Sveta. Najbrž bo imela slovenščina zmeraj določene težave s širšo mednarodno prepoznavnostjo.¹⁹ Vendar to pravzaprav ni problem slovenščine, temveč problem tistega, ki o njej nič ne ve. Če si želi ali mora izvedeti, se bo že pozanimal – slovenščina ga čaka, pripravljena in usposobljena za vse komunikacijske naloge. Druga zgodba, ki bo gotovo imela še precej novih poglavij, pa je južnoslovanski jezikovni prostor. Bo sorodnost jezikov nadgrajena z željo po medsebojnem razumevanju in z visoko sprejemljivostjo – lahko tudi na vročih balkanskih tleh v prihodnosti računamo na skandinavski tip konvergenčnega komunikacijskega prostora, ki se zaveda nacionalnih specifik in hkrati pospešuje medsebojno kompatibilnost? Najbrž lahko, in to takrat, ko se izteče razpolovna doba tako več- kot manjvrednostnih narodnih kompleksov.

¹⁸ Lahko bi zapisali tudi »jezikovnega življenja«, vendar se je tej zvezi bolje izogibati, saj obstaja realna nevarnost, da bi si jo kdo napačno razlagal v jezikovnonormativnem smislu.

¹⁹ Ponazorimo na anekdotičen način: na spletnem forumu The Linguist List (<http://www.linguistlist.org>) je nekdo januarja 2001 postavil naslednje vprašanje: »I have a need to learn Slovenian. I have not found a university that teaches it. Can you tell me where I can find a university that teaches Slovenian? I have found many that teach Serbian/Croatian, is that the same thing?« Odgovor nekega profesorja se je glasil: »No, Slovenian is not the same thing as Serbocroatian, although it is a South West Slavic Language like SC and they are very much alike.«

Bibliografija

Jaka Avšič. O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije. *Jezik in slovstvo* XIV/4 (1969): 97–103.

Adam Bohorizh. *Arcticae horulae succisivae. Zimske urice proste*. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor: Obzorja, 1987.

Veronika Ciglar. *Slovenščina in (srbo)hrvaščina: vprašanje statusa nekoč in danes*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL, 2004.

Katja Dovžak (ur.). *Slovenščina za hrvaško/srbsko govoreče. Program za izpopolnjevanje v slovenskem jeziku in književnosti*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 1992.

Janez Dular. Srbohrvatski jezik. *Otrok in družina* november/december 1991 (št. 11): 14.

Ina Ferbežar. Slovenščina za tujce, izobraževalni program za odrasle. *Evropsko leto jezikov. Sodobna slovenska književnost. Matija Murko*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2002 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 12). 200–02.

Ina Ferbežar in Nataša Pirih Svetina. Certificiranje slovenščine kot drugega/tujega jezika – zgodovina in perspektive. *Jezik in slovstvo* XLIX (2004): 17–33.

Velemir Gjurin. *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija, 1991.

Janko Jurančič. Pisma Zavodu za šolstvo ob predlogih za nove osnovnošolske in srednješolske učne načrte II. *Jezik in slovstvo*. XVII (1971/72): 91–93.

Janez Kranjc. Slovenščina kot uradni jezik (zgodovinski vidiki). *Zbornik znanstvenih razprav*. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, 1998. 167–88.

Tine Logar. O nastanku slovenskih narečij. *Jezik in slovstvo* X/1 (1965): 2–6.

Vasilij Melik. Češko-slovenski odnosi. *Enciklopedija Slovenije*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.

Janez Menart. *Slovenec v Srboslaviji: Kulturnopolitični spisi*. Ljubljana: Knjižna zadruga, 2001.

Fran Petre. *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1939.

Breda Pogorelec (ur.). Slovenščina v javnosti. *Jezik in slovstvo* XXIII (1977/78): 165–284.

Breda Pogorelec (ur.). *Slovenščina v javnosti. Posvetovanje o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, 1983.

Breda Pogorelec. Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih – zgodovina in sodobni vidiki. *Jezik tako in drugače*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1993. 2–17.

Breda Pogorelec. Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: ZIFF, 1996. 41–60.

Janko Prunk. *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.

Peter Rehder. Serbokroatisch. *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Ur. Miloš Okuka. Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, 10. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Wieser, 2002.

Janez Rotar. *Iz prispevkov*. Maribor: Obzorja, 1971.

Janez Rotar. *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988.

Janez Rotar. *Slovenščina in slovenstvo: Pojavi, izkušnje in pogledi*. Maribor: Obzorja, 1996.

Elisabeth Seitz. »Wäre doch Truber ein Kroat gewesen!« Slovenische Variationen über das Thema einer gesamt-südslavisches Schriftsprache von der Reformation bis zum Neosillyrismus. *Slovenski jezik* I (1997): 91–124.

Marko Stabej. Formalnopravno urejanje statusa slovenskega jezika v Sloveniji. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije, I*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje, 2000. 234–45.

Marko Stabej. Institucionalizacija jezikovne politike v državnih organih Republike Slovenije. *Zbornik prvega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja v Novigradu*. Ur. Vesna Požgaj Hadži. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2001. 33–42.

James W. Tollefson. Language policy in independent Slovenia. *International Journal of the Sociology of Language*, št. 124: *The Sociolinguistics of Slovene*, 1997. 29–50.

Jože Toporišič. *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS, 1991.

Jana Zemljarič Miklavčič. Jezikovno načrtovanje slovenščine kot J2/JT v okviru EU. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 2000. 260–68.

Jana Zemljarič Miklavčič. Jezikovno načrtovanje tečajev slovenščine. *Evropsko leto jezikov. Sodobna slovenska književnost. Matija Murko*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2002 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 12). 203–05.

Anita Peti-Stantić
Univerza v Zagrebu

Zunajjezikovna zgodovina jezika: Kopitar in Gaj

Avtorica primerja jezikovne (in nacionalne) koncepte Jerneja Kopitarja in Ljudevita Gaja, dveh najbolj imenitnih osebnosti v novejši zgodovini slovenskega in hrvaškega naroda, ter razlaga pomen zunajjezikovne zgodovine in njenega vpliva na ustvarjanje podobe knjižnih jezikov na južnoslovanskem prostoru. Metodološki okvir za primerjanje njunih konceptov je ločevanje med znotrajjezikovno in zunajjezikovno zgodovino, v okvirih katere sta oba, Kopitar in Gaj, načrtovala in na različne načine poskušala pridobiti somišljenike za svoj koncept knjižnega jezika v modernem smislu in njegovega usposabljanja za izpolnjevanje različnih funkcijskih zvrsti.

1 Uvod

Zgodovina in jezik sta pojma, ki zajemata preklaplajoče se pomene v življenju vsakega človeka. To je še posebej opazno, ko primerjamo življenjsko in intelektualno usodo tistih, ki so kot Kopitar in Gaj¹ na podlagi svojega razumevanja izoblikovali stališča ter v znatni meri vplivali na odnos celih

¹ **Jernej Kopitar** (Repnje 1780 – Dunaj 1844). Kot je znano, so se pomembne postaje Kopitarjevega življenja začele leta 1799, ko je prišel kot domači učitelj v družino plemenitega barona Žiga Zoisa, ki je pozneje imel zelo velik vpliv na njegovo nadaljnjo usodo. Po šolanju v Ljubljani je na Dunaju študiral kemijo, mineralogijo in tehnologijo, potem pa od leta 1808 tudi pravo (poslušal je dve leti predavanja o teoretičnih in zgodovinskih pravnih vprašanjih), nato je postal kustos v dvorni knjižnici na Dunaju. Celo življenje je navezoval stike z najpomembnejšimi evropskimi intelektualci svojega časa in organiziral slovansko omizje, v katerem se je naučil nekaj slovanskih in nekaj neslovanskih jezikov. — **Ljudevit Gaj** (Krapina 1809 – Zagreb 1872). Po izobraževanju v domačih krajih je Gaj študiral filozofijo na Dunaju in v Gradcu ter pravo v Pešti (1829–1931). V Leipzigu je leta 1834 doktoriral iz filozofije, toda že kot študent v Budimu (1830) objavil slovito *Kratko osnovo* in postal osrednja osebnost glavnega obdobja hrvaškega prerodnega gibanja. Med njegovimi največjimi zaslugami so ustanovitve prvih hrvaških prerodnih političnih časopisov in književnega lista (1835) ter organiziranje lastne tiskarne (1838). Čeprav ni veliko pisal, je njegova aktivnost in sposobnost zbiranja enakomislecev prispevala k temu, da se hrvaški prerod vedno povezuje z njegovim imenom.

skupnosti do jezika in naroda ali nacije.² Namen pričujočega prispevka je primerjanje nekaterih prvin njunih konceptov.

Koncepti, ki jih obravnavam, so razumljeni kot zunajjezikovne³ prvine oblikovanja jezika, posebej knjižnega, s katerimi sta se oba, Kopitar in Gaj, ukvarjala celo svoje življenje. Gre za samoumevno odločitev, saj je bilo treba v času njihove dejavnosti določiti položaj in funkcije slovanskih jezikov v okvirih državnopravnih skupnosti, v katerih so živeli slovanski narodi. Največje razlike v Kopitarjevi in Gajevi konceptualizaciji aktualne (južno)slovanske resničnosti se kažejo v pojmovanju zgodovinskega in jezikovnega položaja ter v razumevanju pomena tega položaja za pravico do spremembe, kar bom poskusila dokazati z analizo citatov iz njunih del.

2 Zgodovina in jezik – predvsem južnoslovanski

Če zgodovino razumemo kot

1. vrsto družbenih dogodkov v preteklosti, se zastavlja vprašanje o tem, katere dogodke v preteklosti zajema zgodovina – vse, ali samo nekatere, relevantne; če so samo relevantni, se potem zastavlja vprašanje, kdo določa, kateri dogodki so relevantni in na podlagi katerih kriterijev; v obravnavi odnosa med Kopitarjem in Gajem so ta vprašanja še zlasti provokativna zato, ker je danes znano veliko njunih »skrivnih« aktivnosti, ki so v veliki meri določale njuna dejanja;
2. kronološko klasifikacijo preteklosti, ostaja odprto vprašanje o razumevanju klasifikacije, posebej o absolutni in relativni kronologiji;
3. znanost, ki raziskuje, preučuje in tolmači politično, kulturno, jezikovno, umetniško preteklost neke skupnosti,⁴ ostaja odprto vprašanje o kriterijih, ki zagotavljajo objektivnost.

Jezik večinoma opredeljujemo kot:

² O odnosu naroda in/ali nacije in jezika v ideološkem smislu več v Pavlič, Peti-Stantić, Erdeljac (v tisku).

³ Zunajjezikovni odnosi so odnosi med jezikom in jezikovno skupnostjo. Za izoblikovanje knjižnega jezika so najbolj pomembni elementi jezikovne politike ter načrtovanja jezikovnega statusa in korpusa. V tem kontekstu je treba zgodovino jezika razumeti kot del splošne zgodovine, posebej zgodovine kulture nekega naroda. — Znotrajjezikovni odnosi so odnosi med jezikovnimi elementi, ki sodijo na različne jezikovne ravni – na fonološki ravni je to repertoar fonemov in fonoloških sprememb, npr. glasovnih zakonov, na morfološki so to vse prvine besedoslovja in oblikoslovja, na skladenjski tudi vse prvine oblikovanja sintagem in stavkov v nekem jeziku. Zgodovina jezika se v tem kontekstu razume kot zgodovina sprememb jezikovnih oblik.

⁴ Nekateri zgodovino v tem pomenu imenujejo historija.

1. orodje medsebojnega sporazumevanja med ljudmi, vendar se je treba zavedati, da je na ta način razumljen jezik samo del splošne teorije komunikacije, in/ali
2. sistem med seboj povezanih elementov, čeprav ne smemo pozabiti, da obstajajo tudi drugi podobni sistemi, predvsem v naravoslovnih vedah.

Knjižni jezik je samo ena oblika tako razumljenega jezika. Knjižni jezik lahko določimo kot posebej izoblikovan in vedno normiran sistem, ki mu je pomembna funkcijska vrednost jezika kot sporazumevalnega sredstva na določeni stopnji razvoja jezikovne skupnosti. Treba je poudariti, da je pomen pojma knjižni jezik v zvezi z naslednjimi splošnimi pomeni:

1. ena osnovnih funkcij knjižnega ali standardnega jezika je, da omogoči sporazumevanje med ljudmi s preseganjem omejitev neknjižnih zvrsti: narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov;
2. ena osnovnih lastnosti knjižnega jezika je, da njegova pravilnost temelji na notranji ureditvi, ki izhaja iz političnih in kulturnih sestavin.

Za razumevanje pomena zunajjezikovnih prvin v obdobjih, ko se je določala zasnova knjižnih jezikov na južnoslovanskem področju, se je treba spomniti na t. i. slovansko jezikovno vprašanje, ki izhaja iz humanističnega vprašanja *Questione della lingua*, ki se je v Evropi prvič zastavilo v obdobju humanizma in renesanse. Gre za različne poskuse osamosvojitve narodnih jezikov in doseganje statusa, ki si ga je že stoletja prej zagotovila latinščina. Ko sta si ta isti status zagotovila italijanščina in nemščina, se je prvič vzpostavil odnos med jezikom in narodom. Status latinščine namreč ni bil zagotovljen zaradi statusa naroda, saj latinščine niso dojemali kot reprezentacijo naroda, ampak je reprezentirala rimokatoliško cerkev, ta pa ji je zagotavljala status jezika.

Povzdigovanje narodnega jezika in njegovo usposabljanje za različne »visoke« funkcije je za južnoslovanske narode zaradi različnih zgodovinskih okoliščin na različne načine postajalo pomembno, predvsem v obdobju od šestnajstega do začetka devetnajstega stoletja, vendar je jedro jezikovnega vprašanja za vse isto (Picchio 1984: 1–2):

The kernel of the "language question", as defined by the major participants in the classical, medieval and humanistic controversies, can be described as the persistent concern of various communities throughout the centuries with two basic problems:

a) Which linguistic medium should become the official and/or literary language of the community? Should public officers and writers use the language actually spoken by the members of the community or should they use another language which would perform the functions of a traditional carrier of religious, philosophical and poetic models?

b) If the local linguistic patrimony becomes the basis for the official and/or literary language, which portions of this patrimony should be generally accepted and what should be rejected as inadequate?

These two aspects of the language questions correspond to the humanistic concepts of dignitas and linguistic norma. The term dignitas refers to the appropriateness of a language to perform religious, social or literary functions. This appropriateness depends on the technical sophistication of this language and its established use among scholars and cultivated people. [...] The norma, on the other hand, may depend either on the imitation of preexisting models such as the paradigmatic structures of "classical" languages or on the acceptance of a certain type of linguistic expression by the law-making parts of the society.

Ko so bili južnoslovanski narodi na začetku 19. stoletja še večidel nedržavni narodi, sta si kultura in politika pri njih podali roke, tako da sta se v središču politične pozornosti pojavila narodni jezik in narodna zgodovina (Pogačnik 1977: 100). Narodni jezik je logična izbira, vendar se razlike med Kopitarjevim in Gajevim stališčem o veljavnosti lastne narodne in kulturne (literarne) zgodovine ter zgodovine širše južnoslovanske skupnosti kažejo že pri odločitvi, kateri del lokalnega/pokrajinskega jezikovnega sistema je treba sprejeti in kateri je treba zavrniti. To nasprotje je povzročilo razlike med njunima konceptoma, ki po eni strani temeljita na »čistem narodnem jeziku« in po drugi na »izobraženem jeziku visoke književnosti«.

3 Kopitar

Če omenim samo znano oceno Jakoba Grimma, enega najimenitnejših filologov devetnajstega stoletja, iz leta 1836 o Kopitarju, ki ga imenuje »monstrum scientiarum« in »der Gelehrte, der allen heutigen Slawisten vorangeht«, je že to priča njegovega izrednega mesta v tedanji porajajoči se slavistiki.

Vemo, da je bil v Kopitarjevem času, kot tudi v obdobju ki mu je sledilo, Dunaj (in ne Ljubljana ali Zagreb) ne le središče slavistike kot vede o slovanskih narodih in jezikih, njihovi zgodovini, sodobnosti in kulturi, temveč tudi stičišče strokovnjakov iz celega sveta. V tej luči je Kopitarjevo bivanje na Dunaju (posebej njegove časti cenzorja za slovanske jezike, novogrščino in romunščino, in imenovanje za skriptorja, kustosa in na koncu dvornega svetnika v dvorni knjižnici) bilo predvsem politično obarvano, zagotovo pa je po odhodu iz Ljubljane najbolj vplivalo na njegove poglede.

Na Dunaju se je seznanil s številnimi predstavniki balkanskih narodov, največ z Grki in Srbi,⁵ ki so imeli tedaj na Dunaju razvito meščansko in razumniško plast. Ker je bil to predmet njegovih praktično-spoznavalnih interesov, se je sestajal z njimi v priljubljenem lokalu Pri belem volku (Zum weißen Wolfen, danes hotel Austria, Wolfenstraße 3), kjer se je izoblikovalo omizje, namenjeno pridobivanju praktičnih informacij o balkanski filologiji, in v katerem se je Kopitar naučil serbsčine, novogrščine, romunščine ter osnov albanščine. To omizje je kmalu preraslo v amibiciozen krog zgodovinarjev, filologov in publicistov, ki so si izmenjevali misli in kovali načrte. Kopitar je v to gostilno vabil najimenitnejše ljudi svojega časa, predvsem tiste, ki so bili zaslužni za slovansko filologijo. Med njimi so bili tudi Dobrovsky, Palacky, Šafařík in Jungmann.

Naj poudarimo, da sta Kopitar, ki je leta 1808 napisal slovnico, in Kopitar, ki se je proti koncu življenja aktivno bojeval proti ilirizmu in je Gaja doživljal kot izdajalca, dve zelo različni osebi, predvsem glede izkušenj pa tudi glede sprejemanja lastnega mesta in podobe v javnosti. Pri branju njegovih tekstov in posebej njegove korespondence ni mogoče spregledati vtisa, da je proti koncu življenja (ko se v tridesetih letih devetnajstega stoletja začenja največji razmah ilirizma na Hrvaškem) pričakoval, da mu bodo prisluhnili vsi v vseh slovanskih deželah in na neki način »ubogali« njegovo avtoriteto. To se ni zgodilo.

Nasprotniki Kopitarju v domovini (Čop in Prešeren v Ljubljani) in v tujini (Gaj v Zagrebu) imajo isti izvor. Kopitar je, izhajajoč iz prirodoslovne izobrazbe in načina razmišljanja, upošteval pozitivizem, v okvirih katerega je vzpostavljena zveza med jezikom in duhom naroda na ta način, da je v izoblikovanju knjižnega jezika treba vzeti samo tisto, kar ima korenine v organski resničnosti, in je treba zavrniti vse, kar je kulturno pogojeno. Nesporazumi so nastajali predvsem glede razumevanja kulture in tradicije. Kopitar je v svoji slovnici kot ideal postavil »poplemeniteni ljudski jezik«, vendar ga ni sprejel ne v Prešernovi izvedbi ne v Gajevi verziji, ki se je zavzemala za »knjižni jezik, s pomočjo katerega se odpira izvir prekrasnih ljudskih pesmi in neprecenljiv zaklad več kot štirideset izvrstnih pisateljev iz Dubrovnika, ki je naša Atena in starinska tradicija, do katere imamo naravno pravico«.

Mladi Kopitar predstave o slovanskih narodih in jezikih v predgovoru slovnici prevzema od drugih, predvsem od Schlötzerja in Dobrovskega,⁶ po čigar klasifikaciji so narečja slovanščine kot enega jezika (Izbrano delo 1973: 17–18):

⁵ Največ zanimanja je Kopitar posvečal srbskemu vprašanju, ki je bilo pomembno ne samo za usodo njegovega karantansko-panonskega koncepta, ampak tudi za njegovo idejo o slovanskih narodih, ki so na začetku svoje kulturne zgodovine, ki naj bi jo on (Kopitar) usmerjal.

⁶ Njegova opredelitev za raziskovanje slovanske zgodovine se razbira že iz znanega prvega pisma J. Dobrovskemu v Prago 30. 3. 1808: »Pet let, odkar sem se seznanil z nekaj Vašimi spisi,

1. *Ruščina*.
2. *Poljščina* s šlezijščino v ciesyznski kneževini.
3. *Ilirščina* po različnih narečjih, kakor so bolgarsko, rajciško-srbsko, bosensko, slavonsko, dalmatinsko, dubrovniško.
4. *Hrvaščina* s slovenščino na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.¹⁴
5. *Češčina* z moravščino, šlezijščino in opavščino in slovaščino na zgornjem Ogrskem.

Šele ko v opombi 14 navaja: »Ob podrobni raziskavi se bo morda pokazalo kaj drugače,« pokaže, da se ne strinja z učiteljem in da je tukaj začetek ne samo njegove karantansko-panonske teorije, ampak tudi zanikanja veljavnosti in vrednosti ilirskega imena in koncepta.⁷

Leta 1922, ko v *Jahrbücher der Literatur* ocenjuje *Institutiones* svojega učitelja Dobrovskega, izrablja priložnost in navaja svojo delitev južnoslovanskih narečij, ki naj bi bila samo tri – »Bulgarisch, Serbisch (Illyrisch), und Slowenisch« (*Kopitarjevi spisi* 1945: 201–02):

Den nur drey, von einander in Grammatik und Lexikon hinlänglich verschiedene südslawische Dialekte gibt es; welche aber zu allgemeiner Zufriedenheit zu benennen, wegen der partiellen Nationalansprüche schwer ist. Der Katholische Illyrier will kein Serbe heißen, der Kroat und Krainer kein Windischer (Slowene) etc.

Wir wollen mit Niemand streiten, und sind bereit, treffendere Namen von jedem anzunehmen, der sie uns anzugeben weiß.

Illyrier z. B. würde wohl auch der Serbe sich gefallen lassen: aber der Name ist nicht genetisch, sondern nur geographisch, so lange die neuere Kritik die alten Illyrier nicht für Slaven gelten (nicht der Grenzkroate, der Illyrier ist), bedenke, daß er noch nicht dreyhundert Jahre lang, nur geographisch, so heißt, und bis dahin selbst geographisch zu den Windischen (Slowenen) gerechnet ward, wohin er auch, der Sprache nach, immer gehört. Selbst Slavonien, wiewohl jetzt meist mit illyrischen Flüchtlingen bevölkert, ist nur ein Theil des alten windischen Landes, daher ihm auch der Name geblieben.

Das wahre Kroatien ist nach aller Geschichte nur im Süden der Kulp, unbestimmt wie tief hinein in Bosnien, Dalmatien und Istrien zu suchen. Und da in diesen Gegenden die Sprache weder in Grammatik, noch im

občudujem, spoštujem in imam rad Vašo visokost kot edinega slavista, ki stoji na isti ravni z možmi, kakor so Adelung, Schlötzer in podobni. Moja življenjska želja bi bila, da se nekaj let ob Vaši pomoči, mojster, pripravljam, potem pa pridem v bogato knjižnico, morda v cesarsko na Dunaj, in slavistični zgodovini postanem to, kar je Muratori italijanski – enako živo bi me seveda zaposlovalo tudi raziskovanje slovanskih jezikov.»

⁷ Kopitar je v tem času star 28 let in Gaj, ko piše *Kratko osnovo*, samo 17 let.

Lexicon sich bedeutend genug von der serbischen unterscheidet, so könnte man in diesem Sinne für Serbisch auch sagen Kroatisch, wie es der Reformator Truber und seine Zeitgenossen um 1560 wirklich thaten (denn die Sprache in Trubers kroatischem neuen Testamente etc. ist die nämliche, wie in seinem serbischen; nur die Schrift ist in dem erstern glagolitisch, während sie im serbischen cyrillisch ist).

Znano je Kopitarjevo mnenje, po katerem Hrvatov kot etnične skupine v današnjem pomenu ni, zato ker Hrvate kajkavce povezuje s slovensko etnično skupnostjo (morda prvič javno v pismu Žigi Zoisu 18. 10. 1809, ko piše, da je provincialni Hrvat Slovenec po zgodovini in slovnici) in slavonsko narečje s srbsko etnično skupnostjo (Pogačnik 1977: 181):

Kopitar na današnjo Hrvaško ni gledal z upravnega, etničnega in tradicijsko-mentalnega vidika, marveč se je problemu bližal z izključnim zgodovinskim in jezikovnim kriterijem. Zato je o kajkavcih pisal tudi takole: »provincialnih Hrvatov ne smemo pustiti, da postanejo Hrvati. Oni so Slovenci v ožjem pomenu besede [...] Samo jezik odloča; jezika in zgodovine se je držal poročevalec« (v sestavku Slavische Sprachkunde).⁸

Zelo je zanimivo na koncu primerjati omenjena stališča s seznamom knjig (Kopitar 2000: 37), ki jih je Kopitar imel v svoji osebni knjižnici, v kateri najdemo skoraj vsa dela tradicionalne hrvaške leksikografije z ilirskim imenom v naslovu – petjezični *Dictionarium* (1595) Fausta Vrančiča, *Dictionarium Illyricum* (1649) Jakova Mikalje, *Dizionario italiano-latino-illirico* (1728, 1785) Ardelia Della Belle, *Gazophylacium, seu latino-illyricum onomatum aerarium* (1740) Ivana P. Belostenca in na koncu *Lexicon latino-italico-illyricum* (1801–1810) Joakima Stullija. Treba je omeniti, da med »ilirskimi« tiskanimi deli ni najti Gajeve *Kratke osnove*, kar lahko razglasimo kot tipično, najdemo pa v njegovi knjižnici znameniti politični spis *Disertatia iliti Razgovor* grofa Janka Draškovića, v katerem se avtor ne zavzema samo za politično združitev vseh »ilirskih« Slovanov, temveč tudi za skupen ilirski knjižni jezik na podlagi štokavskega dialekta ijekavske variante. Iz tega sklepamo, da je Kopitar premišljeval o ilirskem vprašanju in ga zase rešil, vendar na način, ki je nasprotoval Gaju in hrvaškim ilircem.

4 Kopitar in Gaj

Čeprav so ga pogosto nekritično prikazovali kot preroka, je Gaj dejansko nadaljeval tisto, kar so začeli drugi pred njim. Njegovi predhodniki so bili

⁸ Samoumevno je, da Gaj tega ni mogel sprejeti zato, ker je njegov koncept od začetka vključeval vse južne Slovane, ki jih je skušal pridobiti za skupni knjižni jezik in za skupno ilirsko identiteto, vendar nikoli na škodo hrvaške identitete in državotvorne pravice.

predvsem tisti, ki so zastavili ali nadaljevali slovanofilsko tradicijo, ki se je v moderni obliki prvič pojavila v renesančnem in baročnem obdobju. Med najbolj znamenitimi intelektualci, ki so pred Gajem domnevali, da je za slovanski svet pomembno sprejemanje medsebojne povezanosti kot skupne vrednosti, so bili Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Juraj Križanić in Pavao Ritter Vitezović. O tem govori tudi Banac (1991: 50):

Da nije bilo drugih prepreka (vjera, državne tradicije i, u manjoj mjeri, jezik), ilirsko rješenje moglo je doista dovesti do nacionalnog okupljanja svih južnih Slavena, uključujući čak i Bugare, koje ilirci nisu zanemarili u svojim proračunima. Međutim, u smislu praktične politike ilirci nisu mogli napustiti svoje hrvatsko određenje, koje je jedino moglo ozakoniti stara hrvatska municipalna prava u ustavnoj borbi s Ugarskom. Unatoč tome, Gaj i njegovi suradnici, od kojih su većina bili rođeni kajkavci, nadali su se da će Gajev novi latinični sustav, zasnovan na češkim dijakritičkim znakovima, te napuštanje književnosti i narječja njihova zavičaja u korist štokavštine, pomoći pri ujedinjenju svih južnih Slavena oko njihovog najrepresntativnijeg jezičnog medija.

Kot je Kopitar v mladosti visoko ocenjeval Dobrovskega in ga upošteval kot svoj vzor, je na podoben način Ljudevit Gaj, ko je kot sedemnajstletni mladenič objavil knjigo *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, kot motto navedel naslednji odlomek iz Kopitarjeve slovnice:

Nesrečna, vu osamñenosti perveh pizoznancev začetek imajuća nesložnost (vu pisañu) vsakomu Slavenstva ĹubiteĹu zlovoĹnost, ili serdu zrokuje, a navukožeĹnoga strañskoga preplašuje, ona je naj vekša zjediñenoga napreduvaña diačke polovice (Slavov) od ñe sebi samoj nesrečno načiñena preprečka. Vučeni vsakoga našeh narečij (dialekt.) zajedno tužiju se zverho tak hman obiçaja: važnost i potrebnost jednosličnoga pravopisaña očivesta je; stara ništaria na nikakov drugi temelĹ nevupira se, nego na navadu malo-ktereh slavenskog zaradostnikov (dilettant.), koji svoje malo (mozbit i veliko) narodoĹubje vekšemu istinitomu naj alduju: zaradostnikov reko; ar narod malo al nikaj ne čteje, a jošće meñe piše.

Iz Kopitara Slovnice. 1808. str. XXVII.

Odpovedujoč se tradiciji pisne norme kajkavske Hrvaške, si je Gaj na politični ravni na samem začetku prerodnega gibanja za svoj koncept želel pridobiti vse južne Slovane. Ko je ugotovil, da tega ne bo mogoče uresničiti, se je osredotočil samo na vse Hrvate, kar se da prebrati šele v *Proglasu* 6. 12. 1836, s katerim je v svoj časopis uvedel uporabo štokavščine in ilirskega imena:

U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražimo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u cěloj velikoj Ilirii. Němci složili su svoj književni jezik iz svih narječjah cěle Germanie; a Taliani izveli su svoju sladku reč iz svih narječjah cěle Italie. Naša slovnica i naš rečnik jest

čitava Iliria. U tom velikom vertu (bašči) imade svagde prekrasnoga cvětja, saberimo sve što je najbolje u jedan věnac, i ov naroda našega věnac nikada nepovene; nego će se u napredak sve obilatje i krasnije razvijati i kititi.

Kopitar, ki je svojo slovnico objavil še pred Gajevim rojstvom in ki je do tedaj že več kot dvajset let sodeloval z Vukom S. Karadžićem na povsem drugačnem konceptu, se s temi stališči ni mogel strinjati. Razlike med njunima konceptoma se kažejo na treh ravneh:

1. na politični, zato ker Kopitar kot zastopnik avstroslavizma in visok administrativni uslužbenec v avstrijski monarhiji z odličnimi zvezami ni mogel podpreti Gajevega političnega koncepta osamostojitve;
2. na jezikovni, zato ker je prevzem štokavščine in ilirskega etnika, čeprav je šlo samo za politično poimenovanje, Kopitar imel za umetni jezik, ki se ni vklapljal v njegov koncept »čistega narodnega jezika«;
3. na narodnostni, zato ker se je hrvaška narodna skupnost integrirala okrog Gajevega jezikovnega koncepta, ter je bilo jasno, da kajkavsko območje, ki je s svojim plemstvom že stoletja nosilo hrvaško državnost, ni del Kopitarjevega karantansko-panonskega koncepta, češ da je sestavni del enotne hrvaške narodnosti v današnjem obsegu in pomenu.

Ko premišljujemo o avstroslavizmu in ilirizmu kot odgovoru na germanizacijo in madžarizacijo, se je treba zavedati, da ti koncepti niso nikoli bili enotno razumljeni. Avstroslavizem, ki ga je zagovarjal tudi Kopitar, je do konca, ampak v drugačni smeri razvil František Palacký, poznan po svojem pismu frankfurtskemu parlamentu, v katerem zahteva spremembo vloge Slovanov v monarhiji, in potem še Antonin Žalud-Vysokomytsky, ki je leta 1848 napisal zgodovino češkega naroda, v kateri je med drugim dokazoval škodljive vplive rimskokatoliške cerkve na svobodo, vzgojo in splošen napredek češkega naroda (Gantar Godina 1994:10–11). Ilirizem se je po političnem smotru razlikoval od takega avstroslavizma in je bil ravno nasproten Kopitarjevi različici.

Na podlagi takih stališč je povsem razumljiva Kopitarjeva odločitev za »čisti narodni jezik«, ki izhaja iz mnenja, da sta kulturna in literarna zgodovina južnih Slovanov nepomembni in da so Slovani na začetku svoje kulturne zgodovine ter da jih je potrebno in možno pravilno usmerjati. Po drugi strani nadaljuje ilirsko usmeritev nauk Jana Kollárja, za katerega so ilirska narečja vsa narečja južnih Slovanov. Na podlagi tega se razvija povsem jasna vizija: potrebno je urediti en knjižni jezik od Jadranskega do Črnega morja. Samoumevno je, da ni mogoče vsega uvrstiti v knjižni jezik, saj sta knjižni jezik in jezikovni standard vedno izbira. Zato so na podlagi dveh kriterijev, ki nasprotujeta Kopitarjevemu, izbrali narodno (štokavsko) podlago ilirskega knjižnega jezika – gre za večinski jezik, vendar predvsem za jezik knjižne tradicije, ki se upošteva kot vrednota. To pa je, kot je navedel že grof in preroditelj Janko Drašković, ne le jezik

pomembnih knjig, ampak tudi jezik Dubrovnika (kot slovanske Atene) in njegove književnosti (*Programski spisi* 1997: 97–98):

Ja odaberem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati da mi narodnog jezika imademo u kojemu sve izreći moguće jest što srdce i pamet zagteva. Dijalekta pako ovoga, kao običnoga u pismoznanju starinskomu, i kao punijega, izvolio jesam. Priložena tabela dokazuje da on i najhrodniji jest u Slavo-Hrvatih, kao narodu naših kraljevinah. On mora i najpraviji biti, jere ga Slavonac, krajišni Hrvat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Crnogorac i oni Hrvati koji se Wasser-Kroaten zovu i po Mađarske zemlje razasuti jesu, jednako govore. Sve knige starije koje u Zagrebu, Požege, Splitu, Mletkih i Dubrovniku utišnjene jesu, i mašna kniga senjske i drugih primorskih biskupijah, sve u istomu dijalektu liepo pisane jesu, i jere ovoga dijalekta nigdo prebivajući u drugom kotaru ne promini, đe protivno, oni pomiešanoga dijalekta, govoreći, svojega odmar kao manje krasnoga s ovim promine, kad ga se nauče, kao ja, koji u Zagrebu rođen jesam.

Sprejemanje navedenega koncepta, ki ga Gaj ni samo izpeljeval, ampak tudi osmišljal in utemeljeval, v realpolitičnem smislu ni pomenilo samo ovire, marveč tudi končno razveljavitev Kopitarjevega panonsko-karantanskega koncepta, s katerim je hotel na svoj način rešiti etnično vprašanje južnih Slovanov.

5 Sklep

Če bi Kopitarjev in Gajev koncept analizirali brez vedenja o pogojih, v katerih sta živela, bi bilo treba ugotoviti, da je med njima nekaj skupnih sestavin (med katere sodi izrecna želja po večjem slovanskem sodelovanju, po skupnem jeziku, posebej po enotnem pravopisu). Kot kaže gradivo, so razlike v stališčih nastajale in naraščale v teku njunih življenj, po mojem mnenju predvsem zaradi različnih državnopravnih okoliščin, v katerih sta živela slovenski in hrvaški narod v tem obdobju, in posebej zaradi razlik med Kopitarjevo in Gajevo pozicijo v ožji in širši skupnosti. Prvi je sodeloval s tedanjimi evropskimi velikani, morda tudi zato, ker je bil vplivna osebnost v monarhiji (čeprav je bil zelo osamljen, ko je zastopal etnična in »domoljubna« vprašanja, tako v domovini kot zunaj nje), drugi pa je zapustil redno službo zato, da bi deloval kot preroditelj, ustanovil časopise in tiskarno ter je večinoma deloval s pomočjo širokega kroga somišljenikov. Podobi slovenskega in hrvaškega knjižnega jezika, uveljavljeni na podlagi njunih konceptov, se zato v veliki meri razlikujeta.⁹

Na koncu bi rada samo opozorila na še eno pomembno vprašanje, saj za odgovor nanj ni več prostora in naj ostane za prihodnje raziskave. Gre za odnos

⁹ Zaradi omejitve prostora o tem ni mogoče govoriti ob tej priložnosti, bo pa objavljeno v dodelani obliki v knjigi o primerjalni zgodovini južnoslovanskih jezikov.

med jezikovno standardizacijo in identifikacijsko močjo družbe v zgodovinskem kontekstu, ko se je pojavila trojica Kopitar, Gaj in Karadžić. To da so vsi trije živeli v avstrijski monarhiji, za pričujočo temo ni enakovredno dejstvo, saj sta Kopitar in Karadžić večji del svojega aktivnega življenja prebila na Dunaju, kjer sta objavljala v nemščini, Gaj pa je (razen nekaj zgodnjih spisov) skoraj vse, kar je napisal, objavil v hrvaščini v lastnem časopisju, bil pa je tudi izredno prepričljiv govornik, s čimer je utegnil vplivati na veliko število ljudi. Zaradi tega pri Kopitarjevih in Karadžićevih dejavnostih ne smemo spregledati njunega odnosa do nemščine ali vsaj do cerkvene slovanščine kot »visokih« jezikov, kot pri Gaju, ki se je aktivno ukvarjal z uveljavitvijo ilirskega/hrvaškega jezika, ne smemo spregledati želje po osamosvojitvi naroda na podlagi veljavnosti samostojnega jezika. V tem kontekstu je treba še enkrat spregovoriti o odnosu med pojmovanjem in poimenovanjem južnoslovanskih knjižnih jezikov ter njihovi konceptualizaciji v primerjavi z ostalimi jeziki, ki stopajo na evropsko sceno v tem času.

Viri

Ljudevit Gaj. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*. Facsimile. Zagreb: Cymelia Croatica, 1983.

Jerneja Kopitarja spisov II. del. *Srednja doba. Doba sodelovanja v »Jahrbücher der Literatur« 1818–1834*. Prir. dr. R. Nahtigal. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1945.

Jernej Kopitar, Matija Čop. *Izbrano delo*. Izbral in uredil Janko Kos, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Jernej Kopitar. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn, 1808.

Pisma Dobrovskago i Kopitara: v povremennom porjadke. Trud I. V. Jagiča. Sanktpetrburg': Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 1885.

Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828–1850). Sabrao dr. Velimir Deželić. Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare, 1909.

Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda. Prir. Miroslav Šicel. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.

Bibliografija

Ivo Banac. *Hrvatsko jezično pitanje*. Prevedel Ivan Matković. Zagreb: Most, Croatian Literature Series vol. 6, 1991.

Irena Gantar Godina. *Neoslavizem in Slovenci*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

Oskar Halecki. *Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe*. New York: The Ronald Press Company, 1952.

Josip Horvat. *Ljudevit Gaj: Njegov život, njegovo doba*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.

Ljudevit Jonke. Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik. *Jezik* 1975/23: 67–79.

Jernej Kopitar in evropska znanost v zrcalu njegove zasebne knjižnice: Vodnik po razstavi. Ljubljana: NUK, Mestna galerija, 2000.

Goran Pavlič, Anita Peti-Stantić, Vlasta Erdeljac. Nacionalni identitet kao jezični identitet. Referat na konferenci HDPL v Splitu 2006. V tisku.

Jože Pogačnik. *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977 (Znameniti Slovenci).

Riccardo Picchio, Harvey Goldblatt (ur.). *Aspects of the Slavic Language Question*. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1984.

Rosita Rindler Schjerve (ur.). *Diglossia and Power, Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. New York, Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.

Zlatko Vince. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002 (tretja izdaja).

Sue Wright. *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. New York: Palgrave Macmillian, 2004.

Zrinka Blažević

Univerza v Zagrebu

Ilirizem kot heterotopija

Članek bo na na podlagi Foucaultovega koncepta heterotopije kot »nemogočega prostora« sobivanja nesomernih diskurzivnih formacij, ki trajno destabilizirajo statiko sistema besed in stvari, poskušal uvideti mehanizme in strategije oblikovanja (trans)nacionalne slov/a/e/nske identitete v zgodnjem novoveškem ilirskem diskurzu. Od del slovenskih protestantskih piscev do programskih spisov Pavla Ritterja Vitezovića diskurzivne konstrukcije slovenstva hkrati paradokсно oblikujejo in subvertirajo naddeterminiran ilirski oziroma slovanski indetitetni model.

V odklonu od še vedno prevladujočih prezentističnih interpretacij, ki procese oblikovanja nacije in nacionalizma povezujejo z obdobjem moderne, se bom v pričujočem članku ukvarjala s fenomenom zgodnjega novoveškega ilirizma kot diskurzivnega in ideološkega predhodnika istoimenskega nacionalno-identifikacijskega modela iz 19. stoletja. Zgodnji novoveški ilirizem bi lahko najustrezneje opisali kot diskurzivni izdelek južnoslovanske veje humanistične *res publica litteraria*, ki je bila od konca 15. stoletja intenzivno angažirana na projektu simbolnega oblikovanja ilirske (trans)nacionalne identitete. Zgodnji novoveški ilirizem, medbesedilno in meddiskurzivno povezan s sodobnim nemškim tevtonizmom in poljskim sarmatizmom, lahko hkrati opazujemo kot obliko simbolne politične prakse in kot sistem kulturalnih reprezentacij oziroma diskurzivnih konfiguracij kolektivne identitete, ki jo zaznamujejo polisemičnost, strukturna in funkcionalna polimorfnost ter izjemno velik performativen potencial.

Ilirizem kot ideološki izdelek zgodnje novoveške politične teorije absolutizma poleg tega predstavlja utopično politično platformo oblikovanja kulturno, etnično in versko homogene nadregionalne države, oblikovane po vzoru na antično rimsko cesarstvo. Da bi se semantično in simbolično pokazale povezave z rimsko imperialno tradicijo in da bi se označil potencialen teritorialni obseg novega cesarstva, ki naj bi zraslo na ruševinah otomanskega, je diskurzivno reaktiviran rimski administrativni izraz »Ilirik« kot naziv province, ki je v času

največjega obsega rimskega cesarstva proti koncu 4. stoletja našega štetja obsegala sedemnajst manjših pokrajin oziroma območje od današnje Slovenije do egejskih otokov.

Po drugi strani pa je v ideološko in diskurzivno strukturo zgodnjega novoveškega ilirizma na začetku 16. stoletja integrirana panslavistična identifikacijska matrica poljskega sarmatizma, ki temelji na dogmi o slovanski genski in jezikovni enotnosti. Na ta način je ilirizem uspešno podvojil ne samo svojo legitimacijsko moč, temveč tudi ideološko moč, ko je postal kompleksna ideološka paradigma, primerna za različne politične rabe. Njegove različne žanrske in poetične artikulacije je mogoče kontinuirano spremljati v hrvaški, slovenski in pozneje srbski literarni produkciji skoraj štiri stoletja, od humanističnih začetkov v klasičnih Šižgoričevih, Pribojevičevih i Bohoričevih formulacijah pa vse do ilirizma¹ v 19. stoletju.

Z naslonitvijo na razumevanje ideologema² Kristeve in Jamesona bi ilirski ideologem lahko definirali kot zgodovinsko določen pojmovni ali pomenski kompleks medbesedilnega značaja in velikega performativnega potenciala, ki hkrati tematizira in »proizvaja« skupno poreklo, jezikovno enotnost, teritorialno razprostranjenost in izjemne kakovosti Ilirov, različno identificiranih znotraj etničnega obsega slovanstva, kar pa se diskurzivno uresničuje v obliki toposa. Ker je topika temeljno organizacijsko načelo celotne zgodnje moderne literarne produkcije, nam lahko kot najučinkovitejše sredstvo za detektiranje ilirskega ideologema v okviru nekega besedila ali korpusa besedil rabijo njegove topične manifestacije. Na splošno lahko v zgodnji novoveški »ilirski« produkciji detektiramo naslednje topose: topos o skupnem davnem poreklu, teritorialni razprostranjenosti, jezikovni enotnosti, nacionalno karakterologijo, nacionalno geografijo, topos o nacionalnih junakih, nacionalnih svetnikih in, končno, o nacionalnih ustanovah.³

Ko gre za genezo specifičnega slovenskega reformacijskega ilirizma, je imel vlogo formativnega »pomembnega Drugega« nedvomno protestantski tevtonizem. Proti koncu 20. let 16. stoletja je protestantska doktrina namreč začela prodirati v slovenske in robne hrvaške dežele, že sredi 50. let pa se je oblikovala dejavna

¹ Geneza, strukturne modifikacije in instrumentalne rabe zgodnjega novoveškega ilirskega ideologema so bile tema moje doktorske disertacije *Ilirski ideologem tijekom 17. stoljeća: upotrebe, funkcije i značenja* (Zagreb: Filozofska fakulteta, 2005).

² Takšno definicijo ilirskega ideologema v funkciji hevrističnega mikromodela sem formulirala s kombiniranjem semanalitičnega razumevanja ideologema Julije Kristeve in zgodovinsko-materialistične konceptualizacije Frederika Jamesona z literarnozgodovinskimi izsledki Reinharda Lauerja. Obsežnejšo eksplikacijo glej v Blažević (2005: 7–23).

³ Topološko taksonomijo ilirskega ideologema in strukturno-funkcionalna obeležja posameznih toposov glej v Blažević (2005: 76–107).

skupina »avtohtonih« propagatorjev Luthrovega nauka.⁴ Glavna metoda verske propagande slovenskih reformatorjev je bilo po preverjenem nemškem receptu prevajanje in objavljane biblijskih priročnikov in različnih drugih katehetskih knjig v ljudskem jeziku.

Pri tem je seveda nujno prišlo do vprašanja, kako zagotoviti komunikativnost verskega sporočila, kar se je konkretno kazalo kot problem izbire ustreznega jezika in pisave, v kateri bodo tiskane knjige, implicitno pa tudi kot problem definiranja komunikacijske skupnosti kot ciljne skupine sprejemnikov. Versko-političen program nemških protestantov namreč izhaja iz Luthrovega razumevanja cerkve oziroma verske skupnosti kot komunikacijske skupnosti, katere kohezivna moč je božja beseda in ki hkrati predstavlja temeljno načelo strukturiranja vseh posvetnih oblik socialne organizacije (družina, fara, država). Po istem obrazcu je institucijo slovanske/slovenske evangeličanske cerkve, ki jo definira kot »cerkev tiga slovenskega jezika«, po vzoru na württemberski cerkveni statut teološko-dogmatično in organizacijsko osmisli tudi Primož Trubar v delu *Slovenska cerkovna ordninga* iz leta 1564.⁵ Ker je ogrode tega koncepta vernakular oziroma »ljudski« jezik, ki je bil takrat, kot sem že omenila, pojmovan kot osnovno etnoidentifikacijsko znamenje, postane protestantska komunikacijska skupnost virtualno izenačljiva z etično, etnično, potem pa tudi, optativno, s politično.

Kar zadeva uresničitve omenjenih ideoloških postulatov v okviru reformacijskega ilirizma, je bil zelo funkcionalna predloga za oblikovanje in, *in spe*, ekspandiranje virtualne verske skupnosti iliristično-sarmatističen topos o teritorialni razprostranjenosti, dopolnjen še z enim pomembnim elementom, ki, se zdi, izvira iz sodobnega »osmanizma«,⁶ to pa je motiv o *lingua Slavonica* kot glavnem komunikacijskem idiomu v okviru turškega cesarstva, ki se je uporabljal tudi na sami Porti.⁷

⁴ Podrobneje glej npr. v Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (Zagreb, 1910, 31–46); Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo* (Ljubljana, 1968, 25–43).

⁵ Prim. izdajo Primož Trubar / Primus Truber, *Cerkovna ordninga/ Slowenische Kirchenordnung* (München, 1973). Podrobneje o *Cerkovni ordningi* glej v Janez Rotar, *Trubar in južni Slovani* (Ljubljana, 1988, 240–45).

⁶ Izraz »osmanizem« je po vzoru na Saidov »orientalizem« in njegove podrobnejše razdelave v okviru postkolonialne teorije skoval Gerald MacLean, da bi »opisal trope, strukture in fantazije, s katerimi so Evropejci poskušali narediti prepoznavno imperialno osmansko Drugo«. Prim. Gerald MacLean, *Ottomanism before Orientalism? Bishop King praises Henry Blount, Passenger in the Levant*, v: Ivo Kamps & Jyotsna G. Singh, *Travel Knowledge: Euro »Discoveries« in the Early Modern Period* (Basingstoke, 2001, 86).

⁷ To tezo je prvi artikularil Jurij iz Ogrske (sredina 15. stoletja) v 8. poglavju dela *Tractatus de moribus condicionibus et nequicia Turcorum*: »Tako je njihov [Slavoncev, Albancev in Bosancev, op. Z. B.] jezik in rod narasel do takšnega mnoštva, in to najbolj v kraljevem mestu, ki se imenuje Adrianopolis, da so se skoraj vsi moški in ženske, majhni in veliki, naučili govoriti ta jezik.

Zato se ideološka krilatica o razširjenosti »Windische Sprache«⁸ vse do Konstantinopla⁹ ne pojavlja samo v predgovorih številnih reformacijskih del, namenjenih propagandi protestantske dogme med Slovani, ki so med letoma 1555 in 1595 objavljana v tiskarnah v Württembergu, Urachu, Regensburgu in Ljubljani, temveč tudi kot *locus communis* v korespondenci vodilnih ljudi protestantskega gibanja.¹⁰

Ker je bil uspeh nove verske doktrine odvisen predvsem od učinkovite komunikativnosti verskega sporočila, je bil formuliran tudi jezikovni program oblikovanja reformacijskega *koine* kot »uporabljanega, vsakdanjega, sedanjega in razumljivega jezika«.¹¹ Zato ne preseneča, da je bil ključni topos slovenskega reformacijskega ilirizma ravno topos o razprostranjenosti *Windische Sprache*, svojevrsten manifest reformacijskega ilirizma pa predstavlja latinski predgovor

Namreč, na dvoru samega kralja se le tu in tam sliši turščina, ker je ves dvor in velik del plemstva sestavljen iz poturčencev tega jezika.« Prevod hrvaškega prevoda latinskega fragmenta iz: Srećko Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1992, 44, zaznamek 23). Podobno argumentacijo v svojih turkoloških delih podaja tudi Bartol Đurđević, eden od začetnikov zgodnjega modernega »osmanizma«. Đurđevićev turkološki opus je bil prvič objavljen v Antwerpnu leta 1544, že leta 1560 pa je z naslovom *De Turcarum moribus epitome* z Melanchtonovim predgovorom izšel v Württembergu, zdi se, da v neposredni zvezi s njegovim prozelitističnim programom »spreobračanja« Turkov. V spremni besedi k II. poglavju *O turških običajih in obredih* Đurđević pravi: »Odločil sem se, plemeniti bralec, dodati teh nekaj slovanskih besed, da vidiš, koliko se slovanski jezik razlikuje od perzijskega, ki ga uporabljajo Turki. Vedi tudi to, da se lahko vsi, ki poznajo ta jezik, odpravijo na Hrvaško, v Dalmacijo, Rusijo, Vlaško, Srbijo, Češko in Poljsko, čeprav je zaradi medsebojne oddaljenosti med temi deželami nekaj razlik v posameznih besedah in izgovoru, tako kot se Italijani po govoru razlikujejo od Špancev, Nemci od Flamcev. In ne pozabi, da Rusi in Srbi uporabljajo isti jezik pri bogoslužju. Tako tudi Hrvati, le da se njihove črke po obliki zelo razlikujejo od te pisave, čeprav so ji po številu in izgovoru podobne. Zato ne moremo z latinskimi pismenkami zapisati pravega izgovora njihovih besed. Turki tudi uporabljajo ta jezik na dvoru svojega kralja in kadar bivajo v slavonski deželi.« (Bartol Đurđević, *Libellus vere Christiana lectione dignus diversas res Turcharum brevi tradens / Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročita iznosi građu o Turcima*), prev. Mate Križman, v: Josip Bratulić (ur.), *Croatica bibliografije* 6/27 (1980): 7–156).

⁸ Naziv *Windische Sprache* je bil sopomenka za imaginarni vseslovanski idiom *lingua Slavonica*, poleg tega naziva pa so se, bolj ali manj sinonimno uporabljali tudi nazivi *illyrisch*, *dalmatisch*, *syrfisch*, *crobatish*. Prim. Matija Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (Prag-Heidelberg, 1927, 14–16).

⁹ Eksemparno: »Dieselb ist ersehen unnd befunden, das die [Windische Sprache, op. Z. B.] durch gantz Dalmatien nach dem adrianischen meer, dergleichen durch Krobaten, Wossner, Sirffey unnd derselbenort piss auf Constantinopel verstandig unnd genufgam sey.« Prim. Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven* (Wien, 1874, 2).

¹⁰ Prim. Kostrenčić (1874: 2, 49, 79, 80, 92, 225); Murko (1927: 8–20); Bučar (1910: 59, 73, 90).

¹¹ Podrobnejšo filološko analizo glej J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1968); F. Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka, Rad JAZU*, knj. 212/92 in 214/93 (Zagreb, 1916).

Adama Bohoriča delu *Articae horulae succisivae / Zimske urice proste* (Württemberg, 1584), prvi sistematični slovnici *linguae Slavonicae*.¹²

Sodeč po uvodnem posvetilu »svetlih štajerskih, koroških in kranjskih veljakov sinovom«, je imela Bohoričeva slovnica predvsem didaktičen namen. Njen glavni namen je bilo jezikovno usposabljanje bodočih Trubarjevih nadaljevalcev oziroma, z Bohoričevimi besedami, prevajalcev celotne Biblije v »slovanski jezik«, da bi se uresničil moto z naslovne strani slovnice: »vsaki jesik bode Boga sposnal«. Skladno s to temeljno namero prvi del predgovora zgoščeno prikaže biblijsko zgodovino, vendar iz jezikovne perspektive, kar konkretno pomeni, da se celotna človeška zgodovina po vzhodnem grehu razlaga kot komunikacijsko oddaljevanje »grešnega človeka« od božjega »logosa«. ¹³ Drugi del kontrastivno temu postavlja »obnovo« komunikacije med bogom in človekom, ki jo v teološkem pogledu, seveda, zagotavlja protestantizem, v jezikovnem pa *lingua vernacula*, kar v Bohoričevem primeru pomeni *lingua Slavonica*.

Zato drugi del predgovora predstavlja svojevrstno evlogijo (hvalnico) slovanskega jezika in je lahko izvrstna predloga za raziskovanje ideološke strukture slovenskega reformacijskega ilirizma. Če pogledamo celoto, je njegova temeljna določilnica meddiskurzivna povezanost s humanističnim ilirizmom in sarmatizmom ter nemškim protestantskim tevtonizmom. Ta odnos je v primeru tevtonizma posebej ambivalenten in protisloven, ker reformacijski ilirizem v strukturalnem pogledu, sicer, temelji na mnogih ideoloških in diskurzivnih načelih tevtonizma, vendar hkrati z njim vstopa v konfliktne in polemične medbesedilne, pa tudi meddiskurzivne odnose, kar je tudi razumljivo, saj gre za enako ekspanzivna in »univerzalizirajoča« ideološka konstrukta.

To je očitno že v toposu o skupnem davnem poreklu. Bohorič namreč v nasprotnju s protestantskim tevtonizmom, ki si, med drugim, diskurzivno prisvaja tudi Henete, Venete, Winde in Vandale, ki jih identificira z Germani,¹⁴ te narode

¹² Tukaj je treba opozoriti, da je bil Bohorič zagovornik širšega, vergerijevskega jezikovnega koncepta, ogródje Trubarjevega jezikovnega modela pa je bil njegov *Landesprach* oziroma kranjsko narečje. Podrobneje glej v Rotar (1988: 255–78). O Bohoričevem jezikovnem konceptu prim. Rado Lenček, Sociolingvistične komponente Bohoričeve zamisli slovenskega knjižnega jezika, v J. Koruza, P. Simoniti, *Interdisciplinarni znanstveni simpozij Reformacija na Slovenskem*, povzetek referatov (Ljubljana, 1987, 75–81). Sumarno prim. Slodnjak (1968: 39–42).

¹³ Prim. Adam Bohorič, *Articae horulae succisivae / DE LATINO CARNIOLANA LITERATURA / ad Latinae linguae analogiam / accomodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Bohemicae et Lusaticae linguae, cum / Dalmatica et Croatica cognatio / facile deprehenditur [...]* (Württemberg, 1584). Sodobna dvojezična latinsko-slovenska izdaja: Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae / Zimske urice proste*, prev. Jože Toporišič (Maribor, 1987, 4–10).

¹⁴ Prim. npr. Andreas Althamer, *De situ, moribus et populis Germanorum* (Frankfurt, 1617, 31).

ne samo »slavizira«, temveč jih z naslonitvijo na italijansko različico henetizma tudi »antikizira«, ko trdi, da so sodelovali v trojanski vojni, »kakih tisoč let po vesoljnem potopu«, potem pa so pod vodstvom Antenorja prišli v Evropo in ustanovili Padovo in Benetke.¹⁵ Topos o davnem poreklu reformacijskega ilirizma je torej nastal s kontaminacijo tevtonskega ideologema¹⁶ in italijanskega henetizma,¹⁷ kar očitno kaže na njegov simbolni *locus originis* na presečišču italijanskih in nemških kulturnih praks.

Topos o teritorialni razprostranjenosti Bohorič strukturira po sarmatistični formuli *gens amplissima*, ki jo je v humanistični dalmatinski ilirizem prenesel Vinko Pribojevič, ki je Slovane umestil v meje Jadranskega in Severnega morja ter dele Afrike in Azije oziroma znotraj otomanskega cesarstva.¹⁸ Funkcijo legitimacijske »javnopravne« podlage, »da si na jugu in na severu smejo vzeti najlepše pokrajine Evrope«, ima ugodnost, ki jo je Aleksander Veliki podelil Slovanom iz hvaležnosti, ker so mu pomagali »pri osvajanju malodane vsega sveta«,¹⁹ kar je tudi sarmatistična diskurzivna akvizicija.²⁰

¹⁵ »Že če kdo preiskuje izvor in starost Slovanov, bo našel, da je to ljudstvo silno staro. V znani vojski Grkov zoper Trojo so namreč prišli Heneti, pozvani, svojim grškim sosedom na pomoč. A če se časi pravilno preračunajo, se jasno pokaže, da je bila trojanska vojna kakih tisoč let po vesoljnem potopu. Račun torej kaže, da naše ljudstvo sodi med najstarejša. [...] Zakaj na jugu so Slovani zasedli ves Jadranski zaliv, ki se ravno zato imenuje Venetski. Tam leži znamenito mesto Benetke (to se tako imenuje po našem narodu), ki po obsežnosti, blaginji, previdnosti in bogastvu v tem času daleč presega vse stare države, bodi grške, bodi latinske (rimsko, nekdanja vladarica sveta, zmerom izvzemam). V te kraje so namreč prvi prišli iz trojanske vojske pod vodstvom Antenorja. To je za dokaz, da je najslavnejša akademija v vsej Evropi, Padova, ki je podložna gospodstvu Benečanov, mesto, ustanovljeno in imenovano po Antenorju.« (Bohorič 1987: 13–14).

¹⁶ Prim. Herfried Münkler, Hans Grünberger, Kathrin Mayer, *Nationenbildung: Die Nationalisierung Europas im Diskurs humanistischer Intellektueller: Italien und Deutschland* (Berlin, 1998).

¹⁷ Prim. Lorenzo Braccesi, *La leggenda di Antenore: Dalla Troade al Veneto* (Venezia, 1997).

¹⁸ Prim. Bohorič (1987: 14–15).

¹⁹ Prim. Bohorič (1987: 16–18). O darilni listini Aleksandra Velikega prim. pregledno Miroslav Kurelac, Vinko Pribojevič i njegovo djelo, v: Vinko Pribojevič, *O podrijetlu i slavi Slavena* (Zagreb, 1997, 12–17). Sarmatistični avtor Stanislaw Sarnicki pa v delu *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum* (Krakov, 1587) piše, da obstajata dve, ne pa ena darilna listina Aleksandra Velikega. Prvo, na katero se sklicujejo Hrvatje in Bolgari, so hranili v Carigradu do leta 1453, ko naj bi prišla v roke osmanskih sultanov. Drugo je prvič objavil v svoji kroniki krakovski škof Vincentius Kadłubek leta 1207. Besedilo prve darilne listine je identično besedilu, ki ga navaja Vinko Pribojevič na začetku svojega govora *O podrijetlu i zgodama Slavena*, objavljenega leta 1532. Pribojevič piše, da so darilno listino našli v Carigradu v neki stari knjigi in da je iz grščine prevedena »od besede do besede«. Ignjat Đurđević trdi, da je ta prepis v dubrovniškem arhivu našel Sigismund Đurđević, Orbini pa njegovo najdbo pripisuje Giuliju Baldasariju. Prim. Pribojevič (1997: 52–53). Leta 1550 je ta inačica besedila darilne listine objavljena tudi v knjigi Domenika Cilenija *De vetere et recentiore scientia militari* (Benetke, 1550, X, 7, 66), pozneje pa tudi v delih sarmatističnih piscev. Po Pribojeviču darilno listino Aleksandra Velikega citirajo M. Orbini, F. Glavinić in J. Rattkay. Besedilo druge darilne

Topos o jezikovni enotnosti ima, seveda, prevladujoč status v okviru Bohoričevega reformacijskega ilirizma. Skladno s tem je bila *lingua Slavonica* promovirana v glavno etnoidentifikacijsko znamenje²¹ in je rabila kot ogrodje za oblikovanje obsežnega kataloga narodov.²² U okviru tega toposa, poleg medbesedilne evokacije famozne tevtonistične »Gar-manne« etimologije, Bohorič, spet po sarmatističnem modelu, oblikuje tudi številne slovanske topo- in etnoetimologije, na podlagi katerih dokazuje razprostranjenost slovanskega idioma, med drugim »tudi po velikem in poglavitnem delu Nemčije«. ²³ S tem se, seveda, implicitno znova vzpostavlja konkurenčen in tekmovalen odnos do tevtonizma.

V nasprotju s toposom o jezikovni enotnosti pri večini drugih protestantskih piscev, ki tematizirajo samo razširjenost slovanskega govora »do Konstantinopla«, ga Bohorič, kot na primer Pribojevič, uvršča tudi v Afriko in v Azijo ter v tem kontekstu omenja tudi specifično cirilsko pisavo, ki jo, poleg Moskovitov in Rutenov, uporabljajo »tako telesni stražniki na dvoru turškega cesarja, ki jim pravijo janičarji, kakor tudi tisti, ki služijo v vojski«. ²⁴

Poleg tega v okviru Bohoričevega versko-političnega koncepta *lingua Slavonica* postane privilegirani medij za vertikalno širjenje protestantske

listine, torej tiste, ki je s Kadłubekovo kroniko prodrla v zgodnje novoveško češko nacionalno zgodovinopisje, se malo razlikuje, zato jo tukaj navajam po Sarnickem: *Nos Alexander Philippi Regis Macedonum haeres, Monarcha figuratus, per Nactanabum annunciatus, summi Dei filius, allocutor Brachamanorum, Solis et Lunae conculcator, a Solis ortu ad occasum, a septentrione ad meridiem Dominus, illustri Prosapiae, ac linguae Slavorum, Massagetisque salutem. Qui nobis semper in fide veraces, in armis strenuissimi, nostri milites, et coadiutores robustissimi fuistis, damus vobis hanc totam plagam terrae, quae extenditur ab Aquilone usque ad partem Italiae meridionalis, ut nullus ausus sit isthic manere, aut se locare, nisi vestrates, et quicunque alienus inventus fuerit illic manens, sit servus vester, et eius posteri servi vestrorum posterorum.* (Stanisław Sarnicki: *Stansilai Sarnicii Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum*, Krakov, 1587, 46)

²⁰ Interpretacijsko analizo sarmatistične topologije glej v Blažević (2005: 65–75).

²¹ »Pod imenom Slovanov jaz ne razumem nemara kakega v zakotnem kraju skritega, v določenih, in to le ozkih mejah zaprtega ljudstva. S tem imenom označujem vse pokrajine in ljudi, ki ali slovansko govorijo ali se jim očitno vidi, da jih zaradi pretežno ujemaajočega se besedišča veže bodisi nekako svaštvo bodi krvno sorodstvo s slovanskim jezikom. Vsi pa, ki so doslej pisali zgodovino in v njej preiskovali izvor in običaje ljudstev, vsi soglašajo s tem, da so Heneti, Veneti ali Venedi, Vindi, Vandali in Slovani isto ljudstvo ter enega in istega izvora.« (Bohorič 1987: 10).

²² Razen Henetov ali Venetov, Vindov in Vandalov v Bohoričev katalog narodov vstopajo tudi Moskoviti, Ruteni, Litovci, Poljaki, Čehi, Lužičani, Moravci, Vlahi, Srbi, Bolgari, Korošci, Štajerci, Kranjci, Istrani, Dalmatinci in Hrvati. Prim. Bohorič (1987: 14–15).

²³ Prim. Bohorič (1987: 18).

²⁴ Prim. Bohorič (1987: 14).

pravovernosti.²⁵ Na ta način je slovenska reformacija, ko je vzpostavila enačaj med jezikovno, etnično in versko skupnostjo, paradoksnno sočasno vzpostavila in subvertirala slovenski ekskluzivistični nacionalno-identifikacijski model, ki ga je inficirala z univerzalistično, panslovansko oziroma južnoslovansko komponento.

Ko gre za nacionalno karakterologijo, se Bohorič zateče k tradicionalnemu motivu »vojaške vrline«, ki so jo Slovani pridobili v svojih vojaških podvigih. Nacionalna karakterologija se sicer v Bohoričevem predgovoru prezentira v sklopu obširne medbesedilne polemike s tistimi, ki so si »drznili trditi, da se je to ime naših ljudi prijelo zaradi bahaštva«.²⁶ V nasprotju z njimi Bohorič, znova po sarmatističnem obrazcu, izpelje slovansko etnoetimologijo iz besede »slava« in doda v nacionalni katalog vrlin še pravičnost, modrost in vojaško disciplino.²⁷

Predvsem zaradi žanrskih determinant, pa tudi zaradi prevladujoče verske ideološke impostacije, v Bohoričevem predgovoru ni toposov o nacionalni geografiji in nacionalnih ustanovah. Poleg tega so, v skladu s protestantskim doktriniranim »ikonoklazmom«, tudi toposi o nacionalnih junakih in svetnikih zelo skromni. V okviru prvega poglavja se pojavi samo rimsko-nemški cesar Karel IV., ki je zaradi »izredne in neumrljive naklonjenosti in ljubezni do slovanskega rodu« v zlati buli naslednike volilnih knezov zavezal k učenju slovanskega jezika in naložil, da »tamkajšnji Slovani službo božjo za vse čase obhajajo in opravljajo v slovanskem jeziku«.²⁸ Bohorič je Karlu IV. pridružil še dva »lokalna« junaka, barona Frančiška grofa Thurna, gospodarja Lipnice, ter diplomata in potopisca Sigismunda (Žigo) Herbersteina (1486–1566). »Ta dva viteza in plemenita zavetnika slave očetovske« sta namreč v Pragi našla in objavila darilno listino Aleksandra Velikega, zato jima je Bohorič nadel funkcijo eksemplarnih modelov domoljubja in učenosti za plemiško mladino. Poleg tega je Herberstein v svojem etnografsko-potopisnem delu *Rerum Moscoviticarum*

²⁵ »Ker pa je to zelo potrebno tudi za oznanjevanje slave božje in širjenje cerkve Kristusove, se bo pač moralo storiti še zelo veliko – ne toliko za visoko rojene, kolikor za druge: za ljudi srednjega in preprostega stanu, ki so za to na svetu, da služijo, ne gospodujejo.« (Bohorič 1987: 19).

²⁶ Prim. Bohorič (1987: 12). Takšno negativistično etnolingvistično izvajanje je sicer temeljilo na latinskem prevodu besede slava – *gloria*, kar lahko ima poleg pozitivne tudi negativno konotacijo kot oznaka za slavohlepje im hvalisanje.

²⁷ »Jasno je torej, da so Slovani prejeli ime po slavnih delih. A to ime pri našem ljudstvu ni bilo prazno. Občna zgodovina vseh časov namreč izpričuje, da je bil ta narod slaven po svojih vojaških vrlinah in mnogim drugim ljudstvom strah in trepet. Celo oče govornišva, Ciceron, tega na nekem mestu ne prikriva, ko pravi: 'Dalmati so zmerom sloveli kot bojeviti.' [...] Komu bi pač v sanjah prišlo na um, da bi bilo mogoče tako veliko in tako številno ljudstvo, brez pravičnosti in izredne modrosti, v vojski vladati in brzdati, ali da bi bilo brez omenjenih odličnih in še drugih vojnih vrlin mogoče dobojevati toliko in tolikašnih pa tako dolgotrajnih in nepretrganih vojn malodane po vsem svetu?« (Bohorič 1987: 12, 13).

²⁸ Prim. Bohorič (1987: 19).

Commentarii (Dunaj, 1549) artikuliral venetsko teorijo porekla in katalog narodov, ki ju je prevzel Bohorič.²⁹

Kot sem že omenila, je tudi topos o nacionalnih svetnikih precej skomnejši kot v drugih zgodnjih ilirizmi. Bohorič omenja le sv. Jeronima – in v nasprotju s humanističnimi dalmatinskimi »ilirici«, ki vedno poudarjajo njegov svetniški status, ga omenja le kot izumitelja glagolice, ki se »loči le po obliki od cirilskih črk«.³⁰

Če bi na podlagi analize Bohoričevega predgovora poskušali opisati temeljne značilnosti slovenskega reformacijskega ilirizma, ki je z objavo Dalmatinovega prevoda Biblije in Bohoričeve slovnice ravno leta 1584 na kulturno-političnem področju doživel vrhunec, bi bilo najočitneje zagotovo to, da je diskurzivno in ideološko blizu humanističnemu dalmatinskemu ilirizmu, ki mu je najbrž tudi posredoval klasične sarmatistične topose, ter nemškemu protestantskemu tevtonizmu. Vendar ravno strukturna podobnost na eni strani in skupna ideološka premisa, ki izhaja iz simbolnega izenačevanja verske, jezikovne in etnične skupnosti, na drugi strani delata odnos reformacijskega tevtonizma in ilirizma konflikten in protisloven. Dejstvo, da se protestantska verska dogma kot imanentno univerzalističen in ideološki koncept poskuša izenačiti z dvema partikularnima konceptoma (etnosom in jezikom), namreč že na ontološki ravni predstavlja nerešljiv paradoks.

Enak problem je nasledilo tudi reformno katolištvo, ki je v protireformacijskem zamahu v 17. stoletju povzročilo določeno »parohizacijo« slovenskega nacionalnega ideologema. To je še posebej očitno v zgodovinopisju na področju slovenskih dežel, ki se je definitivno odreklo pan/slovanskega konceptualnega in ideološkega referentnega okvira in se je v glavnem zvajalo na regionalno topografijo (Valvazor, Schönleben, Bavčer) habsburško-legitimistične usmeritve in v največji meri tevtonistične nacionalno-ideološke impostacije.³¹

Po drugi strani pa je slovenska komponenta še naprej ostala pomemben ideologen dejavnik v okviru reformnokatoliškega in hrvaškega protonacionalnega ilirizma v 17. stoletju, ki je trajno osciliral v diskurzivnem precepu med nacionalnim in transnacionalnim. V sklopu teh ilirizmov se za diskurzivne konstrukcije slovenstva na splošno uporabljata dve inkompatibilni strategiji, ekskluzivistična in inkluzivistična, kar najbolje predstavljajo iliristična dela

²⁹ Prim. Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski* (Ljubljana, 2001, 8–9). Herbersteinov katalog se v celoti pokriva z Bohoričevim, razen pri transilvanskih Čerkezih.

³⁰ Bohorič (1987: 39).

³¹ Prim. Darja Mihelič, Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinopiscev od 15. do 18. stoletja, *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo*, ur. Rajko Bratož (Ljubljana, 2000, 839–950).

Jeronima Paštrića (1615–1708),³² predsednika Zbora sv. Jeronima v Rimu, in diskurzivnega začetnika pankroatizma, Pavla Ritterja Vitezovića (1652–1713) iz Senja.

V latinski polemični razpravi *De situ Carnioliae, ac Lublianae eius Metropolis* (O mestu Kranjske in Ljubljane, njenega glavnega mesta), napisani leta 1652, v času kulminacije spora okrog slovenske pravice do uporabe ustanov svetega Jeronima,³³ Paštrić tako sklene, da »Kranjska ni vključena v naravni in pravi Ilirik«, temveč je bila nekoč del Gornje Panonije, sedaj pa Nemčije, ter da skladno s tem »Kranjci« sodijo v »Germanski kolegij, utemeljen za nemški narod«.³⁴ Ta sklep ima podlago v delu *De migratione gentium* znanega avstrijskega tevtonskega zgodovinarja Wolfganga Latza, ki trdi, da Korošci in Kranjci izvirajo iz galsko-tevtonskih narodov Karnijcev in Tavriskov.³⁵ V svoji drugi razpravi, naslovljeni *Descriptio Dalmatiae et Hillyrii*,³⁶ pa je Paštrić oblikoval katalog celo 82 ilirskih narodov, med katerimi so, razumljivo, tudi Korošci in Kranjci.

Tudi Paštrićev topos o jezikovni enotnosti odraža opisano ideološko inkongruenco. Del, v katerem tematizira »linguam slavicam«, namreč oblikuje po eni strani na podlagi znane dogme o razširjenosti slovanskega ali ilirskega jezika »v velikem delu Evrope in največjem delu Azije«, po drugi strani pa na podlagi teze, da je »pri Korošcih, Kranjcih, Štajercih in Istranih v rabi privid (*imago*) slovanskega jezika, ki je popačen in pomešan z narečji nemškega jezika«.³⁷ To odlično ponazarja temeljno aporijo Paštrićevega ilirizma, izšlo iz vzporedne

³² Izčrpno Paštrićevo biografijo z odličnim vpogledom v zgodovinski in politični kontekst njegovega delovanja glej Jovan Radonić, Jeronim Paštrić, istorik XVII veka, *Glas SANU* 190 (1946): 85–100.

³³ Podrobneje o tem sporu Ivan Črnčić, Imena Slovanin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine, *Rad JAZU* 78 (1886): 32–70.

³⁴ Latinski izvornik Paštrićeve polemike v Ivan Črnčić, Prilozi k razpravi imena Slovanin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. god., *Starine JAZU* XVIII (1886): 90–102.

³⁵ Wolfgang Latz, *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarum initiis et immutationibus ac dialectis libri XII* (Francofurti, 1550). Prim. poglavje VI., *De Tauriscis, Carnis et Iapodibus*.

³⁶ Celoten naslov dela se glasi: *Descriptio Dalmatiae et Hillyrii cum suis provinciis, provinciarum Slavorum, principum Slavorum, auctorum super Slavis, linguae Slavonicae, quam sit diffusa, provinciarum Germaniae, Carnorum et Carnolensium, provinciarum Italiae iuxta Illyricum*. Rokopis (najbrž avtograf) obsega 52 paginiranih strani; hranijo ga v Znanstveni knjižnici v Zadru s sg. MS. 575.

³⁷ Prim. Ivan Črnčić, Prilozi k razpravi imena Slovanin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. god., *Starine JAZU* XVIII (1886): 101.

aplikacije mehanizma inkluzije in ekskluzije na isto (diskurzivno) etnično entiteto.³⁸

Podoben postopek najdemo tudi v postkarlovških spomenicah Pavla Ritterja Vitezovića, v katerih je imaginativno oblikoval teritorialni obseg virtualne Hrvaške, izenačene z Ilirikom, ki naj bi jo aktualni habsburški vladar Leopold I. »obnovil« po dunajski vojni. Pri tem je vzel, še posebej v svojem programatskem delu *Oživiljena Hrvatska*, kot podlago za zgodovinskopravno in naravnopravno legitimnost svojega projekta, med drugim, tudi dogmo o institucionalni in etnojezikovni pripadnosti slovenskih dežel ilirskemu/hrvaškemu korpusu.³⁹ Po drugi strani pa je med petimi spomenicami, nastalimi med letoma 1699 in 1701, Vitezović v dveh (*Responsio ad postulata, Croatia rediviva*) slovenske dežele integriral, v treh (*Dissertatio Regni Croatiae, Croatia, Regia Illyriorum Croatia sive Croatia rediviva*) pa izključil iz okvira svoje »oživiljene Hrvaške«, za kar so obstajali pragmatično-politični razlogi.⁴⁰

V tem smislu se zgodnji novoveški ilirizem resnično kaže kot diskurzivna heterotopija oziroma nemogoči prostor trajne kontestacije, paradigmatično

³⁸ Goreče Paštrićevo zanikanje pravice slovenskih »Psevdoilirov« do ustanov svetega Jeronima, pa tudi odločitev Svete Rote iz leta 1655, ki je to pravno sankcionirala, bi lahko povezali z dejstvom, da se je rimska Kurija s Habsburžani takrat goreče borila za apostolstvo. Z izključitvijo prebivalcev slovenskih dežel, za katere Paštrič opozorja, da se števijo med pokrajine notranje Avstrije, iz ustanov svetega Jeronima, bi se preprečil vsak morebitni vpliv potencialnih avstrijskih »lojalistov« – pripadnikov prohabsburške stranke.

³⁹ »Isti [papež Pij II. v *Zgodovini Evrope*, op. Z. B.] pa pravi takole (v 19. poglavju istega dela) o *Karnijcih in Japidih; za Istrani pridejo Karnijci, med katerimi se naštevajo Japidi; Slovani pa so oni, katerih jezik vlada na tem območju. Kadar v Karintiji* (kot priča isti papež – v 20. poglavju tudi Megiser), ki se *navazuje na območje Karnov, novi knez stopa na oblast v državi*, se ob tem dostojanstvo *kliče v slovanskem jeziku (tudi sami Karintijci so, namreč, Slovani)*. Je pa tudi Ljudevit, knez Savske Panonije, napadel *Karniolo* (pravi Schönleben – v 3. delu Karantanskih analov, od leta 820 do leta 823) in *Karintijo ter ju podvrget svoji oblasti*. To isto pravi Adelmo (za leto 820), ko pripoveduje o treh cesarskih vojskah, ki so jih iz Italije bili poslali v Panonijo proti Ljudevitu; *da ena ni mogla prek Noriških Alp, kjer se ji je upirala četa sovražnikov, druga, srednja, ki je vstopila prek Karantanije, pa je na treh mestih premagala sovražnike, ki so se ji zoperstavljali*. Isti Schönleben pravi (tam za leti 884 in 888 iz Fuldskih analov), da je po Ljudevitu *knez Karantanije in Karniole bil Vratislav ali bolje Braslav, ki je vladal med Savo in Dravo*, kot se mu zdi *verjetno* (tam na straneh 422 in 425), *da je bil ta Braslav oziroma Braslavon sin ali vnuk Brinona, ki je imel v rokah mejno enoto Vindov ali Slovanov, tako da je vladal delu Stirije, Karintije in Karniole*. Namreč, *tudi v Stiriji so prebivalci mest povečini Tevtonci Slovani* (Enej Silvij v 21. poglavju). V tej pokrajini je Ostrivoj, prvak Slovanov, ki je napadel jadranska območja Ilirika (s katerim se začne nepretrgan niz kraljev, kar beremo pri Dukljaninu, Orbiniju, Maruliću in Freschotu), zgradil mesto *Slovengrad* ali drugače *Slovenj gradec* (Jakov Lukarić v 1. knjigi Dubrovniških analov), ki se mu po nemško reče *Windischgratz*, po latinsko pa *Slavigracium*. Tudi samo glavno mesto tega območja je dobilo staro ime od Slovanov in ga cvetočega čuva vse do današnjega dne kot *Gradatz, Gradetz ali Gratz*.« (Pavao Ritter Vitezović, *Oživiljena Hrvatska / Croatia rediviva*, ur. in prev. Zrinka Blažević, Zagreb, 1997, 87–89).

⁴⁰ Prim. Zrinka Blažević: *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije* (Zagreb, 2002).

opremljen s primeri v nerešljivi dihotomiji partikularne slovenske (oziroma hrvaške) in univerzalne pan/južno/slovanske identitetne matrice, kar je kot dediščino zapustil tudi svojim prerodnim diskurzivnim naslednikom.

Iz hrvaščine prevedla Đurđa Strsoglavac.

Jožica Čeh

Univerza v Mariboru

Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča

Prispevek se ukvarja z novoilirističnimi idejami Frana Ilešiča, ki se razbirajo iz njegovih razprav, antologij slovenske književnosti in uredniškega dela, s Cankarjevim odnosom do slovenščine in njeno ogroženostjo pred prvo svetovno vojno ter njegovimi kritičnimi pogledi na ilirizem in novoilirizem, ki jih je mogoče razbrati iz pisateljevih člankov in predavanj (Umetnost in ljudstvo, 1910, Predavanje o slovenski literaturi, 1911, Slovenci in Jugoslovani, 1913 idr.).

Vrazov ilirizem in Ilešičev novoilirizem

V navezavi z Vrazovim ilirizmom iz tridesetih let 19. stoletja se je pred prvo svetovno vojno razmahnilo novoilirstvo, katerega idejni glasnik je bil Fran Ilešič, ki je zagovarjal evolucijsko stapljanje slovenskega jezika s srbohrvaškim z izjemo znanstvenih spisov, ki naj bi jih Slovenci takoj začeli pisati v srbohrvaščini (Pogačnik 1966: 325). Z vidika slovenske samobitnosti negativno idejno gibanje je poimenovano tudi ilešičevstvo oziroma ilešičevanje (Toporišič 1983: 305). Novoilirstvo je nastalo več kot pol stoletja po ilirizmu v kulturno in družbeno drugačnih okoliščinah, zato je Ilešičeve novoilirske ideje v času pred prvo svetovno vojno veliko težje razumeti kot ilirizem Stanka Vraza v tridesetih letih 19. stoletja, saj enotnost slovenskega knjižnega jezika že več kot pol stoletja ni bila več vprašljiva in so bila v slovenskem jeziku napisana že klasična dela slovenske literature (Prešeren, Jenko, Jurčič, Kersnik, Tavčar, Kette, Murn, Župančič, Cankar idr.).

Glede na posebnosti vzhodnoslovenskega kulturnega in jezikovnega razvoja v prvi polovici 19. stoletja je bil Stanko Vraz večkrat deležen preostre in enostranske kritike. Prešernov očitek, da so Stanka Vraza v opustitev slovenskega jezika vodili materialistični razlogi, je zelo hud. Vemo, da je bilo vzrokov več, v pesnikovi regionalni pripadnosti, kulturnem in jezikovnem razvoju slovenskega vzhoda, v pesnikovi duševnosti, njegovem romantičnem zanosu itd. Vzhodnoslovenska pokrajina se je brez posebnih jezikovnih in kulturnih ovir

stapljala s hrvaškim svetom, Stanku Vrazu in vzhodnoslovenskemu človeku je bil v tistem času Zagreb bliže od Ljubljane, kajkavsko narečje bolj razumljivo od kranjskega jezika, ki je pač štajerskemu človeku zvenel tedaj enako nedomače, kakor je bila Vrazova vzhodna štajerščina le napol razumljiva Prešernu. Stanko Vraz se je svojih jezikovnih težav zelo dobro zavedal, toda kranjščine se pač ni imel odkod naučiti in, kot vemo, si je močno prizadeval, da bi bile pri poenotenju slovenskega knjižnega jezika upoštevane tudi štajerske jezikovne značilnosti. Vemo tudi, da je bil Vraz po načinu življenja in razmišljanju romantik, da se je s silno vnemo kar počez učil slovanske jezike, prevajal številne evropske avtorje, da je bil zagledan v širni slovanski svet in očaran s Kollárjevo idejo panslavizma. Bil je seveda tudi izjemno ambiciozen pesnik, vse bi dal za to, da bi končno zagledal natis svoje pesmi, toda njegovo prizadevanje, da bi prodril v osrednjėslovenski literarni krog, je bilo obsojeno na propad tudi zaradi kranjskega nerazumevanja. Vrazov prestop v hrvaško literaturo je bil vse prej kot lahek, povezan z dvomom in obupom nad kranjskimi prijatelji, a tudi z upanjem na pesniški uspeh pri Hrvatih in ožarjen z južnoslovanskimi in Kollárjevimi panslovanskimi idejami. In ob tem je treba seveda zapisati, da ga je vodila zmotna ideja o ilirskem jeziku, ki je za hrvaško književnost pomenil poenotenje knjižnega jezika in naslonitev na živ ljudski jezik, s slovenskega vidika pa bi pomenilo opustitev slovenščine in prevzetje umetne jezikovne tvorbe.

O Vrazovem ilirizmu je doslej najobširneje pisal Fran Petré (*Poizkus ilirizma pri Slovencih*, 1939), sicer pa so se z Vrazom v preteklosti ukvarjali predvsem literarni zgodovinarji s štajerskega konca (Ivan Macun, France Kidrič, Fran Ilešič, Matija Murko, Anton Slodnjak). Leta 1952 je izdajo Vrazovih slovenskih pesmi z obširnim uvodom pripravil Anton Slodnjak, kjer je prvič, sto let po Vrazovi smrti, v celoti objavljeno pesnikovo ohranjeno slovensko literarno delo, na podlagi dokumentov pa so osvetljeni tudi vzroki za Vrazovo opustitev slovenskega jezika. Na Slovenskem je to še zmeraj najrelevantnejša predstavitev Stanka Vraza in njegove poezije. V novejšem času slovenski raziskovalci niso pokazali posebnega zanimanja za vzhodnoštajerskega pesnika, čeprav bi si to zagotovo zaslužil.

V prvih desetletjih 20. stoletja je bil najbolj goreč oznanjevalec Stanka Vraza njegov rojak Fran Ilešič. Rojen je bil leta 1871 pri Svetem Juriju ob Ščavnici, študiral je v Gradcu in tam leta 1901 doktoriral s temo o dramatik in slovenskem slovstvu, v letih od 1896 do 1919 je bil srednješolski profesor v Ljubljani, nato do upokojitve profesor za slovenski jezik in književnost na zagrebški univerzi, leta 1942 je umrl v Ljubljani. Bil je vsestranski kulturni delavec, literarni zgodovinar, ki so ga zanimala tudi vprašanja jezika in folkloristike, publicist in pedagog, v letih 1907–14 predsednik Slovenske matice, urednik *Slovana* (1910–13), urednik antologij slovenske književnosti za Hrvate. Gojil je posebno zanimanje za vzhodnoštajerske književnike, pisal je o hrvaški, srbski, češki, poljski literaturi, o slovensko-hrvaških kulturnih in jezikovnih

prepletanjih, v središču njegovega zanimanja so bili Stanko Vraz, Ljudevit Gaj in ilirizem. Vrazove pesmi ter razprave o njem je Fran Ilešič v 20. in 30. letih 19. stoletja objavljaj predvsem v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* pod naslovom *Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine* (ČZN 1927, 1928, 1930, 1932, 1934). Žal je Fran Ilešič razprave večkrat podrejal osebnim in političnim potrebam, kar se kaže npr. v pozitivnem vrednotenju ilirizma in kritiki vsega, kar je bilo proti ilirizmu, tudi v očitnem zmanjševanju Prešernove vloge za slovenski narod. Leta 1910 je ob stoletnici Vrazovega rojstva na primer navdušeno govoril o ilirizmu kot o vzhodnoslovenski ideji, ideji Slovenskih goric, kot o slovenstvu, globoko zvezanim s slovanstvom (»Ako je Vraz iz svojega zavičaja prešel v Zagreb, ni bilo to večje uskoštvo, nego bi bilo, ako bi bil prešel v Ljubljano. To je ideja Slovenskih Goric«, *Ob Vrazovi lipi*, 19).

Kot občudovalec Stanka Vraza in goreč zagovornik novoilirstva se je Ilešič v literarni osebi dr. Mraza znašel v Kraigherjevem romanu *Kontrolor Škrobar* (1914), ki, kot vemo, v enem delu tematizira germanizacijo vzhodnoslovenske pokrajine pa tudi nasprotje med Kranjci in Štajerci. Kraigher je v tistem času živel v Slovenskih goricah in je boleče občutil tamkajšnjo nemško raznarodovalno politiko, kot slovensko bol je razglasil tudi nasprotja med Štejerci in Kranjci, ilešičevstvo pa je imel bolj za zablodo posameznikov in manj za resnično nevarnost, ki je pretila slovenstvu. Dr. Janko Mraz je v Kraigherjevem romanu s svojo ilirsko surko ter novoilirskimi idejami precej osamljen in predvsem smešen:

»Pustimo šale! Moja pot ne gre – navzgor, kakor ste se blagovolili izraziti. Moja pot gre tja na vzhod! Za Stankom, za rojakom! – Od mojega doma je komaj tri ure do Cerovca.«

»Stanko ni moj ideal!«

»Vi sovražite vse, kar je štajersko?«

»Saj sem tudi sam – Štajerec! Vi ste pozabili, gospod profesor!« Skoraj bi prsknil v svoj krohot.

Profesorjeve kretnje pa so vznesene, govorniške.

»Prav imate! Vi torej smesite to lokalno patriotično zavest. Nikjer ni mej med nami! Od Mure do Soluna smo en življenjski ustroj. Kako absurdno je ob tem to piškavo nasprotje med Štajerci in Kranjci!«

»Kaj hočete, gospod profesor – slovenska bol!«

»Vi ste tudi Kranjec?« se obrne dr. Mraz k meni. »No, lepo je, da prihajate na Štajersko reševat slovenstvo.«

»Saj moramo, ko pa skačete rojaki preko meje, kjer vas je veliko manj potreba!« pravi zopet dr. Rupnik.

»Vi pa kar molčite!« se odpravlja Mraz. »Vi ste uskok! Štajerec – pa bi samo zabavljaj?! Vi držite s Kranjci, vi ste renegat! Na svidenje gospoda!« (Kontrolor Škrobar, 276)

Ivan Cankar, materinščina in njena ogroženost na začetku 20. stoletja

Materinščina je bila Ivanu Cankarju stvar srca in duše, temelj posameznikove in narodove identitete. Bila mu je materina in hkrati narodova svetinja, v tujini mu je blago zazvenela celo slovenska kletev, medtem ko je tujo besedo mogel dojeti le razumsko (»Uho je razumelo, pamet je zapisala; toda srce ni občutilo, lica se niso ogrela«, CZD 25, 132). Cankarjev odnos do materinščine je bil čustvene, estetske in narodnopolitične narave, najgloblje je bil povezan z ljubeznijo do matere, z melodijami, ki jih je z materinim mlekom vsrkal vase. V ciklu avtobiografskih črtic *Moje življenje* je zapisal, da se je njegova mati branja in pisanja naučila šele od otrok, a da je bila njena slovenščina izjemno lepa in da mu je besede v otroštvu tudi popravljala. Izjemen čut za slovenski jezik in njegovo zvočnost je Cankar dobil že v materini šoli, vemo tudi, da je v ljudski šoli parodiral učiteljčino elkanje in ga občutil kot pačenje slovenskega jezika. In že zgodaj, v realki, je spoznal, da »veže govorica človeka s človekom trdnejše in zvestejše od vseh drugih vezi na svet« (CZD 25, 131).

Občudovanje slovenske besede kot besede »praznika, petja in vriskanja« (*Kurent*, 16), dvom v njeno izrazno moč, iskanje edine besede, nove besede, tiste iz dna, ki bi vse povedala, in strah pred izgubo slovenske besede so pomembne teme Cankarjeve literature, esejev in drugih zapisov. Enako kot ljubezen do slovenske besede se je v njem budil tudi strah pred njeno izgubo. V *Kurentu* (2005: 37) je zapisal oboje, ob občudovanju tudi strah (»Ne daj mi dočakati, o Gospod, da bi se glasila tuja govorica po teh krajih! Ne daj mi dočakati, da bi storil suženj suženjsko smrt!«).

Ivan Cankar je na začetku 20. stoletja zaznal nevarnost, ki je pretila slovenščini in s tem narodu, v treh pojavih, to je v zunanji germanizaciji, novoilirističnih idejah in narodni omahljivosti oziroma renegatstvu. Zelo kritičen je bil do tistega in tistih, ki so slovenski jezik ogrožali, hromili in zapostavljali. V javnih nastopih, govorih, esejih, kritikah ali v literaturi je ostro obsojal vse pojave, ki so razdiralno vplivali na slovenščino in jo ogrožali; to je germanizacijske pojave oziroma nemško raznarodovalno politiko »Drang nach Osten«, schulvereinsko ustanavljanje nemških šol, naseljevanje otrok iz nemških sirotišnic na Štajerskem itd.

Z zunanjo germanizacijo je bil povezan tudi Cankarjev obremenilni odnos do nemščine. V njej je videl jezik tuje učenosti, jezik tujega gospodarja in države, ki ogroža slovenstvo in krni razvoj slovenščine. Sam se je zgodaj naučil nemškega jezika, že v drugem letniku realke je imel odlično oceno iz nemščine,

veliko je bral in se zavestno spopadal s »tujjo učenostjo«, zato bi lahko ustvarjal tudi v tem jeziku, vendar je v nemščini ohranjenih le nekaj njegovih pisem, esejev in pesmi. Odločitev, da ni pisal v jeziku tujega gospodarja, je bila pri Cankarju psihološko utemeljena, povezana s travmatičnimi doživetji nemške realke, v kateri je zgodaj občutil močno ponižanje. Šola mu je postala zaradi tujega jezika tuja učenost in ječa, ki se mu je gabila. Svoj kritični odnos do nemščine in nemške šole je najizraziteje opisal v feljtonu Realka, tekst je doživel cenzuro in je leta 1914 izšel v *Slovenskem narodu*. Nemško šolo je obtožil, da je zmanjševala izrazno moč slovenščine, slovenskemu šolarju grenila smisel za naravo, zemljepis, onemogočala razvoj slovenskega besedišča, krnila slovensko umetnost, maličila posameznikovo in narodovo identiteto itd.

V realki porojeno sovraštvo do nemščine je spremljalo pisatelja vse življenje in v njem rodilo hud odpor ter sovraštvo do vsega nemškega. Ob nemščini je že v rani mladosti začutil, da je kot Slovenec manjvreden, postavljen v kot:

Navsezadnje: prežgodaj je segla v srce strašna zavest: »Manj si vreden, v kotu stojiš.« Vse prežgodaj se je iz te zavesti izvil bolesten odpor, teman in nemiren, še nerazločen: kasneje se je iz njega izluščilo sovraštvo, toliko globlje in krivičnejše, kolikor večje je bilo trpljenje mladih dni. (CZD 25, 136)

Ivan Cankar je z enako močjo kot zunanjo germanizacijo bičal tudi slovensko narodno omahljivost, prostovoljno raznarodovanje slovenskega izobraženca, prodajo jezikovne identitete, pomanjkanje narodne zavesti itd. Te pojave je tematiziral v številnih literarnih delih. V *Tujcih* je denimo zapisal, da slovenski uradniki in izobraženci na tujem slovenščino maličijo v tonu, besedju in misli. V *Martinu Kačurju* je pokazal, kako je nemščina vdrla tudi na podeželje, nadučitelj in župnik se pogovarjata nemško, nemščina je doma celo v najbolj zakotni slovenski vasi:

»Kaj pišete nemško? Iz Blatnega dola?« je vprašal Kačur županovega tajnika.

»Kako bi drugače, ko ta lump pravi, da ne zna več slovensko pisati. Še lani je pisal slovensko, zdaj pa pravi, da ga je zadela kap v tiste možgane, kjer je slovensko pisanje.« (CZD 14, 65)

Za obsodbo slovenske ponižnosti, narodne omahljivosti, renegatstva, izobraženčevega zatekanja v nemščino, kadar je bila ogrožena kariera, je Cankar uporabljal tudi sredstva ironije in satire. Zgovoren dokaz za navedeno je satirična novela Anastasius von Schiwitz. Glavna oseba je slovenski perorezec Tone Šivec, ki se na cesarjevem dvoru predstavlja kot Anastasius Schiwitz, ker mu je neprijetno, da je Kranjec, za svoje slovenstvo se celo ponižno opraviči:

»Kako se pišete?« je prašala cesarica človekoljubno. – »Antonius Schiwitz!« je odgovoril Schiwitz in je klečal in trepetal. Gospoda, bil je popoln Slovenec! – »Antonius Schiwitz?« je prašala cesarica in zlovoljen je bil njen obraz. »Odslej se pišete Antonius von Schiwitz!« – in spet je nastopil trenotek, ko se je pojavil ves pogum gorenjskega korenjaka. »Ne, veličastvo: pišem se Anastasius von Schiwitz!« je odgovoril Schiwitz in bled je bil. Cesarica se je nasmehnila. O, ljudomila cesarica! – »Anastasius! Lepo ime Anastasius. Odkod ste, korenjak?«

Ni čuda, da mu je tedaj upadel pogum: komu izmed nas bi ne upadel? S povešenimi očmi, s tresočim glasom je jecal Anastasius von Schiwitz: »Verzeihung. Ich, Majestät, ich kann nichts dafür!« – »Od kod ste?« – »Aus Krain.«

– Sklonil se je tako globoko, da se je dotaknil s čelom rdeče preproge. Ljudomila cesarica pa ga je odslovila brez srda in je spregovorila: »Gehen Sie in Frieden.« (CZD 15, 72)

Cankarjeva kritika Vrazovega ilirizma

Ivan Cankar je bil ves čas oster kritik Vrazovega ilirizma in Ilešičevih novoilirističnih teženj, ki jih je v začetku 20. stoletja občutil kot močno ogrožanje slovenščine. O ilirizmu in novoilirizmu je govoril in pisal na več mestih, v predavanju Umetnost in ljudstvo (1910), na zborovanju učiteljskega društva pri Sveti Trojici (Predavanje o slovenski literaturi (1911), v intervjuju z Izidorjem Cankarjem za *Obiske* (1911), v eseju Slovenci in Jugoslovani (1913) in drugje. V primerjavi s sodobnikom Franom Ilešičem je bil Ivan Cankar trdno prepričan, da se bo slovenski jezik ohranil in nikoli ne bo prešel v hrvaškega. Ilirizem je označil kot jezikovno rogovilarstvo, ki izvira iz nepoznavanja naroda, strahopetnosti in nezaupanja v lasten narod, na istem mestu je zelo ostro obsodil Stanka Vraza, razglasil ga je za renegata, pesnika srednje vrste, mu očital neznanje slovenskega jezika in se jezil zaradi slovesnosti, ki so bile posvečene Vrazu ob stoletnici rojstva:

Dežman in Vraz sta obadva renegata, vendar Dežmana bolj spoštujem, ker je bil večji od Vraza in je vsaj človeštvu kaj koristil. Ko so bile tiste Vrazove slavnosti, se mi je naravnost gabilo. Slaviti takega lirika srednje vrste! Če je njegova zasluga, da je propagiral ilirizem, je slave vreden, kdor propagira katerokoli renegatstvo. Sramoval sem se, ko sem bral v Drechslerjevi knjigi, ki jo je izdala naša Matica, Vrazovo pismo, v katerem pravi: mit Slovenen habe ich es abgetan. Kdaj bo kdo drug dobil zaradi take besede spominsko ploščo v Cerovcu ali kjerkoli? (Izidor Cankar 1966, 140–41)

Cankarjev očitek, da Vraz ni znal slovensko, je hud. Njegove sodbe o Stanku Vrazu so bile enostranske in so vodile v popolno obsodbo

vzhodnoslovenskega pesnika, saj ne upoštevajo zgodovinskih in jezikovnih dejstev prve polovice 19. stoletja na Štajerskem.

Neznanje slovenskega jezika je Ivan Cankar Stanku Vrazu ponovno očital v predavanju O slovenski literaturi, ki ga je imel leta 1911 pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah na zborovanju učiteljskega društva. Pri tem se je skliceval na Prešernovo nemško pismo Vrazu, v katerem je Prešeren zapisal, da Vrazove pesmi v *Ilirski list* ne morejo biti uvrščene, ker štajerski dialekt na Kranjskem ni razumljiv in njegove pesmi, zapisane v štajerskem dialektu, samo na pol razumeta celo on in Kastelic. Cankar Prešernovega pisma ni natančno citiral, izpustil je prav tisti del, v katerem je pisal Prešeren o nerazumevanju štajerskega dialekt na Kranjskem. Iz Cankarjevega navajanja nepopolnega citata zveni, kot da bi hotel Vraz leta 1833 objaviti v *Ilirskem listu* pesmi v ilirščini, kar preprosto ne drži:

On (Prešeren) ni obupaval, kakor Stanko Vraz, ni tarnal, da je ta njegov narod majhen, da nima kulturne prihodnosti. Ni se lovil za abstraktno idejo umetno zverženega skupnega jugoslovanskega jezika, ki bi ga ne razumeli ne Slovenci in ne Hrvatje. Ko je 1833 nehala izhajati »Kranjska Čebelica«, je Vraz poslal nekaj svojih pesmi Prešernu za ljubljanski »Illyrisches Blatt«; Prešeren pa mu je dogovoril. »Die Einrückung der beigegebenen Poesien ist aus dem Grunde unterblieben, weil sie für das Lesepublikum zu unverständlich sind;« – in je še dodal, da tiste pesmi tudi on sam in Kastelic komaj napol razumeta. (CZD 25, 210)

Za primerjavo še natančen citat iz Prešernovega pisma Vrazu:

Die Einrückung der beigegebenen Poesien, die meinen vollen Beifall haben, ins Illyrische Blatt, ist aus dem Grunde unterblieben, weil sie für das Lesepublikum desselben zu unverständlich sind. Man hält sich über meine Carmina, wenn sie im besagten Blatte erscheinen, aus dem Grunde auf, weil sie unverständlich finden will, nun sind sie für uns Krainer weit verständlicher, als die im steirischen Dialekte gedichteten, die selbst ich und Kastelic zuweilen nur zur Hälfte verstehen.» (CZD 25, 364)

Cankarjeva sodba o Vrazovem nepoznavanju slovenskega jezika ne upošteva dejsta, da slovenski jezik v prvi polovici 19. stoletja še ni bil poenoten, da so bile jezikovne razlike med Kranjci in Štajerci izjemno velike. Zaobide pa tudi vsa Vrazova potovanja in pisanja v Ljubljano, njegovo prizadevanje za takšno poenotenje slovenskega knjižnega jezika, ki bi v večji meri upoštevalo značilnosti štajerskega jezika, kot jih je, to je dosledno pisavo *e*-ja za polgasnik in končnico *-om* namesto *-am*, s čimer se je Vraz sicer moral zadovoljiti, vendar mu to ni moglo pomagati pri njegovih jezikovnih težavah (Petrè 1939: 68). Zgodovina je bila pri poenotenju slovenskega knjižnega jezika na Čopovi in Prešernovi strani, Ivan Cankar se je v zvezi z Vrazom nedvoumno postavil na stran zmagovalcev iz osrednje Slovenije, čeprav bi se sredi 19. stoletja kolo zgodovine lahko zaobrnilo tudi drugače.

Cankarjeva kritika Ilešičevega novoilirizma

Še ostrejša je Cankarjeva kritika novoilirizma in njegovega idejnega vodje Frana Ilešiča pred prvo svetovno vojno, ko je imela slovenska literatura že dolgo tradicijo in je od konstituiranja slovenskega knjižnega jezika preteklo že več kot pol stoletja. V pogovoru z Izidorjem Cankarjem za *Obiske* Ivan Cankar za Ilešiča ni izbiral besed, označil ga je za velikega narodnega škodljivca, strahopetca, očital mu je nepoznavanje naroda, govoril je o »rogovilastem« ilirizmu in »ilirskem gnoju«.

Fran Ilešič je za novoilirske ideje uporabil tudi svojo uredniško vlogo. V letih od 1910 do 1913, ko je bil urednik *Slovana*, je revijo odprl za novoilirske ideje, z ideologijo novoilirizma so bile usklajene tudi ilustracije, kritike, ki jih je pisal v glavnem sam, številna in natančna so bila poročila o proslavljanju Vrazove stoletnice rojstva, srečujemo zapise o potrebi po učenju slovanskih jezikov, po južnoslovanskem jezikovnem poenotenju itd.

Podobno lahko ugotavljamo za Slovensko matico v letih od 1907 do 1914, ko je bil njen predsednik Fran Ilešič. France Bernik navaja, da je za časa Ilešičevega predsedovanja ostala zunanja struktura založniškega dela pri Matici v glavnem nespremenjena, močnejše premike pa je zaznati med »pisci in sodelavci, v duhu in tematiki publikacij« (1964: 24). Ilešičeva novoilirska usmeritev je prišla še posebej do izraza v zbirki Hrvatska knjižnica, ki je prinašala prevode hrvaških avtorjev in je ustrezala recipročnim izdajam slovenskih pisateljev pri hrvaški Matici, tudi pri Matičini zbirki Prevodi iz svetovne književnosti so močno prevladovali slovanski, zlasti ruski pisatelji. Fran Ilešič je v času svojega predsedovanja pridobil nekaj novih sodelavcev (Etbina Kristana, Frana Milčinskega, Rada Murnika), vendar je izgubil Ivana Cankarja in še koga.

Fran Ilešič je leta 1906 v Zagrebu izdal antologijo slovenskega pesništva za Hrvate pod naslovom *Cvieće slovenskoga pjesništva*. Že na začetek uvodnega poglavja (Slovenski jezik) je postavil izjavo »Slovenci su kajkavci« (1906: 3), nato primerjalno ugotavljal, da se oblike in glasovi slovenskega jezika v marsičem ujemajo z govorom hrvaškega kajkavca, primerjal posamezne samoglasnike, predloge, zaimke, sklone, podal abecedni slovarski zapis zaimkov, prislovov, predlogov in drugih besed, za katere je menil, da jih hrvaški govorec ne pozna. Temu sledi poglavje v antologijo slovenskega pesništva (Slovensko pjesništvo) z abecednim seznamom avtorjev, ki so uvrščeni v antologijo. Ilešič tukaj zagovarja tezo, da se je vzhodnoslovenska književnost do konca 18. stoletja razvijala v okviru hrvaško-kajkavske književnosti, vzporeja slovensko književnost s hrvaško, jadikuje, da Slovenci nimamo epske pesmi, da nas hrvaško občinstvo pozna zgolj po lirski pesmi tako v ljudskem kot umetnem pesništvu itd. Slednjič svoj predgovor zaključí s pozivom po slovensko-hrvaški literarni združitvi (»Što imamo, to rado dajemo, svoju liriku; nama treba hrvatske epike.

Udruženje slovenske lirike i hrvatske epike, osjećaja i čina, to je naše medjusobno usavršivanje i naša budućnost. S ovom mišlju i željom ide ovo Cvieće u svet«, 1906, 19).

Antologija vsebuje ljudsko in umetno pesništvo, ob posameznem pesniku je urednik v srbohrvaščini navedel kratke biografske podatke predstavnikov in na koncu izbranih pesmi v srbohrvaščino prevedel nekaj manj znanih slovenskih izrazov. Pri izboru avtorjev za antologijo slovenskega pesništva urednika ni vodil umetniško estetski kriterij, ampak regionalna in kuturnopolitičana pripadnost avtorjev, z veliko navdušenostjo je navajal vzhodnoštajerske avtorje kot zemljake Stanka Vraza. V posameznih obdobjih se brez vrednostnega rangiranja ob uveljavljenih pesnikih z različnim deležem pesmi zapisujejo tudi manj pomembni ali takšni, ki so se v pesništvu zgolj poskusili. Za primer navedimo avtorski in številčni seznam pesmi iz obdobja po letu 1895 (Najnovija doba: Izza god. 1895):

Ivan Cankar (4), Dragotin Kette (15), Josip Murn-Aleksandrov (6), Oton Župančič (12), Rudolf Maister (1), Fr. S. Finžgar (2), Fr. K. Meško (3), Kazimir Radič (2), Ljudmila Poljanec (6), Vida (5), Vjekoslav Spindler (1), Fran Valenčič (3), Alojz Gradnik (2), Cvetko Golar (8), Vinko Vinič (1), Cvetko Slavin (1), Roman Romanov (1), Vojeslav Molè (1), Vladimir (Levstik, 1), Zvonimir (Erjavec, 1), Griša (Koritnik, 2), Silvín Sardenko (4), Antun Aškerc (9). Mnogi avtorji, ki jih je Ilešič zbral v pesniško antologijo, se kot pesniki sploh niso uveljavili, po številčni zastopanosti pesmi posameznih avtorjev, ki jih kažejo številke v oklepajih, bi lahko sklepali, da je bil npr. Ilešiču Cvetko Golar pomembnejši od Josipa Murna, Ljudmila Poljanec boljša pesnica od Ivana Cankarja itd. Pri posameznih avtorjih so med antologijskimi pesmimi nekatere nasilno iztrgane iz ciklov (Cankar, Župančič), urednik je celo tako posegel v pesniška besedila, da je iz kakšne pesmi izpustil posamezne kitice (v tako okrnjeni obliki je denimo zapisana Župančičeva prva pesem iz cikla Manom Josipa Murna-Aleksandrova), za dobro pa je uredniku šketo, da je v izbor uvrstil tudi ženska pesniška imena, v navedenem obdobju Ljudmilo Poljanec in Vido Jeraj.

Ivan Cankar je leta 1911 v pogovru z Izidorjem Cankarjem izjavil, da je Fran Ilešič Slovensko matico pripeljal v »ilirski gnoj« in da je pod njegovim vodenjem postala ilirska agentura. Obsodil je njegovo predstavljanje hrvaških in slovenskih literarnih imen, njihovo uvrščanje v program Matice brez estetskih kriterijev in bil še posebej kritičen do Ilešičeve antologije slovenske književnosti *Cvieće sloveskoga pjesništva*:

Ilešič je res škodljivec, zlasti s svojim delovanjem v Matici, ki jo je zapeljal v ilirski gnoj. Slovenska Matica, ki bi imela biti naš prvi književni zavod, je postala pod njim ilirska agentura. Nihče ne dvomi, da je medsebojno spoznavanje in zbliževanje s Hrvati potrebno. Toda Ilešič nam je vse skazil. Njegov način zbliževanja je žaljiv, ker ima oba naroda za otroka. Poglej

Hrvatsko knjižnico! V njej nam ni pokazal najboljših Hrvatov, ampak jugoslovansko jokavost. Kjerkoli zasledi to čednost, jo mora takoj prodati ali Slovencom ali Hrvatom. Hrvate je predstavil Slovencem kot jecljave jokavce, še slabše pa je ravnal z nami. Njegovo Cviječe je naravnost jugoslovanski škandal. Kar je kdaj skokodakalo kak slovenski verz, je podal kot slovensko poezijo. V kratkih življenjepisih blesti kot literarni karakteristikon in najvišja odlika dični naslov: Zemljak Stanka Vraza. Kastriral je Župančičevo pesem Grobovi tulijo, kastriral je kasneje tudi Martina Krpana, da je dobila prostor Staretova 'Vanda' (1968, 141).

Medtem ko je Ilešič leta 1913 v odgovorih na *Vedino* anketo o jugoslovanskem vprašanju predstavil svoj načrt ukinitve slovenskega jezika in uvedbe enotnega srbohrvaškega jezika za Slovence (*Veda* 1913: 105–13), je Ivan Cankar nastopil s preroškim predavanjem Slovenci in Jugoslovani, v katerem je zatrdil trdno vero v slovenski jezik in izrazil gnus do vseh, ki ponujajo in razprodajajo slovenski jezik (*»Najbolj gnusni, res – gnusni! – pa se mi zde tisti ljudje, ki čisto brez vzroka in brez povoda spravljajo v zvezo s političnim jugoslovanskim vprašanjem še slovenski jezik«*, CZD 25, 238), in, kot vemo, razrešil jugoslovansko vprašanje tako, da je zagovarjal politično, ne pa tudi kulturno in jezikovno združitev Slovencev z jugoslovanskimi narodi:

Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo, toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci, – po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu. (CZD 25, 235)

Z vidika slovenske jezikovne in kulturne samobitnosti je bilo Ilešičevo novoilirstvo napačno in celo škodljivo, zato je Cankarjevo zlivanje gnojnice na njenega idejnega glasnika Frana Ilešiča mogoče razumeti, če vemo, da je z ostro besedo napadal prav vse narodne omahljivce. Ilešičevih novoilirskih idej seveda ni mogoče opravičiti z njegovo regionalno pripadnostjo vzhodnoslovenski pokrajini, ki je jezikovno in kulturno naravno gravitirala proti Zagrebu, obenem pa pred prvo svetovno vojno doživela močno germanizacijo, pred katero se je zatekala tudi v idejo novoilirizma ter iskala prirodno zvezo s hrvatstvom. Toda Fran Ilešič sam, čeprav se sliši še tako čudno, je idejo novoilirizma razumel in razlagal kot vzhodnoslovensko idejo slovenstva. Leta 1910 je v Cerovcu ob razkritju spominske plošče Stanku Vrazu dejal:

Kdor motri dandanes »idejo« slovenskega naroda, vidi v njej dva momenta: eden ga zbira okoli Ljubljane, drugi ga vleče proti Zagrebu ('jugoslovanstvo'). Oboje je za našo bodočnost enako važno. Ne more pa radi svojega posebnega značaja vsaka slovenska pokrajina zastopati obeh

elementov enako. [...] Pa to ni lipa, drevo; to je slovenstvo, globoko vkopano in široko zvezano s slovanstvom, s hrvatsko-srbskim svetom. (Ob Vrazovi lipi, 19)

Ilešičevo novoilirstvo pred prvo svetovno vojno je bilo gotovo povezano z avtorjevimi psihičnimi in socialnimi travmami, vendar tudi s hudim germanizacijskim pritiskom v severovzhodni slovenski pokrajini.

Viri in literatura

Ivan Cankar. *Kurent*. Ljubljana: Mihelač, 1995.

Ivan Cankar. *Zbrano delo 14*. Ljubljana: DZS, 1970.

Ivan Cankar. *Zbrano delo 15*. Ljubljana: DZS, 1972.

Ivan Cankar. *Zbrano delo 25*. Ljubljana: DZS, 1976.

Lojz Kraigher. *Kontrolor Škrobar*. Ljubljana: DZS, 2005.

France Bernik. *Slovenska matica (1864–1964)*. Ljubljana: SM, 1964.

Izidor Cankar. *Leposlovje, eseji, kritika*. Ljubljana: SM, 1968.

Cviete slovenskoga pjesništva. Sabrao Dr. Fran Ilešič. Zagreb: Matica Hrvatska, 1906.

Alfonz Gspan. *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja, II*. Ljubljana: SM, 1979.

Fran Ilešič. *Ob Vrazovi lipi*. Ljubljana, 1910.

Fran Ilešič. *Prešeren in slovenstvo*, 1900.

Fran Ilešič. Iz Vrazove literarne zapuščine. *ČZN* 1927: 32–61; 1928: 101–16; 1930: 131–45; 1932: 14–32; 1934: 154–59.

France Kidrič. Paberki o Vrazu. *ČZN* 1910: 191–231.

Ivan Macun. *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. Gradec, 1883.

Matija Murko. Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi. *ČZN* 1910: 271–86.

Fran Petrè. *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*. Ljubljana: SM, 1939.

Jože Pogačnik. Panonski literarni zgodovinarji. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. 322–30.

Jože Pogačnik. *Slovenska književnost I*. Ljubljana: DZS, 1998.

Anton Slodnjak. O Stanku Vrazu kot slovenskem književniku. *Slovenska djela I*. Prir. Anton Slodnjak. Zagreb, 1952. 5–78.

Janko Šlebinger. Ilešič Fran. SBL, 1. 360–61.

Jože Toporišič. Ilešičevstvo. *Obdobje simbolizma v slovenski književnosti in kulturi*, 2. Ljubljana, 1983.

Franc Zadavec. *Slovenska književnost*, 2. Ljubljana: DZS, 1999.

Blanka Bošnjak
Univerza v Mariboru

Vpliv ilirizma na slovensko književnost: ***Stanko Vraz***

1 Uvod

O pojavu ilirizma na Slovenskem v 19. stoletju so pisali mnogi avtorji, med katerimi je namenil temu dogajanju temeljito monografijo Fran Petrè z delom *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)* iz leta 1939, ki je plod preučevanja obsežnega dokumentarnega gradiva (korespondence, rokopisov, arhivskih spisov), kakor tudi razpravo *Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma v knjigi izbranih študij in esejev Tradicija in inovacija*, 1990.¹ Problematiko ilirizma razgrinja Fran Petrè še v naslednjih študijah in razpravah: *Nepotvorjena podoba ilirizma in njegovih nosilcev*, 1935, *Vrazovo pojmovanje ilirizma*, 1938, in v polemiki *Razgovor o politični vsebini slovenskega ilirizma*, 1939; Stanku Vrazu pa je namenjena študija *Začetek korespondence med Vrazom in Šafaříkom*, 1951. Njegove izsledke tvorno vključujeta v svoje razprave tudi Anton Slodnjak (*O Stanku Vrazu kot slovenskem pesniku*, 1950) in Jože Pogačnik v poglavju o ilirizmu in Stanku Vrazu v knjigah *Zgodovina slovenskega slovstva* 3, 1969, *Slovenska književnost* 1, 1998, ter v študiji Miklošič in ilirizem, objavljeni v *Miklošičevem zborniku*, 1992.

V prvi polovici 19. stol. so bili Slovenci ozemeljsko zelo razdrobljeni, saj so živeli v avstrijskem cesarstvu – razdeljeni na tri gubernije s šestimi zgodovinskimi deželami: graški gubernij s Štajersko, ljubljanski gubernij s Kranjsko in Koroško, tržaški gubernij z Goriško, Trstom in Istro. Poleg tega so bili Slovenci še v dveh ogrskih županijah (Vas, Zala) in v delu lombardsko-beneškega kraljestva, kar je povzročilo, da se je že v predmarčni dobi pojavila med delom narodnozavedne inteligence in študentov misel o potrebi združitve slovenskega narodnostnega ozemlja v eno upravno enoto, torej v Slovenijo. Javno

¹ Številna temeljna spoznanja o Vrazovem življenju in delu je Fran Petrè podal v doktorski disertaciji *Vrazova graška leta 1830–1838*, ki jo je leta 1938 tudi zagovarjal. Razprava *Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma* je izšla že leta 1941, in sicer v reviji *Slovenski jezik* IV: 112–21.

se je ta težnja izrazila seveda šele s svobodo tiska po zmagi revolucije, in sicer je prve misli o slovenskih nacionalnih zadevah napisal stolni kaplan v Celovcu Matija Majar, doma iz Ziljske doline na Koroškem; objavljene so bile v slovenskem časniku, ljubljanskem tedniku *Novice*, 29. marca 1848, v drugi številki, ki je izšla po Metternichovem padcu (Melik 2002: 37).

Ena zanimivih značilnosti slovenske narodne zavesti v prvi polovici 19. stol. je bilo tudi slovansko čustvovanje z mislijo na slovanske »brate«, od Rusov do Slovanov na Balkanu. S takšno držo je bila povezana vera v veliko prihodnost in poslanstvo slovanstva, kar je pri posameznikih mejilo na pravo zanesenost; med njimi je vidneje izstopal prav gotovo Stanko Vraz. Tedanja usmeritev je potekala vzporedno z rastjo nacionalne zavesti na Slovenskem, in sicer pri tistem delu inteligence, ki je bila prepričana, da je slovenski narodni organizem premalo močan za samostojno kulturno obstajanje. Fran Petrè je v monografiji *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)* izpostavil zanimiv paradoks ilirske ideje na Slovenskem: po eni strani je ilirizem pomenil oviro na poti do slovenske narodne samobitnosti, po drugi strani pa so bili privrženci ilirizma na Slovenskem prepričani v kulturno in politično združitev narodov na slovanskem jugu, kar bi pomenilo tudi branik pred nasilno germanizacijo slovenskih dežel. Predstavniki slovenskih intelektualcev so se tako v tistem času znašli v nezavidljivi situaciji, pred odločitvijo, ki je bila v viziji bodočnosti slovenskega naroda izrednega pomena: »Ohraniti jezik in narodno individualnost – ju opustiti, se prilagoditi in preiti v v sebi zaključeni svet drugega naroda? Kako nenavadna dilema v kulturni zgodovini narodov! Še bolj čudno, da se je vprašanje, ki zadeva vendar osebni svet zadnjega pripadnika naroda na razpotju, obravnavalo in rešilo v peščici iz njegove inteligence« (Petrè 1939: 9). V prvi polovici 19. stoletja je torej šlo med drugim za pomembno narodnostno, jezikovno in kulturno vprašanje Slovencev.

2 Razvoj ideje ilirizma

Slovaški pastor in pesnik Ján Kollár je leta 1837 izdal razpravo *O književni vzajemnosti med slovanskimi narodi in jeziki*, s katero je zelo močno vplival na prerod pri južnih Slovanih, zlasti pri Hrvatih. Kollár v razpravi poudarja, da je prišel čas za univerzalno kulturo in njen nosilec je na evropskem zahodu lahko le »svež« narod, kot so Slovani.² Njihovo poslanstvo bo v vodstvu k humanosti in razvoju razuma ter notranjega življenja, kar sodi v filozofijo slovanskega mesijanizma, pri čemer pa avtor ves čas poudarja le kulturno zbližanje Slovanov. Kollár je v tem kontekstu predlagal pojem »slovanske vzajemnosti«, kar je

² Osnovo takšnemu razmišljanju je dal 1784. leta že nemški filozof Herder; nemška romantika je prav tako poudarjala pomen tradicije ljudskega izročila raznih narodov, tudi slovanskih.

pomenilo medsebojno slovansko spoznavanje in podpiranje.³ Za njeno širitev je predlagal konkreten program: v vseh glavnih slovanskih mestih naj se ustanovijo knjižarne, berejo naj se različni slovanski avtorji, se ustanovijo katedre za slovanski jezik kakor tudi literarna glasila, odpirajo naj se javne in zasebne knjižnice z vsemi slovanskimi tiski, izdajajo naj se zbirke narodnih pesmi in rekov, se uporabljajo primerjalne slovnice in slovarji vseh slovanskih narečij, odstranjujejo naj se tuje oblike iz narečij in se določi enoten slovanski pravopis.⁴ Kollár je poudarjal, da ima njegov program izključno kulturni in ne politični značaj. Pokazale naj bi se naslednje koristi: duhovne, kar bi pomenilo narodno vzgojo in razvoj literature v družini slovanskih narodov; gospodarske s širjenjem knjižnega trga s knjigami v glavnih slovanskih narečjih oziroma jezikih (v ruskem, ilirskem, poljskem in češkem); jezikovne s čiščenjem tujk iz slovanskih narečij; politična korist pa bi bila v prenehanju medsebojnih slovanskih uporov in vojn. Tudi inteligenco je avtor razdelil na tri stopnje, in sicer na najnižjo, ki bi morala poleg svojega poznati še vsaj eno glavno narečje, splošna inteligenca bi morala biti večša vseh glavnih narečij, najvišji inteligenci pa bi pripadali pisatelji (Petrè 1939: 148).

Že pred Vrazovim prihodom v Gradec je tam 1828. leta nastal t. i. »ilirski klub« (Pogačnik 1992: 488), ki so mu pripadali Slovenci Jurij Matjašič, Josip Muršec in Štefan Kočevar kakor tudi Srb Mojsije Baltić in Hrvatje: Dimitrije Demeter, Fran Kurelac in Ljudevit Gaj. Prvotno hrvaško gibanje, ki ga je na Hrvaškem Gaj 1835. leta oziroma v začetku leta 1836 spremenil zatem v ilirizem, je Hrvatom v začetku pomenilo kulturne težnje, ki so se stekale v slovansko navdušenje, kasneje pa so z njim prešli tudi na politično področje, predvsem v smislu boja proti Madžarom, kar je bistveno vplivalo na razvoj južnih Slovanov (Pogačnik 1992: 491, Petrè 1938: 128).⁵ S tem je Gajevo gibanje spremenilo Kollárjevo zahtevo, da naj bi imel panslavizem le kulturni značaj.⁶

³ V skrajni fazi je tako razmišljanje sovpadalo tudi s tradicionalnim panslavističnim mišljenjem v tem smislu, da posamezni slovanski narodi niso narodi, ampak le plemena velikega skupnega slovanskega naroda.

⁴ V Gradcu je bila 10. 10. 1838 ustanovljena Slovanska čitalnica, ki je prenehala delovati leta 1839; njen predsednik je bil Stanko Vraz. Tudi v Framu pri Mariboru je Oroslav Caf, ki je bil edini v tem času in okolju še iz nekdanje graške družbe zvest ilirizmu, ustanovil 1840. leta čitalnico, katere član je lahko postal tisti, kdor je vložil nekaj denarja za nakup knjig (Petrè 1939: 157, 178).

⁵ »Proti koncu 1835 se je Gaj odločil v gibanju za daljnosežno izpremembo, ki jo je predvidevalo, čeprav v manjšem obsegu, že njegovo in Draškovićevo ideološko delo. Za vse južne Slovane, in sicer dežele, ki jih je imenoma naštel: Koroško, Gorico, Istro, Kranjsko, Štajersko, Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo, Dubrovnik, Bosno, Črno goro, Hercegovino, Srbijo, Bolgarijo in doljno Ogrsko (t. j. Vojvodino), je uvedel enotno ime »Ilirija', dežela med Skadrom, Varno in Beljakom« (Petrè 1938: 128).

⁶ Gajevo gibanje je podpiral in dopuščal celo avstrijski dvor, ki je bil proti vsakemu političnemu pojavu ali svobodnejšemu kulturnemu in literarnemu življenju (Petrè 1938: 37).

To izročilo so v Kollárjevem smislu nadaljevali štajerski študentje in intelektualci, ki so 1932. leta ustanovili Slovensko družbo – družbo za skupno nakupovanje in izposojanje knjig, katere glavno gibalno je bil prav Stanko Vraz. Vse njene člane je združevalo navdušenje nad slovanstvom, ljudskim slovstvenim izročilom in pesništvom, pri čemer so zavračali lokalno pokrajinsko usmeritev zlasti Petra Dajnka. Ideja o zbliževanju Slovanov, t. i. panslavizem, je vplivala na člane Slovenske družbe, ki so se imenovali tudi »slovenopoliti« (Pogačnik 1992: 488), najprej na ta način, da so si pričeli dopisovati v slovenščini, kasneje pa so si prizadevali za estetsko oblikovana almanaha *Cvetlice* in *Metuljčki*; prvi naj bi izšel leta 1834, drugi pa 1837. leta, vendar kljub pripravljenemu gradivu in financam nobeden od njiju ni izšel predvsem zaradi vprašanja abecede. Fran Miklošič se je namreč zoperstavil ideji o češki grafiji in branil uporabnost bohoričice, kar je povzročilo razkol in neuspešnost obeh projektov.

V južnoslovanskih deželah se je tako ideja slovanske vzajemnosti, na Hrvaškem zaradi strahu pred Madžari, preoblikovala v t. i. ilirizem. Ta izraz je iz humanističnega zgodovinopisja pri Slovencih prevzel Marko Pohlin, ki je v svoji nemško napisani slovnici *Kraynski grammatiki* (1768) izenačil kranjski jezik z ilirskim; politično je ta raba našla odmev v Napoleonovih Ilirskih provincah in avstrijski kraljevini Iliriji, literarno pa v Vodnikovi Iliriji oživiljeni.⁷ Na Hrvaškem je torej program ilirizma prvotno izhajal iz Kollárjeve vseslovanske panslavistične ideje, ki jo je s somišljeniki prevzel Ljudevit Gaj in postal tam vodja ilirskega gibanja. Pod vplivom Kopitarja se je navdušil tudi nad idejo o enotnem slovanskem črkopisu. V delu *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830) je predlagal češki pravopis. Pri južnih Slovanih, ki pišejo latinico, se je pisava, ki jo je predlagal Gaj, preimenovala v gajico, črkopisna reforma pa naj bi pripeljala do ilirščine kot jezikovnega ideala (prvotno je bila mišljena mešanica kajkavskega in dubrovniškega izročila z vse večjim poudarkom na novoštokavskih narečjih). Gaj si je v imenu ilirskega gibanja prizadeval za združitev pokrajin Hrvaške, Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije, Reke in mislil tudi na Srbijo (Pogačnik 1992: 490–91). Ilirci so pozneje opustili kajkavščino, sprejeli pa hercegovsko štokavščino. Štokavščina je tako postala vez med Hrvati in Srbi ter znamenje njihovega jezikovnega združevanja, saj jo je že pred tem Vuk Stefanović Karadžić utemeljil kot srbski knjižni jezik. Vendar je že 11. 1. 1843 izšel na Dunaju kraljevi ukaz, ki je na Hrvaškem in v Slavoniji prepovedoval rabo izrazov *ilirski*, *ilirizem* in *Ilirija*, kar je pomenilo zaključek tega obdobja hrvaškega prarodnega gibanja, ki je preraslo v politično, s težiščem v nasprotju med narodno in madžarofilsko stranko (Petrè 1939: 233–34).

⁷ Tedaj je šlo za zmotno prepričanje, da izvirajo južni Slovani iz Ilirov.

2. 1 Ilirizem na Slovenskem

Na Slovenskem so v tridesetih in štiridesetih letih 19. stol. obstajala in delovala tri ločena središča ilirizma, vseskozi le v smislu kulturnega in ne političnega gibanja, kakor je bilo na Hrvaškem, in sicer na Štajerskem z njegovim najvidnejšim in najvplivnejšim akterjem Stankom Vrazom, v Celovcu, kjer so delovali Matija Majar, Josip Drobnič in Urban Jarnik, ter v Ljubljani – tu je bilo ustanovljeno Ilirsko društvo, ki je delovalo med leti 1839 in 1843 z aktivnimi člani, kakor sta bila Lovro Pintar in Jakob Krašna. Dokončno je ilirizem izzvenel v petdesetih letih 19. stoletja, v obliki novega ilirizma in jugoslovanskega unitarizma pa se je pojavljal še v 20. stoletju.

2.1.1 Ilirizem Stanka Vraza

Vrazov svetovni nazor se je oblikoval postopoma pod odločilnim vplivom zunanjih okoliščin, ki mu niso bile najbolj naklonjene.⁸ Kakor je ugotovil Fran Petrè, je Stanko Vraz v Gradcu, t. i. »štajerski metropoli« oziroma v kulturnem središču štajerskih Slovencev, preživel osem viharjih let v živahni komunikaciji s številnimi študenti in intelektualci. Že leta 1832 se je tam izoblikoval sklenjen krog vzhodnoštajerskih rojakov: ob nekoliko mlajšem Stanku Vrazu Josip Muršec, Ivan Klajžar, Jurij Matjašič, Štefan Kočevar, Franc Miklošič, Jakob Košar in drugi (Petrè 1939: 17). Skupno so se predajali sanjam in idealom, ki se niso več navezovali samo na kulturni dvig Slovencev, marveč so se zavzemali za kulturno organiziranje vseh Slovanov, kar je bila gotovo posledica panslavističnih idej Čelakovskega, Šafařika in Kollárja.

Stanko Vraz je miselno pristal na ilirizem po vsej verjetnosti že leta 1835, ko se je dogovoril z Gajem, da lahko sodeluje pri *Danici* s svojimi slovenskimi pesmimi, kar mu zaradi zadreg s knjižno slovenščino ni uspelo doseči v Ljubljani pri *Krajnski Čbelici*. 12. septembra 1835 je izšla v *Danici* njegova pesem Stana in

⁸ Stanko Vraz, pravo ime Jakob Frass (1810–51), se je rodil v Cerovcu pri Ljutomeru; v Ljutomeru je končal osnovno šolo, v Mariboru gimnazijo ter v Gradcu filozofijo, kjer se je vpisal tudi na pravo, a ga ni dokončal. Pisal je pesmi v slabo razumljivi jezikovni mešanici, zato mu niso objavili poslanih pesmi v *Krajnski Čbelici*. Gajevemu ilirizmu se je približal 1935. leta, ko je začel sodelovati pri zagrebški *Danici*; 1938. leta se je preselil v Zagreb, pri čemer je prekinil s pisanjem slovenske literature, čeprav je s Prešernom in drugimi osebno in pisno še komuniciral. V Zagrebu je postal urednik lista *Kolo* v sodelovanju z Vukotinovičem in Rakovcem, 1846. leta je postal tajnik Matice ilirske, 1848. leta se je na vseslovanskem kongresu v Pragi razšel z Gajem. Pesniške zbirke je izdal le v hrvaškem jeziku: *Djulabije*, 1840, *Glasi iz dubrave Žerovinske*, 1841, *Gusle i tambura*, 1845. Prevajal je tudi antično poezijo (npr. Danteja), predromantične in romantične avtorje (Byron, Mickiewicz ...). V slovenščini je izdal samo *Narodne pesni ilirske*, 1839, kjer je objavil svoje in nekatere druge pesmi (npr. Prešernove) kakor tudi zapise slovenske ljudske poezije, ki večinoma pripada vzhodnoštajerskemu območju, prisotne pa so še druge pokrajine, deloma z napevi. Prav ta knjiga velja za prvo slovensko knjigo v gajici (*Slovenska književnost* 1982: 391).

Marko, vendar tako spremenjena, da jo je sam komaj spoznal, in z značilnim podpisom – Stanko Vraz, Ilir iz Štajerja.⁹ Zbal se je reakcije prijateljev in domačih piscev, na primer Murka, Miklošiča, da ga ne bi imeli za odpadnika. Anton Slodnjak je mnenja, da je bilo v tem odločilnem obdobju iz Vrazovih pisem Gaju čutiti notranje boje zaradi trojne jezikovne raztrganosti (Slodnjak 1950: 75). Vraz ni večje obvladal niti knjižne slovenščine niti hrvaščine, zato je iskal tretjo možnost v vseslovanskem knjižnem jeziku, torej ilirščini (ta je bila po Kollárju eden izmed štirih poglavitnih slovanskih narečij). Tedaj je pričel vnašati v svoj jezik redke češke izraze, »obenem pa je začel dajati živim besedam iz domačega narečja neko tujo, po svojem mnenju – menda vseslovansko podobo, pa tudi v sintaksi je začel spreminjati domačo rabo v težko umljivo izumetničenost« (Slodnjak 1950: 74). Tudi Šafařík je v članku O novejši ilirski literaturi, ki ga je 1937. leta objavil v *Ost und West*, spodbujal Slovence k ilirizmu in jim med drugim svetoval, naj sprejmejo novo grafijo. Vraz je tedaj to pobudo sprejel z odprtimi rokami in članek razposlal svojim prijateljem in sodelavcem (Vogrinu, Matjašiču, Muršcu, Horvatu, Pesserlu ...). Na to temo je zatem Vraz v graškem časopisu *Der Aufmerksame* napisal sestavek Opombe k slovanski literaturi, v katerem je podal oris stanja slovanstva in ilirstva ter dodal še razlago novega pravopisa. Članek je izšel 3. aprila 1838, kmalu zatem, že 19. aprila istega leta, pa je izšla v novi češko-ilirski grafiji Trstenjakova slovenska prigradna pesem za rojstni dan cesarja Ferdinanda I. (Petrè 1939: 150). Nova grafija se kot gajica dokončno uveljavi 1847. leta z Bleiweisovimi *Novicami* (Petrè 1939: 292, Pogačnik 1992: 492). V gajici izide leta 1839 Vrazova pesniška zbirka *Narodne pesmi ilirske*, ki ni doživela uspeha.

Tudi knjižni jezik je bil pri Vrazu pereč problem, ki se je ustalil s prevzemom Kopitarjeve karantansko-panonske teorije. Vraz je po Kopitarju razumel gornjo vejo južnih Slovanov, torej tudi Slovencev, ne samo do meja Štajerske, Koroške, Kranjske, Primorske in Benečije, ampak tudi po meji železne in saladske županije na Ogrskem, »po vsem Medjimurju, po Vojni krajini, vsej Hrvaški med Dravo, Savo in Kolpo, severni Slavoniji do blizu Požege, a na jugozahodu globoko v Gorski Kotar, skratka povsod, do kamor je segala kajkavščina« (Petrè 1990: 68). Ves ta jezikovni kompleks je razdelil na panonski in karantanski del. Ko se je Vraz po številnih pomislekih končno odločil za Gajevo izbiro štokavščine za skupni ilirski knjižni jezik, sprva ni vedel, kako se naj opredeli do »kranjščine« kot nastajajočega skupnega slovenskega knjižnega jezika. S tem ko je pod vplivom Kopitarja pričel razumeti celotno kajkavsko ozemlje kot enoto, pa kajkavskemu dialektu ni več priznaval višjih kulturnih

⁹ Z objavo te Vrazove pesmi, v slovenščini Marko in Micka, ki je bila posneta po neki srbski narodni pesmi in jo je Gaj ob tej priložnosti samovoljno dodobra spremenil, kakor tudi z značilnim »ilirskim« podpisom, je želel Gaj pokazati na eno izmed skrajnih točk »Velike Ilirije«, ki je pristala na novi hrvaški politični program (Petrè 1938: 126, Slodnjak 1952: 230).

ambicij po knjižnem jeziku (kakor je bilo pred Gajem); podobno je razmišljal tudi o kranjščini in oba jezika proglasil za »prostonarodni podnarečji« (Petrè 1990: 69). Obe se v tisku lahko uporabljata le za nujni stik inteligence in ljudstva v smislu gospodarskega dviga ali za sporazumevanje duhovnika z verniki.

Vraz je ilirizem vseskozi razumeval izrazito nepolitično, čeprav ga je Gaj skušal pritegniti v svoje ilirske načrte predvsem zaradi političnih interesov, saj je zaradi večje možnosti za uspeh skušal k temu gibanju na Hrvaškem priključiti tudi obrobne dežele, torej preko Vraza tudi Slovenijo. Vraz pa se je v nasprotju z Gajem vseskozi držal Kollárjevih idej o kulturnem gibanju, ki jih je ponotranjil, ko mu je prišel v roke Slovakov popularni ciklus sonetov *Hči slave*, 1824 (Petrè 1938: 124). Prevzele so ga Kollárjeve vizije o veliki bodoči slovanski kulturni celoti in prav zato se je Vraz tudi intenzivno učil slovanskih jezikov. Vsaj v graških letih se je v njem prepletala dvojna orientacija: slovanska in slovenska; slednja se mu je krepila ob občasnih srečanjih s Prešernom, Čopom in Kastelcem. Čop mu je pojasnjeval rast slovenskega naroda, ki je z naporom ustvaril tradicijo lastne kulture, v kateri je imel slovenski knjižni jezik osrednjo vlogo. V kasnejšem obdobju, še posebej po preselitvi v Zagreb leta 1838, pa je kljub Gajevim prizadevanjem za hrvaško problematiko prevladala pri njem slovanska usmeritev. Zato se je leta 1843, po avstrijski vladni prepovedi ilirskega izrazja, zapletel z njim v javni konflikt. V svoji »zagrebški fazi« je Vraz prenehal pesniti v slovenščini, pričel se je zavzemati za ilirščino, ki mu je pomenila novi, tudi iz elementov stare in že preživele dubrovniške govorice umetno skovani jezik. Gaj pa je v imenu ilirščine zagovarjal živ ljudski govor, tj. štokavščino, ki jo je po nekajletnem življenju v Zagrebu sprejel tudi Vraz in kasneje svojih »zahtev po kombiniranem jeziku ni več ponovil« (Petrè 1938: 175). 1837. leta je celo razmišljal o opustitvi slovenskega jezika in literature, o čemer je pisal Šafaříku, ki mu je odgovoril, da je vsako narečje dragoceno, četudi se ne more povzpeti do knjižnega jezika. Tudi Prešeren je, kljub nekdanjemu prijateljstvu, odklonil Vrazovo povabilo, da napiše slavošpev ilirizmu, in mu zatem leta 1840 v korespondenci odkrito podal negativno stališče do tega gibanja, hkrati pa je poudaril, da je njegov namen pisati v materinščini in da bo združitev vseh Slovanov v en knjižni jezik verjetno ostala le želja. Tega leta je Prešeren zapisal tudi zabavljivi napis na Vraza Narobe Katon, ki zajema omenjeno problematiko in Vrazov prestop na Hrvaško, ker kot slovenski pisatelj od svojega dela ne bi mogel »pošteno živeti«, kakor je Vraz 15. 12. 1840 zapisal v pismu Prešernu (Slodnjak 1952: 77, Pogačnik 1992: 493, Petrè 1938: 173, 1939: 189–91).

2.1.2 Vpliv Vrazovega ilirizma na njegovo razumevanje književnosti

V Vrazovi korespondenci smo priča prežemanju njegovega nemirnega duha z idejo ilirizma, ki je bila vseskozi idealistično zasnovana, predvsem v želji, da bi se slovenski narod zaradi svoje majhnosti in posledično nepomembnosti lahko

uveljavil v skupnosti številčnejše družine Slovanov. O tem problemu Slovencev in njegovi možni rešitvi piše Vraz Ivanu Macunu v Zagrebu, 10. 7. 1843:

Slovēnacah neima mnogo prēko 1 milion. I gđe ste vidili u dogodovštini narode tako slabe, koji bi književno bili procvali? Danah, Holandezah i Portugezah ima svakoga do i prēko 3 milion a što su učinili u književnom svētu, isve što su vladajući narodi? Malo ili (bolje rekuć) ništa. A šta ćemo mi kukavice Slovēnci slabii i po broju i uplivu? Tu neima drugoga izbora, nego li se složiti duševno (književno) sa jačimi bližnjimi granami, ili propasti u tudjem elementu kao vlastit i značajan narod. A gđe imamo opet bližnjega i srodniega elementa, nego li što su južno-slavenske ostale grane osobito štokavska, koja je po broju, po dogodovštvenih uspomelah i književnih dragocēnostih stariih i noviih jaka. Nas dakle dostoji, da se složimo š njimi duševno, književno, da ih podpomažemo, i tom pomoćju i sami sebe izbavimo od propasti duševne i materialne, koja slēdi duševnu. Ilirska idea naš je dakle temelj, na kojega trēba da donosimo naše gradivo – kamenje – narodne ostanke, da si sazidemo obći hram, i kojem će naš duh proživiti u jakosti – sve bure vrēmena. (Vraz 1877: 332)

Iz odlomka je razvidno, da Vraz v svojem »pozmem« ilirskem obdobju, ko se je že dodobra asimiliriral na Hrvaškem, z agitiranjem za ilirizem še zmeraj razume duševno oziroma književno pridružitve šibkejšega slovenskega naroda k »južno-slovanskim« vejam, med katerimi je, gledano jezikovno in kulturno, najmočnejša štokavska. Na tem mestu torej Vraz ne misli več na »kombinirani« ilirski jezik, ki mu je v »zgodnjem« obdobju tridesetih let pomenil možnost knjižnega jezika v deželah, prežetih z ilirsko idejo, ampak na štokavščino, kar je bilo v skladu z Gajevim ilirskim načrtom, čeprav je prvi navedeni misli o ilirizmu kot samo »duševnem oz. književnem« gibanju Gaj seveda nasprotoval. Vraz majhnemu slovenskemu narodu še zmeraj ni pripisoval nikakršne književne veljave – kljub Čopovemu in Prešernovemu stališču o njegovi izjemni in dragoceni vrednosti. Zaslepljeno mu je napovedoval celo materialni propad, ki je posledica duševnega ali književnega propada, saj majhen narod ne more roditi veliko pomembnih pesnikov. O tem piše Vraz Prešernu že 15. decembra 1840: »Ne dvomim v možnost slovenskega Camoensa, morda se nam rodita dva, trije ... toda sledila bodo (po sestradanju teh treh) stoletja slovstvene suše« (cit. po Petre 1939: 191). To pismo je Vrazov odgovor na Prešernovo pismo iz 26. oktobra t. l., v katerem Prešeren poudarja pomen knjižnega jezika »Gornjih Ilirov«, ki so sicer še zelo mladi, a imajo možnost za uspeh. Ilirščina pa se mu zdi v tej zvezi »eklektična« (Petre 1939: 190).

Tudi v slovenski poeziji Stanka Vraza pred letom 1838 lahko na motivno-tamatskem nivoju sledimo konstituiranju ilirske misli. Pesnik se je poln romantičnih idej o pomenu narodnega blaga – z vso mrzličnostjo je zbiral predvsem slovenske ljudske pesmi (*Narodne pesni ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, 1839) – nagnil v smer

nadnacionalnega in svojsko razumljenega ilirizma. Vrazove slovenske pesmi v samostojni zbirki za časa njegovega življenja niso izšle; prvi jih je zbral in priredil F. Mohorič leta 1926 (*Stanka Vraza slovenske pesmi*), zatem pa A. Slodnjak (*Slovenska djela 1–2*, 1952). Med temi pesmimi je zaslediti linijo Vrazovega zorenja: od pesmi s protinemško konotacijo, npr. Vam to pesem pejem Slovenčice:

Vam to pesem pejem, Slovenčice,
ki še vam rumeno lice,
vam, ki ni še nemška kača spila vere,
src ne vstrupila (Vraz 1952: 102)

ali Matjaž kralj:

Oni grozni nemški možje,
trde srca ko njih meči (Vraz 1952: 106–07),

do pesmi, ki poveličujejo rodno slovensko zemljo (Venec domoljubnih sonetov) in slovenski narod, njegovo pamet, delavnost, lepoto deklet ipd.; vse to nekoliko spominja na razsvetljsko pesništvo Vodnikovega tipa. Primerjava se lahko vzpostavi s pesmijo Popevka trdega Slovenca, v kateri se Vraz odločno izreče tudi proti germanizaciji in madžarizaciji:

Slovenec ni hlapec,
za gospodo ne mara,
naj je ta madžarska
al pa nemška para:
če ga Madžar bije
ino Nemec dere,
natoči si vina,
si rane opere (Vraz 1952: 251).

Linija Vrazovega slovenskega pesništva pelje vse do poveličevanja Slave, Slavije in slovanstva, kar pa je posledica pesnikovega postopnega sestopa v ilirizem, npr. v pesmi Nerad šumet':

Pred dvojne bom si spet najarmil 'kove,
če Slav'ja, ljubav me in ona – zove (Vraz 1952: 95)

ali Imenu bod' posvečena:

Imenu bod' posvečena slavskemu,
bod' zvestim sinom tvojim, o Slavija,
ta kupa! (Vraz 1952: 230)

3 Sklep

Iilirizem na Slovenskem označuje večplastno dogajanje v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja, ko je prišlo do prepleta silnic Vrazove osebne življenjske drame, jezikovnih razprtij na Slovenskem, predvsem pa je grozila nevarnost germanizacije in od tod odprtost za različne »slovanofilske« ideje, ki se jih je oprijelo tudi tedanje ilirsko politično gibanje pod Gajevim vodstvom na Hrvaškem. Tedanja temeljna slovenska dilema, ki jo je spodbudilo ilirsko gibanje z aktivnim delovanjem Stanka Vraza, ali ohraniti nacionalno samobitnost in slovenski jezik s književnostjo ali pa vse to zavreči in se spojiti v skupnost južnoslovanskih narodov, se je po znanem scenariju razrešila v prid prve možnosti. Ohranjena korespondenca in slovensko pesništvo Stanka Vraza kažeta na razvoj njegove ilirske misli, odklone in nihanja v njenem vrednotenju in odločilno vlogo najpomembnejših akterjev slovenske romantike Čopa in Prešerna. V vrtincu tedanjih burnih političnih dogajanj pa izstopa Vrazovo pojmovanje ilirizma, ki je bilo v skladu z Jánom Kollárjem ves čas usmerjeno v kulturno enovitost južnih Slovanov in ni želelo zavestno posegati v politična vprašanja.

Viri in literatura

Ljubomir Andrej Lisac. *Slovenska korespondenca Vraz – Kočever 1833–1838*. Ljubljana: SAZU, 1961 (Razred za filološke in literarne vede classis II: philologia et litterae).

Vasilij Melik. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Ur. Viktor Vrbnjak. Maribor: Litera, 2002 (Documenta et studia historiae recentioris, 15).

Fran Petre. Vrazovo pojmovanje ilirizma. *Sodobnost* VI (1938): 33–40, 123–28, 170–76.

Fran Petre. *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1939.

Fran Petre. Začetek korespondence med Vrazom in Šafaříkom. *SR IV* (1951): 269–81.

Fran Petre. Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma. Fran Petre. *Tradicija in inovacija*. Ur. Krešimir Nemec. Ljubljana: Slovenska matica, 1990 (Razprave in eseji, 33).

Jože Pogačnik. Miklošič in ilirizem. *Miklošičev zbornik*. Ur. Jože Toporišič et al. Ljubljana: SAZU, Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, SSJLK, Univerza v Mariboru, 1992 (Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi).

Jože Pogačnik. *Slovenska književnost, I*. Ljubljana: DZS, 1998. 219–373.

Anton Slodnjak. O Stanku Vrazu kot slovenskem pesniku. SR III (1950): 1–2, 65–90.

Anton Slodnjak. O Stanku Vrazu kot slovenskemu književniku. Stanko Vraz. *Slovenska djela, 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952. 5–78.

Slovenska književnost. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982 (Leksikoni Cankarjeve založbe).

Stanko Vraz. *Slovenska djela, 1*. Ur. Antun Barac. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952.

Stanko Vraz. *Djela Stanka Vraza. Pjesme pabirci, proza i pisma. Peti dio*. U Zagrebu: Matica hrvatska, 1877.

Stanko Vraz. *Pjesnička djela, 3*. Ur. Antun Barac. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1955.

Slovanske literature in slovenska književnost

Mirjana Benjak in Vesna Požgaj Hadži
Univerza na Reki, Univerza v Ljubljani

Dolga pot do sosedove sodobne proze

Učni načrt za hrvaški jezik v gimnazijah

Predmet hrvaški jezik¹ se v gimnazijah na Hrvaškem uči po učnem načrtu iz leta 1995.² Čeprav je od njegove uvedbe preteklo več kot desetletje, ni bil nikoli preverjen v praksi (kar je običajen postopek v evropskih državah) oziroma evalviran, kar bi prav gotovo pripomoglo k njegovemu izboljšanju. Na nekatere pomanjkljivosti so namreč opozarjali učitelji na seminarjih, prav tako pa tudi metodiki v člankih, nastopih itd. Ena od pripomb se nanaša tudi na položaj sodobne književnosti v njem: čeprav so raziskave pokazale, da se dijaki/dijakinje zanimajo za sodobno prozo, se ta zaradi zgodovinskorazvojnega pristopa namreč dosledno še vedno obdeluje šele v 4. letniku.

Sodobna proza sosednjih književnosti v učnem načrtu

V članku se bomo tokrat osredotočili samo na del učnega načrta, ki se nanaša na prisotnost sodobnih avtorjev iz sosednjih književnosti (slovenske, avstrijske, madžarske, srbske, bosansko-hercegovske in italijanske).

Učni načrt je razdeljen na obvezni in izbirni. Obvezni del je namenjen vsem dijakom/dijakinjam, sestavljen je po literarnoteoretskem in literarnozgodovinskem kriteriju. Osrednje mesto ima hrvaška književnost, ki je postavljena v razmerje do vseh drugih. V zvezi s tem je ena od opaznejših značilnosti načrta, da se hrvaška književnost obravnava predvsem v okviru zahodnoevropskih književnosti in kultur, medtem ko je srednjeevropski književni prostor, kamor spada večina sosednjih književnosti, skoraj povsem zanemarjen. V predpisanih besedilih za prve tri letnike ni predvidena niti ena sama interpretacija sodobne proze srednjeevropskega prostora, v 4. letniku se pri književnosti 20.

¹ Predmet hrvaški jezik se deli na hrvaški jezik, hrvaško in svetovno književnost ter jezikovno izražanje.

² *Nastavni programi za gimnazije, Hrvatski jezik za gimnazije*, Glasnik ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, posebna izdaja, Zagreb, 1. 8. 1995.

stoletja med avtorji sosednjih književnosti predvideva samo bosansko-hercegovski avtor Meša Selimović (*Derviš in smrt*), od srednjeevropskih pa Franz Kafka (*Preobrazba* in *Proces*); Ivo Andrić se interpretira v okviru hrvaške književnosti.

Prav tako izbirni del programa, ki je namenjen »nadarjenim dijakom in dijakinjam s posebnimi jezikovnimi in književnimi interesi«, ³ ne predvideva veliko prostora za srednjeevropske sodobne avtorje. Šele v 4. letniku so v okviru *Književnosti, gledališča in medijske kulture* navedena književna dela avstrijskega pisca Roberta Musila (*Moč brez posebnosti*) in češkega literata Milana Kundere (*Neznosna lahkost bivanja*).

Glede na tak izbor sodobne srednjeevropske proze v hrvaškem učnem načrtu za književnost v gimnazijah lahko sklenemo, da so se avtorji ⁴ do določene mere izneverili svojim deklariranim idejam, kjer izpostavljajo, da je v gimnazijah eden od namenov predmeta hrvaški jezik »doseči jezikovno, književno, gledališko in medijsko kulturo, s katero se posameznik izkazuje kot samosvoja oseba, ***spodobna tolerantno živeti z drugimi v različnosti, ki jo prinaša demokratična družba***« (podčrtali M. B. in V. P. H.)

Problem kriterijev za izbor književnih vsebin

Od šestdesetih let prejšnjega stoletja so glavni vir književne vzgoje in izobraževanja literarnometriška besedila. Ta so temeljna vsebina učnega načrta oziroma beril/učbenikov in drugih virov znanja. Avtorji učnih načrtov in beril/učbenikov so tako pred nemajhnim problemom: katere književne vsebine izbrati. Metodika je vzpostavila kriterije izbora (npr. literarnozgodovinski, literarnoteoretski, nacionalni, internacionalni, regionalni, pedagoško-psihološki, recepcijski, estetski; kriterij reprezentativnosti, interesa, aktualnosti itd.), ki morajo izhajati predvsem iz narave literarnega besedila in perspektive dijakov/diakinj oziroma njihovih recepcijskih in kognitivnih sposobnosti, seveda glede na vrsto šole. Da pa to ni tako, nam pokaže analiza dosedanjih učnih načrtov.

Iz prvega učnega načrta po drugi svetovni vojni ⁵ je razvidna opredelitev za idejno angažirano književnost, tako da je izbor literarnih del prilagojen ciljem v funkciji konkretnih družbenozgodovinskih razmer. Kar se tiče svetovne

³ *Nastavni programi za gimnazije, Hrvatski jezik za gimnazije*, str. 151.

⁴ Avtorji učnega načrta so: dr. Vinko Brešić, Iva Bubalo, dr. Dunja Fališevac, Olga Jambrec, Vesna Muhoberac, dr. Vlado Pandžić, dr. Ivo Pranjković, dr. Marko Samardžija (vodja), dr. Stjepko Težak.

⁵ *Nastavni plan i program za gimnazije od 1. do 8. razreda*, Ministarstvo prosvjete, Zagreb, 1948.

književnosti, je zato na prvem mestu ruska. Prav tako načrti iz petdesetih let⁶ glede tega ne kažejo večjih sprememb: še vedno je v ospredju idejna osnova literarnega dela, izbor evropskih avtorjev pa se je z ruskih razširil na velika imena svetovne književnosti, kot so Giovanni Boccaccio, Miguel de Cervantes, Honoré Balzac, Ernest Hemingway idr.

V šestdesetih letih je, zahvaljujoč zagrebški literarnokritični šoli, ki je afirmirala stilistično kritiko, znanstveno in šolsko interpretacijo, učni načrt v središče postavil literarno delo in njegovo interpretacijo. V teh letih je pomembno delovanje prof. dr. Dragutina Rosandića, utemeljitelja zagrebške šole metodike, ki je imela vpliv na razvoj metodike književne vzgoje in izobraževanja ne le na Hrvaškem, ampak tudi v sosednjih državah, posebej v Sloveniji.

V sedemdesetih letih so se s šolsko reformo pripravili novi učni načrti,⁷ ki so prinesli nekatere novosti: uvedla se je celovita interpretacija literarnega dela, reprezentativni avtorji (na žalost samo hrvaški) pa so se prvič obdelali monografsko. V ospredju so bile hrvaška književnost in književnosti drugih jugoslovanskih narodov, ki so se preučevale v razmerju do književnosti evropskih narodov. Preučevanje sodobne književnosti je bilo predvideno v zadnjem letniku.

Leta 1984 so bili objavljeni novi učni načrti,⁸ s katerimi je zaživela ideja povezovanja literarne, glasbene, filmske, gledališke in likovne umetnosti, prav tako pa tudi povezovanja z drugimi sorodnimi predmeti (zgodovina, sociologija in osnove marksizma).

S šolskim letom 1990/91 so na Hrvaškem z delom spet začele gimnazije, tako da je jeseni 1990. izšel *Program za opću gimnaziju (I. razred)*. Književni del programa je bil razdeljen v tri sklope. V prvem, osrednjem, je bila hrvaška književnost, v drugem književnosti drugih jugoslovanskih narodov, tretjega pa sta sestavljali književnost evropskih narodov in svetovna književnost. Književna vzgoja in izobraževanje sta bila utemeljena na literarnozgodovinskem pristopu. V

⁶ *Novi nastavni planovi i programi za ekonomske tehnikume*, Prosvjetni vjesnik, Zagreb, 1. 9. 1950. *Nastavni plan i program škola za opće obrazovanje radnika*, Prosvjetni vjesnik, Zagreb, 20. 2. 1951.

⁷ Učne načrte za vse srednje šole so do leta 1968 predpisovali pristojni organi za vprašanja izobraževanja, objavljali pa v Prosvjetnom vjesniku, uradnem glasilu Republiškega sekretariata za izobraževanje, kulturo in telesno kulturo SR Hrvatske. Leta 1974 so bile *Osnove nastavnoga plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje* prvič objavljene v posebni knjigi (Zagreb: Školska knjiga).

⁸ *Zajedničke programske osnove srednjeg usmjerenog obrazovanja, za Jezičnoumjetničko područje (hrvatski ili srpski jezik, književnost, scenska i filmska umjetnost (I., II. i III. razred))*, Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske, Zagreb, št. 12, 1984. Za IV. letnik je bil načrt objavljen kasneje (*Program hrvatskoga ili srpskoga jezika, književnosti, scenske i filmske umjetnosti za IV. razred usmjerenog obrazovanja*, Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske, Zagreb, št. 21, 1984).

zgodovinskem preučevanju književnosti se je izhajalo iz hrvaške književnosti v njeni zgodovinski vpetosti, vendar je bila hrvaška književnost pri tem na neki način izločena iz zgodovinske kontinuitete svetovne (evropske) književnosti. Za šolsko leto 1991/92 je Zavod za šolstvo Ministrstva za izobraževanje in kulturo RH izdal *Privremeni program za hrvatski jezik u I. i II. razredu gimnazije*, s katerim so bile odpravljene nekatere pomanjkljivosti prejšnjega načrta.

Septembra 1994 je Zavod za šolstvo Ministrstva za kulturo in izobraževanje RH izdal *Program hrvatskoga jezika i književnosti za gimnazije* literarnega teoretika Anteja Stamaća. Za učni načrt je bilo značilno, da ni predvideval jezikovnega izražanja, pač pa v veliki meri obsežno klasifikacijo književnosti 20. stoletja z velikim številom avtorjev in literarnih del. Učni načrt je izzval polemično razpravo med zgodovinarji, literarnimi teoretiki ter metodiki jezika in književnosti, prav tako pa tudi med učitelji. Učni načrt je bil ambiciozen, hkrati pa nerealen, predvsem zaradi števila predvidenih avtorjev in njihovih del, tako da se je izkazal kot popolnoma zgrešen in nikoli ni zaživel v pedagoški praksi.

Analiza učnih načrtov za hrvaščino po drugi svetovni vojni kaže, da je bil izbor literarnih vsebin največkrat odvisen od vzgojnih idealov šole določenega družbenopolitičnega trenutka, dosežki literarne znanosti, teorije metodike in pedagoške prakse pa so bili zanemarjeni. Sodobna proza sosednjih narodov pa niti v času skupne države ni bila prisotna v zadostni meri.

Če temu dodamo še rezultate, do katerih sva prišli s pregledom učnih načrtov nekaterih sosednjih držav iz poznih osemdesetih oziroma iz devetdesetih let prejšnjega stoletja,⁹ lahko ugotovimo vrsto sorodnosti z aktualnim gimnazijskim učnim načrtom za hrvaški jezik: glede izbora literarnih vsebin prevladuje nacionalna književnost, ki se opazuje v okviru zahodnoevropske književnosti; v ospredju sta literarnoteoretski in literarnozgodovinski kriterij, pri strukturiranju literarnih vsebin pa je sodobna književnost največkrat predvidena samo v zadnjem letniku; sosednjih (manjših) književnosti skorajda ni.

Interesi dijakov/dijakinj in izbor književnih vsebin

Znano je, da se nekateri interesi dijakov/dijakinj (bralni interes, interes za študij literature, interes za literarno ustvarjanje itd.) pojavljajo v različnih

⁹ Učni načrt za pouk slovenskega jezika in književnosti v gimnazijah in drugih štiriletnih šolah, Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo in šport, Strokovni svet RS za vzgojo in izobraževanje, 1995; *Schullehrpläne (stand 1. 1. 1966); Lehrplan für die Allgemeinbildende höhere Schule AHS; Gymnasium, Realgymnasium, Wirtschaftskundliches Realgymnasium*, Wien: ORAC, 1997; *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve, Magyar iróadalom az 1979ben bevezetett tantrev korrekciója*, Budapest: Művelődési minisztérium, 1988; *Ginnasio liceo classico scientifico, Orari e programmi d'insegnamento*, Milano: Pirola editore, 1992.

življenjskih obdobjih. Izhajamo iz osnovnega cilja pouka književnosti v srednji šoli ali gimnaziji, tj. vzgojiti bodočega bralca, ne da bi pri tem zanemarili rezultate raziskav, ki kažejo, da se srednješolci največkrat usmerjajo k proznim delom sodobne književnosti. Psihološko motiviranost takega interesa Rosandić (1986: 474) razlaga takole: »V delih sodobne književnosti dijaki odkrivajo aktualne probleme, ki jih zanimajo, najdejo odgovore na mnoga lastna vprašanja, spoznajo osebnosti, ki jim lahko služijo kot moralni vzorniki.«

Temu lahko dodamo rezultate eksperimentalne raziskave izpred desetih let med maturanti gimnazij in njihovimi učitelji književnosti iz Zagreba, Ljubljane, Dunaja, Budimpešte in Prage (Benjak 2001). Eden od ciljev raziskave je bilo ugotoviti interes dijakov/dijakinj za sodobna prozna dela srednjeevropske književnosti. Vprašanje iz ankete, ki ga tokrat izpostavljamo, se nanaša na njihovo mnenje o vključevanju proznih besedil iz sodobne slovenske, avstrijske, madžarske, češke, slovaške, poljske in nemške književnosti v učni načrt in učbenik. Odgovori so zanimivi in indikativni. Za uvrščanje besedil »malih« sosednjih književnosti se je namreč odločila v poprečju več kot polovica. Če dodamo k temu še mnenje kar 91,7 % dijakov/dijakinj, da njihova nacionalna književnost pripada srednjeevropski (čeprav v učnih načrtih ni uvrščena tako), teh rezultatov ne bi smeli kar tako prezreti. Pravzaprav obratno: lahko nam služijo kot eden od pomembnih argumentov za spremembe pouka književnosti v gimnazijah, kjer je treba posebej izpostaviti vključevanje novih literarnih vsebin iz sodobne srednjeevropske proze, ki ji pripada večina sosednjih književnosti.

Prepotrebna zahteva – vključevanje vsebin medkulturne komunikacije v pouk književnosti

Medkulturnost predvideva enakopravnost v medsebojnih odnosih, izmenjavi in srečevanju močnejših in šibkejših, večjih in manjših. Seveda ni treba imeti iluzij o dejanski enakopravnosti med različnimi kulturami v evropskem prostoru – dialog med kulturami je opredeljen z ekonomsko in vojaško-politično močjo razvitejših držav in močnih korporacij: »Medkulturna komunikacija poteka v glavnem tam, kjer so dovolj močni gospodarski in politični interesi za povezovanje med skupinami, prekinja pa se, ko taki interesi izginejo.« (Katunarić 1996: 831) To se zrcali tudi v učnih načrtih za književnost: majhne države se na vse načine »trudijo« približati velikim in močnim do te mere, da zanemarijo svoje sosedbe in večstoletno povezanost z njimi. Če bi se taka usmeritev nekako še mogla upravičiti, ko gre za Hrvaško in Slovenijo (razhod skupne politične skupnosti, navdušenost zaradi izборjene samostojnosti), rahlo preseneča npr. »zahodnoevropsko« stališče Madžarske.

Tako stališče, ki se odslikava tudi v učnih načrtih za književnost (posledično pa tudi v berilih in učbenikih, sestavljenih na njihovi osnovi), lahko v prihodnosti negativno vpliva na življenje današnjih srednješolcev ali gimnazijcev, Hrvaška se

je namreč deklarativno opredelila za življenje v združeni Evropi, pri tem pa premalo stori, ko gre za konkretno pripravo naraščaja za življenje v večkulturnem okolju. Nikakor ne moremo biti zadovoljni z izvajanjem kurikula oziroma teorije med- in večkulturnosti pri književni vzgoji in v izobraževanju. Vendar se brez uvajanja medkulturne komunikacije v pouk književnosti lahko zgodi, da bodo naslednje generacije izgubile tudi svojo osebno, nacionalno in kulturno identiteto. Ob tem pa smo videli, da srednješolci razmišljajo drugače – želeli bi bolje spoznati svoje sosede (ne pozabimo, brez poznavanja drugega komunikacija z drugim ni mogoča!).

Lahko samo upamo, da se bodo napake in pomanjkljivosti kmalu odpravile in da bodo pri sestavljanju učnih načrtov njihovi avtorji v prihodnje manj pod vplivom trenutne politične situacije in velikokrat nepotrebne izpostavljanja slavne literarne zgodovine, veliko bolj pa bodo izpostavljeni kriteriji izbora književnih vsebin, ki temeljijo na lastnostih besedil, interesih dijakov in dijakinj in aktualnosti. V tem primeru se nam ne bo dogajalo, da bodo maturanti mislili, da na Madžarskem ni sodobne književnosti in da npr. ne bodo vedeli, kdo sta Drago Jančar in Danilo Kiš. Kaj slaba tolažba je, da ne vedo npr. niti tega, kdo sta Miljenko Jergović in Zoran Ferić.

Sklenemo lahko, da je do sosedove sodobne proze – na žalost – res dolga pot. Kar pa ne pomeni, da ni treba vzeti poti pod noge. Prav nasprotno: to je pot, ki nas bo pomagala odpeljati v svet, v katerega želimo – svet brez predsodkov in stereotipov.

Literatura

- Mirjana Benjak. *Književnost(i) u kontaktu: Suvremena srednjoevropska pripovjedna proza u gimnazijskoj nastavi književnosti*. Rijeka: ICR Rijeka, 2001.
- Vjerran Katunarić. Tri lica kulture. *Društvena istraživanja* V/5–6 (1996): 831–58.
- Dragutin Rosandić. *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

Agnieszka Będkowska-Kopczyk
Univerza v Bielsku-Biali

Poljski slovenist v akademskih klopeh:

Pragmatika slovenističnega izobraževanja na akademskem nivoju

1 Predstaviti želim izbrane vidike slovenističnega izobraževanja na eni od tujih slovenistik, in sicer na Univerzi v Bielsku-Biali na Poljskem. Osredotočila sem bom na posebnosti študijskih programov za pridobitev izobrazbe prve in druge (bolonjske) stopnje in oceno postopka prisvajanja slovenskega jezika in kulture s strani študentov.

Prvi lektorat slovenskega jezika je bil na Poljskem ustanovljen leta 1962 na Jagielonski univerzi v Krakovu. V 90. letih, takoj ko je Slovenija postala samostojna država, se je študij slovenskega jezika in književnosti začel na Šlezijski univerzi, Varšavski univerzi in Univerzi v Lodžu, nekaj let pozneje je diplomski študij slovenistike odprla Univerza v Bielsku-Biali, od lani pa se je možno lektorata slovenščine udeležiti še na Gdanski univerzi. Danes imamo torej na Poljskem štiri samostojne slovenistike, na dveh univerzah se študenti in študentke lahko udeležijo pouka slovenščine v okviru lektorata. Status slovenskega jezika na Poljskem je zlasti po 1. maju 2004, ko je slovenščina postala eden od 25 uradnih jezikov Evropske unije, enakovreden položaju drugih jezikov, kar potrjuje mdr. dejstvo, da želi slovenščino študirati vsako leto več oseb, povečuje pa se tudi povpraševanje za tečaje slovenščine zunaj akademskih središč. Posebno priznanje je vendar slovenščina dosegla že prej, ko so jo začeli poučevati na univerzitetni ravni kot smer samostojnega diplomskega študija (glej Tokarz 2005: 70). Znanstvene slovenistične razprave na področju literarnih ved, jezikoslovja, kulture, politologije, in prevodi slovenskega leposlovja status slovenskega jezika in kulture na Poljskem še krepijo in Slovenijo približujejo poljski javnosti.

2 Ko smo leta 2001 na Katedri za srednjeevropske študije Fakultete za humanistične in družbene vede pod vodstvom predstojnika prof. dr. Emila Tokarza oblikovali prve programe za študij slovenistike, smo se soočili z vprašanjem, kakšen smisel ima odpirati še eno slovenistiko, če vsako leto prinaša na Poljskem vsaj 20 do 40 diplomiranih samostojnih slovenistov, ki se s težavo znajdejo na delovnem trgu. Zato je naš cilj postal oblikovati takšen študij slovenistike (in drugih slovanskih filologij), ki bi študirajočim na eni strani

zagotovil široko in temeljno znanje na področju slovenistike, na podlagi katerega bi se lahko vključili v aktivno raziskovalno delo, na drugi pa pridobitev dodatnih poklicnih kvalifikacij, s čimer bi našim absolventom zagotovili boljše zaposlitvene možnosti. Študijske programe nenehno izboljšujemo glede na povpraševanje kandidatov in potreb zaposlovanja. Do zdaj se je na našo univerzo vpisalo pet letnikov študentk in študentov, ki študirajo v naslednjih sistemih:

- petletni magistrski študij: uporabni slovenski jezik z menedžmentom (letnik 2001/2002–2006/2007),
- triletni študiji prve stopnje (t. i. licenciat):
 - 1. srednjeevropske študije s slovenskim jezikom kot prvim s specializacijo evropska integracija (letnik 2002/2003–2005/2006),
 - 2. slovenski jezik v podjetništvu in turizmu (letnik 2005/2006–2007/2008),
 - 3. srednjeevropske študije s slovenskim jezikom kot prvim s specializacijo evropska integracija (letnik 2006/2007–2008/2009),
- dveletni študij druge stopnje (t. i. *magisterium*): slovanska filologija: slovenski jezik (letnik 2006/2007–2007/2008).

Že naslovi študijskih smeri v posameznih letnikih kažejo, da na slovenistiki v Bielsku-Biali poleg klasičnih filoloških vsebin, obveznih in značilnih za vsako tujo filologijo, ponujamo v sklopu 240 do 360 ur vsebine z drugih področij – gospodarstva in/ali turizma, mednarodnih odnosov, evropeistike (odvisno od specializacije) (prim. Będkowska-Kopczyk 2005: 107–08). Diplomске in magistrske naloge nastajajo v okviru izbranega literarnega, jezikoslovnega ali prevajalskega seminarja. Velja poudariti, da smo z namenom kompatibilnosti teoretskih vsebin in jezikovnega znanja za poučevanje slovenskega jezika v okviru lektorskih vaj uvedli praktični pristop in jih razdelili na več profilov oz. področij.

2.1 Glavni nosilec predmeta Praktična raven slovenščine je lektor, rojeni govorec slovenskega jezika.¹ V pomoč so mu poljski kolegi (asistenti in docenti), ki poleg drugih predmetov (literarnih ali jezikoslovnih) učijo tudi jezik. Glede na to, da spadata tako slovenščina kot poljščina v slovansko skupino jezikov, so že po prvem letniku intenzivnega tečaja slovenščine študentke in študenti sposobni uporabljati prisvojeni jezik na ravni sporazumevalnega praga. Od 2. letnika študija dalje poleg nadaljnjega razvijanja osnovnih jezikovnih spretnosti v okviru lektorskih vaj ponujamo še dva profila lektorata slovenščine: prevajalskega in poslovnega (slovenski poslovni jezik).

¹ Trenutno z lektorskimi vajami na naši univerzi gostuje Andrej Šurla, ki je kot lektor nameščen na Šlezijski univerzi v Katowicach.

2.1.1 Študenti in študentke imajo možnost vaditi naslednje vrste prevajanja: prevajanje strokovnih besedil, konferenčno prevajanje in tolmačenje² (v okviru dvoletnega magistrskega študija ponujamo tudi prevajanje leposlovnih besedil v obsegu 30 ur). Vaje iz prevajanja vseh vrst jim omogočajo primerjalno obravnavo besedila v slovenskem in poljskem jeziku ter prispevajo k bogatenju slovenskega besednjaka. Zlasti vaje iz prevajanja strokovnih besedil omogočajo analizo tekstov različnih strokovnih jezikov – pravnih, upravnih, ekonomskih, turističnih in tehničnih. Vaje iz tolmačenja razvijajo sposobnost koncentracije in nadzorovanega pretoka informacij iz izhodiščnega v ciljni jezik, medtem ko se na vajah iz konferenčnega prevajanja učijo različnih tehnik, s pomočjo katerih si lahko zapomnijo daljše odlomke besedila (ponavadi govorjenega). Pri tem ugotavljajo, da je pri obeh vrstah prevajanja pomembno razvijati smisel za ekvivalentnost ubesedovanja v obeh jezikovnih sistemih in se hkrati izogibati jezikovnih pasti, kot je npr. kalkiranje posameznih besed ali izrazov. Razvijajo tudi zavest o slovenskem sistemu jezika, razlikah med poljskim in slovenskim sistemom ter različnih možnostih upodabljanja iste vsebine v obeh jezikih.³

2.1.2 V okviru lektorskih vaj študirajočim ponujamo tudi profilirane vaje na nivoju poslovne slovenščine in v okviru le-te poslovnega dopisovanja.⁴ Na teh vajah spoznavajo ne samo besedni zaklad v zvezi z gospodarstvom in posebnosti ter zakonitosti poslovne korespondence, ampak pridobivajo tudi osnovno znanje, povezano s tem, kako brati in sestavljati različne vrste oglasov in reklamna gesla, kako se uspešno prijaviti na razpis za delo, razvijajo tudi sposobnost uspešne komunikacije v podjetju, se učijo delati v skupini, etičnega mišljenja, samostojnega ukrepanja in presojanja ter spreminjanja stereotipov in stališč do sebe in drugih. Ob tem pridobivajo medkulturna znanja in osveščenost.

Vaje iz prevajanja in poslovne slovenščine omogočajo pridobiti poglobljena znanja in spretnosti na nivoju razumevanja in tvorjenja besedil različnih strokovnih jezikov in – kar je še bolj pomembno – dopolnjujejo teoretsko znanje, ki ga dobivajo v okviru predavanj. S tem jih usposabljaajo za uspešno

² Obseg ur navedenih predmetov je odvisen od vrste študija, npr. študijski program prve stopnje (Srednjeevropske študije s slovenskim jezikom kot prvim s specializacijo evropska integracija, letnik 2002/2003–2005/2006) je zajemal 60 ur prevajanja strokovnih besedil, 30 ur konferenčnega prevajanja, 30 ur tolmačenja.

³ Velja poudariti, da študentom in študentkam poskušamo zagotavljati praktično preizkušanje pridobljenih prevajalskih spretnosti s tem, da jih spodbujamo za prevajanje za poljsko javnost ob različnih srečanjih s slovenskimi ustvarjalci, ki jih organiziramo v okviru dejavnosti znanstvenega krožka slavistov. Le-to vsako leto organizira prevajalsko delavnico, kjer se študentje in študentke lotijo prevajanja literarnih besedil.

⁴ Tudi v tem primeru je obseg ur navedenih predmetov odvisen od vrste študija, npr. v okviru zgoraj navedenega študijskega programa prve stopnje je bilo predvidenih 60 ur poslovne slovenščine in 30 ur poslovnega dopisovanja.

komuniciranje v slovenščini tako na področju gospodarstva kot tudi v evropskih integracijskih procesih.

2.2 V poznejših letnikih svoje teoretično znanje jezika, literature in kulture ter jezikovne spretnosti razvijajo na slovenskih univerzah, ker je s pomočjo evropskih programov (Socrates, Ceepus) in bilateralnih ter multilaterarnih pogodb med univerzami vsakemu študentu zagotovljena mobilnost, to je vsaj eno- ali dvosemestrski študij v državi študijskega jezika. Znanje slovenščine lahko pilijo tudi v okviru seminarjev slovenskega jezika, literature in kulture, ki jih organizira Center za slovenščino kot drugi oz. tuji jezik Univerze v Ljubljani, in poletnih tečajev slovenskega jezika Halo, tukaj slovenski Mediteran, ki jih organizirata Univerza na Primorskem in ZRS Koper.

3 Anketa, v kateri sem sedanji 4. letnik magistrskega študija in 1. letnik študija druge stopnje⁵ prosila za oceno postopka prisvajanja slovenskega jezika, ima dvojno vlogo. Na eni strani je kot mnenje študentov o postopku poučevanja slovenščine, ki ga uvajamo na naši ustanovi, smernica za avtorje študijskih programov v zvezi z nadaljnjim razvojem slovenistike. Na drugi strani je pomembna za anketiranke in anketirance same, saj reflektira njihov proces učenja, znanje jezika, pričakovanja, cilje. V anketi sem zastavila naslednja vprašanja:

1. Ocenite stopnjo znanja slovenščine (tekoče, zelo dobro, dobro, zadostno, slabo) na področju: govornega izražanja (v knjižnem jeziku), pisnega izražanja (v knjižnem jeziku), poslovne slovenščine, strokovni jeziki, pogovornega jezika, narečij in konferenčnega prevajanja ter tolmačenja.
2. V katerem letniku je pouk slovenščine pri vas potekal najbolj intenzivno?
3. Katere vaje/predavanja so imele najbolj pozitiven vpliv na vašo slovenistično izobrazbo?
4. Katere oblike poučevanja jezika vam najbolj ustrezajo (vaje z rojenim govorcem slovenščine, lektorat, profilirani lektorati, druga predavanja, študentsko bivanje v Sloveniji, dejavnosti izven akademskih klopi, vaše samostojno delo, druge)?
5. Ali imate še kakšen komentar?

3.1 Na anketo se je odzvalo skupaj 10 študentk in 2 študenta, ki so bili na izpopolnjevanju na različnih univerzah v Sloveniji. Poznavanje slovenskega jezika na naštetih področjih so v prvem vprašanju ocenjevali zelo različno (glej tabelo).

⁵ To so letošnji absolventi študijskega programa prve stopnje (*Srednjeevropske študije s slovenskim jezikom kot prvim s specializacijo evropska integracija*, letnik 2002/2003–2005/2006).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	4. letnik magistrski študij											
	1. letnik (absolventi z licenciatom)											
Govorno izražanje	zelo dobro	zelo dobro	zelo dobro	zelo dobro	zelo dobro	dobro	zelo dobro	dobro	tekoče	tekoče	zelo dobro	zelo dobro
Pisno izražanje	zelo dobro	zelo dobro	zelo dobro	zelo dobro	dobro	zad.	dobro	dobro	dobro	zelo dobro	zelo dobro	dobro
Poslovna slov.	dobro	zad.	dobro	dobro	dobro	zad.	dobro	dobro	dobro	zad.	dobro	dobro
Strokovni jeziki	zad.	zad.	dobro	dobro	dobro	zad.	zad.	ni ocene	dobro	slabo	zad.	dobro
Pogovorni jezik	dobro	dobro	dobro	dobro	dobro	zelo dobro	zelo dobro	ni ocene	tekoče	tekoče	zelo dobro	dobro
Narečja	dobro	slabo	zad.	dobro	dobro	dobro	dobro	ni ocene	zelo dobro	dobro	dobro	zad.
Tolmač.	zad.	slabo	slabo	dobro	zad.	dobro	dobro	ni ocene	dobro	dobro	dobro	zad.
Konfer. prevajanje	dobro	zelo dobro	dobro	zelo dobro	zad.	zelo dobro	dobro	dobro	zelo dobro	zelo dobro	dobro	zad.
Študentska v Sloveniji	1 sem.	2 sem.	1 sem.	1 sem.	2 sem.	2 sem.	2 sem.	1 sem.	4 sem.	3 sem.	1 sem.	1 sem.

Vsi anketiranci so zelo visoko ocenili svoje sposobnosti na področju govornega izražanja in relativno visoko pisno izražanje ter znanje pogovornega jezika. Pri poznavanju narečij in poslovne slovenščine prevladuje dobra ocena. Nivo konferenčnega prevajanja je pri posameznih anketirancih in anketirankah različen – od zelo dobrega do zadostnega. Najslabše je izpadlo poznavanje strokovnih jezikov in tolmačenje. Takšni rezultati niso presenečenje: študenti in študentke, ki so vsaj en semester imeli priložnost študirati na slovenskih univerzah, svojo sposobnost uporabe knjižnega jezika ocenjujejo visoko, saj so v

njem mdr. poslušali predavanja, pisali seminarske naloge in opravljati izpite – lahko torej rečemo, da so imeli možnost preveriti svoje spretnosti. Pogovorni jezik so spoznavali in uporabljali v vsakdanjem življenju. Najslabše presojujejo o najbolj zahtevnih znanjih in spretnostih, ki jih najverjetneje niso mogli preveriti v življenjskih situacijah. Pojem strokovni jeziki zajema veliko vrst, ki jih vseh med poukom na univerzi ni mogoče temeljito obravnavati, zato čutijo potrebo po daljšem izobraževanju na tem področju. Spretnost v tolmačenju pa zahteva ne samo odlično poznavanje jezika na različnih nivojih, ampak tudi večurne vaje tolmačenja iz izhodiščnega v ciljni jezik. Anketiranci in anketiranke se tudi tega v večini zavedajo, ker pišejo, da jih na tem področju čaka še veliko dela.

3.2 Kar se tiče vprašanja v zvezi z intenzivnostjo pouka slovenskega jezika, vsi razen enega odgovarjajo, da so se najbolj intenzivno slovenščine učili med študijskim bivanjem v Sloveniji, čeprav so štiri osebe priznale, da so se, kar se tiče pouka na domači univerzi, naučile največ jezikovne teorije v okviru lektorata v 1. letniku.

3.3 Med predavanji na Poljskem so najbolj pozitiven vpliv na njihovo znanje jezika imele vaje s slovenskim lektorjem (zlasti fonetične vaje, kjer so se učili pravilne izgovorjave besed ter fonetike besedila, in konverzacija) ter ostala predavanja z gostujočimi profesorji iz Slovenije. Poleg tega anketiranci navajajo vaje v okviru lektorata s poljskimi učitelji (zlasti slovnične) in vaje iz prevajanja ter poslovne slovenščine. Tudi pri tem vprašanju je večina oseb poudarila prednosti predavanj in vaj, ki so se jih lahko udeležili med izpopolnjevanjem na slovenskih univerzah.

3.4 V zvezi s četrtnim vprašanjem anketiranci navajajo naslednje oblike poučevanja slovenskega jezika:

- vaje s slovenskim lektorjem,
- lektorat – slovnične vaje, vaje iz pisanja in govorjenja,
- prevajanje leposlovja in drugih besedil,
- profilirani lektorati – predvsem poslovna slovenščina in prevajanje,
- udeležba na predavanjih, izpiti in seminarske naloge v slovenskem jeziku v okviru štipendije v Sloveniji,
- udeležba v jezikovnih vajah na Poljskem, ki jih pripravljajo kolegi s slovenskih univerz,
- prevajanje leposlovnih besedil in druge dejavnosti v okviru znanstvenega krožka slavistov,
- samostojno delo: branje knjig, časopisov, uporaba slovenskih spletnih strani in internetnih kramljalic, gledanje filmov v originalu ali s podnapisi, poslušanje radia, delo s slovarjem,
- prijateljski stiki s Slovenci.

3.5 V zvezi s šestim vprašanjem (ki je odprtega tipa) navajam odlomke najbolj zanimivih komentarjev:

S pisanjem seminarskih nalog v slovenskem jeziku lahko nadgrajujemo ne samo besednjak, ampak tudi znanje na določenem področju. To je povezano mdr. z branjem v slovenskem jeziku in tudi s prevajanjem, kar pomeni nenehni stik z jezikom.

Po treh letih izkušenj s slovenščino ugotavljam, da se je jezika najboljše učiti na ozemlju, kjer se ta jezik govori [...]. Kar se pa tiče predavanj na Poljskem, se veselim, da imamo stik s strokovnimi jeziki in da se učimo prevajati. Potem se na lektoratu lahko sprostimo, ko prevajamo kak komad iz pogovornega jezika ali narečja v knjižni jezik. Precejšnega pomena je tudi individualno delo, kot npr. v okviru znanstvenega krožka ali prevajanje, kot tudi stiki s gostujočimi Slovenci, npr. na literarnih srečanjih ali predavanjih slovenskih profesorjev.

Med bivanjem na štipendiji v Sloveniji sem imela priložnost vsak dan uporabljati slovenski jezik, opravljala sem tudi izpite v slovenščini, kar me je zelo motiviralo za intenzivni pouk tega jezika, tudi predavanja na univerzi in vsakdanje življenjske situacije so mi omogočile spoznati živo slovensko besedo, spoprijateljiti se z njo in jo govoriti na vsakem koraku.

Bivanje v Sloveniji mi je omogočilo, da sem se sprostila in govorila brez strahu. Teoretično znanje sem začela uporabljati v praksi. Rešila sem veliko jezikovnih ugank. Slovnica je postala uporabna, ko sem govorila, sem začela opazovati napake in jih popravljati. Predavanja s slovenskimi predavatelji so mi pripomogle spoznati slovenščino od bolj tehnične strani.

Od začetka študijev na ATH se mi je zdela ideja povezave slovenske filologije s poslovnimi predmeti idealna. Zaradi nje imamo absolventi slovenske filologije večje možnosti zaposlitve kot drugi filologi. Angažiranost nekaterih predavateljev [...] mi je pripomogla pri odločitvi o študiju v Sloveniji. [...] Po skoraj petih letih študija ugotavljam, da sem tip osebe, ki se jezika uči po posluhu in med konverzacijo. Seveda je osnovno znanje, ki sem ga pridobila na naši univerzi, nujno za nadaljevanje jezikovne izobrazbe v tujini.

Za konec bi dodala, da odgovori, navedeni v anketi, in izjave potrjujejo, da vpisani izredno cenijo možnost nadgrajevanja jezikovnega ter teoretičnega znanja med študijskim bivanjem v Sloveniji, na domači univerzi pa delo s slovenskim lektorjem. Kar se tiče prvega, z veseljem opažam, da se mednarodno sodelovanje med našo in slovenskimi univerzami nenehno razvija, v zvezi z drugim pa upam, da se bo kadrovska situacija izboljšala in bo slovensko ministrstvo odobrilo stroške za namestitve lektorja tudi na Univerzi v Bielsku-Biali.

4 Vsaka slovenistika – v Sloveniji ali v tujini – ima lastno filozofijo izobraževanja absolventov. Pristop k slovenističnemu izobraževanju, ki je uveden na Univerzi v Bielsku-Biali, je seveda eden od številnih možnih pristopov in ima – kot vsi pristopi – svoje prednosti in pomanjkljivosti. Med prve bi prišela predvsem dejstvo, da študenti in študentke pridobivajo praktično in pragmatično znanje v zvezi z jezikovnimi in kulturnimi pojavi na Slovenskem in v srednji Evropi nasploh ter se usposabljaajo za strokovno poklicno delo na širšem področju gospodarstva, diplomacije, politike, prevajalstva ali turizma. Med drugimi pa bi omenila, da vsebujejo naši študijski programi omejeno število predmetov, ki bi omogočali širši vpogled v nekatere literarne ali jezikoslovne pojave. Vendar sodobni izobraževalni sistem zagotavlja mobilnost med univerzami, ki ga znajo študirajoči zelo dobro izkoristiti in že vnaprej izbirajo predmete, ki ustrezajo njihovim znanstvenim interesom in ki jih razvijajo naprej na domači univerzi. Po vrnitvi s štipendije nadaljujejo raziskave v okviru diplomskih ali magistrskih razprav v sodelovanju z bielskimi predavatelji. Takšen način študija zahteva od vseh kritičen vpogled v študijski sistem, ki je podvržen samoocenjevanju in nadzoru individualnega razvoja ter nenehnemu postavljanju novih ciljev.

Ali je zgoraj predstavljeni pristop pravilna pot k sodobnemu izobraževanju slovenistov, bomo zvedeli čez nekaj let. Pomembno je slediti znanstvenemu, poklicnemu in osebnostnemu razvoju bielskih študentov in študentk in biti pripravljen na stalno izboljševanje izobraževalne ponudbe.

Literatura

Agnieszka Będkowska-Kopczyk. Izzivi sodobne slavistike (Poljski primer). *Vloga meje: madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje na Pomurju*, ur. M. Hladnik, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2005, 105–09.

Emil Tokarz. Položaj slovenske subjektivitete v procesu evropske integracije. *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*, ur. V. Mikolič in K. Marc Bratina, Koper: Univerza na Primorskem, ZRS Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005, 67–70.

Emil Tokarz. Sodobna slovenistika na Poljskem. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2003, 243–49.

Emil Tokarz. Poljska slovenistika v okviru poljsko-slovenskih stikov. *Slavistična revija* 2–3 (1994): 393–98.

Michał Kopczyk

Univerza v Bielsku-Biali

Terra (ki je vedno manj) incognita:

O položaju slovenske literature na Poljskem po letu 1991

Poljsko-slovenski literarni stiki najmanj od romantike dalje predstavljajo pomembno sestavino slovanske identitete Slovencev. In ker so Slovenci na svojo samostojnost čakali še dlje kot Poljaki, je bil, kot se zdi, model domoljubja, kakršen se je razvil v poljski romantiki, za slovenske ustvarjalce še posebej privlačen. Ta specifičen dialog med dvema literaturama je pozneje doživljal različne preobrazbe – zdaj se je krepil, spet drugič malone usahnil –, vseskozi pa je bil izrazito nesimetričen. Za razliko od naših ustvarjalcev na slovenskih tleh so bili slovenski avtorji na Poljskem povsem neznani ali slabo znani, zato težko govorimo o tem, da bi imeli kak večji vpliv na poljsko literaturo.

Čeprav takšna trditev vzbuja kar nekaj pomislekov, pa to ne spreminja dejstva, da ostaja uveljavljenost in prepoznavnost slovenske literature na Poljskem v kričečem nesorazmerju ne le s predstavo, kakršno imajo o poljski literaturi prebivalci dežele pod Triglavom, temveč predvsem glede na intelektualni potencial slovenske književnosti, katerega priča in zapis so nastala literarna dela. Z drugimi besedami, bralec, ki bi si želel ustvariti mnenje o slovenski književnosti izključno na podlagi tega, kar je bilo doslej prevedenega v poljščino, bi lahko dobil kaj nepopolno in izkrivljeno predstavo.

V pričujočem članku nimam namena odkrivati razlogov za takšno stanje – ti so zagotovo kompleksni, na omenjeni proces pa so nedvomno imele (vsaj kar se tiče zgodovine zadnjega pol stoletja) precejšen vpliv politične okoliščine. Menim, da je védenje (ali, če hočete, nevédenje) o slovenski literaturi na Poljskem do določene mere sorodno današnjemu in preteklemu stanju zavesti Poljakov o kulturni specifikah nekdanjih jugoslovanskih republik. Najbrž ne bomo odkrili nič pretresljivo novega, če rečemo, da je bila ta zavest nepopolna. Za povprečnega Poljaka je bil kulturni prostor jugoslovanskih dežel dolga desetletja precejšnja neznanka, o njem je vedel veliko premalo, da bi lahko opazil, kako zelo se kulture posameznih narodov med seboj razlikujejo. Skratka – kot je to nekoč s posrečeno, pa tudi sarkastično mislijo izrazil Drago Jančar – zanje je bila *terra incognita*.

Prepričan pa sem tudi, da se je v zadnjih petnajstih letih – začeni z dnem, ko se je Slovenija politično osamosvojila – v predstavnem svetu Poljakov počasi, a dosledno začela konkretizirati podoba Slovenije kot ločene politično-kulturne celote. Prav simptomatično za ta proces je bilo, da so se pri nas oblikovala kar štiri visokošolska središča, ki vzgajajo strokovnjake na področju slovenskega jezika, kulture in literature, se pravi prevajalce, učitelje jezika, iz praktičnega vidika pa tudi poslovneže, ki dobro poznajo posebnosti te države. Na dveh drugih univerzah se je slovenščine mogoče učiti na lektoratu. Takšna situacija seveda ustvarja povsem nove pogoje za stike med tema dvema kulturama, in to na najrazličnejših področjih. Spričo tega bi veljalo na novo zastaviti vprašanje o tem, kako prisotna je slovenska literatura na Poljskem, v tem okviru pa zlasti o tem, ali je večja živahnost na ravni institucionalnih stikov morebiti pripomogla tudi k intenzivnejšemu zbliževanju kultur in njunih književnosti.

Že hiter pregled bibliografije prevedenih del nam to domnevo potrdi. Poljski bralec, ki bi rad kaj izvedel o slovenski literaturi, ima na razpolago kar nekaj monografskih izdaj slovenskih pesnikov. In zdi se – tega ne gre spregledati –, da danes prav poezija, ki količinsko prekaša prozna dela, v ključni meri oblikuje predstavo, ki jo imajo o slovenski književnosti prebivalci dežele ob Visli. Temu nesorazmerju morda ne botrujejo zgolj razlogi povsem praktične narave (pesmi se prevaja lažje in hitreje), temveč tudi razmeroma utrjen položaj poezije v slovenski literarni tradiciji. Ta je, podobno kot na Poljskem, tudi na Slovenskem pogosto opravljala vlogo ohranjanja narodne zavesti, kar je bila dodatna spodbuda za črpanje iz izročila romantike – vključno z mestom, ki ga ima v njej lirika.

Med prevajanimi avtorji prevladujejo predstavniki mlajše generacije – pesniki, povečini rojeni po letu 1960. Krakovska založba Zielona Sowa, ki izdaja predvsem literaturo piscev mlajše generacije, je leta 2000 zasnovala zbirko *Młoda poezja słoweńska* (Mlada slovenska poezija), v kateri so izšle zbirke – izbori pesmi – Aleša Debeljaka (prva Debeljakova zbirka, *Słownik ciszy* (*Slovar tišine*) je bila v Krakovu izdana leta 1992), Uroša Zupana, Primoža Čučnika, Toneta Škrjanca in Braneta Mozetiča. V istem času je založba Biuro Literackie iz Wrocławia, ki slovi po izdajanju najnovejše poezije, izdala serijo treh knjig slovenskih avtorjev: Alojza Ihana, Petra Semoliča in Miklavža Komelja. Slovenski avtor, ki se lahko pohvali s knjigo v poljskem prevodu, je tudi mladi pesnik iz Kranja, Klemen Pisk.

Za primerjavo: od avtorjev, rojenih pred letom 1960, se je lahko poljski bralec nekoliko поблиže seznanil edinole z delom Gregorja Strniše (izbor njegove poezije je pod naslovom *Odyseusz* (*Odisej*) izšel leta 1993) in Tomaža Šalamuna, ki ga poljski bralci poznajo že od leta 1979, ko je njegove izbrane pesmi izdala varšavska založba Wydawnictwo Literackie. Po letu 1991 so izšle še tri knjige tega pesnika: izbor *Straszne święta* (Strašni prazniki), *Poker* (z besedili iz njegovega prvenca, izdanega leta 1966) in *Czytać: Kochać – wybór wierszy*

(Brati: Ljubiti – izbor pesmi). Zadnji dve je leta 2002 izdala založba Ars Silesiae Superioris v Katovicah.

Omenjena avtorja ostajata edina predstavnika starejše generacije slovenskih lirikov, ki jih je bilo dano spoznati poljskemu bralcu. Tudi pred obdobjem, ki ga v tem prispevku jemljemo pod drobnogled, torej pred letom 1991, namreč ni izšla nobena knjiga, ki bi predstavljala delo pesnikov starejših generacij slovenske književnosti. Tako ostajajo neznani ali le na podlagi bornih izborov znani takšni klasiki, kot so na primer Oton Župančič, Srečko Kosovel, Lojze Kovačič ali Dane Zajc. Piscem iz stoletij poprej se godi še slabše – dejansko edini avtor iz časa pred 20. stoletjem, ki je dokaj obsežno preveden v poljščino, je France Prešeren, ki ga Poljaki poznajo zahvaljujoč zelo dobremu, čeprav že nekoliko zastarelemu prevodu pesnice Anne Kamieńskiej.

Na tem mestu bi rad opozoril, da se v svojem pregledu omejujem na avtorje, katerih delo je bilo na Poljskem objavljeno v knjižni obliki. Izhajam namreč iz prepričanja, da šele širši izbor lahko ustvari pogoje za realno recepcijo avtorja in mu omogoči polnokrvno zaživeti v okviru tuje literature. Krajši izbori, ki so večinoma objavljeni kot bloki v literarnih revijah ali kot deli knjižnih antologij, te možnosti ne ponujajo, torej jih je treba obravnavati posebej in zanje uporabljati druga merila. Dragoceni so iz drugega razloga: dajejo celovito in sintetično, četudi po sili razmer dokaj površno sliko literature ali zgolj nekega izbranega vidika le-te. Temu pa je treba dodati še eno, nič manj pomembno funkcijo tovrstnih izborov – promocijo literature.

Večina antologij slovenske poezije in proze izpolnjuje zgoraj naštete cilje. To velja tako za revijalne kot tudi za (edino) knjižno antologijo. Prednost slednje je v tem, da pred bralca postavlja literarni prerez, ki sega prek meja sodobnosti.¹ To, kar je glavni plus te knjige, pa je hkrati tudi njena največja slabost. Avtorica antologije, Katarina Šalamun Biedrzycka, je bila v želji predstaviti po njenem mnenju najzanimivejše osebnosti slovenske poezije v razdobju skoraj dveh stoletij (od Prešerna do Ihana) prisiljena opraviti strogo selekcijo, in sicer tako pesnikov kot tudi njihovih pesmi. Posamezni avtorji so predstavljeni s petimi do osmimi besedili, to pa je premalo, da bi bilo mogoče razbrati specifiko ustvarjalnosti teh pesnikov, ki jih na Poljskem v drugih objavah ni mogoče najti. Stvar diskusije bržkone ostaja reprezentativnost izbranih avtorjev in besedil; če namreč tako kot Katarina Šalamun Biedrzycka za glavni kriterij vzamemo epifaničnost poezije, ki se pojavlja – kot piše avtorica – skozi »spravo pesnika z naravno silo bivanja«, potem ta izbor besedil ne bo zadovoljil tistih bralcev, ki bi radi na njegovi podlagi izoblikovali objektivno sodbo o temeljnih pojavih v slovenski liriki. Če smo natančni, bi bilo omenjeno knjigo treba uvrstiti med tematske antologije.

¹ *Mah in srebro – Srebro i mech, Antologia poezji słoweńskiej*, izbrala in prevedla K. Šalamun Biedrzycka (Sejny: Pogranicze, 1995; Biblioteka Krasnogrudy).

Izpostavitev tako univerzalnega kriterija, kot je epifaničnost, pa je vstop v svet te literature zagotovo olajšala tistim bralcem, ki jim je tuj njen kulturni in zgodovinski kontekst – in teh na Poljskem seveda ne manjka. Tema za kak drug prispevek je gotovo vprašanje, ali je brez poznavanja vsaj osnovnih dejstev iz zgodovine slovenske poezije sploh mogoče učinkovito branje (torej branje, ki omogoča osnovno razumevanje) pesmi – pomislimo na primer samo na Tomaža Šalamuna.

Zaradi velikega časovnega razpona je antologija še posebej dragocena, zlasti če upoštevamo, da se dostopne revijalne različice miniantologij osredotočajo malone izključno na sodobno literarno ustvarjalnost in na avtorje mlajše generacije. Med letom 1991 in danes je izšlo kar nekaj tovrstnih izborov, med drugim v – kar se prevodov iz tujih književnosti tiče – najslovitejši poljski literarni reviji, *Literaturi na Świecie*.² Blok, objavljen v reviji *Opcje*, ki izhaja v Katovicah, pa je vreden pozornosti spričo obsežne predstavitve skrbno izbrane slovenske proze in dramatike, ki je na Poljskem tako rekoč neznana – žal je prostora zadostovalo le za nekaj krajših odlomkov. Prednost tega izbora je tudi v tem, da so bila vanj vključena razmišljanja različnih slovenskih strokovnjakov, in to ne le s področja literarne vede, temveč tudi drugih področij kulture. Zahvaljujoč temu je blok interdisciplinaren in je ena najobsežnejših in najbolj vsestranskih predstavitev zanimivih pojavov, ki jih je bilo v slovenski kulturi mogoče zaslediti skozi zadnje stoletje, na poljskih tleh.³

Situacija je manj rožnata v primeru poljskih prevodov slovenskih prozaistov. Pravzaprav edini pisatelj, ki je znan širšemu občinstvu, je še vedno Drago Jančar, s čigar deli poljske bralce prek prevodov že lepo število let oskrbuje Joanna Pomorska. Njej pritiče zasluga, da Poljaki poznajo večino del avtorja *Galjota* (polj. *Galernik*), vključno z glavnimi. Leta 1993 je izšel izbor esejev *Terra incognita* (kljub naslovu poljska izdaja ni prevod zbirke esejev z istim naslovom, temveč izbor iz Jančarjeve esejistike). Tri leta pozneje je bil izdan prevod romana *Posmehljivo poželenje* (polj. *Drwiące żądze*). Založba Pogranicze, ki se je usmerila v izdajanje knjig na temo Srednje Evrope, je leta 2002 izdala zbirko novel z naslovom *Spojrzenie aniola* (prevod *Pogleda angela*), pred tem pa še en izbor esejev. Pa vendar se mi zdi, da se podoba pisatelja, kakršna obstaja v bralski zavesti Poljakov, precej razlikuje od tiste, ki jo ima le-ta v svoji domovini. Za poljskega bralca je Jančar predvsem esejist in ta del njegove ustvarjalnosti močno prevladuje nad proznim delom. Na pisatelja se Poljaki pogosto sklicujejo v kontekstu diskusije o srednjeevropski identiteti Poljakov,

² Prim. *Literatura na Świecie* 1992, št. 8/9, in 2004, št. 5/6; *Studium* 2001, št. 1, 2002, št. 1, 2004, št. 6; *Arkadia. Pismo katastroficzne* 1997, št. 2/3, in 2002, št. 11/12. Slovenska literatura je redno objavljana tudi na straneh spletnega literarno-umetniškega četrtletnika *Pobocza*, ki ga izdaja Krajeńskie Stowarzyszenie Kulturalne (Krajeńsko kulturo društvo); <http://www.pobocza.pl>.

³ *Opcje: Kwartalnik kulturalny* 2004, št. 1/2.

kulturnih okoliščinah v deželah tega dela Evrope po padcu komunističnih diktatur in emancipaciji manjših držav. Manj znana (z izjemo danes že klasičnega *Galjota*, ki je bil na Poljskem izdan že v osemdesetih letih) je tako Jančarjeva proza kot – iz očitnih razlogov – tudi njegova političnopublicistična besedila.

Delo Draga Jančarja pa vendarle ostaja prej izjema kot pravilo, kar se tiče prepoznavnosti slovenske proze na Poljskem. Čeprav o njej ne bi mogli trditi, da je popolnoma neznana (v prejšnjih desetletjih so izšla posamezna dela Ivana Cankarja, Andreja Hienga oziroma Cirila Kosmača), pa je zavest o slovenski književnosti kot konkretni celoti majhna. Zagotovo tudi zato, ker so obstoječi prevodi nastali tudi pred več deset leti, od časa osamosvojitve Slovenije pa je bilo razen Jančarja, ki je prevajan dokaj sproti, izdanega komaj še kaj drugega. Nastale vrzeli ne morejo zapolniti niti drobni izbor slovenske proze v prevodu študentov varšavske slavistike⁴ niti revijalne predstavitve več novel Lojzeta Kovačiča⁵ in Vitomila Zupana⁶ niti literarni bloki, ki predstavljajo ustvarjalne poskuse slovenskih prozaistov, kot so Dušan Šarotar, Mojca Kumerdej, Vinko Möderndorfer, Dušan Čater, Maja Novak, Miha Mazzini, Andrej Blatnik, Marko Sosič ali Aleš Čar.⁷ Med omenjenimi avtorji je le zadnji dočakal izid knjige v poljščini; izbor njegovih kratkih zgodb pod naslovom *Awaria* (Okvara) je izšel leta 2005. Škoda, da se seznam prevodov slovenske proze v poljščino, ki so ugledali luč sveta v zadnjih petnajstih letih, s temi primeri tudi konča.

Kaj torej lahko rečemo o zadnjih petnajstih letih prisotnosti slovenske književnosti na Poljskem? Ta čas, če pojav ocenjujemo izključno z vidika števila objavljenih prevodov, zagotovo ni bil izgubljen – opazen je pomemben napredek glede na obdobje pred tem. Poljski bralec je spoznal imena in v okviru večjih ali manjših izborov skoraj vse ustvarjalce, ki so v tem času sooblikovali pokrajino slovenske književnosti. Njihova besedila so objavljale predvsem literarne revije – število teh pa je (kljub bistveni omejitvi podpore s strani države in splošni marginalizaciji literature, ki izgublja bitko za občinstvo z avdiovizualnimi mediji) po letu 1989 precej zraslo. K povečanemu zanimanju za slovensko literaturo je pripomogla tudi obuditev sredi osemdesetih let pričete diskusije o pojmu srednjeevropskosti. Nova spodbuda zanj in hkrati vezni člen med Poljsko in Slovenijo je postala popolna politična neodvisnost obeh držav.

Slika slovenske književnosti, kakršno dobimo na podlagi dostopnih prevodov, pa še zdaleč ni popolna. To je najprej posledica izrazite količinske prevlade prevodov poezije nad prozo – prevlade, ki v določeni meri odraža tudi

⁴ *Proza słoweńska – dzieła pobierane pod koniec wieku*, ur. J. Pomorska (Warszawa: Biblioteka św. Marcina, 2000).

⁵ Prim. *Literatura na Świecie* 1982, št. 1; *Krasnogruda* 2004, št. 2–3; *Kresy* 2002, št. 1.

⁶ Prim. *Fa-Art* 1993, št. 1 in št. 4.

⁷ *Portret* 2004, št. 18; *Literatura na Świecie* 2004, št. 5–6.

razmerje, značilno za slovensko književnost. Pozornost vzbuja tudi očitno neskladje med slabo predstavljenimi avtorji starejših generacij in dokajšnjim obiljem prevodov del mladih piscev. Poleg nedvomnih avtoritet se prevajajo tudi tisti avtorji, ki šele stojijo pred največjim pisateljskim izzivom, kakršen je izdaja prve knjige.

Vse kaže, da je bilo zadnjih petnajst let prehodno obdobje; čas, ko je poljski bralec postopoma pridobival zavest o specifičnosti slovenske kulture, ki jo je prej dojemal v glavnem skozi prizmo njene pripadnosti krogu kultur nekdanjih jugoslovanskih republik. Zanimanje je oživila pojavitev neodvisne Slovenije na zemljevidu, sprva političnem, sčasoma pa tudi mentalnem. To zanimanje se – vsaj kar se tiče mladih Poljakov – kaže ne le v tem, da se odločajo za študij slovenistike, temveč tudi v njihovi želji po spoznavanju in prevajanju literature. Obe prvinii se medsebojno pogojujeta – iz vrst študentov slovenistike in potem diplomiranih slovenistov ne izhaja le večina prevajalcev, temveč tudi levji delež »odjemalcev« književnosti, ki do neke mere tudi »silijo« založnike v izdajanje te literature. Najbrž niti ne preseneča, da mladi prevajalci berejo in prevajajo predvsem svoje vrstnike, v katerih delih lahko najdejo glas, ki je blizu njihovemu občutenju in dojemanju sveta. Samo upamo lahko, da jim bo radovednost sčasoma pokazala tudi pot do klasikov slovenske književnosti. Verjetno bo veliko odvisno od tega, ali bodo v svojih prizadevanjih lahko računali na finančno podporo ustanov, kot so ministrstva in skladi. Prevajanje literature namreč vsebuje tudi ta vidik – sicer najmanj opazen, a prav gotovo ne zanemarljiv.

Prvi velik korak pa je bil že storjen: *terra incognita* se je tudi za poljskega bralca pokazala z jasnimi obrisi.

Prevedla Tatjana Jamnik.

Slovenistična in primerjalna literarna veda

Zvonko Kovač
Univerza v Zagrebu

Domača-tuja (književna) slovenistika

1 Na zadnjem Slovenskem slavističnem kongresu v Lendavi sem zaradi omejenega prostora zelo nakratko predstavil desetletni razvoj slovenistike v okviru novega študija južne slavistike na Filozofski fakulteti v Zagrebu. V sklepni besedi sem še posebej poudaril dobre strani študija medkulturne slovenistike v neposredni soseščini: v okviru študija se preučujejo vezi s hrvaškim jezikom in književnostjo v širšem primerjalno-južnoslovanskem kontekstu, pogosto so učitelji Slovenci oziroma je zaradi bližine mogoče organizirati številna gostujoča predavanja najboljših strokovnjakov, študij slovenistike je odprt tudi za izobraževanje prevajalcev, po katerih se kaže čedalje večja potreba. Hkrati sem opozoril, da sta precejšnja sorodnost obeh jezikov in bližina Slovenije pogosto »zavajajoča« (tako za študente kot tudi za maloštevilne hrvaške strokovnjake), saj velja na splošno prepričanje, da se slovenski jezik ter književnost pozna brez učenja in da sta dostopna vsakomur, tudi brez študija. Zato menim, da so primerjalni in medkulturni koncepti študija ne samo dobrodošlo metodološko bogatenje študija južne slavistike, temveč tudi pomemben prispevek k sodobni, na medkulturnih (in interdisciplinarnih) temeljih zasnovani slovenistiki.

Na tretjem hrvaško-slovenskem srečanju v Opatiji sem govoril o potrebi po študiju in razumevanju književnosti kot druge/tuje književnosti. Pri tem sem se med drugim zavzel tudi za to, da bi bili naši sosednji književnosti v kulturnih oziroma izobraževalnih ustanovah lahko deležni ugodnejšega, bolj privilegiranega statusa – že zaradi bližine naših kulturnih središč, poznanstev piscev, medsebojnega nadpovprečnega obvladovanja jezika (pri čemer Slovenci vedno prekašajo Hrvate), in sicer s pritegnitvijo kakšne enote sosednje kulture več v pouk književnosti ali pa z odprtjem študijskih programov in intencionalno povezavo študijev oziroma z morebitnim organiziranjem skupnih specialističnih študijev. Že takrat sem zapisal, da bi takšen odnos, čeprav se na videz zdi kot izguba, utegnil pokazati obojestransko korist. Po eni strani bi z odprtostjo in primerjanjem študij ***nacionalne*** književnosti pomenil korak bliže k študiju ***književnosti***, po drugi strani pa bi s pozornostjo do medknjiževnih tolmačenj, ki jih s strani podajajo znanstveniki druge/tuje, vendar zelo sorodne kulture, morda omogočil, da bi bolje razumeli ali relativizirali lastna stališča, ko so pogosto

večkratno pogojevana (z generacijsko transmisijo vrednot, družbeno funkcijo zgodovine književnosti ali z ideološkimi nasprotovanji). Podoba velike, vsenavzočne nacionalne književnosti, kakor se kaže v domicilnem kontekstu, dobi naenkrat v rokah strokovnjaka te iste književnosti kot druge/tuje realnejše razsežnosti (če seveda ne naleti na gluha ušesa splošne nezainteresiranosti) in se končno oba strokovnjaka, domači in tuji, srečata v istem prostoru medkulturne zgodovine književnosti oziroma medkulturne interpretacije. Isti metodološki prostor nešteti sodobnih literarnih teorij, ki je za aktivne udeležence »globalizacijskega procesa« – največkrat posameznikov iz velikih jezikov in kultur – bolj ali manj srečna tržna tekma, je za nas ostale iz manjših kultur neredko le vir novih frustracij pri vsakem novem pristopu, pisanju, tolmačenju in predavanju oziroma branju književnosti.

V prispevku za okroglo mizo v Lendavi sem skušal s skico »ljubezenskega trikotnika« popularizirati odnos med strokami v hermenevitičnem trikotniku medkulturne germanistike, kakršnega je svojčas predložil A. Wierlacher, sam pa sem ga prilagodil domačim okoliščinam za potrebe medkulturne zgodovine književnosti in ga skušal poenostaviti tako, da se razmerje med komparativistiko in nacionalno zgodovino književnosti razume kot razmerje med zakoncema, ki ju moti spodnji levi krak trikotnika, kamor so se nastanile sodobne raziskave jezika in književnosti v tujini, oziroma ljubimci tipa drugega/tujega jezika in književnosti. Glede na to, da bi se na Hrvaškem sosednja slovenska književnost utegnila preučevati preveč iz nacionalne slovenistične perspektive, še posebej ko se z njo ukvarjajo Slovenci, hkrati pa je snovi za tradicionalno komparativistiko, za preučevanje hrvaških in slovenskih svetovnih piscev zelo malo, obstaja nevarnost, da se vse premakne na spodnjo desno stran trikotnika oziroma da oddaljenost med koti dobi dramatično ozka razmerja. Kot bomo kasneje videli, nam kot najproduktivnejša rešitev ostane regionalni tip medсловanske primerjalne zgodovine jezika in književnosti oziroma medkulturna slovenistika. Toda kakor nas učijo izkušnje ljubezenskega trikotnika, je enako distanco na vse tri strani oziroma resnični prostor medkulturnosti, morda pa tudi ljubezni, kar nas uči tudi sosednja islamska kultura, zelo težko ohranjovati (»danes trpi žena, jutri ljubica«, »zalotila ga je z drugo«, »na vrsto so prišle nove« – če se omejimo le na naslov in podnaslove reportaže, ki sem jo takrat prebral v prilogi *Ona ljubljanskega Dela*). Močna zakonca, nacionalna filologija in komparativistika, poskrbita, da se dialog med strokami izteče v njun prid, pri čemer marginalizirata druge stroke, perspektive in pristope kot pravzaprav nezaželene ljubimce. Ali pa, kot pravi ženska iz naše reportaže: »Ljubica nima prihodnosti. Redko se zgodi, da moški zaradi nje zapusti družino, pa čeprav na začetku vsaka misli, da se bo njena zgodba končala drugače.« (Pfeifer 2005: 17–18).

Neofilološke stroke se, pogosto s svojo ekskluzivno zaprtostjo do domicilnih kultur, z izborom tujega jezika kot jezika svojega posredovanja v kulturo in znanost, ki ga plačujeta, najpogosteje borijo za položaj žene, težje tudi

za položaj matere, a samo v najboljših primerih dvigujejo svojo ambicijo na raven vsemogočnega komparativističnega očeta svetovne književnosti. Kulturni študiji, transkulturni in interkulturni, naj danes še tako dvorijo obema krakoma dialoga v znanosti o književnosti, še vedno težko dobijo svoje institucionalno tretje mesto, za razliko od situacije v jezikoslovju, v katerem se, kot je primerno ženskim odnosom, ostro ločujejo pozicije raziskovalk jezika v domicilnem kontekstu od tujih lektorice in znanstvenic v tujini oziroma vloge soproge in matere od vlog ljubice. Pri tem je zanimivo, da se obe strani uspešno spogledujeta s komparativističnim očetom, medtem ko se o napetostih ali težavah, tako kot v reportaži o ljubezenskem trikotniku, večinoma govori iz tragične, užaljene ženske perspektive. Naj gre za filologijo tujih jezikov in književnosti ali pa za nacionalno filologijo, najpogostejše se prevarane počutijo ženske. Samske, kot da nekako vselej pozno zvejo, da je moški že poročen, poročenim pa je hudo, ko so prevarane, četudi se jim mož praviloma vrne, sicer pa zna biti boleče za vse, ne glede na to, v katerem kotu trikotnika smo se znašli. Ali pa, kot pravi avtorica članka, ljubezenske trikotnike navadno sprejemamo z razumevanjem, ko zadevajo druge: »Običajno pa se z njimi izredno težko sprijaznimo, ko vdrejo v naše življenje. Vselej porajajo zelo boleča čustva, ne glede na to, v kateri vrh ljubezenskega trikotnika nas postavi življenje. Ljubosumje, ponižanje, izdajstvo na eni strani in občutek krivde, nepoštenja in spoznanje, da smo izdali sebi bližnjega človeka, na drugi so občutki, ki se prepletajo.« (Pfeifer 2005: 17). Mar ni podobno tudi v odnosih med našimi strokami, predvsem v južnoslovanskih okoliščinah?

Dolgo smo živeli v družbenih odnosih, v katerih se pogosto ni vedelo, kdo je komu oče, kaj šele ljubimec. Vendar, kdo bo plačal račun, to smo lahko predpostavili. Tipično so se zadeve opazovale v političnem trikotniku med Hrvati, Slovenci in Srbi. Verjamem, da so Hrvati kot temperamentni južnjaki za Slovenke lahko igrali vloge ljubimcev, medtem ko se pri nas za Slovenke od nekdaj pravi – tako mlada, pa že Slovenka. Baje je že Fran Krsto Frankopan v prevodu Molierjevega *Georgea Dandina* (*Žlahtni meščan*) vlogo prevaranega moža v jezikovnem pomenu zaupal Slovincu, čeprav so razlike v narečjih, v katerih smo takrat govorili brez posebno razvite narodnostne zavesti, bile zelo majhne (stereotipi o sosedih so pogosto projekcije nas samih, naših slabosti). Zdaj se ne utegnemo posvečati še drugim zapletenim podedovanim odnosom med južnoslovanskimi narodi in kulturami, zato se le na kratko ozrimo na zgodovino slovenistike na Univerzi v Zagrebu,¹ da bomo videli, da so vloge slovenistov

¹ Prva predavanja iz zgodovine slovenske književnosti so na Modroslovni fakulteti potekala leta 1880, ko je Fran Celestin (1845–95), gimnazijski profesor in univerzitetni predavatelj slavistike, slušateljem predstavil Franceta Prešerna in njegovo poezijo ter v Zagrebu tudi objavil razpravo o njem. Po besedah prejšnje kronike je že leta 1911 prišlo do pobude, da bi se na Univerzi v Zagrebu ustanovil študij slovenskega jezika in književnosti; tako je bil leta 1914 za docenta habilitiran Fran Ilešič (1871–1942), zgodovinar in gimnazijski profesor iz Ljubljane, ki je že leta 1919 postal redni

enkrat zasedali potencialni možje, drugič pa ljubimci, vendar je bila ljubezen do slovenskega jezika in književnosti trajna. Čeprav so se posredniki iz druge kulture kot tudi posredniki za svojo kulturo morali počutiti ponižane in ljubosumne, z občutki krivde in izdaje, nezadostne zvestobe do obeh kultur – kot v pravem ljubezenskem trikotniku.

2 Organizacijsko gledano je bil študij slovenskega jezika in književnosti v Zagrebu povezan z razvojem študija slavistike ter tudi z organizacijo študija hrvaškega jezika in književnosti. V temeljih obeh študijev stoji Slovenec, filolog s tradicionalno slavistično izobrazbo, Fran Celestin.² V svojem nastopnem predavanju, ki ga je imel kot učitelj slovanskih jezikov na hrvaški univerzi Franca Jožefa 1. oktobra 1878, torej pred skoraj 130 leti, je vztrajal na »poznavanju slavenstva«, ki naj bi se zadovoljivo uresničevalo z učenjem posameznih slovanskih jezikov (zanimiva je njegova predstava, da »cjelina narodne

profesor slovenskega jezika in književnosti. Ilešić je ostal na tem mestu do druge svetovne vojne. Z njegovo upokojitvijo se je mesto tudi formalno izpraznilo, predavanja iz slovenske književnosti pa je v prvem povojnem času vodil Antun Barac. Med letoma 1947 in 1950 jih je prevzel Anton Slodnjak, od leta 1950 in vse do 1975 pa Fran Petrè (1906–78). Slovenistika se je v teh letih razvijala v okviru oddelka za južnoslovanske jezike in književnosti, z odcepitvijo kroatistike pa katedra za slovenski jezik in književnost od leta 1994 deluje v sklopu oddelka za slovanske jezike in književnosti. Krajše obdobje so kot mladi zgodovinarji književnosti slovensko književnost predavali Stanko Lasić (med 1957 in 1960), Jože Pogačnik (1933–2002) od leta 1960 do 1970 ter Krešimir Nemec od leta 1979 do 1989, dlje časa je deloval Aleksandar Šljivarić (1929–2000), in sicer od leta 1958 do 1996, ter Ivan Cesar (1936–93) od leta 1973 do 1993. Značilno za njihovo pedagoško in znanstveno delo je v večji ali manjši meri opiranje na hrvaško književnost, pregledi in izbrana poglavja iz slovenske književnosti, pa tudi problemski seminarji o posameznih pisateljih, še posebej iz novejših ter sodobne slovenske književnosti. — Ko pa govorimo o slovenskem jeziku, je treba poudariti, da hrvaških strokovnjakov za južnoslovanske jezike (z izjemo hrvaškega) v novejšem obdobju ni bilo dovolj, zato se je slovenski jezik večinoma poučeval na ravni lektorata. Od leta 1974 pa vse do danes je na mestu lektorja za slovenski jezik stalno zaposlena Milojka Jakomin, dolgoletna izkušena učiteljica, katere lektorske vaje so obiskovali številni zainteresirani slušatelji. Čeprav sta se slovenski jezik in književnost razvijala ob prejšnjem študiju hrvaškega ali srbskega jezika, je bil lektorat slovenskega jezika vedno privlačno mesto za izvrstne sloveniste, tako da so kot lektorji delali danes znani jezikoslovec Jože Toporišič (v letih 1954–66), pa tudi avtor učbenika za slovenski jezik Franc Drolc (v letih 1966–72) in krajši čas Vlado Nartnik. Novembra leta 1999 je postala, kot prva domača jezikoslovka, strokovna sodelavka katedre asistentka, od leta 2002 pa docentka dr. Anita Peti-Stantić, s težiščem dela na primerjalnem južnoslovanskem jezikoslovju in slovenskem jeziku; danes je že agilna predstojnica katedre. — S študijskim letom 2000/2001 je kot gostujoča lektorica za slovenski jezik svoje delo začela Mateja Tirgušek, ki je ostala na katedri pet let in odločilno pomagala pri ustanavljanju novega študija, a od štud. leta 2005/2006 je na mestu gostujoče lektorice zaposlena Andreja Ponikvar in kot moja asistentka za slovensko književnost Ivana Latković ter mladi raziskovalec na mojem projektu Ivan Majić, ki bi se v prihodnosti rad ukvarjal tudi s slovensko dramo in gledališčem.

² Obširneje sem o njem pisal v predstavitvi monografije Marje Boršnik o Franu Celestinu (*Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo: Zbornik Slavističnega društva Slovenije 14*, ur. Marko Jesenšek, Ljubljana, 2003, 276–82).

inteligencije« lahko doseže »slavenoznanje«, učeč se slovanskih jezikov enega za drugim, ne pa več hkrati). Njegovo tolmačenje pomembnosti »slaveno-znanja« za naš uspešen razvoj bi lahko tudi danes vključili v sodobne imagološke ali interkulturno-ksenološke študije, pri katerih se vprašanje samospoznanja pogojuje s spoznanjem Drugega, v odnosih svojega in tujega:

Dosadanji poviestnički razvitak slavenskih naroda bijaše takav, da su se razvijale ili zatirale, ili dolazile izvana gdje ove gdje one crte u narodnom značenju i razvitku tako, da nijedan slavenski narod ne obisiže svih skupa. Izučavajući pako tudje narode izučavamo ujedno i sami sebe, a ovo valja takodjer glede slavenskih, u mnogom obziru nam tudjih naroda. Jer poznata je stvar, da se čovjek za ono, što imade pred očima, običava manje briniti, misleć da mu je već dosta poznato i to sve dok ne naleti na tudje nepoznate mu odnošaje, te i nehotice prisposobljavući ih sa svojimi sigurno nalazi mnogo toga, česa prije opažao nije. I može se kazati, da se samospoznaja razvija i napreduje najobičnije i najviše baš ovim putem.

Slaveno-znanje imalo bi nam dakle pokazivati, što je slavensko, što tudje, što korisno, što štetno, što imade budućnost, a što je nema, što zdravi razvitak pospešuje, a što ga zadržava ili bi ga moglo dapače obustaviti na dulje ili kraće vrijeme. Na temelju takvog znanja mogao bi se razvijati svaki slavenski narod, koji imade u obće uvjete samobitnog obstanka i to sigurnije i uspješnije nego do sada te bi izbjegnulo mnogim kojekakvim stranputicam, povjestničkim pogreškam, kojima je dosta bogata poviest pojedinih slavenskih naroda. (Celestin 1878: 5)

Celestin je kot ustanovitelj slovenistike na zagrebški fakulteti pa tudi v južnoslovanskih kulturah nasploh v svojem prvem predavanju o »Francetu Preširnu« leta 1880 zapisal, da ga lahko imenujemo »sinom slavenskog preporodjaja, jednim iz znamenitijih slavenskih budioca«, hkrati pa v »slovenskoj književnosti zauzimplje naš pjesnik odlično mjesto« in da njegova poezija pomeni »bujan razcvat samostalna pjesništva, bogata raznovrsnošću oblika, sadržaja te čisto izvorno-individualna a ujedno visoko pjesničkog tona.« (Celestin 1882: 73–74)

Njegova ljubav prema dragoj, domovini (slavenstvu u obće) iztiče se više nego ona više-manje čutljiva abstracija ljubavi prema čovječanstvu u obće: crpeć iz vrela čisto realnih osjećaja, pruženih mu gorkim izkustvom svagdanjeg života, tek odanle dolazi do obobćenja nesklada postojećeg na zemlji medju idealom i životom. (Celestin 1882: 75)

Slovenski značaj in slovanski preporod, kot pri Prešernu in tudi Celestinu, sta dolgo ostala temeljna strokovna in idejna orientacija številnim poznejšim posrednikom slovenske kulture na Hrvaškem. To se nanaša predvsem na pri nas delujoče Slovence, na posrednike iz drugega jezika, kot sta bila Fran Ilešić in Fran Petre, pa tudi Jože Toporišić in zlasti Jože Pogačnik.

O našem nepozabnem profesorju Franu Petretu se je že pisalo, o hrvaških slovenistih pa se pripravlja nov prispevek,³ zato se bom na kratko ozrl le na Frana Ilesića, prvega profesorja za slovansko filologijo na zagrebški Filozofski fakulteti, ter Jožeta Pogačnika, prvega resnično velikega zgodovinarja slovenske književnosti na Hrvaškem pa tudi širše. Za popolno razumevanje naše teme naj poleg njiju omenim tudi svojčas uspešno beograjsko profesorico slovenske književnosti Marijo Mitrović in tudi za hrvaško kulturo pomembnega sarajevskega slovenista Juraja Martinovića. Kakšne so bile njihove izkušnje?

3 Fran Ilesić se je že kot srednješolski profesor v Ljubljani, kot predsednik Slovenske matice in urednik njenih izdaj ter urednik revije *Slovan* začel ukvarjati s tipičnimi slovenističnimi, hrvaško-slovenskimi temami: pisal je o Prešernu in slovanstvu, o Vrazu, Gaju in ilirizmu, pisal in urejal je zbornik o Primožu Trubarju oziroma prirejal antologije slovenske poezije in pripovedništva za Matico hrvaško v Zagrebu. Za našo temo je zanimiv zgodnji in naravni primerjalni pristop v prikazovanju slovenske književnosti hrvaškim bralcem. Na primer: čeprav je poudaril, da si Slovenci in Hrvati v obdobju protestantizma »nismo bili *tujci* niti *bratje*«, češ da je bila razlika samo v imenu, čeprav je dobro razumel pomen reformacije in Trubarja za slovensko kulturo in zapisal, da »smo Slovenci i Hrvati jezično-kulturno postali dvoje baš v protestantski dobi«, je hrvaška književnost ostala sama zase in se nadaljevala, ker je že imela tradicijo, a nastala je tudi in »veselo-mlado začela živeti slovenska literatura, plod kulturno-verske revolucije« (Ilesić 1908: 27–28). Podobno je Ilesić postopal, ko je slovenskim bralcem predstavljal *Povijest hrvatske književnosti* Branka Vodnika. V sklepni besedi je namreč našim zgodovinarjem ostro očital, da po zastarelem načelu sestavljajo ekskluzivno slovenske ali ekskluzivno hrvaške oziroma srbske zgodovine književnosti: »Ne samo milje nas veže, temveč često tudi čisto konkretni pojavi, a vsekakor je z metodičnega stališča priporočati primerjanje pojavov na sosednih teritorijih zaradi jasnosti dejstev in radi bodočnosti.« In

³ O Franu Petretu je obširneje pisal Krešimir Nemec v sklepni besedi k izbranim študijam Frana Petreta *Tradicija in inovacija*, Ljubljana: Slovenska matica, 1990, za naše srečanje pa Zoltan Jan v razpravi *Prispevek Frana Petreta k razvoju slovenske literarne vede*. Slovenistične razprave Aleksandra Šljivarica, Ivana Cesarja in Krešimira Nemca je analizirala Ivana Latković v razpravi *Prilozi zagrebačke slovenistike u proučavanju slovenske proze za tretje hrvaško-slovensko slavistično srečanje, katerega zbornik je v pripravi za tisk*. Iz njenega sinopsisa navajam: »*Tijekom povijesnog-kritičkog praćenja razvoja slovenske književnosti zauzimala su se različita početna stajališta, ideje i nastojanja, a koja se mogu razdijeliti u tri interesne zone: književnopovijesna proučavanja južnoslavenskih književnosti unutar kojih su se nastojali odrediti autohtoni elementi nacionalne paradigme slovenske književnosti, zatim poredbene analize slovensko-hrvatskih kulturnih i književnih veza te promatranje pojedinih slovenskih autora i njihovih djela u kontekstu vlastitih, nacionalnih sociološko-historijskih i kulturno-književnih vrijednosti. [...] U njihovom odabiru autora i tema uočljiva je prevlast analiza proznog dijela slovenske književne produkcije, kao i njenih autora koji su stvarali tijekom dvadesetoga stoljeća, čime se nastojao stvoriti kontinuitet u recepciji novije slovenske književnosti u Hrvatskoj.*«

doda, da bi Drechslerjevo delo, ki naj bi si, kot beremo, ob stoti obletnici Valentina Vodnika spremenil priimek v Vodnik, Slovencem še bolje služilo, če bi se iz njega lahko kaj naučili tudi o srbski književnosti, kajti »kje, oziroma odkod naj se necirilski Slovenci pouče o srbskih stvareh, če ne iz hrvatskih knjig?« (Ilešić 1913: 277).

Ko prikazuje novejšje slovenske pesnike, se Ilešić seveda opira na svoje poznavanje hrvaške književnosti; tako v uvodu opozarja na bogato tradicijo hrvaške umetniške poezije in da je prvi slovenski »umjetni pjesnik« šele Valentin Vodnik, pozneje pa še, da je nadaljnji razvoj slovenske poezije možno »motriti uzporedno sa hrvatskim«. V primerjalnem prikazovanju izstopa primerjalna preglednica prvih desetletij stanja novejšje slovenske in hrvaške književnosti (na eni strani je obdobje Vodnika, Prešerna in *Novic*, *Slovenskega glasnika* in Stritarjevega *Zvona*, na drugi strani pa hrvaško obdobje škofa Vrhovca, ilirizma, *Nevena* (absolutizma) ter *Vienca* s Šenojem in Markovićem), potem obujanje spomina na različne zgodovinske okoliščine, ki so tudi pri Slovencih porodile več lirike in manj epike, zato ne preseneča sklep, da potrebujemo »udruženje slovenske lirike i hrvatske epike, osjećaja i čina«, saj je to naše medsebojno izpopolnjevanje in naša prihodnost (Ilešić 1906: 11–19). Zanimivo je, da so antologijo slovenske poezije, opremljeno z majhno slovnico, slovarjem in predgovorom v hrvaščini, objavili v slovenščini, pesniki so bili dostopni v izvirniku, kar bo še dolgo ostalo standard v recepciji pesništva: Hrvati in Slovenci so svoje pesnike brali neprevedene. Fran Ilešić je podobno storil celo, ko je za Matico hrvaško pripravljaj izbor slovenskih novel in povesti – v slovenščini. Na začetku svoje spremne besede je poudaril »uzporedni razvoj hrvatskih i slovenskih beletrističkih listova«, obojestransko zanimanje za ljudske pesmi in povesti, a zatem razvoj slovenskega pripovedništva, ki se je začelo z Levstikom in Jurčičem (neobičajno prek Janeza Trdine, ki meša zgodovino in sedanost v pravljico in je najbližji moderni), kontinuirano prikazal s pripovedniki v realizmu do Mencingerja in Tavčarja ter Govekarja in Cankarja, ki ju že omenja v zvezi z naturalizmom in simbolizmom (Ilešić 1907: 241–50).

Po Ilešiću sta za krajše obdobje prevzela skrb za slovensko književnost v Zagrebu Antun Barac⁴ in Anton Slodnjak. Neizbrisno sled pa je za seboj pustil Fran Petre kot zgodovinar slovenske književnosti, ki se je uspešno kosal z novimi nalogami tedanjega jugoslavističnega študija; bil je tudi dobro sprejet v naši univerzitetni, znanstveni skupnosti (bil je dekan fakultete, predstojnik oddelka za jugoslovanske jezike in književnosti, večletni predstojnik katedre za slovenski jezik in književnost, sodeloval je v dejavnostih t. i. zagrebške stilistične šole,

⁴ O Antunu Barcu kot slovenistu so objavili prispevke Ivan Cesar v knjigi *Od riječi do znaka*, Zagreb: Globus, 1990 (Slovenska književnost u okviru jugoslavenskih književnosti, 105–16) in Krešimir Nemec v knjigi Frana Petreta *Med lirerarno teorijo in zgodovino*, Ljubljana: ZIFF, 1990 (Antun Barac in slovenska književnost, 133–42).

objavljaj v reviji *Umjetnost riječi* in bil eden od avtorjev in sourednik znane knjige *Uvod u književnost*). Prav on je na omenjenem študiju položaj slovenske književnosti, ki je bila hkrati tretirana kot ne ravno domača in ne-tuja, skoraj izenačil s položajem srbske književnosti, organizacijsko gledano pa je znal pritegniti najboljše in zelo zainteresirane strokovnjake. Med njimi je bil za našo temo najzanimivejši Jože Pogačnik.

O mednarodno znanem slavistu, slovenistu in primerjalnem zgodovinarju južnoslovanskih književnosti Jožetu Pogačniku se zdi, da ni treba veliko govoriti. Še vedno so nam sveža njegova zavzeta predavanja, diskusije in pogovori, ne samo v Zagrebu, pač pa tudi v Novem Sadu, Osijeku in Mariboru, pa tudi v Göttingenu, kjer sva se po naključju večkrat srečala. Njegove številne južnoslavistične knjige in variante zgodovine slovenske književnosti, prizadevanja, da slovensko književnost in ostale južnoslovanske književnosti predstavi tujemu slavističnemu svetu, bodo še dolgo ostala vzor mnogim od nas in vsem mladim znanstvenikom, ki so na poti v svet književne znanosti. S pravico si ga prisvajamo Hrvati in Slovenci kot svojega najboljšega zgodovinarja in razumljivo je, da ga ima multikulturni Novi Sad zapisanega kot enega svojih najprizadevnejših univerzitetnih in kulturnih delavcev. Jože Pogačnik ni pisal samo strokovnih del, zgodovin in pregledov, pač pa je bil s svojo kritiško in uredniško dejavnostjo zaslužen tudi za mnoge prevode slovenske književnosti v srbsščino ali hrvaščino in je rad sodeloval v debatah glede modernizacije univerzitetnega pouka in funkcionalne organiziranosti fakultete. Bil je večkratni dekan, večletni predstojnik katedre in oddelka, v vseh okoljih, v katerih je deloval, je spreminjal obstoječe stanje. Posebno odprt je bil za mlade znanstvenike, ki jim je nesebično pomagal s priporočili in nasveti. Z eno besedo – bil je enkratna oseba, nedosegljivo marljiv in vztrajan znanstvenik.

V mariborskem zborniku *Literarni izzivi*, posvečenem Pogačniku po njegovi prerani smrti, sem zapisal, da je bil njegov primer v vsem izjemen, prav nasproten od zgodovinarja druge/tuje književnosti za svojo kulturo. Kot Slovenec se je ukvarjal s slovensko književnostjo v drugih, danes bi rekli tujih univerzitetnih središčih, vendar si je prizadeval, da so bile njegove razprave in zgodovine književnosti sprejete tudi v Sloveniji ter so tudi v matični kulturi pustile vidne sledove. Upoštevajoč Pogačnikove metodološke usmeritve, lahko svoje raziskovanje razumemo kot razmišljanje o književnosti, ki je »pod« in »nad« ravni nacionalne literarne zgodovine, in sicer zato, ker je Pogačnik poseben pomen videl v književnem regionalizmu, in še posebej zato, ker je bogastvo nacionalne književnosti postavljajl v neposredno zvezo z njeno regionalno raznovrstnostjo. Pri tem moramo upoštevati njegovo prepričanje, da nas kompleksnost književnosti, kakor tudi sodobne znanosti o književnosti, sili h kompleksnemu pristopu k njej, k širjenju raziskovalnega konteksta in upoštevanju medkulturnih vidikov. V tem pogledu se lahko celotno Pogačnikovo literarnozgodovinsko delo, ki ni bilo namenjeno samo ozko slovenističnim

temam, razume kot prizadevanje za regionalno in medregionalno komparativistiko. Pri tem je posebna pozornost namenjena večkulturni regiji, v kateri se odvijajo procesi medknjiževnih in nadnacionalnih stikov.⁵

Celotna znanstvena in strokovna dejavnost akademika Jožeta Pogačnika bi se lahko razdelila na štiri ne samo območno-časovna, pač pa tudi metodološko in »akcijsko« bistveno različna obdobja. Prvo, šestdeseta leta, se nanaša na Pogačnikovo zagrebško obdobje, kjer je zgodaj doktoriral s tezo *Stritarjev literarni nazor* in praktično dokončal dele *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki je – v soavtorstvu s Francem Zadavcem – izšla v letih, ko je odhajal v Novi Sad, kjer je dobil docenturo in kasneje mesto rednega profesorja. Drugo obdobje, sedemdeseta leta, je obdobje polne uveljavitve slovenistike in slovenske književnosti v Srbiji, k čemur je Jože Pogačnik bistveno doprinesel. Tretje obdobje Pogačnikovega delovanja se nanaša na njegovo bivanje na Strossmayerjevi univerzi v Osijeku, kjer je skupaj z nami v Zagrebu uveljavil tudi zunaj Hrvaške pomemben projekt primerjalnega preučevanja južnoslovanskih književnosti. Četrto obdobje, devetdeseta leta, se veže na njegovo delovanje na Pedagoški fakulteti v Mariboru ter na SAZU-ju v Ljubljani, kjer je s svojimi ogromnimi izkušnjami koordiniral različne projekte, od katerih je najuspešnejši izdaja obnovljene sintetične zgodovine slovenske književnosti *Slovenska književnost 1–2* in posebej pomembne prve zgodovine sodobne slovenske književnosti *Slovenska književnost 3* (v založbi DZS), ter zbral svoje življenjske in književne izkušnje.

Skratka, zdi se, da Pogačnikovo življenje ter njegovo bogato delo in delovanje na več načinov plodno premagujejo naše pogosto izmišljene teoretične dileme (domača – tuja slovenistika, medkulturna slovenistika, primerjalna in/ali interkulturna zgodovina književnosti, odnos nacionalne historiografije in komparativistike itn.).

Kljub temu da je deloval v drugih okoljih in bil obrnjen k drugačnemu recipientu, je bilo njegovo delo spoštovano in sprejeto tudi v Sloveniji (čeprav ne brez odpora), a ker je bil sam Drugi, kar ni nikoli prikrival, je znal iz različnih kultur mest in okolij, v katerih je deloval, sprejeti njihove posebnosti. V našem Zagrebu se je obogatil s teoretičnimi pristopi glavnih predstavnikov znane zagrebške sekcije za teorijo književnosti in metodologijo zgodovine književnosti (Z. Škreba, I. Frangeša, A. Flakerja in sodelavcev *Umjetnosti riječi*) ter zrasel v izvrstnega interpreta in zgodovinarja književnosti, v Novem Sadu je poznavanje hrvaške književnosti in kulture razširil z neposrednim vpogledom v probleme srbske in črnogorske ter bosanske historiografije ter tudi zgodaj – v okolju, ki je posvečalo kulturam narodnostnih manjšin veliko pozornost – napisal prvo

⁵ Več o tem: Zvonko Kovač, Pogačnikova regionalna komparatistika, *Literarni izzivi*, ur. Miran Štuhec, Maribor: SAZU in Pedagoška fakulteta v Mariboru, 2003.

pomembno delo o slovenskih piscih v Trstu in na Koroškem ter v Južni Ameriki (*Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*). V mirnem, predvojnem Osijeku je vpeljal bogat podiplomski študij in primerjalno-južnoslavistično metodo ter razvil interes za regionalno (slavonsko) književnost, v Mariboru pa se je končno ustalil kot v svoji hiši in na sodelavce naredil nepozaben vtis.

Odločitev, da svoje upokojske dni preživi v Zagrebu, kjer je bila natisnjena tudi njegova zadnja knjiga *Tragovi u vremenu*, paradoksalno v seriji *Inozemni kroatisti*, in da vzporedno deluje v Akademiji v Ljubljani, lahko razumemo kot končno izpolnitev hermenevtičnega kroga. Izgubljeni pristni stik z besedili lastne kulture, ker se jim je ob različnih priložnostih tolmačenja zamenjal kontekst, je na koncu ponovno vzpostavljen in ohranjena je tudi majhna in dragocena razlika gledanja na svojo, slovensko književnost iz perspektive sosednje, bližnje, a vendar drugačne hrvaške kulture. S tem je – in to je značilnost najboljših strani Pogačnikovega ukvarjanja s slovensko književnostjo in drugimi južnoslovanskimi književnostmi – gotovo že izpolnjen teoretični obrat nove interkulture hermenevtike, ki nas uči, da ima vzajemna povezanost enega medkulturno razumljenega razlikovanja karakter dialoške skupnosti, ki odseva v situaciji križanja kultur: ko se enkrat srečajo, se medsebojno obogatene kulture ponovno razidejo in se ne stapljajo druga v drugo, kot v pravem prijateljskem, ljubezenskem odnosu. O tej izkušnji, teoretično še nezavedni, a udejanjeni, nam je pričal Jože Pogačnik z mnogimi svojimi deli in vsakodnevnim delovanjem ter pogovori. Ni metodološko varnih luk, s književnimi besedili smo vsi na recepcijsko odprtem morju. Tako kot je tudi z možmi in ženami: v neprestanih hrepenenjih po ljubimcih in – neprijetnostih.

Oziroma, povedano z razdelanim Pogačnikovim teoretičnim razmišljanjem:

Prepuštanje tokovima i riječima u djelu ne znači poništenje tumača u procesu interpretiranja; interpretator, naime, stoji na plodnome tlu određene kulture i povijesti koje ne mogu biti poreknute u susretu s književnim djelom. One se, doduše, na različite načine i pod raznolikim vidovima aktualiziraju i osuvremenjuju u interpretiranju, ali su uvijek prisutne i tom svojom prisutnošću omogućuju da između djela i čitaoca dođe do tvorne suradnje i uzajamnoga razumijevanja. Vještina tumačenja stoga, iako ne zadovoljava nijedan opći ili poseban zahtjev znanosti, uvijek stoji naspram određene tradicije i u zadanom kontekstu. Interpretacija tako eo ipso biva i povijesni čin: razumijevanje se rađa u dodiru između proteklog i sadašnjeg. Anticipacija smisla kojim započinje percepcija glasova što nam dolaze iz dubine tradicije ili suvremenosti nije, dakle, isključivo djelatnost subjekta već proizlazi iz interferencija koje čitaoca vezuju s predanjem i sadašnjicom. [...] Činjenica, naime, da se svaki put drukčije razumijeva upućuje na odlučujuće odredbeno značenje konkretnoga povijesnoga i antropološkoga konteksta. Smisao tumačenja ne iscrpljuje se tako samo u dovođenju taloga prošlosti do riječi, nego jednako

tako i u odgonetanju i eksplikaciji naše vlastite situacije. Razumijevanje je, dakle, ujedno i samorazumijevanje i tek se njime ostvaruje njegov dublji smisao. Prošlost se tu pojavljuje kao tumač sadašnjosti, što opravdava tezu da su shvaćanje predanja i samorazumijevanje dvije strane istog procesa koje se dodiruju i jedna bez druge uopće nisu moguće. (Pogačnik 1986: 89–90)

V tem smislu so zgodovinarji nacionalne književnosti in strokovnjaki za drugo/tujo književnost ter literarni komparativisti v isti službi – vedno znova na preizkušnji, da soočijo svojo osebno kulturo s posamezno kulturo književnega besedila, raje neprevedenega, a tudi prevedenega, ki je že del kulture jezika, v katerem pišemo.

S tem ko se je Pogačnik loteval tudi v evropskih komparativnih tem (na primer problematiziranje odnosa Petrarka – slovenski romantizem, Prešeren – Petöfi ali reprezentativna tema o antičnem mitu v domačih književnostih), je imel krak proti svetovni književnosti neprestano odprt, tako da se za njegovo razumevanje odnosa nacionalne književne znanosti in komparativistike lahko reče, skupaj z recenzentom ene od njegovih knjig, da se Jože Pogačnik prezentira kot znanstvenik, ki predvsem dosledno zastopa tezo o neobходимosti komparativnega preučevanja književnosti v sodobni književni znanosti ter s tem jasno izstopa ne samo kot dober poznavalec sodobne svetovne znanstvene literature, pač pa tudi kot eden od naših današnjih najpomembnejših književnih zgodovinarjev, ki – s tem ko daje prednost komparativni metodi – prinaša povsem nove rezultate v obravnavo izbranih južnoslavističnih tem (prim. M. Šicel na platnicah Pogačnikove knjige 1990). Ali natančneje: domača-tuja književna slovenistika, kakršna je po rezultatih prav Pogačnikova književna zgodovina, je najbolj produktivna, če osmisli svoje polje delovanja znotraj hermenevitičnega ali ljubezenskega trikotnika, prispevajoč k širjenju njegovih krakov do neskončnosti, kot nova, medkulturna zgodovina oziroma znanost o književnosti.

4 Na koncu se vprašajmo, ali ne bi močni komparativistični mož svetovne književnosti, ki se prijetno ukvarja z najlepšo književnostjo (večinoma v tujih prevodih) in pri tem pogosto »intervenira« v književnost svoje zakonite družice, nacionalne književne historiografije, moral že enkrat sprejeti tudi njenega ljubimca, zgodovinarja druge/tuje književnosti, ko ga je ona (vsaj v slovenskem primeru je tako), zapeljana od njegove vztrajne ljubezni, sprejela in skupaj z njim prireja slavistične simpozije in kongrese? O tem, pa tudi o teoretičnih sklepih teme, bodo zainteresirani našli več v mojih zgodnejših prispevkih (Kovač 2001: 71–181) in v najnovejšem, v zborniku prispevkov s tretjega hrvaško-slovenskega srečanja.

Prevedli Milojka Jakomin in Andreja Ponikvar.

Literatura

- Fran Celestin. *Uvodno predavanje*. Zagreb: Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1878.
- Fran Celestin. *France Preširen*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1882.
- Fran Ilešić. *Cvijeće slovenskoga pjesništva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1906.
- Fran Ilešić. *Slovenske novele i povesti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1907.
- Fran Ilešić. Primož Trubar in njegova doba. *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: D. Hribar, 1908.
- Fran Ilešić. *Zgodovina hrvatske književnosti*. (separat)
- Zvonko Kovač. *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2001 (Biblioteka Književna smotra)
- Vesna Pfeifer. Danes trpi žena, jutri ljubica. *Delo*, priloga *Ona* 27. 9. 2005.
- Jože Pogačnik. *Norme i forme*. Beograd: Prosveta, 1981.
- Jože Pogačnik. *Književni susreti s drugima*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986.
- Jože Pogačnik. *Jugoslavističke teme*. Vinkovci: Dukat, 1990.
- Jože Pogačnik. *Tragovi u vremenu*. Zagreb: Matica hrvatska, 2001.

*Tone Smolej
Univerza v Ljubljani*

»Vplivologija je najhujša sovražnica vsake resne literarne zgodovine«:

Zgodnje slovenske polemike o smiselnosti primerjalne književnosti

Dne 27. avgusta 1920 je regent Aleksander na predlog prosvetnega ministra Pribičeviča za rednega profesorja za starejše slovanske literature s posebnim ozirom na slovensko na ljubljanski Filozofski fakulteti imenoval Franceta Kidriča.¹ Predavanja, ki jih je imel profesor v naslednjih petih letih, so bila vsebinsko skladna z njegovim naslovom, saj je obravnaval zlasti zgodovino slovanskih literatur med 16. in 18. stoletjem. Ob tem pa je imel še posebna predavanja o zgodovini slovenske reformacije in razsvetljenstva.

V šolskem letu 1925/26 pa je prišlo do sprememb, ker je ljubljanska Filozofska fakulteta sprejela izpitni red beograjske, ki je predvideval tudi diplomski izpit iz primerjalne književnosti s teorijo književnosti. Na hitro je bilo potrebno ustanoviti novo stolico. Kidrič je imel tako že leta 1926 v okviru svojih rednih predavanj na slovanski filologiji kurz z naslovom Evropski okvir za slovanske literature v dobi romantike. Tri leta kasneje so bila v napovedniku predavanja iz primerjalne književnosti že najavljena samostojno. Kidrič je na slovanski filologiji predaval zgodovino slovenske književnosti do srede 19. stoletja, na primerjalni književnosti pa začetke evropskih literatur.

Pred drugo svetovno vojno so študentje na Filozofski fakulteti opravljali diplomski izpit iz svojega A-, B- in C-predmeta, predmeti pa so se povezovali v različne skupine. V XVI. skupini je bilo mogoče primerjalno književnost s teorijo književnosti študirati kot A-predmet ob obči zgodovini (B-predmet) in narodni zgodovini ali etnografiji ali umetnostni zgodovini ali zgodovini slovenske ali srbohrvaške književnosti (po izbiri) ali kakšnem jeziku s književnostjo (opcije za predmet pod C). Ta skupina je bila za tisti čas zelo moderna, saj se še danes zanimamo za povezave med literaturo in zgodovino ali med literaturo in drugimi umetnostmi. Primerjalno književnostjo je bilo možno vpisati kot B-predmet v X.

¹ France Kidrič. Personalna mapa IV-24/398. Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani.

skupini (ob zgodovini slovenske ali srbohrvaške književnosti z južnoslovanskimi književnostmi), v XII. skupini (ob francoskem jeziku s književnostjo s primerjalno gramatiko romanskih jezikov) in v XIII. skupini (ob nemškem jeziku s književnostjo s primerjalno gramatiko germanskih jezikov). Kot C-predmet pa se je pojavljala kot ena od opcij v skupinah, v katerih so bili glavni predmeti obča zgodovina (XV. skupina), spoznavna teorija, logika, psihologija, zgodovina filozofije (XVIII. skupina) ali pedagogika, etika, psihologija (XIX. skupina). Vsem pa takšna opazna zastopanost nove vede v predmetniku ni bila po godu. Kidrič (1927: 458) jih je zavrnil takole:

Tožbe čujem proti izpitnim skupinam, v katerih je komparativna književnost, češ, kako se naj tak kandidat v srednji šoli zaposli. Sodim, da bi bile mnogo bolj umestne rekriminacije proti skupinam, kjer je slovenska (srbohrvaška, nemška, francoska, itd.) literarna zgodovina brez komparativne književnosti! Po mojih mislih bi moral tudi naš srednješolski dijak dobiti med svoje šolske knjige kratek, a jedrnat in sistematičen oris iz komparativne književnosti, prirejen za posebne potrebe domače in onih književnosti, ki se pri nas v šoli še gojijo. Potem se ne bi več dogajalo, da maturant ne vé, kaj je n.pr. humanizem ali renesansa.

Kidrič je bil prepričan, da je slovenskemu literarnemu zgodovinarju neobhodno potreben minimum iz komparativne književnosti, zavedal pa se je, da je ta stroka težko obvladljiva:

Komparativna, ali bolje svetovna književnost je brezbrežno morje, čigar vseh skrivnosti ne bo nikdar doumel isti sam mornar. Nikdar se ne bo rodil tak silen jezikovni talent, ki bi mogel v kratki dobi človeškega življenja sam v originalu proučiti vse literature sveta ter se poglobiti v politične, socialne in kulturne prilike, v katerih so nastajale, da bi bil v svojih sodbah neodvisen od informacij drugih ter zajemal iz polnega vedra, kakor pritiče znanstveniku. (Kidrič 1927: 457)

Pod sintagmo »primerjalna književnost« je Kidrič razumel zlasti zgodovino svetovne književnosti, oziroma razvojno linijo evropskih literatur. V kasnejših predavanjih je tako obdelal zgodovino evropske književnosti od renesanse do romantike. Zanimal pa se je tudi za razvoj literarnih form.

Konec dvajsetih let je na ljubljanski Filozofski fakulteti začel študirati Anton Ocvirk, ki si je izbral X. skupino, kar pomeni, da je poleg zgodovine slovenske književnosti z južnoslovansko (A-predmet) pod B študiral primerjalno književnost s teorijo književnosti. Pod C pa je študiral zgodovino slovenskega jezika, narodno zgodovino in nemški jezik. Kidrič je v tem času predaval na slovanski filologiji zlasti prešernoslovje in starejšo književnost, Prijatelj zgodovino kritike in slovensko književnost v drugi polovici 19. stoletja, Stojčević pa je poučeval zgodovino srbohrvaške književnosti. Pri Prijatelju je Ocvirk poslušal tudi zgodovino ruske, poljske in češke književnosti. Na

primerjalni književnosti pa je tedaj Kidrič Ocvirku predaval o začetkih evropske književnosti in o porodu nedržavnih narodov.

Oktober 1931 je Ocvirk diplomiral in odšel na študij v Francijo. Bil je prvi Slovenec, ki je dodobra spoznal francosko šolo primerjalne književnosti, saj je na Sorboni poslušal predavanja Fernanda Baldenspergerja in Paula Van Tieghema, na Collège de France pa Paula Hazarda, s katerim je navezal tudi pristne osebne stike. Hazard je tedaj poudarjal, da primerjalna literarna zgodovina raziskuje odnose med raznimi literaturami ter preučuje, kako so velike evropske ideje posegle v snovanje posameznih literatur (Ocvirk 1933: 162), kar je zelo vplivalo na razvoj mladega slovenskega znanstvenika.

V Parizu je Ocvirk pripravljala disertacijo z naslovom *Levstikov duševni obraz*, ob kateri se bomo nekoliko zadržali. V uvodu je Ocvirk poudaril, da je izhodišče, iz katerega lahko dojemamo Levstikovo osebnost, najti v njegovem shizoidnem značaju. V njegovi duševnosti je mogoče zapaziti razkol med čustvi in razumom, ki ga je najti v njegovem svetovnem nazoru, pa tudi v njegovem odnosu do erotike. Ocvirk natančno opisuje, kako se Levstikovo ljubezensko čustvo, zgrajeno na razumskih podstavah, nikoli ni moglo svobodno izživeti. Ocvirkova disertacija je torej metodološko zasnovana na psihološko literarnozgodovinskih vidikih. Pri terminologiji se je zgledoval pri delu *Zgradba telesa in značaj* (*Körperbau und Charakter*) Ernsta Kretschmerja, posvetoval pa se je tudi s psihiatrom Alfredom Šerkom, ki mu je potrdil, da se je Levstikov značaj sčasoma razboleel v shizoidno psihozo. Ocvirk je med prvimi analiziral Levstikovo duševnost na podlagi njegovih zadnjih pisem Franji Košir, ki so polni mističnih videnj, v katerih opisuje svoje boje z Bogom. Najpomembnejši vir za razlago Levstikove bolezni pa je Ocvirk odkril v Levstikovem dnevniku iz leta 1885, ki kaže fobijo pred kolerom. Trenja med čustvi in razumom je Ocvirk opazil tudi v Levstikovi ustvarjalnosti, kjer emocionalna pristnost vedno prerase miselna sila, kar se kaže tudi v neprestanem prepesnjevanju in popravljanju.

Poleg takšne psihološke metode pa je v Ocvirkovi disertaciji najti tudi bolj komparativistična podpoglavja. Ocvirk je namreč natančno opisal Levstikovo obzorje. Obširno je analiziral Levstikovo poznavanje grških in latinskih klasikov (Homer, Horacij), nemške literature (Lessing) ter srbske narodne poezije. Obdelal je tudi Goethejeve vplive na Levstikovo poezijo. Slovenski pesnik naj bi se po njegovem mnenju zgledoval zlasti pri njegovi razpoloženski in ljubezenski pesmi. Prav Ocvirkovo tezo o Goethejevih vplivih na Levstika je v oceni objavljene disertacije ostro napadel Anton Slodnjak (1933: 430–31), ki je menil, da se pisec v iskanju Levstikovih posojil iz Goetheja ni držal prave mere. V Povodnji deklici je morda res spomin na balado Erlkönig, a pesem Hrup nima z Goethejevo An die Günstigen prav nobene skupnosti. Slodnjak je poudarjal, da so Ocvirkovi odstavki o »vplivologiji«, kot je imenoval komparativna poglavja, zelo površni. Tudi Slodnjak je uporabil Kretschmerjevo terminologijo, da bi dokazal Levstikovo piknikovsko konstitucijo. Pikniki namreč niso shizoidni, ampak

cikloidni, zato bolehajo za depresijami in ne za paranojami. Slodnjak je menil, da omenjeni dnevnik ne kaže duševne bolezni, marveč posledico ledvične, ki si jo je Levstik zdravil, obupan nad zdravniki, z avtosugestijo in vero. Slodnjak (1933: 431) je še dodal, da je hudo napačno govoriti o neki duševni bolezni pri najjasnejšem duhu našega naroda. Na Slodnjakovo pisanje se je odzval Šerko (1934: 61), ki je zavrnil tezo o takšnih učinkih ledvične bolezni. Ocvirk (1934) pa je Slodnjaka označil za nesodobnega literarnega zgodovinarja, ki je pripravljen hinavsko zamolčati duševni ustroj svojih velikih duhov. Zlasti pa je zavrnil Slodnjakov blede-cinični termin »vplivologija«. Še enkrat je poudaril Goethejev vpliv, kar je ponazoril z jasnim primerom, kako se je Levstik zgledoval pri pesmi *An die Günstigen*, kjer je najti verz: »Was ich litt und was ich lebte, / Sind hier Blumen nur im Strauß.« Odmev je najti v Levstikovem verzu iz pesmi Hrup: »a kar sem čutil in prebil, / v teh pesmi venec sem povil.«

Slodnjak (1934: 221) je v odgovoru na Ocvirkovo pisanje vztrajal, da med pesmijo *An die Günstigen* in Hrup ni nobene skupnosti, vplivologija pa da je »najhujša sovražnica vsake resne literarne zgodovine«.

Slodnjak je še naprej zavračal raziskovanje vplivov na slovensko literaturo. V kritiki Kidričeve *Zgodovine slovenskega slovstva* je leto kasneje zapisal takole: »Ker [Kidrič] ne priznava ali vsaj dovolj ne upošteva samosvoje dinamike našega narodnega življenja, zato se mu tudi naša slovstvena zgodovina kaže kot rezultanta najraznovrstnejših tujih kulturnih in političnih vplivov.« (Slodnjak 1935: 439)

Čeprav je Kidrič (1935: 599) v polemiki odgovoril Slodnjaku, da mu je tuja šola, ki vidi glavno nalogo literarnega zgodovinarja v iskanju tujih vplivov, pa je skrbel za razvoj primerjalne književnosti. Po njegovi zaslugi je na izpraznjeno učiteljsko mesto po Prijateljevi smrti prišel prav Anton Ocvirk, ki je v svoji *Teoriji primerjalne literarne zgodovine* že na prvi strani zavrnil Slodnjakove ugovore zoper raziskovanje tujih vplivov.

V predstavitvenih besedah pred Ocvirkovim nastopnim predavanjem na univerzi je Kidrič leta 1937 poudaril, da je komparativna literarna zgodovina nevarno področje za mladega znanstvenika: »Za to stolico je potrebno obširno jezikovno znanje, literarni okus, zvezan z intuicijo, razgledanost po svetovnih literaturah, obenem pa mora biti komparativist tudi specialist za slovensko književnost« (Nastopno predavanje 1937: 5).

Skratka, v Kidričevih očeh bi moral slovenist poznati primerjalno književnost, komparativist pa biti tudi strokovnjak za slovensko. Ob tem je zanimivo, da je nova veda, ki jo je pomagala poroditi slavistika, doživela že na začetku največ kritike prav s strani uglednega slavista, ki si je zanjo celo izmislil smešno slovensko ime. Ugovori, ki jih je izrekel Slodnjak, pa so se nadaljevali še v naslednjih desetletjih.

Literatura

Izpitni predpisi za diplomske in doktorske izpite na Filozofski fakulteti Univerze Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani. Ljubljana: Blaznik, 1925 [Hramba: Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani].

France Kidrič. O literarni zgodovini. *Ljubljanski zvon* XLVII (1927): 449–58.

France Kidrič. O sodobni znanstveni kritiki. *Ljubljanski zvon* LV (1935): 599–601.

Nastopno predavanje priv. doc. dr. A. Ocvirka. *Slovenec* LXV/275 (1937). 5.

Anton Ocvirk 1933a. *Levstikov duševni obraz*: Inavguralna disertacija. Ljubljana, 1933.

Anton Ocvirk 1933b. *Razgovori*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1933.

Anton Ocvirk. Obraz nerazvite slovenske znanstvene kritike. *Ljubljanski zvon* LIV (1934): 57–61.

Anton Ocvirk. *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.

Anton Slodnjak. Levstikov duševni obraz. *Dom in svet* XLVI (1933): 426–31.

Anton Slodnjak. Levstikov zbornik. *Dom in svet* XLVII (1934). 220–24.

Anton Slodnjak. France Kidrič. Zgodovina slovenskega slovstva. *Sodobnost* III (1935): 439–44.

Alfred Šerko. O duševni bolezni Frana Levstika. *Ljubljanski zvon* LIV (1934): 61–62.

Milena Mileva Blažić

Univerza v Ljubljani

Primerjalna mladinska književnost

Izraz primerjalna mladinska književnost je prvi uporabil Paul Hazard v smislu svetovne mladinske književnosti leta 1932. Posredno je povezan z Goethejevim konceptom Weltliteratur (1827) oz. s kanonskimi (mladinskimi) besedili, ki so doživela mednarodni uspeh: 1001 noč, Robinzon Crusoe, Guliverjeva potovanja, Grimmove pravljice, Andersenove pravljice, Ostržek, Mali princ, Pika Nogavička, Harry Potter idr. Pomembna področja primerjalne mladinske književnosti so zgodovina otroka in otroštva, literarna obdobja, teorija in vrednotenje, prevodi, recepcija in vplivi, zvrsti in vrste, kanonska besedila in mladinska klasika, večkulturnost, globalizacija, večpredstavnost (multimediji) in potrošništvo. Primerjalna mladinska književnost pomeni poznavanje več kot enega nacionalnega jezika in književnosti ter znanje in aplikacijo drugih disciplin na področju književnosti. Usmerjena je evropocentrično, vendar s primerjalnim in interdisciplinarnim pristopom presega meje nacionalnih književnost.

Uvod. Razvoj globalne ekonomije, sodobna komunikacijska tehnologija, evropska integracija, mobilnost (tudi kot posledice vojn), revščina in politični dejavniki spodbujajo kulturno proizvajanje, pred nas pa postavljajo zahtevo, da premislimo nove kulturne identitete zunaj tradicionalnih nacionalnih pojmovanj. Medkulturnost je bistvo primerjalne književnosti, ki je bila ustanovljena že v 19. stoletju kot nasprotje raziskavam nacionalnih jezikov in književnosti. Nacionalne književnosti se osredotočajo na književnost znotraj državnih meja, primerjalna književnost pa se kot kulturni korektiv osredotoča na t. i. svetovno književnost. Literarna veda je po letu 1980 začela posvečati večjo pozornost kulturnim podobnostim in razlikam, npr. primerjava med špansko in latinsko-ameriško književnostjo, primerjava med književnostmi v nemško govorečih deželah, primerjava med književnostmi v slovenščini (v zamejstvu, zdomstvu in izseljenstvu). Pod vplivom sistemske teorije in konstruktivizma, novih poststrukturalističnih metod (npr. študij prevodov, študij spolov, kulturnih študij) so se razvile nove teorije in metode tam, kjer je imela prej primat primerjalna književnost. Le-ta ni doslej upoštevala niti nacionalnih mladinskih književnosti

niti svetovne mladinske književnosti. Mladinska književnost je, zanimivo, že v osnovi bolj internacionalna kot literatura za odrasle. V tem smislu jo preučujejo npr. Gote Klingberg, Penni Cotton (*European children's Literature*, 1998, 2000) in *Picture books sans frontières* (2000).

Paul Hazard. Leta 1932 je Paul Hazard napisal delo *Knjige, otroci in odrasli ljudje*. Avtor je bil vodilni predstavnik tradicionalne francoske literarne vede in pozitivizma, ki je temeljil na filozofiji umetnosti Hippolyta Taina in umetnosti razumel kot vplivno področje dednosti, zgodovine in okolja. Hazardov učenec Anton Ocvirk je slovensko javnost že leta 1936 seznanil s knjigo, ki je »pisana toplo, odeta je v stilno neposrednost prikazovanja, v živahno, plastično figuralnost in preseneča po bogatih psiholoških opazovanjih, sodbah in izpovedih. Zdi se, kakor da je ni pisal znanstvenik, opremljen z grmado knjig, citatov in bibliografskih opazk, ampak ostroumni pripovednik, esejist, psiholog in esteta.« (Ocvirk 1936). Kot začetnika mladinske književnosti navaja Hazard Charlesa Perraulta, ki je leta 1697 izdal zbirko pravljic.¹ Hazardova knjiga je prvi poskus mladinsko književnost postaviti kot predmet literarne vede in jo obravnavati kot estetski predmet, ne pa več znotraj didaktike. Uvod nosi pomenljiv naslov *Otroke moramo navaditi, da jim bo knjiga neločljivi del življenja*, ostala poglavja pa so: *O tem, da so odrasli dolgo zatirali otroke*, *Kako se otroci branijo pred odraslimi ljudmi*, *O premoči severnih dežel nad južnimi*, *Nacionalne posebnosti in Človečanski čut*.

Internacionalizacija. Leta 1946 je Jella Lepman povabila dvajset dežel, da podarijo knjige v Mednarodno mladinsko knjižnico (International Yugendbibliothek München)² in s tem praktično pričela z internacionalno obravnavo mladinske književnosti.³ Leta 1953 je bila ustanovljena zveza IBBY (International Board on Books for young People) in 1956 so začeli podeljevati nagrado H. C. Andersena⁴ za mednarodne dosežke na področju mladinske

¹ Charles Perrault je res objavil omenjeno zbirko pravljic, vendar pod imenom svojega sina. Motiv za to je v dejstvu, da ima model ljudske pravljice veliko prvin spolnosti, nasilja, kanibalizma ipd.: ni se namreč spodobilo, da se visoki član francoske akademije podpisal pod besedila, ki so simbolno artikulirala spolne fantazme dvorne aristokracije.

² Kinderbücher als Weltliteratur aus der Sammlung Bettina Hurlimann: Ausstellung, Zentralbibliothek Zurich, 1980. [Http://www.ijb.de/entry2.html](http://www.ijb.de/entry2.html).

³ *Europäische Kinderbuecher in drei Jahrhunderten*, Atlantis Verlag, 1959; angl. prevod Brain W. Alderson, *Three Centuries of Children's Books in Europe*, Oxford University Press, 1967.

⁴ [Http://www.ibby.org/](http://www.ibby.org/).

književnosti,⁵ od 1966 pa tudi nagrade za ilustracije.⁶ Vse dejavnosti po drugi svetovni vojni so spodbujale internacionalizem mladinske književnosti. 2. april, Andersenov rojstni dan, je bil leta 1956 razglašen za mednarodni dan knjig za otroke.⁷ Nemški znanstvenik Klaus Doderer je 1963 ustanovil prvi Inštitut za raziskovanje mladinskih knjig⁸ in izdal štiridelno publikacijo *Lexikon der Kinder- und Jugendliterature* (1975–82), Bettine Hurlimann pa je izdala knjigo *European children's literature*. Pomembna knjiga je tudi *Poetics of Children's Literature* (1986) izraelske semiotičarke Zohar Shavit,⁹ kjer je mladinska književnost razumljena kot del polisistema. Peter Hunt je v *International Companion Encyclopedia of Children's Literature* (1996, 2004)¹⁰ že v naslovu poudaril internacionalizem, podobno tudi nemška znanstvenica irskega porekla Emer O'Sullivan, s knjigo *Comparative children's literature* (2000, 2005).¹¹ K internacionalizaciji in institucionalizaciji na svetovni ravni je prispevala ustanovitev prestižne in obenem največje literarne nagrade na področju otroške in mladinske književnosti ALMA ali Astrid Lindgren Memorial Award (2002),¹² ki jo financira švedska vlada.¹³ Ravno tako je pomembna mednarodna nagrada Bratov Grimm za literarno znanost na področju mladinske književnosti, ki jo od leta 1986 podeljuje IICLO (International Institut for children's literature, Osaka).¹⁴

⁵ Slovenski nominiranci za Andersenovo nagrado so bili 1994 in 1996 Marlenka Stupica; 1998, 2000, 2002 Svetlana Makarovič in Marija Lucija Stupica ter 2006 Lila Prap. Visoko priznanje za celotni opus sta dobili 1970 Ela Peroci in Lidija Osterc. Doslej je bila naša edina finalistka med štirimi za Andersenovo nagrado Marija Lucija Stupica leta 2000.

⁶ V strokovnem žargonu je Andersenova nagrada imenovana »mala Nobelova nagrada«.

⁷ Slovenske poslanice ob tem prazniku so: France Bevk, Poslanica otrokom vsega sveta, 1968; Ela Peroci, Otroci – kaj vam pomenijo knjige?, 1970; Boris A. Novak in Matjaž Schmidt, Otroštvo je poezija življenja, poezija je otroštvo sveta, 1997.

⁸ <http://www.uni-frankfurt.de/fb/fb10/jubuf0/index.html>.

⁹ <http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/contents.html>.

¹⁰ http://www.routledge.com/shopping_cart/products/product_detail.asp?sku=&isbn=0415290538&parent_id=&pc=

¹¹ <http://www.loc.gov/catdir/toc/ecip0419/2004015163.html>.

¹² Slovenski predlogi zanjo so: 2004 in 2005 Marlenka Stupica, 2005 Marija Lucija Stupica, 2006 in 2007 Liljana Praprotnik Zupančič – Lila Prap.

¹³ Nagrada znaša 5.000.000 švedskih kron (2003 Christine Nöstlinger, 2004 Lydia Bojunga, 2005 Phillip Pullman, 2006 Katherine Paterson za književnost). Nagrada se podeljuje tudi za ilustracije (2003 Maurice Sendak, 2004, 2005, 2006 Ryoji Arai). <http://www.alma.se/page.php>.

¹⁴ Nagrada znaša 1.000.000 jenov (<http://www.iiclo.or.jp/english/english.htm>). Dobitniki nagrad so bili: Klaus Doderer, Gote Klingberg, James Fraser, Shin Torigoe, Denise Escarpit, Theodor Bruggemann, Jack Zipes, Jean Perrot, Peter Hunt in Maria Nikolajeva.

Periodizacija. Nemška znanstvenica Bettina Kümmerling-Meibauer¹⁵ je določila obdobja primerjalne mladinske književnosti (1995):

1. 1945–60 – internacionalizacija mladinske književnosti, vpliv knjige Paula Hazarda.
2. 1960–70 – Gote Klingberg, prvi doktor mladinske književnosti (1964), avtor teorije o fantastični pripovedi in idejni pobudnik evropske mladinske književnosti ter preseganja meja. Bettine Hurliman objavi 1965 študijo o evropski slikanici (prevod v slovenščino Kristina Brenkova 1968).
3. 1980–90 – Zohar Shavit obravnava mladinsko književnost kot del polisistema in poudari pomen prevajanja, kulturnih sprememb, kulturne zgodovine ter večkulturnih študij.
4. Po 1990 – številne antologije, konference in posebne knjižne izdaje, posvečene primerjalni mladinski književnosti. Mlade bralce zanimajo kakovostne knjige, ne pa avtorjevo nacionalno poreklo.

Raziskovalci primerjalne mladinske književnosti v Sloveniji so Kristina Brenk, Ela Peroci, Zorka Peršič, Martina Šircelj, Alenka Glazer, Marjana Kobe, Helga Glušič, Janez Rotar, Borut Stražar idr. Slovenska mladinska književnost je danes samostojen predmet poučevanja na Univerzi v Ljubljani in v Mariboru ter na obeh primorskih univerzah, v Kopru in Novi Gorici.

Področja primerjalne mladinske književnosti

Osrednja področja primerjalne mladinske književnosti so teoretična vprašanja, sistemska teorija, komunikacija, socialni, ekonomski in kulturni pogoji, ki omogočajo njen razvoj. Ukvarja se tudi z medkulturnimi fenomeni, kot so stiki in prenosi med literaturami, reprezentacija samopodobe in podobe drugih kultur v mladinskih knjigah. Emer O'Sullivanova (2005) razdeli primerjalno mladinsko književnost na devet področij; ponazorili jih bomo s slovenskimi primeri.

1. Teorija mladinske književnosti definira mladinsko književnost s stališča naslovnika ali kot del polisistema, ki ima, žal, nižji status od književnosti za odrasle, ravno tako tudi mladinski pisatelji. Mladinska književnost je že v osnovi asimetrična – odrasli pišejo za otroke – in ima dvojnega naslovnika. Marjana Kobe (1987) je v knjigi *Pogledi na mladinsko književnost*, pozneje v svoji diserciji (1992), ki je prva na Slovenskem s področja mladinske književnosti, določila meje in poglavja stroke ter seznanila javnost s pomembnimi tujimi teoretiki: Gote Klingberg, Bettina Hurliman, Max Lüthi idr.

¹⁵ Bettina Kümmerling-Meibauer, *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur* (1999), *Kinderliteratur, Kanonbildung und literarische Wertung* (2003); avtorica je urednica *Current Trends in Comparative Children's Literature Research* (1996).

2. Študij stikov in prenosov (prevodi, recepcija in vplivi):¹⁶ vpliv posameznega dela na avtorje,¹⁷ vpliv avtorja na druge avtorje; stiki med književnostmi, recepcija posameznega avtorja in/ali dela s kulturnega in jezikovnega področja zunaj nacionalnega, študij različnih literarnih stikov (pisma, študij) in vpliv/recepcija posameznega pisatelja ter podobnosti in razlike v različnih kulturah (recepcijska teorija, medbesedilnost in sistemska teorija). Vplivi niso mehanični, npr. le vzrok-posledica, ampak gre za dinamičen proces izmenjave med kulturami, kot tudi za funkcije posameznega književnega besedila v izbranem kontekstu. Vlogo imajo mednarodni posredniki, npr. založniki. Vpliva lahko eno delo na drugo,¹⁸ razstave knjig, npr. Bolonjski knjižni sejem, BIB (Bienale ilustracij Bratislava), celo literarna veda lahko usmerja pisanje mladinske književnosti. Važni faktorji so vodilna evropska knjižnica IYL (International Youth Library, München), mednarodna zveza IBBY (International Board on Books for Young People) ter mednarodna zveza IRSCL (International Research Society for Children's Literature).¹⁹ S prevajanjem in dokumentacijo prevodov se ukvarjajo Društvo slovenskih pisateljev, Center za mladinsko književnost, knjižničarji v Pionirski knjižnici v Ljubljani, založba Mladinska

¹⁶ Za nadaljnje raziskovanje bi bile zanimive primerjalne študije med naslednjimi tujimi in slovenskimi avtorji: Roald Dahl → Andrej Rozman Roza, Maria Gripe → Neli Kodrič, Stephen King (*Stvor*) → Janja Vidmar, Oscar Wilde → Bina Štampe Žmavc, Antoine de Saint Exupéry → Bina Štampe Žmavc, Robert Lawrence Stine (Zbirka Kurja polt, Zbirka Nočne more, Zbirka Grozljivo strašljivo) → Janja Vidmar (grozljivke), Christine Nöstlinger (*Franz*), serija Mini → Desa Muck (*Anica*), Astrid Lindgren → Desa Muck (*Pod milim nebom*).

¹⁷ Npr. Antoine de Saint Exupéry, *Mali princ* → F. Milčinski, *Zvezdica Zaspanka*, B. Štampe Žmavc, *Popravljalnica igrač*; Louis Carroll, *Alice* → M. Dekleva, *Alica v računalniku*, N. Grafenauer, *Mahajana*; Michael Ende, *Momo* → B. Štampe Žmavc, *Ure kralja Mina*, Muc Mehkošapek, M. Mazzini: *Čas je velika smetanova torta*; Rene Goscinny, *Nikec* → D. Zupan, S. Pregel, T. Kokalj; A. Milne, *Medvedek Pu* → M. Mihelič, *Puhek v Benetkah*, K. Kovič, *Moj prijatelj Piki Jakob*; Pamela Traven, *Mary Poppins* → Ela Peroci, *Moj dežnik je lahko balon*, Mira Mihelič, *Puhek v Benetkah*, Svetlana Makarovič, *Kosovirja*; Oscar Wilde, *Sebični velikan* → L. B. Njatin, *Velikanovo srce*; Erich Kästner, *Erazem in potepuh* → Pavle Zidar, *Kukavičji Mihec*; Leopold Suhodolčan, *Naočnik in Očalnik* (serija knjig), Svetlana Makarovič, *Potepuh in nočna lučka*.

¹⁸ Enid Blyton, *Pet prijateljev* → Bogdan Novak, *Zvesti prijatelji*; Keneth Grahame, *Veter v vrbju* → S. Makarovič, *Kosovirja*; Ernst Theodor Amadeus R. Hoffmann, *Življenjski nazori mačka Murra* → K. Kovič, *Maček Muri*, *Mačje mesto*; Michael Horbach, *Ukradene sanje* → B. Štampe Žmavc, *Ukradene sanje*; Klara Jarunkova, *Edinka* → Branka Jurca, *Ko zorijo jagode*; Selma Lagerlof, *Čudovito popotovanje Nilsa Hogersona* → Mate Dolenc, *Velika ptičja zadeva*; Astrid Lindgren, *Bratec in Kljukec s strehe* → Lojze Kovačič, *Možiček med dimniki*, Lois Lowry, *Anastazija Krupnik* → Janja Vidmar, *Zgaga*; Philippe Pearce, *Zaklad pri samotni roži* → Ivan Sivec, *Pozabljeni zaklad*; Gerard Theodor Rotman, *Princeska Zvezdana* → Fran Milčinski, *Zvezdica Zaspanka*; Silverstein Shell, *Drevo ima srce* → Bina Štampe Žmavc, *Drevo srca*; Johana Spiriy, *Heidi* → Josip Vandot, *Kekec*; strokovna literatura o mladinski književnosti → J. Vidmar, tabu teme v mladinski literaturi.

¹⁹ <http://www.irscl.ac.uk/>.

knjiga. Raziskave na področju prevajanja so zaenkrat še redke. Nekatere mladinske knjige so bile prevedene celo večkrat, npr. Max Velthuis, *Žabec in tujec* (prvič iz angleščine Franjo Jamnik 2000, drugič iz nizozemščine v prevodu Mateje Seliškar Kenda). Serije knjig (npr. prvih pet knjig o *Harryju Potterju* J. K. Rowling, ki jih je odlično prevedel Jakob Jaša Kenda) imajo nezanemarljiv vpliv. Postavlja se vprašanje, zakaj nekatere prevode dobivamo z zamudo, drugih pa sploh ne. Gre za politične razloge ali različne jezikovne in kulturne interese? *Morfologija pravljice* V. Proppa iz leta 1928 je izšla v slovenščini npr. šele leta 2005. Prevodi so lahko slabi (prevod *Pančatantra* Frana Bradača preko nemščine, 1959) ali pa v drugem kulturnem okolju močno oskubljeni.²⁰

3. Primerjalna teorija preučuje estetske prvine in literarne oblike, teoretična vprašanja, narativne metode, strukturne značilnosti (motivi, teme), medbesedilnost, metafikcijo, estetske kategorije kot npr. humor, neliterarna (leksikone, slovarje, enciklopedije za mlade bralce) in polliterarna besedila (S. Makarovič, *Gal v galeriji*, *Strahec v galeriji*). Novo področje raziskav je problemska mladinska književnost, ki govori o družbenih spremembah, spremembah v strukturi in tipih družin, ki so sestavni del književnosti »mladih odraslih«,²¹ npr. psihološki romani. Zanimivo je še: sprememba perspektive,

²⁰ Npr. razlike med slovenskim in angleškim prevodom *Tisoč in ene noči*. Slovenski prevod je delo Vladimira Kralja (Ljubljana: MK, 1980), angleški pa Richarda Burtona (1885–88). Prvi primer: *K njej je stopil črn suženj, jo objel in ona se ni branila*. In isti odlomek v angleščini: *And as he continued in this case to a postern of the palace, which was carefully kept private, swung open, and out of it came twenty slave girls surrounding his brother's wife, who was wondrous fair, a model of beauty and comeliness and symmetry and perfect loveliness, and who paced with the grace of a gazelle which search for the cooling stream. Thereupon Shah Zaman drew back from the window, but he kept the bevy in sight, espying them from a place whence he could not be espied. They walked under the very lattice and advanced a little way into the garden till they came to a jetting fountain a-middlemost a great basin of water. Then they stripped off their clothes, and behold, ten of them were women, concubines of the King, and the other ten were white slaves. Then they all paired off, each with each. But the Queen, who was left alone, presently cried out in a loud voice, "Here to me, O my lord Saeed!"* — Drugi primer: *In gospodaričinem zgledu so sledile tudi sužnje in sužnji*. In isti odlomek v angleščini: *And then sprang with a drop leap from one of the trees a big slobbering blackamoor with rolling eyes which showed the whites, a truly hideous sight. He walked boldly up to her and threw his arms round her neck while she embraced him as warmly. Then he bussed her and winding his legs round hers, as a button loop clasps a button, he threw her and enjoyed her. On like wise did the other slaves with the girls till all had satisfied their passions, and they ceased not from kissing and clipping, coupling and carousing, till day began to wane, when the Mamelukes rose from the damsels' bosoms and the blackamoor slave dismounted from the Queen's breast. The men resumed their disguises and all except the Negro, who swarmed up the tree, entered the palace and closed the postern door as before.*

²¹ Potrebno bi bilo podrobneje raziskati vplive tujih avtorjev (Oscar Wilde, Antoine de Saint Exupery, Michael Ende, Michael Horbach) na slovenske (Oton Župančič, Srečko Kosovel, Tone Pavček, Boris A. Novak, Bina Štampe Žmavc), kakor tudi vplive na sodobni slovenski pisateljici Deso Muck in Janjo Vidmar (Stephen King, Robert Lawrence Stine, Lois Lowry) ter vpliv

notranji monolog, tok zavesti, različnost namesto enoličnosti, ambivalenca namesto varnosti, eksperimentalne oblike in metafikcija – kompleksnost; kulturno specifični humor, problemi prevajanja humorja, motivno-tematske prvine in njihova estetska vloga, načini prezentacije. Smrt otroka v 19. stoletju je imela svarilno in moralizatorsko vzgojo, romantika pa je smrt estetizirala (H. C. Andersen, *Deklica z vžigalicami*), kar počnemo še danes.

4. Medbesedilne študije primerjalno analizirajo različne priredbe odraslih besedil za otroke, npr. *Biblije*, pravljic iz 1001 noči, Shakespeareja, *Robinzona Crusoeja*, *Guliverjevih potovanj*. Slovenska priredba Andersenove pravljice *Princeska na zrnu graha* ima le še 74 besed.²² Sprememb so bili deležni še *Ostržek*, *Heidi*, *Gospodar prstanov*, *Mali princ*, *Pika Nogavička*. Vpliv nemškega bidermajerja (npr. Christoph von Schmidta) na začetke slovenske mladinske književnosti je raziskovala Marjana Kobe.²³

5. Medijske študije so v osnovi interdisciplinarne. Zanimajo jih predstavitve književnih besedil v filmu, glasbi, gledališču, za lutke, ples, risanke, v slikarstvu. Spomnimo se samo *Pike Nogavičke* A. Lindgren:²⁴ najprej je bila knjiga, potem balet, gledališka in lutkovna predstava, risanka, reklama, slikanica, filmska nadaljevanka, strip. Medijske študije zanima, kakšna je Pika Nogavička v deželah bližnjega, srednjega in daljnega vzhoda (ima lahko kratko krilo, sme biti brez rute in nadrejena odraslim?). Korporacija Disney izkorišča priljubljene literarne junake in nima navade navajati motivov oz. književnih besedil, na osnovi katerih dela animirane filme. Zajema iz ljudskih pravljic (*Sneguljčica*, *Trnuljčica*, *Pepelka*, *Lepotica in zver*), avtorskih (*Mala morska deklica*) in sodobnih pravljic ali fantastičnih pripovedi (*Alica v čudežni deželi*, *Ostržek*, *Knjiga o džungli*, *Peter Pan*, *Medved Pu*, *Marry Poppins*). Švicarji so poskrbeli za novo, t. i. helvetizirano izdajo *Heidi*, ker številni bralci niso poznali ne dežele, ne pisateljice, ne konteksta.

strokovne literature o problemski tematiki (anoreksija, bulimija, mladostniško nasilje, Downov sindrom, homoerotičnost).

²² *Nekega dne je na dvor prispela mlada neznanka in rekla, da je princesa. Kraljica je velela, naj ji pripravijo posteljo in da bi deklico preskusila, je ukazala, naj pod dvajset blazin položijo zrno graha. // Zjutraj se je deklica zbudila. Bila je polna modric, ker jo je grahek tako obtiščal. »Tako nežno kožo ima lahko le prava princesa!« je rekla kraljica in si mislila, da bi to lahko bila nevesta za sina (Princeska in grahek, 366 — in več pravljic, izbor Gianni Padoan, prev. Slavko Pregl, Ljubljana: MK, 1987).*

²³ Marjana Kobe, Otroški bidermajer na Slovenskem, *Primerjalna književnost* 2001: 115–27.

²⁴ Fantastična pripoved *Pika nogavička* švedske pisateljice Astrid Lindgren je močno vplivala na slovensko pripovedništvo (Kristina Brenk, Miha Mate, Marjan Amalietti, Tilka Jamnik, Andrej Rozman Roza, Neža Maurer, Pikin festival v Velenju). Leta 2007 bo svet praznoval 100-letnico rojstva pisateljice.

6. Študije podob ali imagologija, medkulturni odnosi, podobe in samopodobe v mladinski književnosti (npr. predstavitev Romov v slovenski literaturi). Cilj je raziskati literarno podobo druge dežele, kulture, etnične skupine ter kulturne in literarne dejavnike, ki vplivajo na imagologijo. Sem sodijo orientalizem, postkolonializem, študij »drugih« in »tujcev«.

- Razlike med literarno in realno podobo marginalcev (Romi, neslovenci, skupine mladih in njihova podoba – npr. skejtarji, najstniška kultura), tipi družin (enoroditeljske, razširjene, istospolne), odnos otrok-mati, različne otroške igre, tuje varuške), marketing mladinske književnosti, nacionalni stereotipi.²⁵
- Zanimive za raziskovanje so literarne podobe doma in kulturna, nacionalna in regionalna identiteta v povezavi s pokrajino (gozd – Nemci, vrt – Angleži, Alpe – Švicarji, grmovje – Avstralija), različno vrednotenje sinov in hčera (npr. »Zares je moški veliko bolj dragocen od žensk« in »Spomin name bo ohranjen v mojem sinu in ne v moji hčerki« – Zgodba o treh jabolkih iz arabskih pravljic iz *Tisoč in ene noči*).
- Zunajbesedilne podobe ene kulture v drugi in propaganda, npr. precejevanje zahodnih vrednot in hkratno podcejevanje vzhodnih s poudarjanjem dihotomij: ubranost – ruralnost, razvitost – nerazvitost, izumetničenost – ljudskost, odtujenost – pristnost, kultura – ljudsko izročilo, znanost – eksotika, multimedijška družba – nepismenost, prihodnost – preteklost.²⁶
- V nemški mladinski književnosti je Anglija pogosto prostor, ker se najpogosteje dogajajo grozljivke in detektivke, npr. steoretip detektiva s pipo, megleni London. Zanimive so tudi stalnice in spremembe v predstavitvi dežel. O'Sullivanova pripoveduje, kako je na začetku 19. stoletja britanska literatura predstavljala tip nežne, ljubeče, dobrohotne, glasbeno izobražene družine, na koncu stoletja pa kot kruto, glasno, neobčutljivo, grozečo, polarizirano med šibke in močne. Stalnica v predstavitvi spolnih vlog je razlika med ljubečo, nežno, dobro materjo in glasnim, močnim, neobčutljivim, strogim moškim. Primerjajo se deklinški žanri (zgodbe o konjih, baletne, šolske, internatske zgodbe) in deški žanri (pustolovščine, šolske zgodbe, fantastične pripovedi). Avtorji in založniki poskušajo ne le kontrolirati, ampak tudi zatreti socialne spremembe. deklinške zgodbe postavljajo deklice in ženske v zasebno sfero (L. Alcott, *Čas deklinstva*), deške zgodbe pa moške ali dečke v javno sfero (R. L. Stevenson, *Otok zakladov*).

²⁵ Npr. kadi kot Turek.

²⁶ Rob Pope, *The English Studies book*, Routledge, 2002, str. 149.

7. Primerjalna zgodovina – mladinska književnost se je v različnih dežela razvijala pod drugačnimi pogoji (kulturni, socialni, ekonomski in izobraževalni pogoji). O'Sullivanova navaja reprezentativne primere literarnozgodovinskega raziskovanja mladinske književnosti, med katere sodijo Carmen Bravo Villasante, *Historia de la literatura infantil universal* (1971), Ganna Ottevaere van Praag, *La littérature pour la jeunesse en Europe occidentale 1750–1925* (1987), Peter Hunt, *International Companion Encyclopedia of Children's Literature* (1996 in 2004), Jack Zipes, *The Oxford Encyclopedia of Children's Literature* (2006). Primerjalna zgodovina mora »spoznati oboje, nacionalno in internacionalno kulturno specifično« (Zima, 1992: 62). Sodobna teorija mladinske književnosti obravnava mladinska besedila kot samostojno področje znotraj literarne vede in ne le kot del didaktike. Prvi knjigi, ki obravnavata mladinsko književnost kot estetski predmet, sta Zohar Shavit *Poetics of Children's Literature* (1986) in Marie Nikolajev *Aesthetic Approaches to Children's Literature* (2005).

8. Primerjalna zgodovina mladinske književnosti obravnava kulturnospecifične,²⁷ nacionalne in medkulturne (internacionalne) značilnosti, predmet mladinske književnosti na univerzah ter njeno inštitucionalizacijo v obliki doktoratov znanosti (Nemčija 1964, Francija 1974, Anglija 1990). Razvijajoče področje mladinske književnosti so študije znanstvenih virov, npr. P. Hazaarda, v različnih deželah, podobnosti in razlike med znanstvenim in ljubiteljskim odnosom, internacionalizem oziroma enokulturno obzorje literarnih raziskav.

9. Različna področja primerjalnih študij se morajo med seboj povezovati; npr. mladostniški roman in roman mladih odraslih.

Zanimivo bi bilo preučiti motivno-tematske podobnosti v slovenski mladinski književnosti, npr. motiv živalskega ženina/neveste (*Amor in Psiha*, *Lepotica in zver*, *Žabji kralj*, slovenske: *S kačo se je oženil*, *Sin jež*, *Ježek Janček*). Številni motivi se prepletajo v *Zvezdici Zaspanki* Frana Milčinskega Ježka, npr. motiv izgona iz raja, motiv ukročene trmoglavke, motiv otroka sirote, motiv Malega princa. V Kettejevi avtorski pravljici *Šivilja in škarjice* so motivi tkanja, predenja, šivanja, krojenja, pletenja, klekljanja ... npr. Penelopin motiv, J. W. Goethe, *Marjetica pri kolovratu*, J. in W. Grimm, *Sedem na mah*. Izredno zanimiv je tudi motiv junaških deklc, preoblečenih v vojake: pri Rusih Vasilisa Vasiljevna, pri Francozih Ivana Orleanska, pri Slovencih *ajdovska deklica*, *Alenčica*, *Gregčeva sestrca* in v pripovednih deli R. Murnika *Lepi janičar*, F.

²⁷ V koroški reviji *Mladi rod* pišejo učitelji po potrebi in vsebinsko vezano na naravo, letne čase, vas literarna besedila, ne pa mladinski pisatelji.

Kočevarja *Mlinarjev Janez*, G. Žerjava *Črna Žena*, L. Fatur *Vilemir*, Mulan idr., ki še čakajo na nadaljnje raziskave.²⁸

Vplivi tujih literarnih znanstvenikov na slovenske²⁹ so tudi predmet nadaljnjega raziskovanja. Zanimivo bi bilo obravnavati recepcijo slovenske mladinske književnosti, posebej prevedenih knjig v tuje jezike. Med njimi prevladujejo prevodi ljudskih, avtorskih in kratkih sodobnih pravljic v slikaniški obliki.

Na praktični ravni obstaja primerjalna mladinska književnost že dolgo, ker je področje mladinske književnosti v temelju internacionalno. Nova pa je teoretična raven raziskav in nova so emancipacijska prizadevanja za enakopravno obravnavo mladinske književnosti. Slovenska mladinska književnost obstaja okrog 150 let, na univerzah se poučuje manj kot 20–30 let, samostojno pa 10–15 let. V tem času smo dobili prvo znanstvenico in doktorico znanosti na tem področju Marjano Kobe (1992). V Sloveniji imamo samo eno strokovno revijo, ki objavlja znanstvene članke o mladinski književnosti (*Otrok in knjiga* 1972-). V tujih jezikih so izšli maloštevilni članki o slovenski mladinski književnosti,³⁰ vendar je predmet mladinska književnost, ki se poučuje na vseh štirih slovenskih univerzah, perspektivna znanost.

Povzetek. Primerjalna mladinska književnost je nova disciplina. Pionirsko jo je začel razvijati Paul Hazard, nadaljevali pa Bettina Hurlimann, Gote Klingberg, Zohar Shavit in Emer O'Sullivan, ki je teoretično definirala, klasificirala in sistematizirala to področje ter dala zgled s študijo *Ostržka* Carla Collodija. Primerjalni vidik slovenske mladinske književnosti sta vpeljali komparativistika in slavistika oz. slovenistika, npr. Marjana Kobe, Jakob Jaša Kenda, Peter

²⁸ Miran Hladnik, <http://www.ijs.si/lit/visoska.html-l2>.

²⁹ M. Kobe (Gianni Rodari, Paul Hazard, Klaus Doderer, Bruno Bettelheim, Charlotte Bühler, Bettina Hurliman; Max Lüthi, Gote Klingberg ...), I. Saksida (Paul Hazard, Peter Hunt, Perry Nodelman, Arthur Appleyard, idr.), M. M. Blažič (M. Nikolajeva, J. Zipes ...), Kordigel, M. (vpliv: Louise Rosenblatt, Wolfgang Iser, Hans Robert Jaus ...), V. Medved Udovič (V. Propp, Pavis ...), tudi ostali znanstveniki, ki poučuje predmet mladinska književnost na univerzah (Haramija, D., P. Svetina in B. Pregelj).

³⁰ Martina Šircelj, Les voices de la littérature slovene pour la jeunesse, *Le livre slovene* 1963 št. 2: 49–51; Martna Šircelj (1971). Litterature slovene pour la jeunesse, *Le livre slovene* 1971 št. 2–3: 38–41; Marjana Kobe, Litterature enfantine contemporaine en Slovene, *Le livre slovene* 1979, št. 3–4: 3–6; Marjana Kobe in Maruša Avguštin, Slovenska mladinska književnost in ilustracija = Slovene children's literature and illustration (Ljubljana: Slovenska sekcija IBBY, 1996); Marjana Kobe in Maruša Avguštin, Slovenska mladinska književnost in ilustracija = Slovene children's literature and illustration = Slovenische Jugendliteratur und Illustration (Ljubljana: Slovenska sekcija IBBY, 1998; Milena Mileva Blažič, Slovenia, *International companion encyclopedia of children's literature*, ur. Peter Hunt (London; New York: Routledge, 2004).

Svetina, predavatelj mladinske književnosti na Univerzi v Celovcu, knjižničarka Darja Lavrenčič Vrabec (Center za mladinsko književnost in mladinsko knjižničarstvo) in avtorica pričujočega članka. Prvine internacionalizacije mladinske književnosti v Sloveniji je zaslediti v založništvu (Mladinska knjiga, 1945, knjižne zbirke, Levstikova nagrada). Bralna značka Slovenije (1960) ima pomembno vlogo pri razvoju in popularizaciji mladinske književnosti. Pionirska knjižnica v Ljubljani (1948) je odigrala najpomembnejšo vlogo v procesu inštitucionalizacije, tudi z ustanovitvijo Študijskega oddelka (1961), pozneje Centra za mladinsko književnost in mladinsko knjižničarstvo s številnimi dejavnostmi: Knjižni kviz, Moja najljubša knjiga (1998), Priporočilni seznam (1995), Slovenska sekcija IBBY (1992).³¹ Mladinska književnost je postala predmet literarne vede (Martina Šircelj, Marjana Kobe, Alenka Gerlovič, Alenka Glazer, Darja Kramberger, Janez Rotar, Borut Stražar, Zlata Pirnat Cognard, idr). Po letu 1990 je pluralizem interesov sprožil nove smeri, tudi nagrade za mladinsko književnost in srečanja mladinskih pisateljev (Oko besede, 1995), Izvirna slovenska slikanica (2004) idr. Izreden pomen revije *Otrok in knjiga* (1972), simpozijev, ki jih organizira revija (1992), znanstvenih monografij, nagrad (Večernica 1997, Desetnica 2003, Izvirna slovenska slikanica 2004). Sekcija za mladinsko književnost pri društvu slovenskih pisateljev je po 2003, posebej pa po vključitvi Slovenije v EU 2004,³² pospešila prevajanje slovenskih avtorjev³³ in antologij³⁴ v tuje jezike.

³¹ Prejemniki častne listine so: 1958 Ela Peroci za delo *Majhno kot meziniec*, 1966 pa za delo *Za lahko noč*; 1994 Svetlana Makarovič, *Mačja preja*; Marlenka Stupica za ilustracije v knjigi Hansa Christiana Andersena *Grdi raček*; Dušan Ogrizek za prevod knjige Jamesa Thurberja *Bela košuta*; 1998 Boris A. Novak, *Mala in velika Luna*; Matjaž Schmidt za ilustracije v knjigi Sergeja Prokofjeva *Peter in volk*; Katarina Bogataj-Gradišnik in Janez Gradišnik za prevod *Pripovedk E. T. A. Hoffmanna*; 2000 Kristina Brenkova, *Moja dolina*; Ančka Gošnik Godec za ilustracije v knjigi Polonce Kovač *Zelišča male čarovnice*; Dušanka Zabukovec za prevod knjige Meindert DeJong *Kolo na šolski strehi*; 2002 Niko Grafenauer, *Kadar glava nad oblaki plava*; Lila Prap za ilustracije v svoji knjigi *Male živali*; Darko Dolinar za prevod knjige Walterja Moersa *13 ½ življenj kapitana Sinjedlakca*; 2004 Matjaž Pikalo, *Luža: zgodbe za mladino*; Zvonko Čoh za ilustracije v knjigi Josipa Vandota *Kekec in Bedanec*; Jakob J. Kenda za prevod Williama Nicholsona *Vetrne piščali*; 2006 Desa Muck, *Anica in velike skrbi*; Mojca Osojnik za ilustracije svoje knjige *Polž Vladimir gre na štop* in Vasja Cerar za prevod knjige Marka Haddona, *Skrivnostni primer ali kdo je umoril psa*.

³² Najbolj prevajana avtorica je Lila Prap (Little creatures, Animals lullabies, Animal Alphabet, Why, Animals internacional dictionary, 1001 fairy tales, Our family album), zaradi ilustracij in besedila, ravno tako Mojca Osolnik (Crow Sophia and her nest, Vladimir the snail, A house in search of sunchine) in Jelka Schmidt (Goblin Looser and Cameleon 1, 2, 3), klasična ilustratorka Marlenka Stupica (Magic tree), knjige z ilustracijami Jelke Reichman (The small goose who wanted to learn to sing, Puppy Arne takes hike (Marjeta Novak), Magic Muri, Cats at the fair, My friend Piki Jakob, The golden ship (K. Kovič), poučni stripi Marjana Mančka in serije The Hillies: Makepeace and family, The Hilly Family, What? Who? Nouons; What is it like? Adjectives; What are you doing, Makepeace? Where? Where to? When? How? Adverbs and

K internacionalizaciji slovenske mladinske književnosti v svetu so prispevali ilustratorji Marlenka Stupica Marija Lucija Stupica, Alenka Sottler, Lila Prap, ter stripi Mikija Mustra in Marjana Mančka. Spodbudno vlogo so odigrale nacionalne nagrade za mladinsko književnost: Večernica, Desetnica, Moja najljubša knjiga.

Pluralizem po letu 1990 je prinesel razvejano založniško dejavnost, navkljub dejstvu, da jim je primaren potrošniški dejavnik in ne kakovostna mladinska besedila (EPTA, Didakta, Kres, Prešernova družba). Svoje revije so dobili predšolski otroci in otroci v prvem triletnem devetletke. Nagrado Prešernovega sklada ali »malo Prešernovo nagrado« za mladinsko književnost je leta 1971 prejela le Ela Peroci.³⁵ Prešernovo nagrado in nagrado Prešernovega sklada so dobili tudi pisatelji (manj pa pisateljice), ki so avtorji predvsem za odrasle bralce, vendar so pisali tudi za mladostnike (P. Voranc, F. Bevk, T. Seliškar). Smiselno bi bilo, da dobi Prešernovo nagrado avtor ali avtorica, ki piše v prvi vrsti za mladino – to bi bilo priznanje področju v celoti. Kakovostna mladinska književnost oz. primarna literatura je pogoj za razvoj t. i. sekundarne literature in literarnozgodovinskega, literarnoteoretičnega in literarnokritičnega aparata. Slovenska mladinska književnost je predmet poučevanja na vseh štirih slovenskih univerzah (Ljubljana, Maribor, Primorska in Nova Gorica) in v začetni fazi so spletni viri dostopni tudi na internetu. Slovenska mladinska književnost –

Prepositions; The Hilly family. Who? Whose? Pronouns?, The Hilly Family. How many? Which one? Numerals).

³³ Od tradicionalnih slovenskih avtorjev sta v angleščino prevedena Fran Levstik, *Martin Krpan*, in Matija Valjavec, *The Shepherd*. Objavljena besedila avtorjev po letu 1950 so: Frane Milčinski, *Twinkle Sleepyhead*, Ela Peroci, prvi prevod *My umbrella can turn into a balloon* in drugi prevod *My umbrella could fly*, Leopold Suhodolčan, *Piko the Dinosaur*. Najbolj prevajanja leposlovna avtorica je Svetlana Makarovič (*Little devil Tinny*, *Where to, oh, where to, cosies?*, *Scruffycat and other stories*, *Skipmouse*, *Mismash Bakery*, *Puss-Paws*, *Oka the owl*, *A screech owl on a stick*, *Zofka the witch*, *Fluffy-Huffy*, *Kuzma the gremlin Wins a prize*), Desa Muck (The Annie series: *Annie and the great secret*, *Annie in trouble*, *Annie on holidays*, *Anni and Jakob*, *Anny and the scary man*, *Annie and mothers' day*, *Annie and her little bunny*, *Annie and sports day*, *Annie and her first love*, *Lying Suzy*, *Daughter of the moon*, *Girls home alone*, The Deadly serious series), Anja Štefan (*Bobby and the boat*), Nina Kokelj (*The boy on a white cloud*), Peter Svetina (*The Little walrus who did not want to cut his nails*; *The Little walrus gets glasses*), Andrej Rozman Roza (*Michael's First trip around the world*). Prevedene so slikanice Kajetana Koviča z ilustracijami Jelke Reichman (*Magic Muri*, *The golden ship*, *My Friend Piki Jacob*, *Funny Grey Bunny*) in Maše Kozjek (*Magic Muri is Counting*, *Magic Muri's Toy*, *Magic Muri's Day*, *Cats at the Fair*). Objavljena je tudi zbirka šestih slovenskih ljudskih pravljic v slikaniški obliki z naslovom *Slovenian folktales* z ilustracijami Ančke Gošnik Godec.

³⁴ Nekaj je prevedenih antologij, npr. Dušica Kunaver, *Slovene folk tales*, 1998; Marija Stanonik, *God created Slovenia last: past and contemporary Slovenian folk tales*, 1999; Marija Cvetek, *The tales from Bohinj = Märchen aus Bohinj*, 2000; *Slovenian folk tales*, 2002; Vanesa Matajic in Barbara Pogačnik, *Tales growing up into secrets: an anthology of contemporary Slovene youth literature*, 2004.

³⁵ [Http://www.drustvo-dsp.si/nagrade/presernova/presernova.html](http://www.drustvo-dsp.si/nagrade/presernova/presernova.html).

primarna in sekundarna – ima vse pogoje za razvoj – ravno tako tudi primerjalna mladinska književnost.

Strokovna literatura

Milena Blažič. Strokovno spremljanje mladinske književnosti v Sloveniji. *Otrok in knjiga* 2004, št. 31: 67–77.

Helga Glušič. Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko. *Otrok in knjiga* 1994, št. 38: 58.

Alenka Goljevšček. *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Paul Hazard. *Knjige, otroci in odrasli ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Marjana Kobe. *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Bettina Kümmerling-Meibauer. Comparing Children's Literature. *Compar(a)risson* 2, 1995: 5–18.

Anton Ocvirk. *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.

Emer O'Sullivan. *Comparative Children's Literature*. New York: Routledge, 2005.

Borut Stražar. *Književnost za otroke*. Ljubljana: ZRSŠŠ, 1980.

Martina Šircelj, Marjana Kobe, Alenka Gerlovič. *Ura pravljic*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

Slovenist v razredu

*Boža Krakar-Vogel
Univerza v Ljubljani*

Zakaj sodi slovenist med najbolj obremenjene učitelje

Osrednje vprašanje okrogle mize *Kaj slovenista v razredu spodbuja, in kaj ga ovira pri uresničevanju ciljev?* je mišljeno kot izhodišče razpravo v dveh smereh, v strokovno didaktični in stanovski. Z minulimi reformami, katerih učinki so bolj ali manj znani in preizkušeni, se je pri pouku marsikaj spremenilo, močno tudi način dela, in se povečala ustvarjalnost učiteljev. Spremembe v šolskem sistemu, ki se še napovedujejo, bodo vsaj dolgoročno težko obšle primere dobre prakse ter utemeljene kritike in predloge učiteljev, ki jih bomo zbirali tudi v tej razpravi, posebno če jih bomo širili v javnost kot društvene, ne pa posamezne pobude. Hkrati pa je okrogla miza s to temo priložnost, da ponovno opozorimo na nekatera dolgotrajno problematična stanovska vprašanja ter skušamo novim razmeram ustrezno iskati odgovore. Sama se v uvodnem zapisu lotevam stanovskih zadreg, ki izvirajo iz narave in okoliščin dela in jih po mojih izkušnjah in opazovanjih čutijo mnogi učitelji, ter skušam skicirati nekaj smeri reševanja.

1 Na strani ovir za kakovostno delo slovenista se kot stalnica v številnih stanovskih razpravah pojavlja dejstvo, da se slovenisti že desetletja (že pred 2. svetovno vojno) počutijo najbolj obremenjeni učitelji z največ »prikritega kurikuluma«, bolje rečeno, prikrite delovne obveznosti, ki spremlja efektivno pedagoško uro. Prav izčrpavanja spričo kvantitete dela, ki spremlja 20–23 ali več tedenskih pedagoških ur, se tudi sama spominjam kot ene največjih ovir v stremljenjih po uresničevanju kakovostnih idej. Kolikor opazujem prakso, vidim, da se sicer spreminja sestava, nikakor pa ne količina teh prikritih obremenitev, ki zadevajo tako obseg kot vsebinsko naravo delovnih nalog. Preden začnemo razmišljati o morebitnih rešitvah, naj še enkrat priključim v zavest vsebino tradicionalnih dokazov za to trditev.

1.1 H količini slovenistovega dela prispeva najprej to, da ima učitelj slovenščine na skrbi šolski predmet, ki je v vseh programih dvopodročen, sestavljen iz jezikovnega in književnega pouka. Zato strokovno vsebinska priprava na pouk pomeni za učitelja študij in didaktično transformacijo dveh sicer povezanih (od sobivanja obe področji toliko pridobita, da bi bilo težko podpreti

zamisli o njunem ločevanju), pogosto pa vseeno tudi povsem samostojnih vedenj s specifično predmetnostjo in teoretsko podstavo. Če pa si učitelj prizadeva repertoarni skelet popestriti z dodatnimi motivirajočimi vsebinami, npr. s knjižnimi in drugimi kulturnimi novostmi, aktualnostmi v jezikovni rabi ter odzivi nanje – razgledanost, ki jo slovenist ima in posreduje, je med najpomembnejšimi merili, s katerimi učitelja vrednotijo učenci –, pa je tu še dodatno branje, raziskovanje, razgledovanje, ki sicer predstavlja ustvarjalni izziv, a hkrati tudi časovno obremenitev, katere delovni čas znatno presega administrativno odmerjeni čas priprave na pedagoško uro.

1.2 Komponent kvantitativne pedagoške obremenitve je še veliko To je npr. slovenistovo sodelovanje pri vseh oblikah zaključnega preverjanja, tekmovanjih, sprejemnih, diferencialnih in drugih izpitih. To so kajpak tudi v zgodovini slovenističnih sindikalnih prizadevanj najpogostejše omenjane korekture številnih pisnih nalog. Najbolj zamudne so prav tiste najbolj nujne naloge odprtega tipa, ki so zaradi svoje učinkovitosti pri slovenščini pogostejše od drugih pisnih oblik, saj je v didaktični tradiciji predmeta prisotna zavest, da se ne sporazumevalna ne kaka druga zmožnost ne pridobivajo s pretežnim obkroževanjem, dopolnjevanjem in urejanjem ponujenih formulacij in da za doseganje učinka niso dovolj tri pisna preverjanja v šolskem letu. Prav nobene od naštetih dejavnosti (vključno z množečo se birokracijo) ni mogoče opravljati rutinsko, brez strokovnega, didaktičnega in etičnega angažmaja.

1.3 Če že pri doslej opisanem za učitelja ni mogoča ne rutina ne zgolj razumska distanca, pa je ta možnost še manjša, če pomislimo na še en izrazito kakovosten, z naravo samega predmeta povezan vidik slovenistovih nalog, ki je hkrati izziv, odgovornost in časovna ter ne nazadnje moralna obremenitev. Predmet *slovenski (prvi, državni, materni) jezik in književnost* je po svoji naravi tak, da se dotika ne le človekovih kognitivnih, ampak tudi afektivnih oz. desnohemisferskih področij delovanja posameznika. Učinki so toliko večji, ker gre za daljši nepretrgan proces, od osnovne šole do univerze. Če naj bodo pri pouku izkoriščene vse možnosti, kakor jih ponuja vsebina predmeta, njegova povezanost z vsemi področji bivanja in delovanja, mora biti učiteljevo delo zasnovano tako, da učencem ne daje le znanja in sposobnosti, ampak da v njih tudi z zgledom razvija občutljivost in čustvovanje ter spodbuja vrednostne opredelitve. Vsaj hipotetično je mogoče trditi, da je zaradi te izrazite razvejanosti izobraževalnih, funkcionalnih in vzgojnih ciljev na celotni šolski vertikali učitelju slovenščine bolj kakor učiteljem drugih predmetov naložena odgovornost, da najprej sam pri sebi kot strokovnjak in človek razvija in preverja te lastnosti z neprestanim strokovnim, pedagoškim in vsakršnim kulturnim in človeškim samoizobraževanjem, raziskovanjem in odzivanjem. Šele tedaj je mogoče, da ne le priložnostno in po subjektivni presoji, ampak sistematično in vsakokratni vsebini ustrezno uresničuje enako pomembne kognitivne in konativne cilje, v smislu vseh štirih stebrov Delorsove izobraževalne paradigme – učiti se, da bi

vedeli, učiti se, da bi znali delati, učiti se, da bi znali živeti v skupnosti, učiti se, da bi znali biti.

Pri slovenščini se skratka poleg sporazumevalne zmožnosti, funkcionalne pismenosti in zmožnosti literarnega branja razvija še cela paleta lastnosti in vrednot, ki konkurirajo za vstop v vrednostne sisteme posameznikov. Učitelju slovenščine se npr. najprej pripiše in medijsko razvpije »krivda«, če se v kakem primeru izkaže, da učenci, ki se sicer na vsakem koraku srečujejo z mentaliteto o večji tržno pragmatični in postopoma tudi simbolni kulturni vrednosti angleščine, niso razvili »ljubezni do slovenščine«. Slovenist, ki ima v javnosti pogosto podobo čudaškega nesodobnega zanesenjaka, mora torej največkrat z veslanjem proti toku utrjevati zavest, da je slovenščina moderen jezik, enakovreden dozdnevno bolj »imenitnim«, in da je tudi v njem mogoče izraziti vse tisto, kar mislijo, da pritiče le velikim. Prav slovenist bo nadalje »kriv«, če učenci nočejo brati ne literature ne česa drugega ali če ne vedo, čigava sodobnika sta bila Trubar ali Prešeren, kdo je napisal Slavo vojvodine Kranjske, urejal *Slovenski narod*, pa kaj sta počela Vega ali Gallus, in kaj to pomeni za našo kulturno identiteto. Vse te odgovornosti močno presegajo materialno uresničevanje učnega načrta in pomenijo ne samo službo, ampak način razmišljanja ter delovanja, če ne kar način življenja. Žal pa za obseg energijskega vložka, ki ga terja od učitelja ta vrednostno-kakovostni pedagoški vidik, in ki se zaradi vsebinskih razlik in intenzivne prisotnosti v šolskem sistemu ne pojavlja pri vseh predmetih enako, ni veliko posluha. Javnost, ki te učinke pouka slovenščine sicer pričakuje in je prav pri domnevnih pomanjkljivostih predmeta slovenščina najraje najbolj glasna, nanje ne pomisli, niti ni posluha zanje pri šolskih oblasteh, pa naj gre za katero koli raven vertikale, od osnovne šole do univerze. Predmetu ne dajo več ur niti učitelju ne zmanjšajo obveznosti. V pedagoški uravnilovki, ki je odsev družbene zavesti o pomenu izobraževanja v slovenščini in o njej, ni prostora za tovrstne »privilegije« slovenščine in slovenistov. Mora pa jih po mojem mnenju imeti pred očmi stanovsko društvo in opozarjati na specifične pedagoške določilnice predmeta, ki ga poučujejo njegovi člani. Prav bi bilo, da jim stoji ob strani, kadar koli se skuša delo slovenista in predmet sam preveč »izenačevati« ali celo zmanjševati njegova že zdaj ne preveč velika veljava, bodisi prek zmanjševanja domnevno previsokega števila ur (npr. v primerjavi s tujim jezikom) ali povečevanja obremenitev na račun upokojitev, porodniških, bolniških in drugih odsotnosti. Glas društva, kot učijo zgledi drugih društev, v takih primerih več zaleže kakor glas posameznika.

1.4 Vse te odgovornosti, ki so slovenistu lahko spodbuda in izziv, in spremljajoče okoliščine, ki so mu lahko ovira, še povečuje dejstvo, da slovenisti prevzemajo nase tudi dobršen del funkcionalnih in vzgojnih nalog, ki bi jih morali opraviti drugi dejavniki šolskega sistema: učitelji, kurikularne rešitve, oblasti. Gre za to, da so deklarativno vsi dejavniki vzgojno izobraževalnega sistema zadolženi za razvijanje pismenosti in sporazumevalne zmožnosti ter posredno jezikovne in

kulturne zavesti v prej opisanem smislu. V praksi pa je tako, da tega največkrat ne počnejo, zato ker ne znajo, predvsem pa zato, ker nimajo ustrezne zavesti in menijo, da je vse, kar se tiče slovenskega jezika v šoli, stvar slovenista. Redki so npr. učitelji drugih predmetov, ki popravijo tudi najbolj grobe jezikovne napake, skrbijo za menjavanje sporazumevalnih dejavnosti prek govorjenja, poslušanja, branja in pisanja, pa za razlikovanje strokovnega jezika od žargona, ali spodbujajo zavest, da gojiti slovenski strokovni jezik pomeni gojiti in razvijati slovensko strokovno misel in z njo konkurirati tujemu znanju, ne pa se mu podrežati ali ga privzemati v jeziku in miselnih konceptih. Ta del slovenistove neprostovoljne in čezpredmetne obremenitve bo nemara mogoče postopoma odpraviti z ustreznim pedagoškim izobraževanjem vseh učiteljev, ki naj bi se v času šolanja usposabljali tudi za ustrezno jezikovno pedagoško komunikacijo. Do teh časov pa bodo slovenisti bržčas še imeli vlogo žalostne izjeme, da pri pisnih odgovorih malone edini upoštevajo tudi jezikovno podobo poleg vsebine, opozarjajo na razlike med knjižnim jezikom, slengom, žargonom, in imajo zaradi doslednih standardov, izvirajočih iz vrednotenja vloge slovenščine v slovenski državi, za medijske kriterije pre nizke povprečne ocene.

2 Količinskih in kakovostnih obremenitev slovenista s tem še nikakor ni konec. A v dolgoletnih stikih s prakso sem pravzaprav srečala malo učiteljev, ki bi zaradi njih resignirali. Tudi nekatere raziskave kažejo, da sloveniste njihovo delo celo po dolgem pedagoškem stažu še vedno veseli. Srečujem čedalje več učiteljev, ki že desetletja vnašajo v svoje delo ustvarjalnost in avtonomnost in so to počeli že tedaj, ko še niso frfotale naokrog floskule o teh dveh kvalitetah učiteljevega dela, ki s svojo administrativno vsebino pomenijo pogosto prej oviro kot dejansko spodbudo. Mnogi učitelji o svojih rezultatih poročajo kolegom, pišejo, predavajo, vodijo delavnice. Taki so tudi sogovorniki te okrogle mize, ki bodo moj uvodni zapis dopolnili in razširili s svojimi izkušnjami in primeri dobre prakse. Prihajajo iz različnih šol na različnih koncih Slovenije. Nekateri med njimi so si poleg že naštetih naložili še eno obremenitev – da sodelujejo tudi pri poučevanju bodočih učiteljev. Kot mentorji pedagoške prakse sprejemajo čedalje zahtevnejše obveznosti za vedno isto (tako rekoč nikakršno) plačilo. Sama si marsikje prizadevam, da bi se jim to delo priznalo kot pedagoška obveznost in prineslo kako urico običajne pedagoške razbremenitve. Zdi se, da ta hip za to obstaja nekaj posluha in možnosti.

2.1 Tudi zaradi drugih tu naštetih razlogov se mi zdi potrebno oživiti razmišljanja, kako vsaj količinsko razbremeniti učitelja slovenščine, saj mu kompleksnih nalog, ki izhajajo iz narave predmeta, ni mogoče odvzeti. Včasih smo na teh zborovanjih zahtevali zmanjšanje tedenske pedagoške obveznosti na 16 ali 18 ur. Take zahteve so se s časom izkazale za nerealne. Realnejša se kaže rešitev, ki jo je mogoče argumentirati z dejanskimi potrebami po diferenciaciji didaktične strukture predmeta (ciljev, vsebin, metod jezikovnega in književnega pouka). Izkušnje učiteljev v devetletki, ki zaradi zunanje diferenciacije

poučujejo manjše in bolj homogene skupine, so dobre, saj jim omogočajo večjo osredotočenost na kakovost. Tudi v srednjih šolah bi bilo potrebno znotraj istih programov organizirati pouk v manjših skupinah po načelih fleksibilne horizontalne ali vertikalne, tj. nivojske diferenciacije. Sama se zaradi prej opisanih razvejanih nalog in z njimi povezanega simbolnega (nekateri pravijo ideološkega) pomena slovenščine nagibam k takim oblikam, ki bi dijakom omogočile horizontalno, modularno izbiro med več različnimi vsebinami oz. moduli (npr. literarnim, kulturološkim, jezikoslovnim), na zaključnem preverjanju pa z dokazovanjem znanja znotraj izbrane skupine doseči število točk, ustrezno t. i. višji ravni.

Da bi dobilo to razmišljanje jasnejše obrise, bi bila potrebna strokovna razprava, kak eksperiment, novi učni načrti in sistemska podpora takim predlogom. Če bomo na osnovi teh in drugih razmislekov zbrali dovolj močne argumente, možnosti za uspeh ne morejo biti čisto brezizgledne.

Marjana Hodak

Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani

Med rutino in iskanjem smisla

Razmišljanje o vprašanju, kaj učitelja slovenščine ovira pri uresničevanju ciljev in kaj ga spodbuja, je v šolskih krogih prisotno toliko časa kot predmet sam, odgovori nanj pa so se spreminjali, kot so se spreminjale družbene razmere in umeščenost predmeta v šolski sistem. Spremembe v razmišljanju so bile vedno povezane tudi z razvojem stroke ter jezikovne in književne didaktike. Ob številnih spremembah, ki smo jim priča v zadnjem desetletju, prenovah, novih učnih načrtih oz. katalogih znanj, uvedbi mature in poklicne mature se zdi, da je odgovorov na to vprašanje preveč za en sam prispevek. Zato naj svoje razmišljanje o doseganju ciljev povzamem v ne več tako novo ugotovitev, da dijakov pravzaprav ne moremo ničesar naučiti – lahko jim le ponudimo možnost za učenje. Pa imamo zato kaj manj dela?

V učnem načrtu za višje razrede gimnazij izpred petdesetih let beremo, da so dijaki pisali pet šolskih nalog na leto. Učitelj je torej moral popraviti navidez več izdelkov kot dandanes, ko so obvezne le tri šolske naloge oz. tri ocene za pisna besedila (kot nas zavezuje Katalog znanja za slovenščino v SSI). Od kod torej občutek, da nenehno nekaj pregledujem, popravljam, pišem opombe in da se kup na moji delovni mizi ne manjša, ampak samo spreminja obliko? Poleg obveznih šolskih nalog se tu kopičijo razčlembe besedil, ob njih pa besedila dijakov, ki nastajajo po obravnavi nove besedilne vrste. Če naj se naučijo pisati besedilo, ki ustreza obravnavani besedilni vrsti, enkrat zapis običajno ni dovolj. Po učiteljevih navodilih je treba zapolniti vrzeli, jezikovno in slogovno izboljšati besedilo. In novo besedilo gre v ponoven pregled ... Pa domača branja. Dijaki naj bi pred šolsko obravnavo besedilo predvsem prebrali in se odzvali nanj. Navodila za dnevnik branja so običajno usmerjena v doživljanje in vrednotenje. Tovrstnih zapisov na medmrežju ni moč dobiti in dijak se mora sam potruditi, da izrazi svoje misli. Seveda je to pripravljen napraviti le, če ve, da bo učitelj prebral, kar je napisal. Tudi vaj za interpretacijo besedila ni nikoli dovolj. Najpogostejša je vodena interpretacija, ki poteka kot pogovor o besedilu. Na celostno pisno interpretacijo besedila oz. na šolsko nalogo pa se je treba pripraviti – tudi s pisanjem vodene ali samostojne interpretacije doma. In učitelj spet pregleduje, da lahko v razredu komentira, opozarja na pomanjkljivosti, vzpodbuja k izboljšanju

izdelka, pohvali, kar je v besedilu natančno, izčrpno, izvirno zapisano. In ko pregleda naloge, ki so nastale v procesu preverjanja, ga že čakajo šolske naloge. Krog je tako sklenjen, delovna miza pa polna.

Problem, ki ga učitelji na srednjih strokovnih šolah čutimo drugače kot učitelji na gimnazijah, je v količini nalog, ki jih moramo popraviti. Ni namreč vseeno, ali ima učitelj oddelek s štirimi urami pouka na teden, s tremi urami ali celo samo z dvema, kot je primer v 4. letniku poklicno-tehniškega izobraževanja. 20 ur pouka v 5 oddelkih se bistveno razlikuje od 20 ur v 7 oddelkih. Obseg dela je v drugem primeru občutno večji, ni pa nikjer ustrezno ovrednoten, saj je plačana redna tedenska ura, ne pa realno opravljeno delo. Vzemimo, da je v oddelku 30 dijakov. V petih oddelkih popravi učitelj letno 450 šolskih (oz. obveznih pisnih) nalog, v sedmih oddelkih pa 630. To pomeni, da za isto plačilo pregleda 40 odstotkov več nalog. Kaj pa drugi izdelki, ki jih prav tako treba pregledati? Motivirani dijaki, ki želijo izboljšati svojo besedilotvorno zmožnost, namreč pričakujejo in si tudi zaslužijo individualen nasvet za izboljšanje svojega izdelka. Tako minevajo odmori, čas pred poukom ali po njem. Te ure niso plačane in jih lahko učitelj le položi na oltar poklicne etike.

Precejšnja ovira pri doseganju ciljev je število ur za predmet v posameznih programih. Dijake je treba naučiti ne samo samostojnega dela, ampak tudi dela v skupini, v paru; to pa je proces, ki bi potreboval veliko časa. V poklicnem izobraževanju ima šolski sistem kar ustrezno število ur (350), dualni pa samo v prvem letniku (112 – 4 tedensko), kasneje (49 – 3 tedensko) pa absolutno premalo. Tako se dogaja, da dijaki znajo v tretjem letniku manj kot v prvem, saj k temu pripomorejo tudi dolga obdobja brez neposrednega šolskega dela. Mnogi med njimi se nato odločijo za nadaljevanje šolanja v poklicno-tehniškem izobraževanju in pridejo v 4. letnik. Razlike v izhodiščnem znanju dijakov šolskega in dualnega sistema so velike in krivično je pričakovati, da bodo oboji enako zmogli razvijati svojo jezikovno in bralno zmožnost, saj imajo različne sporazumevalne in spoznavne izkušnje. V 175 urah tudi ni mogoče uresničiti zahtev iz kataloga znanja, ki je v resnici naravnan na 280 ur. Ne gre samo za to, da se ne da predelati snovi. Utopično je pričakovati, da bodo dijaki pridobili zavest o jeziku, ki je temeljna prvina njihove identitete, se usposobili za tvorjenje ustreznih, razumljivih in jezikovno pravilnih besedil ter se oblikovali v kultivirane in razgledane bralce, če pouk ne poteka ob aktivnih oblikah učenja, kot sta npr. problemski pouk in sodelovalno učenje. V nerazumljivo (in nerazumno) omejenem številu ur se pouk zoži na frontalno in individualno delo, brez pravih možnosti, da bi dijak razvijal kompleksno mišljenje, se usposobil za delo z viri, znal predstavljati svoje ideje, zmožel prevzemati različne vloge v skupini in si izoblikoval miselne navade. Boljši časi se slovenščini v programih poklicno-tehniškega izobraževanja obetajo v prihodnosti, saj nova Izhodišča za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja ter programov srednjega strokovnega izobraževanja predvidevajo po štiri ure

materinščine v 4. in 5. letniku.¹ Katalogi znanja, pripravljeni po novih izhodiščih, so edina možnost, da dijakom v nadaljevalnih programih omogočimo pridobivanje znanja, ki bo primerljivo z znanjem dijakov v štiriletnem strokovnem izobraževanju.

Ko govorimo o ovirah in spodbudah pri doseganju ciljev v srednješolskem izobraževanju, ne moremo mimo motivacije. Ta je pri dijakih strokovnih šol tesno povezana s praktičnim delom, manj je prisotna pri strokovnoteoretičnih predmetih in najmanj pri splošnoizobraževalnih, dodatno pa upada z vsako nižjo stopnjo izobraževalnega programa. (Ne)motiviranost dijakov lahko učitelja spodbuja, da išče nove načine dela, lahko pa ga tudi ovira, saj ideje vendarle niso brezkončne, dijakom pa ni treba niti »obrniti plošče« (me ne zanima, kaj bom to rabil, je brez zveze, to smo delali že v osnovni šoli), da zavrnejo delo pri pouku. Učitelj se nato ukloni in sprejme dejstvo, da ima v razredu precejšnje tradicionaliste, ki jih še najbolj zadovoljijo folije, narekovanje in reševanje vaj po istem kopitu. Tak način dela namreč od njih ne zahteva posebno velike dejavnosti in je daleč od procesnega pouka, v katerem naj bi dijaki ob pomoči učitelja gradili svoje znanje.

Med številnimi dejavniki, ki vplivajo na učinkovitost pouka, so tudi različni didaktični pripomočki in učna gradiva. Pri uresničevanju ciljev iz učnega načrta slovenistovo delo podpirajo sodobni učbeniki, ki spodbujajo dijake k razmišljanju in samostojnosti. Uresničuje se načelo, da je izhodišče in cilj pouka besedilo, najsibo umetnostno ali neumetnostno. Na pragu besedila predvsem v poglavju o besedilnih vrstah temelji na življenjskih položajih, v katerih posameznik sprejema ali tvori besedilo. Poleg besedilnih vrst dijaki spoznavajo celoten proces sporazumevanja, in sicer z lastno dejavnostjo in po načelu od konkretnega k abstraktnemu. S sprejemanjem, razčlenjevanjem in tvorjenjem besedil razvijajo svojo sporazumevalno zmožnost in se tako usposabljaajo za življenje v hitro razvijajoči se družbi. Podobno kot učbenik in delovni zvezek za štiriletno izobraževanje so zasnovane Besede, ki so bile v poklicnem izobraževanju zelo dobrodošle, saj učitelji dolgo niso imeli nobenega učbenika za jezikovni pouk.

Tudi učbenika za književnost, *Branja* in *Potovanje besed*, sta zasnovana tako, da dijaki v njih lahko najdejo del sebe in svojega sveta ter prek interpretacije pridobivajo književno znanje in uzaveščajo svet vrednot. Čeprav sta učbenika konceptualno različna, so naloge v obeh zastavljene tako, da spodbujajo različne dejavnosti: od izražanja doživetij do raziskovanja in vrednotenja besedila ter samostojnega pisanja ali govorjenja o besedilu. Pouk književnosti v srednjih šolah ima to prednost, da ni usmerjen v priprave za maturo, ampak v razvijanje bralne zmožnosti. Dejavnosti ob branju, razčlenjevanju in vrednotenju literarnih del se postopoma nadgrajujejo iz letnika v letnik – od ustne do pisne najprej vodene in nato še samostojne interpretacije. Maturitetna pisna naloga ni tisti cilj, ki usmerja

¹ <http://www.cpi.si/files/userfiles/Datoteke/kurikulum/izhodisca.pdf>.

delo v razredu, ampak je bralni pouk del štiriletnega procesa, ki se smiselno zaključí z maturo.

Kaj lahko še povemo o spodbudah pri uresničevanju ciljev zdaj, ko smo z učnim načrtom že kar domači in se zvedamo, da ga lahko beremo kot avtonomni učitelj? Zagotovo ostajajo temeljna spodbuda učenci, saj poklic učitelja navsezadnje obstaja zaradi njih. Kljub vsem oviram in pomislekom je dejstvo, da so prav oni najpomembnejši dejavnik pouka. Zaradi različnih poklicnih in izobrazbenih interesov se vpisujejo v različne šole; tudi v strokovne. In ti dijaki so naša stvarnost. Nič ne pomaga tarnanje, kako je bilo včasih drugače. Sprejeti jih moramo takšne, kakršni so, in izhajati iz že doseženega znanja in izkušenj konkretnih dijakov. Upoštevanje njihovega zanimanja in potreb prispeva k večji zanimivosti pouka, saj lahko svoje védenje in svoja prepričanja izrazijo in preverjajo v medsebojnem pogovoru ter nadgradijo s prevrednotenjem lastnih izkušenj. Šele ko osmislijo lastno izkušnjo, lahko pride do kakovostne spremembe prejšnjih nepravilnih ali nepopolnih pojmovanj o pojavih v svetu ali o besedilih, s katerimi se v tem svetu nenehno srečujejo. Ker je večina besedil v vsakdanjem življenju neumetnostnih, je prav pozitivna izkušnja s srednješolskim branjem leposlovja ključna za ohranjanje bralnega interesa v kasnejšem življenju. Branje kot izziv, ki omogoča izražanje doživetja in uveljavljanje lastnega pogleda, je hkrati branje, ki dopušča poglede drugih. Različnost mnenj o istem besedilu sproži pri dijakih spraševanje o možnostih odkrivanja še česa novega, kar so sami spregledali. In tedaj so pripravljeni stopiti skozi vrata, ki jih v besedilo odpira učitelj. Refleksija bralne izkušnje, podprta s poznavanjem dejstev, razvija pri dijakih zmožnost utemeljevanja lastnih pogledov in zmožnost, da se bodo v življenju znali upreti manipulaciji. Samo s takim načinom dela lahko presežemo žal ne tako redko mišljenje, da je branje leposlovja nepotrebno in da naj »brezkoristno branje izmišljotin« raje zamenja »brezhibno izdelana dila«. ² Ne gre drugače, kot da branje leposlovja na novo osmislimo. Minili so časi, ko je učitelj samo s svojim navdušenjem nad nekim literarnim delom tako pritegnil dijake, da so sami segli po njem. Danes je pač tako, da berejo samo tisto, kar jih zanima, ali tisto, v čemer vidijo smisel. Ko jim omogočimo uvideti smisel, tudi branje postane zanimivo.

Navidez nekoliko manj težav je z osmišljanjem jezikovnega pouka. Dijaki namreč kaj hitro povežejo znanje besedilnih vrst z neposredno uporabnostjo v življenju. Pa tudi tu stvari niso tako preproste in samoumevne. Posameznik sicer morda zna tvoriti formalno pravilno in ustrezno besedilno vrsto, ni pa zmožen razvijati teme do te mere, da bi bilo njegovo sporočilo učinkovito. Besedilo v tem primeru ostaja prazna forma brez prave vsebine, pogosto tudi jezikovno in

² Miha Javornik, Brezkoristno branje izmišljotin naj zamenja brezhibno izdelana dila, *Delo* 28. januarja 2002; priloga Šolstvo.

slogovno pomanjkljivo. Brez poglobljenega in sistematičnega znanja je dijakova sporazumevalna zmožnost na videz povsem zadovoljiva, v resnici pa zgolj površinska, omejena na vsakdanje praktično in strokovno sporazumevanje ter nekaj vljudnostnih fraz.³ Tak dijak ni zmožen zahtevnejšega komuniciranja in bo v življenju na milost in nemilost prepuščen različnim »resnicam« o svetu in svojem položaju v njem.

Naj zaključim z mislijo, da mora tudi učitelj, ne samo dijak, v svojem delu videti smisel. Da se poučevanje sčasoma ne bi spremenilo v rutino, ni dovolj samo poklicni zanos, ampak je pri tem potrebna tudi močna podpora šolskih oblasti. Ta naj ne ostaja na ravni leporečenja o avtonomnosti učiteljevega dela, ampak naj se konkretno izrazi v zmanjšanju tedenske obveznosti in v ustreznem ovrednotenju nikoli končanega slovenistovega dela.

³ O tem je ob prenovi poklicnega izobraževanja pisala že Boža Krakar Vogel v polemičnem prispevku Slovenščina s komunikacijo ali šola za vljudno podrejanje? *Delo* 28. januarja 2002; priloga Šolstvo.

*Bernarda Rovtar
Gimnazija Kranj*

V iskanju (izgubljene?) smiselnosti

Vprašanje, kaj slovenistu v razredu pomaga pri uresničevanju ciljev in kaj ga ovira, je zelo konkretno; po nekaj letih prakse nam ni težko hitro popredalčkati svojih izkušenj v dve koloni. Sama vem, da laže in bolje učim, kadar sem naspana, kadar se s kolegi dobro razumem, kadar so dijaki dobro razpoloženi, kadar nimam preveč natrpanega urnika, kadar sem pred kratkim v miru prebrala kako dobro knjigo, kadar so potrebni priročniki res pri roki, kadar med teorijo in prakso ni prehudih razhajanj, kadar ima znanje v družbi ugled, kadar doživljam uspeh, kadar sem se na dopustu res odpočila, kadar v učilnico ne vdira hrup s ceste ali gradbišča ipd.; ti dejavniki v konkretnem življenju uro za uro veliko pomenijo. Lahko bi še pet minut naštevala pluse in minuse ter jih razvrščala po pomembnosti; sveta, stroke in šolstva sicer ne bi rešila, bi pa vsaj korektno odgovorila na zastavljeno vprašanje. Obstaja pa še en zelo subjektiven in vendar splošno človeški dejavnik; tako zelo je najbrž samoumeven ali pa tako zelo neznanstven, da ga nisem zapisala med prvih deset; gre za globoko osebno doživljanje, ali (koliko, kdaj, da ...) je moje delo smiselno. Zato na tem mestu želim svoje nadaljnje razmišljanje o položaju slovenista v razredu – kot je to treba kdaj pa kdaj storiti – zastaviti na stičišču slovenistike in šolstva, znanosti in umetnosti, v človeškem in družbenem kontekstu. Mogoče ne bomo našli trdnih odgovorov, toda niti v šoli ni nujno, da ima vsako vprašanje tudi svoj odgovor. Prav gotovo pa ima vsako vprašanje svoje pravvprašanje, svojo motivacijo, svoj vzrok, svoj zakaj in čemu. Nadaljujem torej, ker verjamem, da se pot k znanju in modrosti ne začneja z natančnimi odgovori, ampak s pogumnimi vprašanji.

V kakšni povezavi so cilji področij, ki jim delo slovenista v razredu služi (cilj pouka slovenskega jezika in cilj pouka književnosti, cilj šole, morda celo cilj družbe, znanosti in umetnosti), z zgoraj omenjeno smiselnostjo? S tem družbeno-filozofskim vprašanjem želim opozoriti na nujnost temeljne smiselne vpetosti vsake posamezne ure in vsakega delnega cilja avtonomnih strok v širši ciljni kontekst. Iz izkušenj vemo, kako neučinkovit je pouk, če nimamo jasnih ciljev; zakaj naj bi bila potemtakem že otroku lastna vprašanja po vzroku in smislu tabujška zaradi strahu pred ideološkostjo? Nasprotno, zavračanje razmišljanja in pogovarjanja o globalnih ciljnih tako ne more biti nič drugega kot ideološko podpiranje razdrobljenosti sveta in znanja. Tokrat bi rada razmišljala naivno, na

novo, z neprestano mislijo na smiselnost ciljev. Upam, da se bom z iskanjem skupnega imenovalca – čeprav zelo poljudno – približala nekaterim konkretnim problemom, s katerimi se srečujemo: prevelika obremenjenost učencev in učiteljev, pa kljub temu, tako pravijo, premalo funkcionalnega znanja; razdrobljenost in nepovezanost znanja, kopičenje predpisov in birokratskih obveznosti, negotovost glede prihodnosti, vedno več problemov z disciplino, nemotiviranost učencev, izzivi globalizacije itd. Če je namen šole sodelovati pri sekundarni socializaciji, je njena naloga, da posameznika v skladu z njegovimi interesi in sposobnostmi spodbudi, da bo znal iskati bistveno in ustrezno ravnanje, da bo pri soustvarjanju družbe deloval smiselno. Vlaganje v kvalitetno šolstvo je najbolj smiselna naložba za prihodnost. Z drugimi besedami, naloga aktivne generacije je, da se nenehno odgovorno sprašujemo, kaj je resnično vredno znanje naše družbe, kaj želimo svojim potomcem zaradi njihovega dobrega posredovati naprej. Potemtakem je šola v tem iskanju najpomembnejši družbeni sogovornik in ne le dejavnik podaljševanja obdobja materialne nesamostojnosti, reševanja nezaposlenosti in problemov socialnega varstva.

Področje znanja, ki ga učitelj posreduje, je zelo široko; tu se ga bom le dotaknila. Rada bi pogledala čez ramo v javnosti precej razširjenemu mnenju, da je v šoli, tudi pri slovenščini, snovi preveč in da ta učencev ne pripravlja na življenje. Mnenje podaja sliko človeku odtujene šole, toda tudi ta podoba je kljub nekaterim resničnim potezam lahko preveč površna in populistična. Izjava odseva stanje našega sveta, v katerem so informacije tržno blago, toda zdi se, da jim je tako zelo težko poiskati povezanost in smisel. Ali ni zato še toliko bolj naloga šole, da dobro razmisli, kaj ima vrednost in kaj ne, in uči mladega človeka, da bo znal sam razbirati? To pa je prav gotovo znanje za življenje. Pri razbiranju ne gre brez ustvarjalnega napora, ki ga vlagamo, ko začnemo slediti svoji radovednosti – od spoznavanja do samostojne uporabe ter zrelega in kritičnega lastnega mnenja. Toda naj bo dovolj o javnem mnenju in predsodkih; na tem mestu je smiselno vprašanje, kaj lahko stori učitelj slovenist, da ne postane utrujena in patetična žrtev v imenu nacionalnega in pedagoškega ideala. Lahko se ustavi in vpraša, kaj je pomembno in kaj ne. Še zlasti učitelj materinščine potrebuje čas, v katerem se lahko namesto birokratskim poslom posveča uživanju leposlovja. Neredko storilnostni pritiski, izraženi s takimi in drugačnimi točkami, že učiteljev in nato učenčev pogled na znanje zožijo na pragmatično raven. Toda znanje je mnogo več kot tehnika preživetja ali sredstvo za uspeh. Ali ni občutek stalne preobremenjenosti in nikoli zadostnega znanja včasih ovira, da bi se razveselili misli, kako nam tisto malo znanja, ki ga imamo, vendarle bogati življenje? Ali niso zanimanje, radovednost in čudenje najboljša motivacija za pridobivanje novega znanja? Ali ni ravno učiteljeva izkušnja, kako se pridobljeno znanje in vse večja strokovna kompetenca ustvarjalno vključujeta v njegov osebni svet, najboljša vzmet za posredovanje znanja v razredu? V sedmih letih se zamenja skoraj vsa materija v telesu, učna snov in proces postajata rutina, človek nujno potrebuje osvežitev in razširitev obzorja. V tem pogledu bi bilo v proces stalnega

strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja potrebno vključiti ugodno možnost študijskega sobotnega leta. Prepričana sem, da bi se državi v to vložena sredstva povrnila z dvigom kakovosti učiteljevega nadaljnjega dela.

Končno želim izmed dejavnikov pedagoškega procesa izpostaviti samo osebnost in vlogo učitelja. Z vsakim letom prakse bolj se čudim preprosti ugotovitvi, kako zelo sta spoznavni in odnosni vidik prenašanja znanja povezana. Učitelj ima v šoli vlogo pomembnega drugega, zaradi svojega specializiranega znanja dopolnjuje naloge staršev. Za učinkovitost je potrebna dobra komunikacija med njimi na temelju zaupanja, česar dolgoročno ne more zagotoviti noben predpis. Vzgojitelj sporoča s tem, kar je, in kakšen odnos ima do sebe, do učencev, do znanja – s samozavestjo in samopodobo. Zaveda se, da stoji na ramah preteklih generacij; do njihovega izročila se je sposoben obnašati zrelo: hvaležno, svobodno in kritično. Prenos vrednega znanja v vzgojno-izobraževalnem sistemu je možen le tam, kjer skupina pomembnih drugih (starši in učitelji) deluje s skupnim ciljem, o čemer se je treba veliko pogovarjati, preseči skrajni materializem in individualizem, da lahko delujemo v dobro družbe, ki nastaja. To preseganje lastnega ugodja in interesa pa je po mojem mnenju – poleg strokovne kompetence – bistveni temelj, na katerem more odrasel človek zgraditi samospoštovanje in spoštovanje zahtevati od mlajših. Res je, govorim o avtoriteti, o spoštovanju znanja in izkušenj, usmerjenih v dobro drugega, o notranji moči znanja in modrosti. Po izkušnji modernosti in postmodernosti je govorjenje o avtoriteti izzivalno: naivnost, norost ali nujnost? Znanju, vrednemu tega imena, in učitelju je treba vrniti avtoriteto, ne da bi jo zmotno zamenjevali s samovoljo in zlorabo moči. Zloraba nastopi takrat, ko je konec komunikacije in moč postane cilj, ne pa sredstvo, ko aktivna generacija ali posameznik iz svojega obzorja izključi prednike in zanamce; takrat kultura življenja postane zgolj boj za preživetje najmočnejšega.

Če je učitelju znanje res vrednota in ne sredstvo moči, se ni treba bati, da bi prezrli učenca, njegove sposobnosti in potrebe. Na učenca usmerjeni pouk ne pomeni, da učitelj ni pomemben; učiteljeva in učenčeva pomembnost nista v obratnem, ampak v premem razmerju. Šele učitelj, ki vlaga v svoj osebnostni in profesionalni razvoj, tako da je čim bolj spravljen s seboj in svojo družbeno vlogo, se lahko vpraša, ali svojim učencem uspe posredovati tisto, kar bodo res potrebovali (v življenju, ne le na maturi). Če je učiteljeva samopodoba dobra, jo bo sposoben graditi tudi pri učencih. V nasprotnem primeru se bo v razredu samo spraševal, kako naj preživi, da ne bo izgorel. Vsaka komunikacija je dvosmerna, vendar bi bilo zmotno trditi, da ni v osnovi učitelj tisti, ki daje, in učenec tisti, ki sprejema. Ko spodbujamo metode, pri katerih je učenec tudi navzven čim bolj dejaven, je dobro imeti pred očmi, da sta poslušanje in razmišljanje zelo intenzivni dejavnosti. Učni proces pomeni tudi prenašanje določenega kulturnega vzorca; zveni kruto, toda če nisem učitelj rad, ne morem biti dober učitelj. Če mi poučevanje predstavlja stres ali izčrpavajočo rutino, bodo učenci to čutili; če se

kot učitelj »prebijam« skozi snov, kako naj imajo do znanja sproščen odnos učenci?

Po mojem mnenju in izkušnjah sta avtoriteta in motivacija neločljivo povezani. Edina dolgoročno prepričljiva, notranja motivacija za učenje nečesa, česar učenec ne more čez pet minut v trgovini zamenjati za užitek, je zgled pomembnih odraslih, da so v svojem življenju sposobni ločiti vrednote od dobrin, da jim njihovo znanje pomaga pri prizadevanju za kvaliteto življenja. Prav je, da učitelj v razredu ni le moderator in motivator, ampak da pred učenci razvija svojo misel, da je do njih kot do poslušalcev in sogovornikov zahteven. Učenec mora biti pripravljen o nečem, česar še ne razume prvi hip, razmišljati, drugače se ne bo ničesar naučil. (Kaj niso to naše izkušnje z življenjem? Zakaj bi jim v strahu pred morebitno frustracijo zaradi vloženega truda to prikrivali?) Za učitelja povedano pomeni nenehno izpopolnjevanje, razmišljanje, vrednotenje lastnega znanja in poglobljanje lastne motiviranosti za delo. Učitelj, ki posreduje svoje znanje v najširšem pomenu z besedo, bo dosegel poslušalca, če ga bo spoštoval tako kot sebe. Mislim, da je največ, kar lahko da učitelj učencu, da iz njega izvabi najboljše, kar pomeni, da mu pokaže njegovo nadarjenost in jo usmerja v dobro. V zvezi s tem bi rada kritično pretresla normative glede števila učencev v razredu. Kako naj bo pouk osredinjen na dijaka, kako naj se učitelj prilagodi dijakovim interesom in nadarjenosti, če pa je pred njim skupina več kot 30 otrok? Menim, da bi lahko z vidika človeku (učitelju in učencu) prijaznega učnega okolja oziroma na dijaka usmerjenega pouka pogledali tudi prostore, v katerih mladi preživijo velik del svojega časa, in njihovo opremljenost (sodobnost učne opreme, skrb za dostopnost in ažurnost knjižnic, dovolj kvalitetnega gradiva, računalniška, slikovna in internetna opremljenost, spodbudno zunanje okolje itd.).

Če večina zgoraj zapisanega velja za šolo na splošno, pa bi rada poudarila, kako zlasti pri pouku slovenščine, torej materinščine in besedne umetnosti, dolgoročni cilji niso merljivi v številkah. Koliko dragocenega časa, moči in svojega odnosa bo slovenist v razredu zavestno »zapravil« za čudenje, igro, lepoto, ustvarjanje? Jezik, še posebej materni, in literatura spadata med bistvene civilizacijske vrednote, ki jih ustvarjalno prenašamo od prednikov k potomcem. Jezik je pravzaprav sredstvo, v katerem se velik del tega prenosa odvija, je izkušnja človeškega, zavita v papir, materija odnosa, ki združuje govorca in poslušalca, pisca in bralca; je ustvarjalni pečat, prstni odtis govorečega. V njem razmišljamo; je ogledalo meja naše zavesti in osebnosti, ogledalo naše družbe. Še vse več kot to pa velja za materinščino, privilegiran jezik, v katerem smo prvič premerili sebe in svet. V materinščini smo to, kar smo; v slovenščini smo z jezikom najbolj domači, smo na ti; to je jezik, v katerem spontano čutimo in doživljamo, jezik, ki nam je merilo jezika; vsi ostali jeziki so drugi. Če s čuti zaznavamo svet, ga z jezikom izražamo, ustvarjamo, odstopamo svoj prostor drugemu in ga vanj vabimo, komuniciramo. Podoživljamo že tolikokrat izrečeno preteklo lepoto v razkošni krhkosti sedanjega trenutka – to je branje. Pouk

književnosti je tudi privilegiran prostor, v katerem se širijo in poglobljajo poti v svetove umetniške besede; naj to ostane in naj bo samo eden od njih. Izrekamo slutnjo lepote, neizrekljivo, ustvarjamo še neobstoječe svetove, hrepenimo po besedi z najdaljšim rokom trajanja; to je pisanje literature. Utiramo pot besedi v drug jezik in drugo kulturo, ustvarjamo dialog; to je prevajanje. Trdno sem prepričana, da mora naša (tudi bodoča in nastajajoča) družba bolj kot kdaj koli razvijati sporazumevalne in druge kulturne zmožnosti svojih posameznikov; vsako krčenje obsega ur pouka materinščine (jezika in književnosti) bi imelo dolgoročno škodljive posledice. Načrtno in skrbno vlaganje v posameznike z visoko razvitimi sporazumevalnimi zmožnostmi v materinščini je za družbo, ki želi preživeti kot kulturna, hkrati nujnost in ogledalo njene vitalnosti.

Zavedam se, da sem odprla več vprašanj, kot bi jih zmogla strokovno razčleniti. Lahko bi se omejila le na eno temo in namesto eseja napisala znanstveni članek, pa se bojim, da bi bilo to moje pisanje le slabo hlinjena zaščita pred preprostostjo in kompleksnostjo vprašanja smiselnosti. Nisem mogla drugače; vprašanja, ki sem jih postavila, me zares zanimajo. Odgovori tudi; različni, odprti, dialoški, iščoči odgovori za naš konkretni prostor in čas.

In ali ni že iskanje smiselnosti – smiselno?

Sonja Hudej

Splošna in strokovna gimnazija Velenje

Uresničevanje ciljev pouka v večpredstavni učilnici

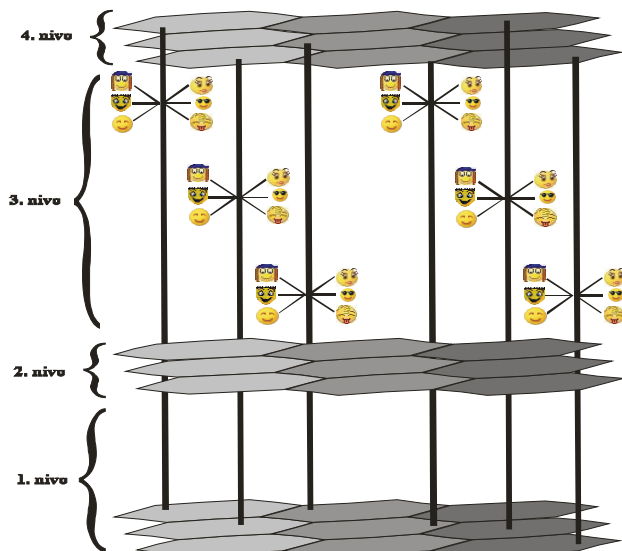
1 Prispevek nakazuje možnost uresničevanja najvišjih in najpomembnejših ciljev učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah s pomočjo procesnega modela pouka v večpredstavni (multimedijski) učilnici. V njej je mogoče izpeljati del pouka slovenščine v obliki samostojnih govornih nastopov dijakov. Predstavljeni so način načrtovanja, sprememba didaktičnih izvedb in skupinsko ocenjevanje znanja pri ciljno naravnem procesnem pristopu.

2 Ciljno naravnani procesni model je način poučevanja, ki dijaka vodi v svet razumevanja problemov, kritičnega mišljenja, občutljivega zaznavanja, učinkovitega predstavljanja in obvladovanja najvišjih taksonomskih ravni. Cilju učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah, da bi z jezikovnimi, retoričnimi in besediloslovnimi znanji usposobili dijake za učinkovito in kvalitetno sporazumevanje (prim. 2.1.1), se lahko približamo s poukom v multimedijski in/ali računalniški učilnici. Tu je mogoče izpeljati govorne nastope dijakov, ki slonijo na zahtevnih in učinkovitih multimedijskih predstavitev, in s SSKJ v elektronski obliki usposablja dijake, da zmorejo razkrivati pravopisne, glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske in pomenske značilnosti jezika kot orodja za uresničevanje namenov, želja, hotenj. Dijaki v taki učilnici usvojijo pojme in pravila, s katerimi predvidevajo in izboljšujejo učinek svojega besedila in v besedilih drugih avtorjev prepoznavajo namen in pomen.

2.1 Obseg ciljno naravnane procesnega modela pouka je ob obstoječem učnem načrtu in veljavnem Pravilniku o preverjanju in ocenjevanju omejen (največ četrtina načrtovanih ur, gl. shemo spodaj). Pri tem procesu se učitelj osredotoči na posameznika, njegovo znanje in izkušnje. Te so ključnega pomena za uspeh celotnega razreda. Obstoječi učni načrt pa v veliki meri predpostavlja klasično izvedbo pouka, saj se z njo zagotavlja sistematičnost in organiziranost izvajanja posameznih korakov na poti do mature.

2.1.1 Posamezni cilji pouka (1. tvorjenje raznovrstnih pisnih besedil, 2. učinkovito izražanje namena v lastnih besedilih, 3. razumevanje namena v besedilih drugih avtorjev, 4. razumevanje pomena, 5. učinkovito govorno

nastopanje, 6. obvladovanje dialoga za praktične potrebe) so pri ciljno naravnem procesnem modelu postavljeni v ospredje, vsak govorni nastop je vpet v enega izmed šestih ciljev. Ti cilji so v shemi prikazani z navpičnimi črtami. Trije nivoji pouka so izpeljani klasično, četrtna pouka, tretji del, pri katerem je prikazana povezanost posameznih govornih nastopov s cilji pouka, pa je izpeljana s procesno vodenimi govornimi nastopi v multimedijški učilnici.¹

Zaporedje klasičnega in procesno organiziranega pouka slovenščine v enem šolskem letu.

2.2 Izvedba ciljno naravnega procesnega modela pouka mora biti strnjena in kontinuirana. Pri tovrstnem delu se znotraj razredne skupnosti ustvarja sinergija, ki vzpodbudno vpliva na razpoloženje in delovno storilnost (Kušče-Zupan 1994). Ugodna socialna klima vzpodbuja dijake k velikim dosežkom in v taki klimi se poveča kvaliteta učenja, s tem pa tudi zmožnosti posameznika.

2.2.1 Strnjenost in kontinuiranost izvajanja tega procesa je nujna tudi zaradi spremljave ciljev (prim. 2.8) in enakovredne, argumentirane obravnave posameznega govornega nastopa (prim. 2.9). Ob tem je številčna ocena nujna, logična in praktična posledica; zaradi velike motiviranosti in medsebojnega sodelovanja se skorajda ne zgodi, da bi se posamezni dijak izločil iz skupine in svojega referata ne bi izvedel, kakor je načrtovano.

¹ Shema je eden izmed možnih načinov realizacije učnega narta: prvi nivo prikazuje pouk književnosti, drugi pouk jezika, tretji nivo je ciljno naravnani procesni model, na četrtem nivoju so združene vsebine, ki še niso bile obravnavane na prejšnjih treh nivojih.

2.2.2 Večpredstavna učilnica omogoča dijakom, da pri svojem govornem nastopu uporabljajo kakršnekoli pripomočke v digitalizirani obliki. Oprema multimedijske učilnice je lahko zelo različna. V njej je samostojni računalnik za dostop do digitalnih gradiv in do svetovnega spleta, računalniška oprema za predstavljanje gradiv, TV sprejemnik, glasbeni stolp, platno za projekcijo računalniških aplikacij oziroma elektronskih prosojnic, DVD-predvajalnik; strojna oprema mora omogočati predvajanje DivX-videa v okolju Windows ali Linux. Opisana oprema pa ne zadošča za potrebe jezikovnega pouka s SSKJ v elektronski obliki. Delo s tem slovarjem namreč najkvalitetnejše poteka v računalniški učilnici, kjer ima vsak dijak svoj dostop do slovarske baze podatkov, s katero išče odgovore na zastavljene naloge.² Računalniki v računalniški učilnici so povezani v mrežo in učitelj/administrator lahko usmerja in kontrolira delo vsakega posameznega dijaka. Na tak način je mogoče dijakom približati jezik in slovar ter doseči vseživljenjsko uporabnost³ SSKJ v elektronski obliki pri reševanju praktičnih jezikoslovnih vprašanj. Pouk s SSKJ v računalniški učilnici je za dijake privlačnejši in učinkovitejši kot pouk v učilnici z enim računalnikom in projekcijo delov SSKJ na veliko platno.⁴ Od učitelja/administratorja pa pouk v računalniški učilnici zahteva izjemno fleksibilnost in koncentracijo.

2.3 Večpredstavna gradiva za svoje govorne nastope pripravljajo dijaki⁵ doma ali na šoli, če šola nudi opremo za pripravo in digitalno obdelavo, npr. zmogljiv računalnik z zapisovalnikom cedejk, zaslon, tipkovnica, miška, grafična kartica, digitalni diktafon, zvočniki, slušalke, mikrofona, digitalni fotoaparati, digitalna videokamera, optični čitalnik, tiskalnik, barvni risalnik, digitalna klaviatura. Avdiovizualna gradiva so dijaku podpora pri govorjenju. Poleg teh gradiv mora dijak pripraviti izročke (pisno gradivo), na katerih so jedrnato in nazorno predstavljeni cilji posameznikovega govornega nastopa.

² Učitelj oz. nastopajoči dijak na začetku ure posreduje pripravljene vaje in navodila za delo. Dijaki s pomočjo SSKJ iščejo in vpisujejo odgovore. Na vseh računalnikih mora biti nameščen SSKJ, ki se s klikom na miško prikaže ali izgine z zaslona, z ukazom Nastavitve, Vedno na vrhu pa se slovar med vpisovanjem rešitev ohranja na zaslonu. Učitelj oz. nastopajoči dijak lahko sproti spremlja toliko dijakov, kolikor je računalnikov v učilnici.

³ Če bo dijak spoznal, da je slovar izvrsten pripomoček pri tvorbi sporočil, saj omogoča doseganje slovnične pravilnosti, dobre oblikovanosti, sprejemljivosti in ustreznosti, potem bo uporabljal (človeški) jezik v vsakdanjih situacijah z večjo samozavestjo in seveda tudi bolj uspešno.

⁴ SSKJ v elektronski obliki je manj učinkovit pripomoček, če delo z njim poteka v skupinski obliki. Tako delo ne prinese večjega napredka kot delo z učbenikom ali delovnim zvezkom. SSKJ lahko izkoristimo za individualizacijo pouka ali delo v parih. Vprašanja, ki jih dijaki rešujejo s pomočjo SSKJ v elektronski obliki, morajo biti tako zastavljena, da je slovar dijaku v oporo tudi pri nalogah najvišje taksonomske stopnje. Pri teh nalogah dijak samostojno raziskuje, sklepa in presoja. Slovar je priločen, bogat pripomoček pri iskanju odgovorov na zastavljena vprašanja.

⁵ Pri izbiri digitaliziranih pripomočkov dijak upošteva predvsem učinek na poslušalce; premisliti mora, ali bo digitalizirani pripomoček podkrepil razlago, slikovito ponazoril abstraktno snov, vplival na sprejemljivost poslušalcev, dokumentiral zgodovinsko resničnost in podobno.

2.4 Načelo individualizacije pouka se pri ciljno usmerjenem in procesno vodenem pouku uresničuje v največji meri (gl. shemo). Za uresničitev ciljev je pomemben posameznik. Učitelj mora natančno razmisliti, kakšno vlogo bo posamezni dijak odigral v učnem procesu in sistemu. Pred realizacijo tega dela pouka si mora učitelj okvirno predstavljati, kakšne so posameznikove sposobnosti, vrednote, osebnostne lastnosti, čustva, potrebe, znanja. Ta predstava oz. anamneza⁶ je potrebna za uspešno vodenje procesa v razredu.

2.5 Tematski sklop je skupek planiranih govornih nastopov v določeni razredni skupnosti. Oblikuje ga učitelj v skladu s cilji in vsebinami učnega načrta (prim. 2.1.1), upoštevati pa mora tudi razred kot celoto ter posameznikove želje in zmožnosti. Izhajati je potrebno iz posameznika in preračunati, kakšna tema bi bila zanj ustrezna, da bi z govornim nastopom dosegel največji osebni napredek in s tem povzročil tudi napredek razreda kot celote. Pri izboru izhodiščnih besedil smo pozorni na živost in zanimivost, kar ni nepomembno za ustvarjalno delo, sodelovanje in razmišljanje o učinkovitih sredstvih sporazumevanja. Izbor umetnostnih in neumetnostnih besedil poteka v soglasju in je za vsak oddelek specifičen. V eni šolski uri izpeljemo le en govorni nastop, ki ga takoj po koncu skupaj analitično ovrednotimo, skladno s predhodno zapisanimi kriteriji. Naj za ponazoritev navedem le nekaj tem in izhodiščnih besedil⁷ iz realiziranega tematskega sklopa v prvem letniku splošne gimnazije:

- S pomočjo SSKJ popravi napačne zapise / popravi napačno rabo / naglasi besede / nadomesti slogovno zaznamovane besede z nezaznamovanimi / spremeni stil besedila / obkroži pravilni izgovor / določi pomene besednih zvez / pripiši sopomenske izraze / tvori besedilo (več govornih nastopov).
- S katerimi jezikovnimi sredstvi so predstavljene lastnosti živali (gl. Erjavec 1995)?
- Retorika in učinkovitost govora (več govornih nastopov ob naslednjih izhodiščnih besedilih: Aristotel 1987, Grabnar 1991, Kirschner 1994, Thiele 1995, Thouless 1973, Vatovec 1984, Zidar 1996).
- Slogovni postopki v živalskih podobah (Erjavec 1995).

⁶ Prim. anamneza, diagnoza in kontrola v Nemec (2003: 248).

⁷ Izhodiščna besedila: Fran Erjavec, *Domače in tuje živali v podobah* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995); C. P. Estés, *Ženske, ki tečejo z volkovi: Miti in zgodbe o arhetipu Divje ženske* (Nova Gorica: Eno, 2003); Aristotel, *Retorika* (Beograd: S. Mašić, 1987; Nezavisna izdanja, 40); Boris Grabnar, *Retorika za vsakogar* (Ljubljana: DZS, 1991); Josef Kirschner, *Umetnost manipuliranja: Osem zakonov vplivanja na ljudi* (Ljubljana: DZS, 1994); Albert Thiele, *Kaj moram vedeti: O govorniški spretnosti* (Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1995); Robert H. Thouless, *Prava in kriva pota mišljenja* (Ljubljana: Dopisna delavska univerza, 1973); Fran Vatovec, *Javno govorništvo* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1984); Tatjana Zidar, *Retorika: Moč besed in argumentov* (Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1996).

- Tema besedila in namen (preoblikovanje izhodiščnega besedila glede na različen namen: predstavitev predmeta, prepričevanje naslovnika, izražanje čustev, ohranjanje stika z naslovnikom, prevzemanje obveznosti, ukazovanje naslovniku).
- Pravlјica v literarni teoriji: interpretacija pravljice *Grđi raček* (Estes 2004).
- Prepričljivost reklamnih oglasov (televizijski, radijski in časopisni primerki).
- Pesniška oblika v ljubezenskih pesmih (Sapfo, B. A. Novak).
- Sodobni slovenski pesnik v luči literarne teorije.
- Komično (Moliere in Linhart).
- Tragično (Sofoklej in Shakespeare).
- Gledališka predstava (prizori iz Linhartovega *Matička*) itd.

2.6 Posebna vrednost takega modela pouka so izkušnje, saj dijaki pri svojem govornem nastopu spoznajo, kako učinkoviti so v konkretni življenjski situaciji in kakšno pripravo potrebujejo za prepričljiv nastop pred množico. S procesnim modelom pouka v multimedijski učilnici je mogoče dijake motivirati, da razmišljajo o izjemni moči besed, bogastvu jezika in retorike. S tem pa se zavestno izboljšuje kultura medsebojnega učinkovitega in prepričljivega sporazumevanja.

2.7 Strategija in taktika vodenja omogočata sproščenost pri pouku, delavnost, ustvarjalnost, hkrati pa tudi strpnost in razumevanje posameznika. Izbira taktike je odvisna od diagnostike,⁸ to je učiteljeve presoje posamezne razredne skupnosti in spoznanja značilnosti določene skupine. Za uspešnost takega pouka mora biti učitelj pripravljen navduševati učence in jim dati zgled prijaznega, učinkovitega, sproščenega, vljudnega, poštenega sporazumevanja. Velika količina navdušenja, zagnanosti, motiviranosti je pogoj za posameznikovo aktivno udeležbo in je najpogostejše najboljša taktika.

2.8 Procesni model poučevanja zahteva od učitelja visoko strokovnost, natančno organizacijo (procesno vodenje), sodelovanje z dijaki na individualnih govorilnih urah (individualno praktično svetovanje zaradi razlik v posameznikovem kognitivnem, socialnem in emocionalnem razvoju in načinu učenja), izdelavo posebne spremljevalne dokumentacije o posameznikovem in skupinskem napredku, sodelovanje pri analitičnem ocenjevanju posameznega nastopa, skrbno spremljavo izročkov. Pri tem modelu pouka v multimedijski učilnici se poenostavi učiteljeva priprava na učno uro, pri izvedbi prevzame učitelj predvsem usmerjevalno vlogo, zelo pa se poglobi evalvacija učne ure in

⁸ Nemec 2003: 248.

doseženih ciljev. Učitelj mora z vsemi razpoložljivimi mehanizmi vzpostaviti kontrolo⁹ posameznika in skupnega procesa.

2.9 Ocenjevanje znanja, pridobljenega pri procesnem modelu pouka, je mogoče, saj je zagotovljena javnost ocenjevanja, predhodna seznanitev dijakov z načinom ocenjevanja, z roki, s temami oz. učno snovjo ter z natančno izdelanimi kriteriji in merili ocenjevanja. Kvalitetno izvedeni govorni nastopi v multimedijški učilnici lahko nadomestijo eno ali dve ustni spraševanji (ki jih učitelju nalaga Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju). Procesni model pouka ni klasični model, zato tudi načina ocenjevanja ne moremo izpeljati na klasičen način. Pri procesnem modelu pouka je učitelj predvsem vodja, ki skupino usmerja k najvišji kakovosti in realizaciji najvišjih ciljev pouka. Ocenjevanje in vrednotenje je skupinsko delo, proces, ki omogoča skupni kritični premislek in skupni napredek. Po Pravilniku o preverjanju in ocenjevanju znanja se znanje lahko ocenjuje tudi skupinsko, to pomeni, da po končanem procesu govornih nastopov v posamezni oddelčni skupnosti zapišemo individualne ocene v redovalnico, glede na skupinsko dosežene cilje.

2.9.1 Pri vsakem posamezniku spremljamo znanje,¹⁰ osebno odgovornost, ustvarjalnost, učinkovitost in prepričljivost, izkazano z govornim nastopom (prim. 2.2). Multimedijška učilnica dijakom nudi možnosti za izražanje prizadevnosti, ustvarjalnosti in za razvijanje lastne ubeseditve in predstavitve. S tem pa hkrati vzpodbuja pozitiven odnos do literature in bogastva, skritega v jeziku.

2.9.2 Oblikovanje analitične, opisne ocene je proces, ki poteka v razredu po koncu posameznega nastopa. Skupinam dijakov razdelimo ocenjevalne obrazce z merili za analitično ocenjevanje vnaprej določenih prvin. Vsaka skupina utemeljuje svoje vrednotenje, kar je zanimiva informacija za nastopajočega dijaka, kakor tudi smernica za nadaljnje nastope. Opisne ocene, ki je javna, ne izrazimo v številčni obliki, zato je takoj ne moremo vpisati v predpisano dokumentacijo, kakor bi jo lahko pri klasičnem govornem nastopu ali pri klasičnem ustnem spraševanju. Številčna ocena se lahko izoblikuje šele na koncu skupinsko izpeljanega procesa. Pri pretvarjanju analitičnih ocenjevanj v oceno od 1 do 5 je potrebno upoštevati, da so dijaki zaradi vrstnega reda nastopanja v neenakovrednem položaju. Vsak naslednji dijak izhaja iz predhodnih izkušenj in skuša doseči ali celo preseči, kar je bilo že doseženo. Prav tako pa v številčno javno oceno sodi dijakov napredek znanja, njegova osebna odgovornost pri tem delu pouka, ustvarjalnost, prepričljivost in učinkovitost. Tako zasnovano poučevanje in ocenjevanje uzavešča predstavo o funkcionalnem cilju in o najvišji kakovosti, hkrati pa izoblikuje podobo o znanju in delu vsakega posameznika.

⁹ Nemec 2003: 248.

¹⁰ Znanje je opredeljeno s katalogi znanj. Rezultat znanja je referat/govorni nastop, ki dokazuje uresničitev zastavljenih ciljev. Spremljava znanja se izvede s spremljavo zastavljenih ciljev.

2.9.3 Učitelj mora predhodno dijake seznaniti, katere prvine govornega nastopa¹¹ bomo ocenjevali, npr. jasnost (misli, ciljev, sporočila), jednatost (ustrezna snovna zgoščenost in dobro poznavanje predmeta), živost (shematične in večpredstavne konkretne ponazoritve, podprte z zvokom, sliko, gibom), primernost (učinek na naslovnika, prepričljivo ubesedovanje, samozavest govorečega, sproščenost pri podajanju). Izdelati mora obrazce z merili za analitično ocenjevanje posameznih prvin. Vsi dijaki določene razredne skupnosti morajo biti ocenjeni na enak način, po enakem ocenjevalnem obrazcu. Kriteriji in postopek vrednotenja posameznega nastopa mora biti enak za vse.

3 V tem prispevku je predstavljen ciljno naravnan procesni model pouka, ki ga je mogoče izpeljati z govornimi nastopi v multimedijški učilnici in učenjem jezika v računalniški učilnici s pomočjo SSKJ v elektronski obliki. Obstoječi učni načrti za slovenščino so dovolj odprti, da se lahko tako izpelje četrtina načrtovanega pouka. Tak pouk dijake usposablja za učinkovito praktično sporazumevanje, kar je najvišji cilj pri slovenščini, in nudi možnosti za številne interdisciplinarne povezave z vsebinami pri drugih predmetih. V večpredstavni učilnici je mogoče doseči večjo motiviranost dijakov, večjo koncentracijo pri sprejemanju novih vsebin, trajnejše pomnjenje učnih vsebin, ker je sprejem povezan z raznovrstnim zaznavanjem, nazornim predstavljanjem, enostavnim razumevanjem in kritičnim razmišljanjem. Pri izboru vsebin in tem se upošteva praktična uporabnost, aktualnost in literarna zanimivost. Večpredstavna učilnica omogoča kombinacijo različnih oblik pouka, kar poveča dinamiko razreda in vzpostavlja ugodno socialno klimo v razredu, pa tudi sodelovanje in medsebojno pomoč. Standardi znanja so vsem dosegljivi, cilji pouka vsem razumljivi. Analitično opisno in procesno ocenjevanje zelo zmanjšuje klasične zaplete in ugovore zoper oceno. Dijaki se pri procesnem modelu pouka zavedajo, da je bistvena pot, ne pa cilj (ocena). Zavedajo se tudi, da je prisotnost pri pouku pogoj za doseg cilja, in ker so ure v multimedijški učilnici zanimive in nestresne, izostanki dijakov niso problematični.

Sklep. Prispevek o uresničevanju ciljev pouka v multimedijški učilnici se vključuje v širšo temo, ki skuša najti odgovore na vprašanje, kaj učitelja pri delu podpira in kaj ovira pri uresničevanju ciljev. Najvišji cilj pri pouku slovenščine je nedvomno želja, da bi bili dijaki zmožni tvoriti učinkovita in prepričljiva besedila, prav tako pa naj bi se usposobili za razumevanje namena, vloge in pomena raznovrstnih besedil, s katerimi se soočajo v vsakdanjem življenju. Znanje in zmožnost sprejemanja in oddajanja besedil je mogoče učinkovito povečati s pomočjo multimedijske učilnice in ciljno usmerjenega procesnega modela pouka.

¹¹ Vseh prvin (gl. 2.9.1) ni mogoče skupinsko ocenjevati. Dijakovo znanje spremlja le učitelj, prav tako bi bilo nesmiselno, da bi dijaki razpravljali o posameznikovi osebni odgovornosti. Najprimernejše je, če se skupinsko ocenjuje učinkovitost in prepričljivost govornega nastopa.

Literatura

Marjan Blažič. Multimediji in spodbujanje sodelovanja. *Pedagoška obzorja* XVIII/3 (2003): 40–70.

Sonja Hudej. Upešnost uresničevanja tvorčevega namena v šestih besedilnih vrstah. *SR L/1* (2002): 61–81.

Boža Krakar-Vogel. Spremembe v srednješolskem pouku književnosti ob koncu 20. stoletja. 39. *SSJLK: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2003. 109–23.

Boža Krakar-Vogel. Merila za izbiranje literarnih del v pedagoškem procesu. *Vloga meje: Slovenski slavistični kongres, Lendava*. Ljubljana: SDS, 2005 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 16). 115–28.

Stanka Kušče-Zupan. Teoretična podlaga celostnega izobraževanja: Osnove sugestopedije. *Didakta* 14/15 (1994): 64–69.

Viljem Nemec. *Kako do uspešnega menedžmenta*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja v gimnaziji. *Ur. l. RS*, št. 31/96, 22/97, 15/98, 68/98, 70/99.

*Neža Ritlop
OŠ Turnišče*

Ne marajo slovenščine?

Ljudje ne živimo v idealnih razmerah. Vsak dan znova se soočamo z majhnimi ali večjimi spremembami, tako v zasebnem kot poklicnem življenju, ki nas lahko podpirajo ali ovirajo pri bivanju. Tudi pedagoški delavci nismo izjeme. Podvrženi smo spreminjajočim se strukturam in kurikulumu, velikokrat uvedenim tudi na silo ali nepremišljeno. Toda ostaja nam pedagoška realnost razred – delo s konkretnimi učenci, ki je in bo potekalo tudi v razmerah z veliko če-ji: če bi imeli večjo avtonomnost, če bi imeli idealne učence, če bi bili boljše strokovno, metodično in didaktično usposobljeni, če bi nas družba bolj podpirala in manj kar vse povprek kritizirala, če bi bili normativi ugodnejši, če bi bilo manj ciljev in več časa ob vsej birokraciji (neustrezni učni načrti/zakonodaja). To realnost je treba vzeti v zakup, se odzivati v družbi na vrednotenje učiteljskega poklica in predmeta slovenščine ter tako prispevati k avtonomiji slovenista v razredu.

Sama jo kljub vsem spremembam (npr. Bela knjiga, vključitev Slovenije v EU, Bolonjska deklaracija) v veliki meri živim, predvsem zaradi pedagoškega in strokovnega entuziazma in radovednosti. Vse to sem začela pridobivati že v času študija, vendar študij še zdaleč ne bi zadoščal (pred desetimi leti, ko sem zaključevala študij na Filozofski fakulteti, je bilo ur, namenjenih pedagoškim, metodičnim in didaktičnim znanjem, bore malo, prakse pa samo za vzorec), če ne bi bila sama motivirana, da učencem individualno prilagajam dožemanje slovenščine kot maternega jezika in učnega predmeta. Da začetnica nisem padla ob vseh ovirah, ob uvajanju 9-letne šole in vsakoletnem prilagajanju šolski politiki, sem iskala izzivov v vsebini samega predmeta. Skozi podrobno branje učnega načrta (še vedno je preobsežen), sestavljanje lastnih gradiv, posredovanje primerov, izkušenj v razredu drugim preko študijskih skupin, mentorske mreže in možnosti strokovnega izpopolnjevanja, ki so mi bile nudene (na žalost vsa šolska vodstva iz finančnih razlogov ali zgolj iz strokovne nezainteresiranosti nimajo posluha za take vrste odsotnosti), se je moja avtonomija v razredu v smeri pedagoško suverenega moderiranja učnega procesa, kjer učitelj pomaga učencu k čim večji aktivnosti, povečevala, pa naj je bilo to v heterogenem oddelku osemletke ali v nivojski skupini devetletke. Delo v homogenih skupinah ob uzakonjeni zunanji fleksibilni diferenciaciji v 8. in 9. razredu pri slovenščini mi je prineslo izkušnje o učencih kot posameznikih, ki jih verjetno v heterogenih (in po

pravih številčnejših) oddelkih ne bi kar tako ali pa vsaj tako hitro opazila, zato bom v nadaljevanju spregovorila prav o slednjem – poučevanju slovenščine različno intelektualno sposobnih, zainteresiranih, motiviranih učencih: od tistih, ki imajo težave pri slovenščini, do tistih, ki se jim lahko nudi več, ker zmorejo več.

Nižji učni dosežki pri slovenščini tako kot kje drugje niso vedno nujno povezani z intelektom, tj. manjšimi sposobnostmi dojemanja, temveč so lahko socializacijske ali psihične narave. Takim učencem dvigamo njihovo samopodobo s sprotnimi pohvalami in s ponovnim osmišljanjem ciljev (zakaj moram znati, kdo je Prešeren; kje bom rabil življenjepis, kateri podatki so potrebni za opisovanje kraja itd.). V procesu poučevanja, na različne načine prilagojenega času, dolžini in zahtevnosti besedila, razbijamo predsodke o tem, da taki učenci ne znajo biti iniciativni, da se lahko najbolje naučijo s spominskim, mehanskim učenjem. Res je, da potrebujejo veliko vaj, ponavljanj, demonstracij, ponazoritev, toda sposobni so tudi globokega doživljanja in številnih idej. Ker so velikokrat to učenci, ki so vizualni tipi, jim dovolimo izražanje zgodbe, obnavljanje nekega neumetnostnega besedila najprej skozi sliko, grafični prikaz (miselni vzorec, tabela, časovni trak). Tudi sami pripravimo ilustrativno gradivo, zglede za posamezno besedilo (stripi, učenje preko križanke, rebusa, vizualno privlačne, a preproste miselne sheme). Ob primernem metodično-didaktičnem inštrumentariju in osebnosti učitelja (ki ni zgolj strokovno kompetenten, ampak v prvi vrsti človeško rahločuten: otroci pogrešajo učiteljev humor in sproščenost) so sposobni biti tudi kritični: sami iščejo odgovore (predvsem pri vsebinski, pragmatični razčlembi besedil, manj pri vrednotenjski in jezikovni, kjer imajo velike težave, saj zahtevata zmožnost abstrakcije in logičnega povezovanja), prepoznavajo preproste splošne obrazce, iščejo pravila. Tega ne bi zmogli brez prilagajanja didaktičnih gradiv, ki so na voljo, a jih moramo učitelji znati sprejemati z veliko mero distance in kritičnosti. Veliko otrok z nižjimi sposobnostmi ima težave pri pisanju; sposobni so oblikovati le krajša besedila. Ne zmorejo daljše koncentracije (šolska ura je veliko predolga), zato morajo biti sporazumevalne dejavnosti enakomerno porazdeljene in didaktika temu prilagojena! Kolikor bolj spominja pouk tudi v 8. in 9. razredu pri teh učencih na »igro«, simulacijo konkretnega in je nazoren, razgiban, učitelj pa ves čas potrpežljiv, pripravljen pomagati in ponavljati postopke, toliko bolj spodbujamo zanimanje učencev.

Dejstvo je, da imamo premalo specialnih pedagoških in psiholoških znanj za delo z otroki s posebnimi potrebami (slej ko prej bo tudi na ravni države nujno razmišljati o študijskih smeri, kjer bi si učitelji pridobili prepotrebni tovrstni znanj in veščin), da bi bili vedno uspešni in bi ustrezno odreagirali, vsekakor pa lahko z vztrajnostjo in slavističnim erosom v dobršni meri zmanjšamo moteče in zaviralne dejavnike pri pouku slovenščine s strani učencev: neposlušnost, nepripravljenost za delo, neodgovornost. Če znamo osmisлити svet, v katerem živijo (z zanimivim aktualnim besedilom, drugačnim po vsebini in obliki, z vključevanjem informacijske komunikacijske tehnologije, s temami, ki jih

privlačijo – otroštvo, ljubezen, prijateljstvo, družina, narava, problematični literarni junaki, tabuiziranimi temami, ki jih mimogrede, priznajmo si, tudi odvrčajo od prepovedanega), če izhajamo iz njihovih izkušenj, je to toliko lažje.

Vseh težav s tem ne bomo odpravili: učenci imajo še težave pri govornih nastopih, čeprav to radi počnejo, in pri poslušanju (zanimivo je, da tudi sposobnejši učenci niso dobri poslušalci). Berejo naj krajša, manj zahtevna besedila, po delih in to šele potem, ko se pripravijo oziroma ko jim odlomek že prebere učitelj. Prav zasmehovanje ob neuspešnem, nerodnem branju velikokrat koga odvrne od individualnega branja. Poleg urjenja bralne tehnike (po potrebi tudi v višjih razredih) jim lahko pomagamo z branjem po metodah sodelovalnega učenja: vsak prebere le del celote; učenec sam izbere del, ki ga bo prebral in se na branje vnaprej pripravi. Če je učencu omogočeno, da živi svojo individualnost, če se ogovori vsak posebej (v manjši homogeni skupini je to lažje), bo tudi tisti, ki mu slovenščina ni ravno najljubši predmet, komuniciral, se oglašal, predlagal, sodeloval, ker bo veliko bolj izpostavljen neprestani interakciji z učiteljem in sošolci.

Najmanj se je glede na raven zahtevnosti spremenilo poučevanje v zadnjih letih na najštevilnejšem srednjem nivoju. Učenci so v teh skupinah še zmeraj precej heterogeni, s povprečnimi sposobnostmi in s prav tako motivacijo za delo. Učenje vnaprej določenih vzorcev z enoumnimi odgovori in metoda frontalne razlage z vprašanji, ki predvidevajo en sam pravilen odgovor, sta jim zato toliko bližja. Največja slavistova naloga pri »povprečno«¹ zainteresiranih in sposobnih učencih je ravno motiviranje k aktivnosti s pomočjo didaktičnega gradiva in didaktičnih metod, saj so ti učenci že sposobni samostojno delati z besedilom, brati in pisati, čeprav imajo pri slednjem več težav kot pri govorjenju. Z dobro zastavljenimi učiteljevimi vprašanji znajo reševati probleme in prepoznavati lažje teoretične strukturne prvine v besedilu – vsaj na ravni rabe, težave so pri metajeziku. Ustrezna organizacija razrednih aktivnosti pripomore pri posameznih učencih k odzivom, ki si jih želimo: niso le nerazmišljujoče učenje vzorcev in ponavljanje že povedanega (več takih odzivov je pri umetnostnem besedilu), ampak doživljanje in poustvarjanje prebranega. Težave se pojavljajo pri abstraktnem mišljenju, tj. pri obvladovanju jezika na ravni struktur (opisovanje pojmov, prepoznavanje posameznih prvin v besedilu).

Spodbujanje k samostojnemu učenju, kjer je učitelj v razredu predvsem mentor in ne posredovalec znanj, pride v poštev predvsem pri učencih, ki so sposobnejši in zainteresirani za slovenščino. Učenci so z učbenikom, delovnim zvezkom, berilom, knjigo sami sposobni komunicirati z besedilom in ga razčleniti na več ravneh. Učitelj le spodbuja učence in ti niso odvisni od njegovega stalnega nadzora. Ob takih učencih se porajajo številne nove zamisli, hitrejši je odziv na problemsko zastavljene naloge, sposobni so jih ovrednotiti, svoja znanja lažje povezujejo z ostalimi predmetnimi področji ter se lažje znajdejo v novih okoliščinah. Kljub njihovi ustvarjalnosti (večja sposobnost doživljanja,

vrednotenja literature, domišljjski odzivi) in funkcionalni pismenosti ter uspešnosti (kaže se na vseh ravneh sporazumevanja, najbolj pri pisanju in najmanj pri poslušanju) učitelj ne sme popolnoma opuščati razlage in klasičnega posredovanja učnih vsebin. Toda posluhuje naj se jih le tedaj, ko učenci sami res ne zmorejo. Neuspešnosti se lahko ognemo, če pri učencih ves čas spodbujamo aktivnosti, ozaveščamo njihovo početje, dovolimo učenje na napakah ter ne prestopamo zahtev učnega načrta.

Usmerjenost na posameznika in njegove potrebe ter način poučevanja predmeta (drugače pri neumetnostnih in spet drugače pri umetnostnih besedilih) zahtevata od slovenista temeljito pripravo ne zgolj na deklarativni ravni ob pisanju letnih in tematskih priprav ob upoštevanju učnega načrta, ampak tudi vsakodnevno na izvedbeni ravni. Da pa bi to lahko uspešno počeli, je potrebno veliko branja, za katerega ponavadi ni nikoli dovolj časa – veliko je za to vsekakor kriv tudi šolski sistem s preobremenjenostjo učitelja slovenista z normativi, administrativnimi in dodatnimi nalogami na šoli (pokrivanje kulturnih programov in dnevov, lektoriranje, prisotnost pri šolskih projektih). Le s sprotnim spremljanjem mladinske literature na eni strani in branjem neumetnostnih besedil skozi strokovne oči se bo učitelj tudi pri slovenščini namreč lahko odzval sodobnemu mladostniku, se približal njegovemu svetu vizualnih ali multimedijskih podob in hkrati zadostil stroki.

Z delom na sebi lahko zagotovimo dobršen del osebne avtonomije. Delo na sebi pa je za slovenista vsekakor tudi branje. Čim prej bo torej spoznal »zakonitosti« besedil (ne zgolj v učbenikih, ampak tudi v realni situaciji: v časopisu, novih knjigah, strokovni literaturi), tem lažje se bo odzival na kritike naše stroke, ki gredo na račun izbire in vrste gradiv, seznamov knjig za domače branje, kriterijev preverjanja in ocenjevanja, ter ustrezno utemeljeval svoje početje.

Če povzamem začetno misel, da v življenju ni »idealnih« besedil in čistih besedilnih vrst (z izjemo šolskih vzorcev) in jih je treba zato v šolski praksi prilagajati (krajšati, razširiti, izbrati odlomek ali jih glede na potrebe otrok drugo leto zamenjati), tako tudi ni idealnih šolskih sistemov. V obstoječih pa moramo učitelji vsakega predmetnega področja najti takšne načine, ki v čim večji meri služijo potrebam učencev in hkrati ne tlačijo nas samih. To človeško pravico imamo vsi, ne glede na vrednote in filozofske sisteme in nazore nad nami.

Mladinska književnost

Igor Saksida
Univerza v Ljubljani

Sodobna slovenska mladinska poezija

Sodobna slovenska mladinska poezija prinaša bogastvo poetik in izrazov, tako da v njej nikakor ni mogoče najti le enega samega prevladujočega oblikovno-vsebinskega vzorca. Poleg poezije, ki se v osemdesetih letih dvajsetega stoletja utemeljuje v jezikovno-predstavni modernistični igrivosti, je v sodobni, v tipološkem smislu inovativni slovenski mladinski poeziji, ki se začenja razvijati predvsem po letu 1970, najti tudi pesmi, ki izražajo ustvarjalčevo čudenje lepoti sveta (tj. lirske pesmi) ter poezijo o skrivnostnih svetovjih, ki se navezuje na mitsko dožemanje stvarnosti. Že v času vzpostavljanja mnogotematske sodobne mladinske poezije se kot enakovreden oz. modernizmu vzporeden sklop razvija tudi uporniška poezija, ki danes seže vse do »upesnjevanja gnusnega«; poleg nonsensnih pesmi je torej v poeziji tega časa najti tudi pretresljive podobe smrti in nasilja nad otrokom. Zlasti po letu 1990 pa se izrazita poteza mladinske poezije odraža v preseganju modernistične poetike, tj. v prehajanju k pojmovnemu svetu poezije za odrasle, ponovnem »definiranju sveta« (B. A. Novak), medbesedilnosti (M. Dekleva), upesnjevanju vsakdanjosti, lirskosti narave in skrivnostnosti vesolja (B. Štampe Žmavc), poetiki »sporočilnega minimuma« (P. Svetina) oz. v subverzivni pesniški igri (A. Rozman Roza).

Kaj je sodobna mladinska poezija?

Besedna zveza sodobna slovenska mladinska poezija, ki je naslov tega prispevka, ne zajema le pesniških zbirk, ki so nastale oz. izšle npr. v zadnjem desetletju ali v enaindvajsetem stoletju – s to oznako se označuje vsa tista poezija, ki se je vzpostavila kot nasprotje tradicionalnemu pesniškemu izrazu najkvalitetnejše starejše oz. klasične mladinske poezije, skozi desetletja kanonizirane tako v antologijah in literarnozgodovinskih razpravah kot v učnih načrtih in učbenikih. Ta pesniška tradicija, povezana predvsem s pesmimi Frana Levstika, kasneje še Otona Župančiča, Srečka Kosovela, Franceta Bevka, Iga Grudna in Mirka Kunčiča, je zaznamovala pesniške opuse avtorjev, ki so ustvarjali po drugi svetovni vojni, saj se v njihovih pesmih kažejo nekatere bolj ali manj očitne navezave na besedilne vzorce pesniške klasike. Sodobna mladinska poezija kot nasprotje tem tradicionalnim modelom je začela nastajati v

sedemdesetih letih dvajsetega stoletja; hkrati s poezijo se pojavijo tudi tehtna esejistična razmišljanja osrednjih sodobnih avtorjev o njeni izrazni moči in sporočilnosti. Za enega osrednjih esejev, ki je vzpostavil novo razumevanje poezije in njene izpovedne moči ter funkcije, velja prispevek Nika Grafenauerja *Igra v pesništvu za otroke*, predstavljen na 10. srečanju pisateljev v Štatenbergu septembra 1973 (Grafenauer 1975). Besedilo je samo po sebi (še danes) dokaz »dometa in prepričljivosti« interpretacije mladinske poezije, kar je razvidno predvsem iz naslednjih poudarkov:

- bistvena razsežnost otroškega doživljanja sveta je igra, zato je tudi otroška pesem predvsem sproščena domišljajska igra – ta se je prvič uveljavila v Levstikovih *Otročjih igrah v pesencah* (1880), s katerimi se začenja razvijati umetniška mladinska poezija;
- igra ni le tema, ampak najprej in predvsem način oblikovanja pesniškega jezika;
- razlike med poezijo za otroke in odrasle se ne kažejo v njunem različnem vrednotenju (oboje učinkuje kot estetska tvorba), ampak predvsem v večji razvidnosti teme v otroški pesmi – a tudi pri slednji je »nujno, da se uveljavita tudi artistska invencija in fantazija, ki sta sami po sebi pogosto alogični«.

Esej prepozna pomen igrivosti tako v klasičnih besedilih kot v sodobni mladinski poeziji – vendar pa je v njem že zaznati poudarjanje inovativnosti pesniške igre, ki se ne kaže le v njeni tematskosti (v otroški igri kot temi besedila), ampak predvsem v načinu oblikovanja pesmi, v igrivosti kot podlagi estetskega principa, ki »ne more imeti druge funkcije kot to, da bralca zaplete v iluzijo«. Pojem sodobne mladinske poezije je torej povezan z vzpostavitvijo nonsensne pesniške inovativnosti, ki se, kot sodoben način upesnjevanja otroškega pogleda na svet, sprva zaradi svoje večpomenskosti, kasneje pa celo atematskosti, bistveno razlikuje od klasičnih besedil s prvinami igre, saj »temelji na načelu sproščene in samozadostne estetske igre in iluzije« (Grafenauer 1975: 33–35). Razliko med tradicionalnim, tudi klasičnim, in inovativnim, sodobnim, pesniškim jezikom je Niko Grafenauer poudaril tudi v besedilu *Sodobna slovenska poezija za otroke* (Grafenauer 1991): ob analizi pesmi nekaterih temeljnih sodobnih mladinskih pesnikov opozarja predvsem na infantilizem kot naravnost odraslega do otroštva, ki svet doživlja skozi igro, kar povzroči,

da se infantilna pesniška naravnost, kakršna se izraža v čudenju in začudenju nad stvarmi in pojavi, na tak ali drugačen način čutno nazorno utelesi v pesniškem besedilu, iz česar sledi, da morajo biti besede in njihovi pomeni povezani v takšne medsebojne odnose, ki s svojimi estetskimi učinki spodbujajo čudenje (Grafenauer 1991: 68).

Če je torej temeljna poteza sodobne mladinske poezije igra, ki izhaja iz pesnikovega doživljanja/vzpostavljanja (lastne) otroškosti in ki ustvarja estetsko

karseda inovativno besedilo (tudi glede na izročilo), potem se za nadaljnje razmišljanje o podobi te poezije kot bistvena kažejo naslednja vprašanja:

- Kakšna je tradicionalna mladinska poezija, ki se pojavlja neposredno pred sodobno poezijo?
- Katere so osrednje vsebinske in oblikovne poteze sodobne poezije sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se igrivost in pomenska inovativnost v njej najbolj razmahneta?
- Kakšna je sodobna poezija danes in kako se v njej kažejo odmiki od modernistične invencije pesniškega jezika?

Tradicionalna mladinska poezija

Neposredno po drugi svetovni vojni se (tudi) v slovenski mladinski poeziji uveljavi aktivistična poezija (prim. Pirnat Cognard, 1980: 68); to so pesmi, ki tematizirajo narodnoosvobodilni boj, nasprotja med okupatorji in partizani, obnovo domovine, marljivost v šoli in razredni boj. Tudi slogovno je mladinska poezija te vrste blizu »realistično nazorne, preprosto opisujoče in pripovedujoče pesniške besede« ter »govornišk(i) privzdignjenost(i) izraza« (Paternu 1967: 102), kar je značilno za nemladinsko poezijo. Tovrstne pesmi so v okviru mladinske književnosti bolj »vzgoja« kot »leposlovje«: njihove glavne značilnosti so ideološka tendenčnost in oblikovanje pesemskih oseb kot tipov, tj. zglednih likov (pionirjev). Ena od prvih aktivističnih mladinskih pesniških zbirk je *Pionirska slikanica* (1946) Alberta Široka; pionir pooseblja vrline kot so delavnost, zdravje, radoživost, narodna zavednost in pripadnost osvobodilnemu boju (partizanom). Aktivistične so tudi *Mihčeve pesmi* (1951) Vide Brest: v pesmih o otroški igri in o podobah iz narave prevladuje idejnost graditve in obnove nove domovine. Vzgojnost in poučnost zaznamujeta tudi pesniški opus Vere Albreht; njegovo vsebinsko zasnovo in izraz najbolje predstavlja zbirka *Mi gradimo* (1950), ki tematizira skupno delo in obnovo v prvi petletki (proga v Bosni, tovarne, ekonomski plan), pomen boja za svobodo, upora in žrtve ter sožitja.

Tendenčnost in ideološka vzgojnost v sodobni slovenski mladinski poeziji po letu 1950 postopoma zamreta; prelom z aktivizmom prinese obnavljanje novoromantične poetike otroške igre in pravljичne motivike, značilne za tradicionalno pesništvo. V to podskupino se uvrščajo besedila, ki niso vzgojna, ampak izhajajo iz težnje po estetski oz. umetniški komunikaciji z bralcem, kar se praviloma kaže v igri in humorju. S pojmom tradicionalna je opredeljen način takšne komunikacije: ne gre za opazno ali celo presenetljivo estetsko pesniško inovacijo: v besedilni stvarnosti prevladujejo ustaljene teme, npr. upesnjevanje poetizirane narave, upodobitve otroškega vsakdanjega življenja, počlovečenje živali. Pesniki te skupine vztrajajo v okvirih razumljive, celo preproste pesemske govorice, iz vsebinsko-slogovnih značilnosti pa je mogoče prepoznati izročilo slovenske moderne. Takih pesniških zbirk je več.

Alojz Gradnik je svoje mladinsko delo zbral v knjigi *Narobe svet in druge pesmi za mladino* (1953). Že naslov knjige napoveduje dve potezi njegove mladinske poezije: tvorita jo prevladujoči nesmisel, ki se zgleduje po ljudski pesniški ustvarjalnosti (»narobe svet«) ter spomini na otroštvo (»druge pesmi«). Pesmi o narobe svetu se navezujejo na ljudske in župančičevske vzorce sveta, ki je »postavljen na glavo«. Lili Novy je svoje pesmi zbrala v zbirki *Majhni ste na tem velikem svetu* (1973); to so pesmi o naravi, izpovedne pesmi, pesmi o vojni in svobodi ter pesmi o otroku in otroškem doživljanju stvarnosti; najboljšeje je skupina pesmi o naravi, v katerih se izraža čudenje naravi kot temeljna poetiška določilnica (svet je poln prelepih slik). Vzporednice vleče pesnica tudi med človekom in živalmi, otroka pa dojema kot bitje igre, čeprav besedila niso nesmiselnice. Igo Gruden je v zbirki *Na Krasu* (1949) objavil nekaj izrazitejših nesmiselnic ter pesmi o igrivem otroku – ljudsko izročilo, razpoloženje in podoba verza (rima, ritem, onomatopoije) Grudna vsekakor postavlja v skupino pesnikov, ki so izhajali iz tradicije *Cicibana*. Manj tradicionalne so vsaj nekatere mladinske pesmi Mateja Bora; v *Pesmih za Manjo* (1969) prikazuje nestereotipno deklco, postavljeno v dinamično stvarnost sanj in pravljicnih bitij; novost v primerjavi z ostalimi avtorji iste generacije je likovna inovacija jezika. Tudi Neža Maurer je v svoji prvi zbirki *Kam pa teče voda* (1972) zbrala svetle, vedre pesmi o pomladi, čebelah, zajčku, srečnem otroku in mami, otroških lastnostih (sladkosnednosti, snažnosti). Tak otroški svet je idiličen, nekonflikten; bralec doživlja »prijazno« družinsko povezanost narave in otroka. Šele kasneje se v njenem delu pojavijo tudi drugačne teme: tako se v zbirki *Kadar Vanči riše* (1985) najdejo poleg razpoloženjsko svetlih pesmi o prijateljstvu in materinski ljubezni tudi temnejši toni, ki ponazarjajo otrokovo samoto, strah ali prepričanje med staršema. V sodobno podoben mesta je postavljena zbirka *Sloni v spačku* (1997); njene osrednje teme so ljubezen, prijateljstvo, domišljajska igra (motivi slonov kot sanjskih prijateljev) in, tako kot v preostalih zbirkah, živalski svet.

Tradicionalistična poezija torej vendarle še ohranja razkorak med odraslim in otrokom: otroštva sicer ne skuša vzgajati ali poučevati, toda ločenost miselnega sveta odraslega in otroka je v njej vsekakor zaznavna – pesniki otroka nagovarjajo v razumljivem jeziku otroških živali, veselja v svetli in cvetoči naravi, igre z onomatopojami in nezahtevnih rim; do pravega čudenja in začudenja, do pretapljanja znanih stvari v neznano pa pride šele s sodobno mladinsko poezijo, poezijo estetske inovacije.

Poezija estetske inovacije

Sodobna mladinska poezija problematizira predvsem sporočilno predvidljivost besedila, zato bralec predoča pomensko mnogoplastnost jezika v igri zvoka in asociacij, izumljanju nenavadnih besed ter mnogotematskosti; nekatera besedila pridejo do atematske oz. konkretne poezije. Razvoj od

tradicionalne poezije v inovativno sodobno mladinsko poezijo je postopen in ga je mogoče spremljati tako v okviru opusov posameznih avtorjev kot v okviru celotne poezije; zaključek in vrh doseže sodobna poezija v osemdesetih letih dvajsetega stoletja.

Tone Pavček, Kajetan Kovič

Poezijo estetske inovacije začenjata pesnika prvega poveljnega vala v slovenski poeziji: Tone Pavček in Kajetan Kovič. Tako kot v nemladinski je tudi v mladinski poeziji prvega vala opazno obujanje literarnega izročila slovenske moderne, »domotožno zatekanje v 'otroški' spomin« (Paternu 1967: 137). To bi lahko bil tudi vzrok za vzpostavljanje nekonfliktnega in nedisonančnega sveta otroške poezije, ki po funkciji sicer ne more doseči »sanj« oziroma romantične iluzije, v katero se zateka subjekt, lahko pa tvori pozitivni protipol disonantni nemladinski poeziji.

Tone Pavček je danes že kar klasično ime slovenske mladinske poezije, saj ta del njegove ustvarjalnosti obsega preko 20 del. Ob pesnikovem imenu je potrebno misliti na čas, v katerem sta prepoznavna tako obnavljanje romantične subjektivitete (razdvojenost med sanjami in resničnostjo, iracionalnost poezije, vitalizem, ponotranjenost) kot odmikanje od nje. Na začetku se odmik od graditeljske funkcionalnosti mladinske poezije kaže kot vrnitev k pravljčni snovi v verzni pravljici *Trije bratje in zlata ptica* (1956). Več inovativnih besedil vsebuje prva Pavčkova mladinska zbirka *Maček na dopustu* (1957), ki je utemeljena na nesmiselnih predstavah ter opredelitvi poezije kot »laži«. To je ponovna obuditev predvojne Župančičeve, pa tudi Grudnove, Bevkove in Kosovelove igrivosti ter pravljčnosti. Mestoma je zbirka sicer še povezana s tipično vzgojnostjo in predstavno klišejskostjo, v okvirih ustaljene predstavnosti in funkcionalnosti ostaja tudi znana verzna zgodba (o fantu, ki se ni maral umivati) *Juri Muri v Afriki* (1958). Izrazitejši premiki k sodobni poeziji se pokažejo v zbirki *Velesenzacija* (1961), za katero je značilen izraziti dvogovor med lirskim subjektom in otroškim svetom, ki ga pesnik občuduje. Od starejših del pa se *Velesenzacija* odmika še v dvojem: v upodabljanju sončne narave ter v pravljčnosti, ki je postavljena v sodobni čas.

Prav posebni spoj pravljčnosti/fantastike/izročilnosti ter motivike sodobnega sveta postane ključni besedilotvorni vzorec kasnejše Pavčkove poezije: z zbirko *Čenčarija* (1975) se konča razvoj Pavčkove mladinske poezije od tradicionalnih besedilotvornih vzorcev k inovativni poetiki, torej od tipov oseb ter značilnih tradicionalnih motivov živali in resničnostnih podob otrok do privzemanja otroške perspektive v jezikovno-predstavni inovativnosti. Poezija v *Čenčariji* je sama po sebi »bitje«, odraz ustvarjalne volje in svobode, sproščena in mnogokrat nerazložljiva »uganka«; je inovativno in humorno upovedenje in preoblikovanje otrokove vsakdanje, sodobne stvarnosti (dom, živali) v igriv in

humoren svet, kjer živijo čenčachi. Naslovi razdelkov *Čenčarije* so oblikovani kot vprašanja (npr. Za kaj je kaj), torej v neposredni zvezi s tipično otroško (odraslim pogosto nerazumljivo) zvedavostjo in igro (z zvokom, jezikom, podobami). Ločenost sveta otrok in odraslih v zbirki povsem izgine: lirski subjekt izreka (zvočne) podobe po posebni logiki nesmisla in tako prevzema perspektivo otroka, v vrsti pesmi pa je lirski subjekt kar otrok sam.

Drugačne so *Prave (in neprave) pesmi* (1986), za katere je značilna emocionalna in motivna kontrastnost: znova je v njej zaznati tudi razkorak med odraslim in otroki – poezija izhaja iz dialoga med zrelo odraslostjo in otroštvom, ki je odmaknjeno od stvarnosti v liričen, pravljичen svet. Ta zbirka je sporočilno zahtevnejša kot prejšnja Pavčkova mladinska poezija, saj poleg sproščene igre ter pesniških »definicij« tematizira tudi odraščanje, bolečino izgube in povezanost rodov. Naslednja zbirka, *Majhen dober dan* (1992), med vsemi Pavčkovimi mladinskimi deli najbolj očitno kaže poetiška izhodišča, ki veljajo tudi za nemladinsko poezijo: v njej so opazni vračanje med podobe Dolenjske, obujanje otroških doživetij, dialog s kratkohlačnikom, o katerem piše, a ga v resnici ne razvije, že v *Pravih (in nepravih) pesmih*. Če je bilo spominjanje in vračanje v tej zbirki nakazano npr. ob motivu živali ali ob rodovni tematiki, je *Majhen dober dan* že s pesnikovimi uvodnimi besedami ter kasneje z veliko večino besedil tako rekoč v celoti sestavljen iz spominov na podobe otroštva. Te podobe se povezujejo z raznolikimi temami, med katerimi se zdijo osrednje naslednje: rojstvo in odraščanje, »muževnost« pomladne narave, sreča, ljubezen, zavezanost domačiji in izročilnost. Vsebinska novost so *Majnice, fulaste pesmi* (1996), s katerimi se pesnik vrne v okvire mladinske poezije (poezije za mladostnike). Pesniška zbirka je, tako kot ostale Pavčkove zbirke, razdeljena na tematske razdelke. Dva med njimi sta blizu prejšnji poetiki resentmenta – to sta manj obsežna razdelka Podoba dečka (upesnjevanje spominov na sina) ter Rojstva (tematika rojevanja/minevanja, odraščanja in ljubezni ter modrosti otrok).

Opazne premike ne le v Pavčkovem, pač pa v celotnem slovenskem mladinskem pesništvu, pomenijo pesmi ostalih razdelkov. To so sodobne, mestne mladostniške pesmi (opazna prvina sloga je najstniški sleng), postavljene v okvir predstavnosti šole in sodobnega sveta (zvezki, grafit, računalnik, kavbojke), povezujoča tematika pa je ljubezen, ki jo izpostavljata že naslov zbirke in njena uvodna pesem (*Nekaj je v zraku*). Tako se *Majnice* ob izraziti inovativnosti vendarle povezujejo s starejšimi in sočasnimi besedili, v katerih je otroštvo zaradi specifičnega doživljanja stvarnosti oblikovano kot ideal skladnosti s svetom, simbol »prave« govornice in modrosti. S takim pojmovanjem otroštva se Pavček uvršča v okvir vseh tistih starejših in sodobnih ustvarjalcev, ki v dvogovoru z otroštvom vidijo doseganje »bele obale« (S. Kosovel), priložnost za oživljanje infantilizma (N. Grafenauer) ali doživljanje čudeža slehernega bitja in sleherne stvari (B. A. Novak). Zbirka *S črko čez Krko* (2003) je dopolnitev raznolikih podob otroštva, ki so opazne že v prejšnjih knjigah, predvsem pa v *Majnicah*;

zbirko zaznamuje prikazovanje otroka v resničnostnem okolju, tj. v podobah njegovega odraščanja, zaljubljenosti in srečevanja z odraslimi in z vrstniki – zanimivo je, da je tudi ta zbirka, podobno kot pred njo že *Majnice*, osredotočena tako na dekliški kot na deški svet. Njena posebnost sta dva razdelka: razdelek Angeli, ki prikazuje igrivo izročenost otroka »nadnaravnemu«, njegovo občutljivost za hkratnost svetlega, smešnega in temnega, hudega, ter medbesedilno zaznamovani razdelek Po narodnih napravljene, ki zajema aktualizacije starejših besedil in v katerem se predloge povezujejo s povsem sodobnim jezikom (slengom) ter nonsensnimi besednimi zvezami, kar ustvarja značilno humornost; gre torej za preinterpretacijo starejših motivov in vzorcev skozi optiko sodobnega otroka, s katerim se lirski subjekt identificira.

Obseg mladinskega dela Kajetana Koviča je manjši in zvrstno bolj raznolik kot Pavčkov. V mladinsko poezijo je vstopil z zbirko *Franca izpod klanca* (1963); pesmi te zbirke izhajajo iz razumevanja poezije kot »norosti« oz. humorja in zvočne igre, zares inovativna in učinkovita so predvsem humorna besedila o živalih in otroku – pesniško zbirko določata jezikovna in predstavna igra ter podobe iz narave (npr. motivika pomladi), kar Koviča zbližuje s pesniškim svetom Otona Župančiča. Zbirka *Zlata ladja* (1969) prinaša nekaj starejših besedil, novost pa je predvsem motivika sanjskega potovanja in domišljijskih oz. pravljičnih likov. Pesnik je sicer znan tudi po svojih proznih delih, predvsem po nesmiselnici *Moj prijatelj Piki Jakob* (1972) ter živalskih pravljičah *Maček Muri* (1975) in *Mačji sejem* (1999); v slednjih pesmi delujejo kot sestavni del pripovedne strukture, humorna predstavitev oseb oz. kot igrivo ali medbesedilno zaznamovano besedilo (Mačja himna z izrazito privzdignjenim, govorniškim slogom).

Pesništvo modernizma

Pesniški modernizem je ob nemladinski poeziji opredeljen kot struja, ki izhaja iz fluidne zavesti, formo modernistične poezije pa določa predvsem poigravanje s pesniškim jezikom – tako ustvarja »svoj lasten, od stvarnih vzorcev neodvisen svet« (Kos 1983: 141–42). Za modernistično mladinsko poezijo ključna je estetska *igra*, ki pa ni le tema pesmi; tako se v njej kažejo naslednje značilnosti:

- igra kot način oblikovanja besedilne stvarnosti, tj. nelogično povezovanje besed,
- izmišljanje novih besed in rušenje pravopisnih konvencij,
- odmik od prikaza človeškega lika (predvsem otroka) k mnogopomenskemu opisovanju predmetov, delov telesa in bivanjskih pojmov.

Omenjena izhodišča so opazna v pesništvu Daneta Zajca; njegova zbirka *Bela mačica* (1968) še vztraja v poetiki duhovite pripovedne poezije o živalih,

zbirka abecerim *Abecedarija* (1975) pa se že premakne k poeziji kot čisti igri, iz katere ni mogoče izluščiti enoznačne teme oz. sporočila. Zbirka zajema aliteracijska besedila, nesmiselnice, sodobne izštevance, oblikovane kot slikopis, in lirične fantazijske pesemske »portrete« neživih stvari. Tehten izbor in sporočilno nadgradnjo prejšnjih zbirk pa predstavlja *Ta roža je zate* (1981), ki v drugem delu prinaša sporočilno kompleksa besedila o pesništvu, razporejanju in delitvah, (razumarskem) ocenjevanju stvari in sodobnem svetu hrupa in nemira.

Jože Snoj je v mladinsko poezijo vstopil z zbirko *Lajna drajna* (1971), v kateri so zaznavne že vse osrednje značilnosti njegove poezije, tj. zvočnost kot način oblikovanja tako jezika kot pesemske stvarnosti, osrednje teme (poezija, otroštvo, družina, narava) ter motivna pestrost besedil. V prvi zbirki med značilnimi zvočnimi pesniškimi povezavami izstopajo pesmi o otroštvu – tudi s tabujsko temo (lulanje v hlače) – ter najobsežnejša skupina: pesmi o družini, med katerimi so danes antologijske. V zbirki *Stop za pesmico* (1973) se ohranja glasovnost kot princip oblikovanja pesemske stvarnosti, poudarjena je nagovornost poezije ter nakazana njena emotivna raznolikost (pesem je iz »smeha / in joka«). Opaznejše kot v prvi zbirki je v tej navzoče tudi mestno okolje (z avtomobili) ter podobe otroškega vsakdana. *Pesmi za punčke* (1976) so vsebinsko še vedno čvrsto vpete v sklop tipičnih pesniških motivov in tem, vendar pa se od prejšnje zbirke razlikuje njena emotivnost. Če je namreč *Stop za pesmico* v celoti ritmično razgibana zbirka zvokov in podob, kar v bralcu vzbuja asociacijo razposajene igre in dejavnosti, so *Pesmi za punčke* bolj umirjene, pesem pa je bolj kot v predmetni in pravljичni svet, ki obdaja otroka, usmerjena v prikazovanje otroka kot takega, deklice Nóke in njenega očka, njenih fantazijskih sanjarjenj in prevzemanja vlog odraslega. Po prvih treh zbirkah je pesnik objavil še obsežnejši izbor *Pesmi za punčke in pobe* (1984), v katerem povzema najbolj značilna besedila prejšnjih zbirk. Novost v Snojevi poeziji je podoba dečka v zadnji pesniški zbirki *Skozi vrt in čez plan, skozi leto in dan* (1997), v kateri je pesnik obudil predstavno-jezikovne vzorce starejše idealizacijske poezije, za katero so značilni motivi cvetoče narave in letnih časov ter velika gostota pomanjševalnic (ptički, cvetice ipd.); v primerjavi z ostalimi pesniškimi zbirkami je ta knjiga pesmi predstavno veliko bolj tradicionalna.

Miroslav Košuta je v mladinski poeziji po razvoju žanrov primerljiv z Danetom Zajcem: tudi njegovo delo uvajata zbirki *Kje staneš, mala miška* (1975) in *Abecerime* (1979); v prvi so humorne pesmi o živalih in otroštvu, v drugi igrive aliteracijske štirivrstičnice na določeno črko. Obsežnejša *Zaseda za medveda* (1979) prinaša poleg liričnih drobcev, pesmic o živalih že tudi pesmi o otroštvu kot igri in besedne igre; pesmi so »razposajene domislice«. Dvojnost lirizma in igre določa tudi zbirko *Ptička smejalca* (1984); v njej najdemo tako izrazno tradicionalistično poezijo z družinsko tematiko ter pesmi o živalih kot sodobno, modernistično poigravanje z jezikov, predvsem s stalnimi besednimi zvezami. V zbirki *Zidamo dan* (1987) se Košuta osredotoča na tematiko

pesniškega ustvarjanja; čeprav je v knjigi še najti primere jezikovne igre, je opazen premik k tematski poeziji in dvogovoru med odraslim in otrokom. Z zbirko *Galeb nad žitom* (1995) se vrne k lirskosti pokrajine, barv, medtem ko ostaja humor, tako značilen za pesnikove igrive domislice v prejšnjih zbirkah, v tej na obrobju. Obe osrednji značilnosti Košutovega pesništva, nonsensno oblikovanje pesmi-igre ter lirizem, sta značilni tudi za zbirko *Trije velblodi ali Pesmi za vsakogar* (2001), ki poleg preoblikovanja običajnih motivov v »neznanke« zajema tudi pesmi o materinščini in samoti. *Strašnice* (2002) in *Minimalčice* (2004) kot osrednje načelo ustvarjanja znova izpostavijo igro; ta povezuje motiviko živalskega in človeškega sveta, v zadnji zbirki z očitno navezavo na Levstikov izročilni vzorec. V vseh Košutovih zbirkah je, poleg igre, motivna stalnica Kras, pa naj bo izhodišče za besedno igro ali za kratko lirično »misel«, utrinek.

Med modernističnimi pesniki pripada še danes osrednje mesto Niku Grafenauerju, in to tako po obsegu pesniškega dela kot po pomenu za esejistiko mladinske književnosti. V njegovem delu je opaziti razvoj od preprostih, razumljivih pesmi o otroštvu preko modernistične zbirke *Nebotičniki, sedite do sporočilno zahtevnih Skrivnosti*; pri zadnji gre za postopno zbliževanje med obema naslovniškima zvrstema. Njegov opus je mogoče razdeliti na tri večje sklope: tradicionalistična poezija, poezija prehoda ter inovativna poezija. V prvem sklopu je osrednje delo pesniška zbirka *Pedenjped* (1966, dopolnjena izdaja 1969), ki nadaljuje poetiko tradicionalnega Levstikovega in Župančičevega vzorca pesmi o otroku in igri. Zbirka je v glavnem še povezana z motiviko otroškega vsakdana; upodobljene so zunanje lastnosti ter navade naslovnega junaka, tipičnega otroka: velikost, sladkosnednost, igriva ustvarjalnost, navidezna samostojnost in povezanost z družino, predvsem z očkom kot avtoriteto.

V skupino prehodnih zbirk, tj. tistih, ki napovedujejo inovativno modernistično poezijo, a še ostajajo zavezane tradicionalnemu izrazu, se uvršča zbirka *Kaj je na koncu sveta* (1973). Zbirka upesnjuje raznolike podobe živali; od predstavnega klišeja pa odstopa predvsem pesem *Krokodili*, ki jo pesnik v samointerpretaciji povezuje s paradoksalnimi zvezami in iluzijo. Sledi inovativne poetike je najti tudi v nenavadnih skladenjskih vzorcih, zvezah besed in preoblikovanju stalnih besednih zvez ter v povednosti, ki jo zaznavajo odrasli bralci. Prvi izrazit prenos sodobnih poetičskih izhodišč v mladinsko poezijo in s tem začetek in razmah modernistične poezije pomeni zbirka *Nebotičniki, sedite* (1980). Njeno izhodišče je zaznavno v pesnikovi spremni besedi: poezija je »zamišljenina«, potovanje v svet nemogočih predstav, upesnjevanje nenavadnega »življenja« predmetov, kar vse vzbuja presenečenje. Poleg oživljanja predmetov in delov telesa so v zbirki tudi pesmi, ki jim je snov zgodovina stare Ljubljane – toda res le snov za docela samosvoje, paradoksalne domišljijske tvorbe. Za pesmi je značilna tudi izrazita inovacija jezika, tj. raba in zveze besed v nasprotju z običajnim pomenom, nenavadne tvorjenke (npr. »spominovina«), preobražanje

netvorjenk, obnavljanje stalnih besednih zvez ipd. Zadnji razdelek ima isti naslov kot zbirka *Skrivnosti* (1983), ki pomeni Grafenauerjevo »slovo« od mladinske poezije in ki iz repertoarja temeljnih bivanjskih pojmov oblikuje refleksivne pesmi, namenjene že bolj izkušenemu bralcu (npr. *Skrivnost*, *Strah*, *Jaz*, *Samota*, *Ljubezen*, *Življenje*, *Nič* ipd.). Osrednje mesto v tej zbirki ima nasprotje med življenjem in ničem; ob tem je v njej vidna še tematika razklanosti subjekta, hrepenjenja, smrti in svobode, kar Grafenauerjeve mladinske pesmi povsem nedvoumno zbliža z njegovo poezijo za odrasle. Tako se obe naslovniški podvrsti razlikujeta le še po načinu tematizacije bivanjskih pojmov: v mladinski poeziji ostajajo le-ti tematsko razvidni (tudi iz naslova pesmi), v nemladinski pa so zastrti, neizrečeni. Po *Skrivnostih* je pesnik objavil zbirko *Uganke* (2001), v kateri zajema, v nasprotju s tradicionalnimi ugankami, predmete iz sodobnega, tudi tehničnega sveta (npr. televizija, semafor, mikrofonski sesalec za prah, atomi, električni tok, zvočni zid).

Najdlje gre v poetiki nesmiselne besedne kombinatorike pesnik Milan Dekleva. Zbirka *Pesmi za lačne sanjave* (1981) brez dvoma pomeni vrhunec modernistične mladinske nonsensne poezije. Že naslovi razdelkov (*Predjed*, *Glavna jed*, *Posladek*) odražajo osnovno naravnost oblikovalca: pesem je »pojedinina«, namenjena je zgolj užitku (v podobah in besednih igrach) – zato bi bilo tudi nesmiselno, iskati v tej zbirki kakršno koli razvidno temo onkraj upesnjevanja čiste igre. Nekatere pesmi sicer delujejo bolj na ravni sugestivnih mnogopomenskih podob, ki vzbujajo občutje barvitosti in mehko, druga besedila so aliteracijske kombinacije oz. pesmi po vzoru otroških nesmiselnic/izštevank. Skrivnostna privlačnost igrivega povezovanja besed onkraj razvidnih sporočil se odstre v zadnjem verzu zbirke: »jezik poloka skrivnost«; zdi se, da (p)ostaja poezija zgolj nenavadna, mozaična lepljenka besed, ki je kot taka svojevrstna opozicija pravilom razumljivosti, logičnosti in urejenosti vsakodnevnega sporazumevanja. Poezija je »užitek besede«, okušanje barvitega, igrivo sestavljenega sveta, v katerem se vsakdanje stvari zlepijo tako, da se vsakdanjost spreminja v paradoksalno iluzijo, ki jo bralec svobodno dograjuje s svojimi nizi asociacij.

Nonsens in fantastika, a hkrati tudi izrekanje »brezčasa« in zaznavanja trajanja podob vsakdanjosti – vse to ob izrazitih medbesedilnih navezavah na Carrolove pripovedi o Alici zarisuje sporočilne razsežnosti zbirke *Alica v računalniku* (2000). Izbor posameznih besed iz besedil angleškega pisatelja, ki ga je za pesnika izvedel računalnik – »sprožilec« pesniške igre je torej naključje – je izhodišče pesniške nonsensne sestavljanke besed, ki pa kot »načrt svobode«, kot zapis osvobajajoče igre, pravzaprav ni nič naključnega. Sporočilna prostornina in slog pesmi sta različna: za nekatere se zdi, da so res predvsem nonsensne »zgodbe«, v katerih ne manjka nenavadnih tvorjenk in slogovno zaznamovanih besed (npr. vulgarizmov). Še drugačna, tematsko morebiti kompleksnejša so besedila, ki vzpostavljajo dialog z literarnim izročilom na ravni prepoznavnih

citativ, z rabo stalnih pesniških oblik ali parodičnimi navezavami, pa pesmi o minevanju, zmuzljivosti resnice oz. védenja ... Zbirka je torej svojevrsten amalgam tem za »disput« in nonsensa, komičnih in strašljivih podob, vzvišenih in vulgarnih besed, svobodnih verzov in strogih form – je svet, razdrobljen v kolaž domislic in resnic, za katerega se zdi, da mu trdnosti ne daje več niti bogata, radoživa in igriva domišljija. To pa seveda ni več le jezikovno-predstavna modernistična invencija; taka poezija se povezuje s po-modernističnim dialogom literature z literaturo, z novo igro videzov in različic istega ter s sporočilno kompleksnostjo – na robu mladinske poezije.

Boris A. Novak svojo prvo zbirko *Prebesedimo besede* (1981) v celoti utemeljuje na logiki sproščene otroške igre z besedami, zlasti na izmišljanju novih besed (»zzzbudilka«, »hihiplimahaha«, »palicaj«); temu dodaja, vendar v tej zbirki še na ravni šaljive pesniške domislice, že tudi temo vsepovezanosti sveta (»vserimje«). Bistven za razumevanje te in kasnejših poetičkih izhodišč je tudi nagovor »učiteljem otrokom, kovačem novih besed«. V zbirki *Domšljija je povsod doma* (1984) se pesnik v uvodnem nagovoru Ljubezen do besed spet dotakne povezanosti pojmov poezija-otročstvo-besede, pesemski izraz pa se spremeni: osrednji poetički pojem te zbirke je vsekakor čudenje, simbolično »oko« pa njegov izvor. Po načelih modernistične poetike se sicer predmeti še vedno izenačujejo s človeškim svetom (Najljubše igrčke lutk), le da občutje igrive fragmentarnosti sveta, značilen za Grafenauerjeve in Zajčeve tovrstne pesmi, pri Novaku nadomesti zavest harmonične povezanosti vsega. To se še posebej izrazi v zbirki *Periskop* (1989), ki pomeni ponovitev tematizacije živih planetov in stvari. V zbirki *Blabla* (1995) je zbral nekaj značilnih sodobnih pesniških form in sestavil pesmarico pesniških oblik (*Oblike sveta*, 1991, drugič dopolnjeno kot *Oblike srca*, 1997) – v najnovejših zbirkah gre torej spet za pojmovanje poezije kot posebne, v lastnih formalno-vsebinskih razsežnostih utemeljene igre, ki pa v skladu z izbrano vrsto (rap, punk) deluje tudi kritično oz. satirično do zunajliterarne realnosti – v tem smislu bi tudi v njegovem mladinskem pesništvu lahko zaznali odsev poezije novega formalizma: »Oblika pesmi, njena pojavna struktura, določa tudi estetske in semantične razsežnosti pesmi«. (Poniž, 2001: 130)

Preseganje modernistične jezikovno-predstavne igre

Že v času modernizma, njegove kulminacije v osemdesetih letih in tudi že postopnega premika v smer pomodernistične pesniške prakse v opusih nekaterih avtorjev (npr. v novejših Pavčkovih, Novakovih ali Deklevovih pesmih) se v sodobni slovenski mladinski poeziji pojavijo tudi izrazito nemodernistične teme in razpoloženja – tovrstna sta predvsem opusa Franceta Forstneriča in Saše Vegri. Prvi je v zbirki *Bela murva* (1976) v nasprotju s sočasno uveljavljajočo se poetiko modernistične igre, ki je sicer v nekaterih njegovih pesmih zaznavna, oblikoval

nenavadna besedila o »nelepem« svetu odraslih, bolezni in smrti ter trpkih spominih na otroštvo. Nekatera med njimi so izrazito »temna«, celo tragična, zlasti pesem Bronasti vojak, ki je zasnovana na nasprotju med nedolžno žrtvijo in skupino otrok, ki jo sprašuje. Protest zaznamuje tudi najpomembnejšo zbirko Saše Vegri *To niso pesmi za otroke ali kako se dela otroke* (1983), ki je njena druga pesniška zbirka. Medtem ko je v prvi knjigi *Mama pravi, da v očkovih glavah* (1978) svojo pesniško govorico še vezala na podobe otroštva, družine in srečevanj med otroki in odraslimi, odraščanja ter živali, je z drugo zbirko dosegla uporniški naboj »malih protestov«; v njej je namreč zbrala pesmi o rojevanju otrok in prijateljstvu, a tudi pesmi o samoti, pretepanju otrok in umiranju. Novost je tudi razdelek Knjiga imen ali kaj je rekel praded v njenem preglednem izboru *Kaj se zgodi, če kdo ne spi* (1991) z zanimivimi portreti mladostnic in mladostnikov, katerih ravnanje komentira praded. Prav omenjeno srečanje generacij pomeni v sodobnem slovenskem mladinskem pesništvu novost, ki lahko brez dvoma pritegne tudi odraslega bralca.

Postopoma se od modernistične igrive besedne kombinatorike odmika tudi Bina Štampe Žmavc, ki je visoko raven pesniške sporočilnosti dosegla že s pesniško zbirko *Čaroznanke* (1990). »Vsakdan«, osrednja beseda zbirke, je izhodišče za besedila, v katerih se odraža besedilna stvarnost, ki je sicer povezana z znanimi podobami otroškega sveta in narave, vendar prepesnjena v »neznanke«; te se odstirajo iz vsakdanjih motivov šole, narave, ustvarjalnosti in občutij v sanjah. V knjižici *Zrnca sonca* (1994), ki jo tvorijo uvodna pesem in štiriindvajset haikujev, so zbrane pesmi o letnih časih oz. o naravi, sporočilno in izrazno zahtevnejša pa je zbirka *Nebeške kočije* (1994). Sporočilni obseg je viden že iz posvetila (Gajem), kar je mogoče razumeti kot posvetitev otroštvu in naravi. V *Nebeških kočijah* gre dejansko za obe temi – poleg otroštva, ki je v zbirki prikazano kot možnost čudenja, je za zbirko značilna tematika abstraktnih pojmov (sreča, ljubezen), lepote narave ter skrivnostnih razsežnosti vesolja. Pesnica vzpostavlja med človekom in »svetovji Nebeških kočij« nenavadne povezave. Ključni pojem zbirke je skrivnost oz. nedojemljivost prostoročaja vesolja, ki jo simbolizira podoba sonca – tu ni mogoče obiti primerjave s simbolistično tradicijo, ki se v slovenski poeziji kaže predvsem iz pesmi S. Kosovela. Sporočilno manj zahtevna, s *Čaroznankami* primerljiva je zbirka *Klepetosnedke* (1996); z njo se pesnica vrne k motiviki otrok, njihove igre in ustvarjalnosti ter družine, prijateljstva oz. ljubezni, barvitosti pesemskega izraza, narave in živali. Tudi njena zadnja zbirka *Živa hiša* (2004) izvira iz »drobnih zgodb« vsakdanjosti – iz otroškega doživljanja sobivanja družine, živali, letnih časov in domišljjskih bitij v *živi hiši*, a hkrati tudi iz otroškega strahu in zadreg; v otroškem svetu torej hkrati obstajajo lirični, razposajeni in otožni toni, ki se povezujejo s prepoznavno temo – to pa je tudi prevladujoča značilnost najsodobnejše mladinske poezije.

Med najmlajšimi mladinskimi pesniki velja omeniti predvsem tiste ustvarjalce, ki svojo pisavo ustvarjajo na čisto drugačnih temeljih kot njihovi

predhodniki, povezani z pesniškim modernizmom; ti temelji so predvsem vračanje k otroški vsakdanjosti v vseh njenih različnih, pogosto nasprotujočih si videzih, k uporniškosti in tabujskim temam ter k lirizmu. Pri posameznih pesnikih je še vedno opazno vztrajanje v modernistični pesniški tradiciji. Tako Gregor Preac v zbirki *Vesoljne sanje* (2002) nadaljuje poetiko preoblikovanja vsakdanjih podob in prebesedenja besed; njegova poezija se po nekaterih potezah (ustvarjanje kot domišljijско potovanje) približuje Kovičevim mladinskim pesmim, po drugih (pesniške definicije, vsepovezanost, sovpadanje znanih in neznanih pojavov) pa Novakovi ustvarjalnosti. Poezija Maje Novak, zbrana v *Uri zoologije* (2003), je primerljiva z Grafenauerjevimi ali Zajčevimi pesmimi o nonsensnem živalskem svetu; njen pesniški slovar in podobe določajo nenavadne živali (npr. ihtiozaver), besedne igre in tujke, tako da besedila delujejo predvsem kot pot v alogičen, pomensko zmuzljiv in sporočilno zastrt svet počlovečenih živali, ki na bralca deluje kot svojevrstna »uganka«.

Vinko Möderndorfer se v zbirki *Kako se dan lepo začne* (1993) v posveča deklici Gaji ter družinski temi. Značilnost njegovega pesniškega izraza je neposredni dvogovor z otrokom, vključevanje slengovskih besed in tujega izrazja. Čeprav je v besedilih na začetku zbirke osrednja oseba dojenček, se kasneje zbirka spremeni v dialog z mladostnikom, prikazovanje smešnih domislic ob motivih živali ter v pesmi o sreči, ljubezni, mladosti. Sproščenost in dialoškost določata tudi njegovo drobno zbirko *Madonca fleten svet* (1995) ter obsežnejšo zbirko *Zakaj so sloni rahlospeči* (2003). Približevanje otroškemu svetu, v katerem se pesnik ne loteva velikih tem in ne ustvarja zapletenega mnogopomenskega sporočila, je značilno tudi za pesmi Novice Novakovića; zbirka *Čudnolike slike* (1997) z dvokitičnimi pesmimi slika otroški svet, v katerem se povezujejo realni predmeti (npr. kolo) z domišljijскими motivi (marsovc). Opaznejše vračanje k preprostosti ljudskih bibank, ob ohranjanju upesnjevanja otroškega vsakdanjika in sodobne predmetnosti (rolerji, nogomet), je značilno za zbirko *Biba, pridi v mojo dlan* (2004), ki jo zaznamuje izrazita dvogovernost otroka in odraslega. Blizu tej, v marsičem izvirni senzibilnosti za otroški svet, je tudi knjiga pesmi *Mimosvet* (2001) *Petra Svetine*: svet ni več nedojemljivo prostranstvo bivanjskih pojmov in tudi ne jezikovna čarovnija – Zemlja je mala, otroška, igriva in vsaka stvar na njej je zanimiva – pa naj bo to disketa, glavnik, gredica z belimi metulji, hišna številka, mobitel ali mavrica. Pesmi so zelo kratke – kakor da bi bil otroški svet sestavljen iz drobnih fotografij povsem vsakdanjih dogodkov oz. stvari, ki jih pesem »definira«. Gre v tej poeziji za »poetiko sporočilnega minimuma«? Morda: v pesmih ni več vélikih tem, so le še drobni utrinki iz preprostega, vendar ne naivnega in idealiziranega otroškega sveta. Preprosto, sladkobno idealizacijo otroštva, značilno predvsem za starejšo mladinsko poezijo, presega tudi zbirka *Iščemo hišico* (2005) Anje Štefan, ki z deminutivnimi razpoloženji ter besediščem ustvarja drugo različico nove poetike sporočilnega minimuma. Zbirka, ki se navezuje na izročilo ljudske pesemske tvornosti, z mehkobo pravljičnega sveta in narave izreka čudenje drobnim stvarjem, hkrati pa aktualizira ljudsko igrivost v

sodobni različici posmehljivke ter s šaljivimi pesmimi o živalih. Na tej podlagi nastaja svojevrsten, lirsko izčiščen svet, ki ga zaznamujejo izročilne vrednote, tj. dobrot, ljubezen do sveta in otroška prvinska razigranost.

Barbara Gregorič je v mladinsko poezijo vstopila z zanimivo, na poetiki oporekanja zasnovano zbirko *Nebomske pesmi* (1994); že njen naslov razkriva podobo osrednjega lika, uporne deklice, »punčke, ki grize« in ki je hkrati tudi nosilka jezikavega, upornega, zlobnega pesemskega govora. Z njim se v žalosti in jezi upira svetu odraslih in vrstnikov. Bolj »prijazna«, čeprav še vedno uporna, je književna oseba v zbirki *Zaklenjeni volk* (1997). V njej pesnica tematizira rojstvo ter otrokove težave (ljubosumnost) ter druge občutke (strah, jezo, žalost, lenobo, zaljubljenost). V podobi neuglednega, upornega otroka s težavami je pesnica izvirna, čeprav se da v upornosti prepoznati nekatere prvine malih protestov Saše Vegri; sledi očitane izraznosti je najti še v pretežno lirični zbirki *Lena luna* (1998). Tudi zbirka *Tri pike* (2005) ohranja podobo otroškega oz. najstniškega sveta, ki je po eni strani humoren in veder (pesmi o zaljubljenosti), a hkrati tudi krhek, nestabilen: pod to oznako bi sodile pesmi o težavah v šoli, osamljenosti in nemiru, ki kljub dinamičnosti kot načinu doživljanja sveta prevzema mladega upornika oz. upornico.

Svojevrstno mladinsko poezijo piše Andrej Rozman (Roza); že prva zbirka *Rimanice za predgospodiče* (1993) prinaša podobe strahu, požrešnosti, umazanije, lenobe. Izrazje zaznamujejo »studi«, »gnusi in gravži« oz. tabuji: rit, smrad, bacili, smrklji; opazna poteza je tudi raba pogovornega jezika in slenga. Verzna pripoved o samoti in strahu *Mihec, duh in uganka* (1996) ter zbirka *Črvive pesmi* (1998) imata podobno, čeprav manj izrazito estetiko grdega kot prva zbirka; v njej so snov poezije vsakdanji, banalni dogodki, npr. jutranja priprava kakava. Zdi se, da prav ta vsakdanja, nepesniška, banalna motivika vzpostavlja svojevrstno polje pesniške svobode – ta pa se ne ubeseduje več kot humorna igra na podlagi lastnih pravil, ampak kot uporna, zafrkljiva igra, ki z »besedami nespodobnosti« tematizira oporekanje prilagajanju vsakršnim vzorcem, pravilom in dobremu okusu. Karikiranje ustaljenih vlog zaznamuje tudi zbirko *Mali rimski cirkus* (2001), npr. v nonsensnem prenosu vloge gospodarja s človeka na psa. Ta subverzivna pesniška igra je usmerjena zoper estetska pravila in lepo vedenje; navezuje pa se tradicijo ljudskih zafrkljivk oz. posmehljivk. Narobe svet v njegovi poeziji ni več svet smeha in samozadostne igre – sestavljen je tako, da deluje kot »klofuta« spodobnosti in obrabljenim vlogam, ki si jih otroku ali samemu sebi pripisuje odrasli, ko se podaja na pot obujanja otroške igrivosti v sebi. Sledi zavestnega odstopa od podobe »visoke«, estetske mladinske poezije bi bilo mogoče najti tudi v zbirki *Jaz sem blazno vate* (2001) Bogdana Novaka – v njej se prikaz otroške zaljubljenosti povezuje z izrazito tabujskimi temami (npr. težave v šoli, alkoholizem), zbirka pa tudi v izboru besedja (sleng, nižje pogovorne in vulgarne besede) deluje kot nasprotje estetski igri in jezikovni bravuroznosti modernističnega izročila.

Navedenke

Niko Grafenauer. Igra v pesništvu za otroke. *Otrok in knjiga* št. 2 (1975): 30–35.

Niko Grafenauer. Sodobna slovenska poezija za otroke. *Otrok in knjiga* št. 31 (1991): 67–71.

Janko Kos. Slovenska lirika 1950–1980. *Slovenska lirika 1950–1980*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985 (Kondor, 211).

Zlata Pirnat Cognard. *Pregled mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1980.

Denis Poniž. Lirika. *Slovenska književnost*, 3. Ljubljana: DZS, 2001.

Dragica Haramija
Univerza v Mariboru

Sodobna slovenska mladinska proza

Predstavljena je mladinska proza slovenskih avtorjev, ki je izšla večinoma po letu 1990. Prikazana je po književnih vrstah in v okviru le-teh po žanrih (kratka realistična proza, kratka fantastična pripoved, sodobna pravljica, povest, fantastična pripoved, roman). Med sodobnimi slovenskimi mladinskimi proznimi besedili opazamo veliko zanimanje avtorjev za socialno-psihološke teme v realistični prozi (Janja Vidmar, Dim Zupan, Bogdan Novak, Slavko Pregl), med fantastičnimi besedili pa še vedno prevladuje pravljica (Svetlana Makarovič, Feri Lainšček, Bina Štampe Žmavc, Primož Suhodolčan, Peter Svetina). Kljub veliki popularnosti fantastike v svetu (fantastična pripoved, roman), v slovenskem prostoru sorazmerno malo avtorjev piše tovrstna besedila (Miha Mazzini, Dim Zupan, Maja Novak).

1 Uvod

Mladinsko prozo delimo na kratke in dolge prozne vrste. Med kratke prozne vrste se običajno uvrščajo pravljice (ljudske, umetne), povedke, basni, bajke, kratke realistične zgodbe in kratke fantastične pripovedi. V sodobni mladinski prozi se ne pojavljajo vse kratkoprozne književne vrste, najpogostejše so zagotovo sodobne umetne pravljice, kratke realistične zgodbe in kratke fantastične pripovedi. Med daljša mladinska prozna besedila se uvrščajo fantastične pripovedi, realistične pripovedi (povesti) in realistični ter fantastični mladinski romani.

Razločevanje med realistično in fantastično mladinsko prozo ima med teoretiki mladinske književnosti precej privržencev in tudi nasprotnikov. John Stephens poudarja »razliko med domišljijo in realizmom, ki jo pojmuje kot najpomembnejšo splošno značilnost mladinskega leposlovja.« (Stephens 1992: 7; citat po Nikolajeva 2004: 6). Nasprotno pa Maria Nikolajeva zagovarja stališče, da mladinskega leposlovja ni smiselno deliti niti glede na pripadnost realistični ali

pravljični motivaciji niti glede na žanre,¹ temveč »se zdi smiselno mladinsko književnost preučevati z vidika glavnega junaka in njegovega mesta v procesu odraščanja.« (Nikolajeva 2004: 6). Glede na tradicijo preučevanja nemladinske literature, ki je usmerjena ravno v utrjevanje književnih zvrsti (nadvrst), vrst in žanrov, se zdi tudi v mladinski književnosti smiselno preučevati dela na tak način. Ob različnih teoretičnih razpravah se je namreč pokazalo, da imajo književne zvrsti (nadvrste) temelje v notranji zgradbi književnih del, književne vrste »so zmes vsebinskih in formalnih določil, bodisi po notranji ali zunanji formi« (Kos 2001: 89, 153), žanri² pa združujejo književna dela glede na temo (Biti, 1997: 429; Zupan Sosič, 2003).

Delitev na realistično in fantastično prozo se zdi v mladinski književnosti smiselna predvsem s stališča fenomenologije³ literarnega dela, in sicer predvsem tistega dela fenomenologije, ki se ukvarja z etiko: »Pod etično funkcijo je v literarni umetnini potrebno razumeti vse tisto, kar lahko vpliva na bralčevo vrednostno razmerje do sebe, okolja in sveta.« (Kos 1995: 35). V fantastični mladinski prozi (npr. mit, pravljica, fantastična pripoved) je dogajanje včasih prikazano v velikem neskladju z veljavnimi etičnimi stališči neke družbe, ravno iracionalni elementi pa mlademu bralcu omogočajo vednost, da je v realnem življenju drugače (npr. uboj v pravljici često pripelje junaka do nagrade; v realistični prozi bi bilo takšno etično stališče nedopustno). V teoriji mladinske književnosti pogosto prihaja do neenostnosti uporabe terminologije, kar pa ni zgolj značilnost preučevanja mladinske, temveč tudi nemladinske književnosti.

Pavao Pavličić pravi, da se književna genologija ukvarja z načini, na katere književno delo pripada večji ali manjši skupini umetnin, in s principi, po katerih se dela klasificirajo. To je teorija književnih oblik: zvrsti, vrst in žanrov (Pavličić 1983). Ker želimo prikazati slovensko mladinsko prozo in leposlovje, bomo izhajali iz genologije, da bi utrdili posamezne termine, za katere se je pokazalo, da se v literarni vedi ne uporabljajo enoznačno. Predstaviti želimo tista književna

¹ Maria Nikolajeva v knjigi *Children's Literature as Communication* (2002) trdi, da je »ustaljeni način predstavljanja mladinske književnosti, delitev na 'žanre' oziroma zvrsti: domišljajske, pustolovske, domačijske, šolske, živalske zgodbe in slikanice« (tudi v Nikolajeva 2004: 5) nepotreben, celo umetno ustvarjen, predvsem za delo učiteljev in knjižničarjev.

² V teorijah mladinske književnosti se pojavljata dva principa umeščanja (proznih) književnih del v vrste in žanre: prva varianta je, da se preučujejo dela po žanrih, ne upoštevajo pa se književne vrste (npr. Genčiová 1984), drugi način pa temelji na pripadnosti književnega dela književni vrsti (npr. pravljica, kratka zgodba, povest, roman) in v okviru posamezne vrste na žanre (npr. mladinski roman: avanturistični, socialno-psihološki, ljubezenski). Drugi način razvrščanja je v mladinskih teoretičnih razpravah pogostejše zastopan (npr. Saksida, Kobe, Hranjec, Zima, Crnković, Baldick, Tucker).

³ Janko Kos utrjuje stališče, da je »bistvo besedne umetnosti istovetno z literarno-umetniško strukturo, v kateri se spoznavna, estetska in etična komponenta združujejo v celoto, ki je več kot samo vsota vsega trojega.« (Kos 1995: 39).

dela, ki sodijo v slovensko književnost, imajo specifičnega (mladega) bralca, po zvrsti sodijo v prozo. Ob analizi večjega števila slovenskih mladinskih besedil so se pokazale nekatere skupne značilnosti, ki dela uvrščajo v posamezne žanre.

2 Kratkoprozne književne vrste

2.1 Pravlјica

Pravlјica izhaja iz folklorne književnosti, vendar je odmik od le-te v sodobni književnosti močno zaznaven; kaže se predvsem na snovno-tematski in motivni ravni, zanemarljiva pa ni niti izbira literarnih likov, s katerimi se mladi bralec identificira. Pravlјica združuje plast fantastičnega in plast realnega besedilnega sveta v enovito celoto, v kateri se gibljejo literarni liki, katerih značaj in lastnosti so individualizirani, čeprav se tudi v sodobni pravljici pojavljajo nekateri stereotipi (npr. spolni: mama kuha kosilo, oče bere časopis; starostni: babica je upokojenka, ki plete nogavice itd.), delno pa je še vedno ohranjena polarizacija pozitivnih in negativnih literarnih likov. Sodobna umetna pravljica se, tako kot drugod po svetu, tudi na Slovenskem razvija iz narodnega arhetipa mitskega, saj v svojem globljem bistvu izraža avtorjevo vrednotenje o najpomembnejših, torej temeljnih vprašanjih človeštva.⁴ Marjana Kobe (1999–2000) našteva glede na glavni literarni lik⁵ šest različic sodobne pravljice, hkrati pa dokazuje, da

predhodni literarni vzorec: vsem različicam kratke sodobne pravljice sega s tipološkega in literarno-zgodovinskega vidika v 19. stol. k Andersenovemu modelu klasične umetne pravljice; določneje: k tisti različici Andersenove klasične umetne pravljice, s katero se je danski pravljicar že močno oz. dokončno odmaknil od modela ljudske pravljice in njegovih strukturno morfoloških stalnic. (Kobe 2000: 15)

Igrivost, humornost, celo lahkotnost pravljичnega dogajanja podajajo pravljice mlademu bralcu brez pedagogizacije književnih besedil in sodb o pravilnosti ravnanja literarnih likov, kar se zdi z vidika tematsko-motivnega segmenta sodobnih slovenskih pravljic največja razlika v primerjavi z ljudskimi in klasičnimi umetnimi pravljicami. Med vsemi izvirnimi pravljicami, ki so v zadnjih nekaj letih izšle na Slovenskem, je največ folklornih elementov ohranjenih v zbirki *Mislce* (2000) Ferija Lainščka (1959). Četudi se zdijo

⁴ Pri podobnostih z ljudsko pravljico se sklicujemo na študije Vladimira Proppa (2005), Alenke Goljevšček (1991), Monike Kropelj (1995).

⁵ Tipi pravljic po Marijani Kobe: pravljice z otroškim glavnim literarnim likom, z oživiljeno igračo/oživiljenim predmetom kot glavnim literarnim likom, s poosebljeno živaljo kot glavnim literarnim likom, s poosebljeno rastlino kot glavnim literarnim likom, s poosebljenim nebesnim telesom/pojavom kot glavnim literarnim likom, z glavnim likom, ki je znan iz ljudskega pravljичnega izročila (Kobe 1999: 6).

njegove pravljice na prvi pogled res ljudske, se od njih temeljito razlikujejo, saj je avtor povzel samo nekatere ljudske pravljичne motive in jih svobodno preoblikoval. Gre za pravljice z odraslimi literarnimi liki. Ti imajo imena in individualno izrisane značaje, pogosto pa so tudi natančno prikazana njihova razpoloženja, čustva in duševna stanja. Glavni literarni liki so pogosto ženske (te v ljudskih in klasičnih umetnih pravlјicah nimajo aktivne vloge), ki so hkrati nosilke dogajanja. Književni prostor je v vseh pravlјicah poimenovan konkretno (npr. Blatograd, Bele vode) ali vsaj posredno (ob Muri, ob Rabi). Lainščku je uspelo prikazati lepoto pokrajine med Muro in Rabo, dobroto Prekmurcev, njihovo trdo življenje, predvsem pa magičnost prekmurske ravnice.

Pravljice Svetlane Makarovič (1939), večinoma gre za sodobne živalske pravljice (npr. slikanice *Pekarna Mišmaš*, 1974, *Sapramiška*, 1976, *Veveriček posebne sorte*, 1994; zbirki *Take živalske*, 1973, *Mačja preja*, 1992) in pravljice s primarno mitoliškim glavnim literarnim likom (npr. *Škrat Kuzma dobi nagrado*, 1974, *Coprnicca Zofka*, 1989), v svojem jedru opozarjajo na nerazumevanje drugačnosti. Morebiti smemo trditi, da se njene pravljice na globljih nivojih dotikajo dobrega v človeku. Zaradi večpomenskosti so pravljice Svetlane Makarovič zanimive tudi za najstnike in odrasle, ko pravljичno fazo bralnega razvoja presežejo. Bina Štampe Žmavc (1952) posega na območje časa in človeške minljivosti (zbirka *Pogašeni zmaj*, 2003), sprejemanju drugačnosti (*Škrat s prevelikimi ušesi*, 2002), o tegobah sodobnega sveta (*Muc Mehkošapek*, 1998). Avtorica skozi pravljice često odpira eksistencialna vprašanja, s katerimi se srečujejo sodobni otroci: pomanjkanje časa, nerazumevanje otroških vrednot, kajti otroci presojaajo svet drugače kot odrasli.

Med tipičnimi živalskimi pravlјicami najdemo tudi prisrčen lik mrožka, ki ga je ustvaril Peter Svetina (1970), in sicer *O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov*, 1999, *Mrožek dobi očala*, 2003. Mrožek kot glavni literarni lik je zelo natančno izrisan, bralec skozenj razbira nestrpnosti do drugačnih, ki so ponosni na svoje posebnosti in se ne uklonijo mnenju večine. Očitna razširjenost in priljubljenost živalskih pravlјic, zasledujemo jo lahko že vse od ljudskega slovstva naprej, ima vsaj dva kanonska zgleda izpred tridesetih let: pravljici Kajetana Koviča (1931) *Maček Muri* (1975) in *Zmaj Direndaj* (1981) ter zbirko Polonce Kovač (1937) z naslovom *Zverinice z Večne poti* (1975). Popolna poosebitev literarnih likov ter v celoti antropomorfnost urejenost živalske družbe nazorno preslikavata človeški svet: urejenost mest, prebivališč, hranjenja, službe, družbenega položaja, uporabe predmetov iz človeškega sveta, človeški značaji živalskih literarnih likov.

2.2 Kratka fantastična pripoved

Med kratke fantastične pripovedi sodijo besedila, ki združujejo lastnosti dveh književnih vrst, in sicer pravljice ter fantastične pripovedi. Tovrstna proza ima precej omejen obseg, zajema krajše časovno obdobje, glavni književni lik se

zaveda vdora fantastike v realni svet, književni prostor in čas sta pogosto precej natančno določljiva. Najpomembnejša razlikovalna lastnost med pravljico in kratko fantastično zgodbo je dvodimenzionalnost, torej obstoj dveh svetov (racionalnega in iracionalnega), ki delujeta vsak po svojih zakonitostih.

Maja Novak (1960) je s knjigo treh kratkih fantastičnih zgodb z naslovom *Male živali iz velikih mest* (1999) ustvarila poseben tip te književne vrste. Zgodbe odlikuje poglobljeno označevanje književnih likov, izrazita poetičnost jezika in zlasti paradoks, s pomočjo katerega glavni književni liki premagajo nezadovoljstvo zaradi lastne zunanje podobe. Preplet resničnosti in neresničnosti zajema tudi kratka proza Primoža Suhodolčana (1959) v delih *Živalske novice I.* in *II.* del (1998, 2001). Humorne zgodbe najrazličnejših personificiranih živali in človeškega literarnega lika, Primoža, so opis fantastičnih dogodkov v povsem običajnem okolju. Marjan Tomšič (1939) je v zbirki kratkih zgodb *Kar je moje, je tudi tvoje* (2004) prikazal naravno okolje živali, fantastični element v celotni zbirki pa je pogovor med pisateljem in živalmi. Mate Dolenc (1945) v zbirki kratke proze *Leteča ladja* (2002) prepleta mite, povedke in resnične dogodke o morju in pomorščakih. Morske vedute predstavljajo Dolencu pejsaž nadčasovnim resnicam in dvomom človeške biti. Kratkoprozna zbirka *Zgodbe Sinjega ptiča* (2005), napisal jo je Milan Petek (1960), upoveduje teme, ki so aktualne za vse ljudi, v vseh časih in krajih: brez ljubezni med bližnjimi in brez topline človek ne more živeti, kajti osamljenost, vojna in smrt so tisti dogodki v posameznikovem življenju, na katere le-ta ni nikoli pripravljen.

2.3 Kratka realistična proza

Kratka proza, ki v različnih razpravah dobiva vedno pogostejše pomen nadrejenega pojma za novelo, kratko zgodbo in črtico, odpira v mladinski književnosti poseben raziskovalni problem. V teoretičnih izhodiščih o kratki prozi se naslanjamo na spoznanja Gregorja Kocijana,⁶ Toma Virka (po njegovi opredelitvi tovrstne proze bi v mladinski književnosti med kratkoprozna besedila lahko uvrstili črtice (redkejša) in kratke zgodbe),⁷ Aleksandra Kusteca.⁸

⁶ Gregor Kocijan ugotavlja, da se je kot »pomembna značilnost izkazala dolžina (obseg) besedila, ki seveda v vsakem primeru pogojuje izbor in rabo pripovednih postopkov. Dolžina besedila narekuje redukcijo pripovednih sestavin (Solar 1985: 190–91), kar je ena najbolj poudarjenih lastnosti kratke proze.« (Kocijan 1996: 11). Dalje navaja še fragmentarnost zgodbe, en osrednji literarni lik, en pomemben dogodek (le-ta je navezan na glavni literarni lik).

⁷ Tomo Virk se »kritično opredeljuje do angloameriške rabe pojma short story kot zbirnega pojma za celotno področje kratke proze« (Virk 2004: 279), hkrati pa opozarja na različne tipologije, ki so seveda legitimne, vsaka od njih pa vendarle zgolj parcialno pokriva termin kratka proza. Virk pravi da bi »vzorčna kratka zgodba bila besedilo, pisano največkrat v prvi osebi, brez ekspozicije in s pomanjkljivo karakterizacijo, ki dogajanje lahko linearno, lahko pa skokovito stopnjuje proti vrhuncu in se v momentu krize največkrat tudi odsekano sklence; konec ostaja odprt, ni ne

Spominska kratka zgodba ima praviloma prvoosebne vsevednega pripovedovalca, le-ta opisuje bolj ali manj časovno in prostorsko odmaknjene dogodke, ki so pogosto biografsko obarvani.⁹ Avtor se spominja svojega otroštva, preživetega v idiličnem ruralnem okolju. Zgodba je podana iz perspektive odraslega in govori o otroku, ki je glavni literarni lik, njegovih prijateljih, starših, vrednotah. Spomini na otroštvo zajemajo vso paleto čustev, od smešnih situacij do žalosti in razočaranja, njegovo otroštvo pa se konča z odhodom od doma (ta se je zgodil v preteklosti veliko prej kot v sodobnem času, ko gre za podaljševanje otroštva in odvisnosti od staršev).

Tone Partljič (1940) je svoje spomine na mladost popisal v dveh knjigah kratkih zgodb: *Hotel sem prijeti sonce* (1981) ter *Slišal sem, kako trava raste* (1990). V obeh delih se vrača v rojstno Pesnico, še popolnoma ruralno, polno travnikov, njiv, gozdov in bistre vode, edino povezavo z mestom (Mariborom) pomeni železniška proga. Partljič opisuje težko življenje svoje družine, čudenje nad velikim svetom, kadar se odpravi iz domače doline, z vlakom seveda, ter življenjska spoznanja, ki jih otroški pogled na svet pač po svoje »predela«. Prvoosebne kratke zgodbe imajo natančno določen književni čas in književni prostor, močno pa je poudarjena čustvena plat doživetega dogodka: veselje, žalost, strah, sram in paleta drugih občutkov, ki jih avtor kljub komični perspektivi zelo natančno izpričuje. Zaradi časovnega odmika od dogodkov je avtorjeva distanca do gradiva logična. Domišljena je s stališča odraslega in natanko izrisuje družbene in družinske odnose njegove mladosti.

Med slovenskimi mladinskimi kratkoproznimi besedili z otrokom v (zgodnjem) šolskem obdobju kot glavnim literarnim likom, ki doživlja vsakdanje, komično obarvane dogodivščine, izstopata dva avtorja: Slavko Pregl in Dim Zupan. Doživljajska zgodba se loči od spominske predvsem glede na karakterizacijo literarnih likov, ki je v tovrstni kratki zgodbi glede na književni

fabulativne, ne metafizične zaokrožitve, temveč je pogosta nekakšna iracionalna nota.« (Virk 2004: 286).

⁸ Tudi opredelitev kratke zgodbe kot posebne književne vrste (z nadrejenim pojmom kratka proza ali kratka pripovedna proza, short story torej) predstavlja v teoriji različna izhodišča. Aleksander Kustec povzema različne teoretike, bistveno pa se mu zdi razmerje med črtico, kratko zgodbo in novelo: »Črtica je lahko le obris neke književne osebe ali skica njenega razpoloženja, v kratki zgodbi pa mora bralec imeti občutek, da se je nekaj zgodilo. Poanta mora biti v akciji, kajti prava kratka zgodba je nekaj več kot le zgodba, za katero je značilno, da je le kratka in brez prave umetniške vrednosti.« Kratka zgodba naj torej obravnava »eno književno osebo, en dogodek, eno emocijo ali niz emocij, ki jih zahteva ena situacija« (Kustec 1999: 90). Kustec zagovarja tipologijo anekdotične (grozljivka, zgodovinsko-duhovna, detektivska, znanstveno-fantastična in vohunska kratka zgodba) in epifanične (ne razvija zgodbe, prikazuje notranji svet literarnega lika) kratke zgodbe.

⁹ Nekatera kratka prozna besedila Igor Saksida uvršča med avtobiografske pripovedi, npr. Prežihov Voranc, France Bevk (Saksida 2001: 453–54).

prostor (urbano okolje) in glede na pripovedno perspektivo (opazovanje sodobnega otroka) velikokrat posredna. Potepanje, zganjanje norčij in igranje so teme kratkoproznih besedil Slavka Pregla (1945) v zbirkah *Priročnik za klatenje* (1977), *Bojni zapiski mestnega mulca* (1982) in *Zvezda s čepico* (2003). Neproblematično deško otroštvo ponuja glavnim likom dovolj spodbud za preizkušanje samih sebe in njihove okolice. Dim Zupan (1946) je izdal več knjig kratkih zgodb: *Maščevanje strašne juhice*, 1997, *Maja že ve*, 2002 in *Osica Maja*, 2004. Tudi za njegovo pisanje so značilni humoristični elementi, glavni literarni liki, ki so v vseh teh zbirkah kratke proze enaki, pa odraščajo, zato se v vsakem delu spopadajo s specifičnimi lastnostmi nekega obdobja (od predšolske dobe do sedmega razreda). Manj atraktivna je spominska proza, saj opisuje oddaljeni čas otroštva pisatelja, kar sodobni otrok velikokrat težko razume.

Za detektivsko kratko zgodbo v mladinski književnosti veljajo pravzaprav vsa pravila, kot jih je postavil S. S. Van Dine,¹⁰ ki je sicer pisal o detektivskem romanu, vendar ima detektivska zgodba ne glede na dolžino zelo trdno »formulo«. Za tovrstno mladinsko literaturo velja, da se bistveno bolj nagiba k pustolovščini kot pa k trdi detektivski zgodbi (vohunska, policijska, gansterska zgodba). John G. Cawelti je zapisal formulo štirih nujnih sestavin klasične detektivske zgodbe: nerazrešeni zločin, predstavitev detektiva, osebe in odnosi, ozadje (Cawelti 1982: 166–203). Primera slovenske mladinske kratke detektivske zgodbe sta deli Petra Svetine *Skrivnost mlečne čokolade in druge detektivske zgodbe* (2002) ter Gorana Gluvića *Detektiv Zdravc* (2004). Začetek zgodbe v otroški kratki detektivski zgodbi je nerazrešeni zločin, ki je v slovenski mladinski književnosti naravnano bolj komično,¹¹ torej ne gre za resnični zločin, temveč za drobne kraje, pobaliniščine, skrivanje ipd. Dokaj natančno sta opisana glavna detektivska lika Pip in Zdravc. Sta mojstra svojega poklica, dobro se razumeta z ljudmi okrog sebe, zato si z lahkoto pridobivata informacije iz okolja, te pa so nujno potrebne za uspešno razreševanje primerov. V mladinski kratkoprozni detektivki so detektivi vedno na voljo, poglobijo se v primere in jih tudi hitro razrešijo, ne podcenjujejo še tako malenkostnega primera, zato jih ljudje spoštujejo. Čeprav zločini, ki jih preučujejo, res niso čisto pravi zločini, vendarle s svojim delom vnašajo red v nastali zaplet. Njihovo delo poteka v domačem kraju (šola, bližnje okolje), preiskavo pa jim skoraj vedno naložijo stranski književni liki (somesčani, učitelj).

¹⁰ Van Dinejeva pravila so objavljena npr. v knjigi *Memento umori* (1982: 13–17).

¹¹ Leopold Suhodolčan je v zbirki detektivskih zgodb z naslovom *Naočnik in očalniki, mojstra med detektivi* (1973) že uporabil navedeni princip, po katerem se zgledujeta tudi Gluvić in Svetina.

3 Daljša mladinska proza

3.1 Realistična pripoved (povest)

Pripoved ali povest je srednje dolgo besedilo, ki »se ne razlikuje bistveno od romana pa tudi ne od dolge novele in je zato nadomestek za te zvrsti ali pa njihova manj dovršena različica.« Dalje pravi, da se »v novejši književnosti izraz povest uporablja zlasti za nekatera mladinska pripovedna dela.« (Kos 2001: 157–58).

Med sodobnimi avtorji zasledimo tak tip proze v peteroknjižju Dima Zupana (1946). Gre za prijatelja, ki o odraslih nimata najboljšega mnenja; razočarana sta nad starši in učitelji, le prijatelj si zasluži same prijazne besede. V vseh petih delih je zgradba izrazito tridelna, kar nakazujejo že naslovi posameznih knjig,¹² ob dogodivščinah naslovnih in stranskih književnih likov se pojavlja tudi obilo komike, kar peteroknjižje uvršča v avanturistično prozo s humornimi elementi. Slavko Pregl (1945) je eden tistih slovenskih mladinskih prozaistov, ki svojo popularnost med mladimi bralci nedvomno stopnjuje že od prvega izdanega dela (*Odprava zelenega zmaja*, 1976). Tematika neproblematičnega otroštva, polnega avanturizma, močno podkrepljena s komiko, predstavlja največjo privlačnost Preglove mladinske književnosti. Večina njegovih del sodi med realistične avanturistične komične pripovedi ali humoreske. Dela, vsako je zaokrožena celota, nekako nadaljujejo vsakdanje dogodivščine skupine otrok: ti v vsakem delu malce zrastejo in imajo svoji starosti primerne želje, potrebe in težave, npr. *Geniji v kratkih hlačah* (1978) zrastejo v *Genije v dolgih hlačah* (1985). Izbrušen slog, humor in mestoma že kar ironija tvorijo imenitno Preglovo poetiko. Pripovedi Usodni telefon (2004) in Spričevalo (2005) odpirata temo vrstniškega nasilja, ki je v sodobnem urbanem okolju precej pogosto, vendar se o njem skoraj ne govori.

Primož Suhodolčan (1959), je s športno trilogijo *Košarkar naj bo!* (1994), *Kolesar naj bo!* (1997), *Ranta vrača udarec!* (2000) upodobil literarni lik ne posebej spretnega gimnazijca, ki se prelevi v pravega košarkarskega asa. Ob njegovih športnih podvigih ga pestita predvsem šola in ljubezen, kar je za najstnika precej težavno. *Fantje, žoga, punce* (2001) je realistična športna avanturistična pripoved Gorana Gluvića (1957), katere osrednja tema je osnovnošolsko košarkarsko prvenstvo. Privlačnost tega kolektivnega športa je podkrepljena z motiviko ljubezenske zgodbe in razreševanja nesoglasij glavnega literarnega lika, osmošolca Mirana, in njegovih vedno prezaposlenih staršev. Športno tematiko je avtor izoblikoval še v dveh mladinskih besedilih o nogometu,

¹² *Trije dnevi Drečka Pekca in Pukca Smukca*, 1991, *Tri noči Drečka pekca in Pukca Smukca*, 1993, *Tri skrivnosti Drečka Pekca in Pukca Smukca*, 1994, *Tri zvezdice Drečka Pekca in Pukca Smukca*, 1995, *Tri spoznanja Drečka Pekca in Pukca Smukca*, 1998.

in sicer v delu *Brcanje z glavo* (1998), ki mestoma prehaja že kar v otroško kriminalko, ter v *Dvojni podaji* (2005).

Bogdan Novak (1944) je napisal serijo pripovedi *Zvesti prijatelji* – deset avanturističnih knjig z detektivskimi vložki,¹³ v kateri skupina tabornikov odkrije zaklad in orožje, razkrinka tatove ipd. Sintetična zgradba književnih del je prilagojena bralčevi sposobnosti analiziranja in sintetiziranja nakopičenih podatkov, zato gre za tipična veristična besedila. Zanimivo je, da je avtor v razgibano detektivsko raziskovanje vnesel tudi odlomke iz slovenskih povedk (npr. o Črnem jezeru pod Triglavom, o zakladu v beltiškem gradu v Prekmurju, o zakladu hudobne graščakinje na Koroškem). Prav tako kot Pregl tudi Bogdan Novak poše o nasilju med vrstniki, in sicer v pripovedi *Lovci na petardarje* (2004). Desa Muck (1955) piše serijo realističnih pripovedi, ki izhajajo pod skupnim naslovom *Anica*,¹⁴ in v njih opozarja na težave, s katerimi se srečuje glavni literarni lik, osemletna Anica. O drugačnosti je v dveh pripovedih spregovorila Janja Vidmar (1962), o različnih verah v delu *Prijatelja* (2003) in o deklici z Downovim sindromom v delu *Moja Nina* (2004).

3.2 Fantastična pripoved

Fantastična pripoved se začne razvijati šele v dvajsetem stoletju, zato je sorazmerno nova književna vrsta v mladinski književnosti. Naslanjamo se na ugotovitve Marjane Kobe (1987), ki natančno poda oris začetkov in razvoja fantastične pripovedi na Slovenskem.¹⁵ Čeprav tudi ta književna vrsta ni terminološko poenotena, vendarle obstajajo skupni kriteriji za njeno utemeljitev: dolžina besedila (gre za daljša prozna besedila), hkratno (vzporedno ali zaporedno) pojavljanje realnega in irealnega literarnega prostora ter literarnih likov v njiju, natančnejša karakterizacija likov, sorazmerno natančno določena književni čas in prostor, jasno je razvidna ločnica med realnim in fantastičnim.¹⁶ Tipična fantastične pripovedi se v zadnjih nekaj letih razvijajo iz dveh izrazitih tipov (Saksida 2000: 444).¹⁷ Ekološka fantastična pripoved *Strupena Brigita*

¹³ *Morska skrivnost*, 1992, *Grajski strah*, 1992, *Pozor, hud pes!*, 1993, *Bela past*, 1990, *Hudobna graščakinja*, 1993, *Usodni piknik*, 1993, *Gozdni samotar*, 1993, *Super špon*, 1993, *Razbojniški brlog*, 1993, *Lepotec Bučko*, 1993.

¹⁴ *Anica in materinski dan*, 2001, *Anica in grozovitež*, 2001, *Anica in zajček*, 2001, *Anica in športni dan*, 2003, *Anica in velike skrbi*, 2003, *Anica in velika skrivnost*, 2004, *Anica in Jakob*, 2005, *Anica in počitnice*, 2005, *Anica in prva ljubezen*, 2006.

¹⁵ Marjana Kobe omenja študije Ane Krüger, Rut Koch, Göteja Klingberga, Lucie Binder, Metke Simončič, Marije Bokal in drugih teoretikov.

¹⁶ Nekateri teoretiki (npr. Kobe, Saksida) prištevajo med fantastične pripovedi tudi krajša besedila z iracionalnimi elementi, npr. nekatera dela Ele Peroci, Kristine Brenkove, Lojzeta Kovačiča.

¹⁷ Saksida opozarja na besedila z razvidnim sporočilom, katerih tipičen primer je delo Vida Pečjaka *Drejšček in trije Marsovečki* (1961), ter besedila, kjer se iracionalna plast skoraj osamosvoji, tipičen

(1989) Mateta Dolenc (1945) opozarja na onesnaženost morja zaradi strupene ladje Brigitte Montanari. Zanimive so tudi nekatere pripovedi Bogdana Novaka (1945), npr. *Zelena pošast* (1995), *Zaljubljeni vampir* (1995) in *Strašljiva Stahovica* (1996) ter delo Mihe Mazzinija (1961) *Drevo glasov* (2005). Slednje je vzorčni primer besedila z otrokom kot glavnim literarnim likom, ki prehaja iz realnega v irealni svet, sredstvo prehoda je avtobusna vožnja. Zelo opazna sta bila roman *Poskus* (2000) Danile Žorž (1979), ki je tipičen primer znanstvene fantastike, in *Dežela odrezanih glav* (2001) Dima Zupana (1946), ki sodi med antiutopije.

3.3 Realistični roman

Razprave različnih teoretikov¹⁸ niso enotne glede posameznih poimenovanj žanrov, vendar dokumentirajo obstoj mladinskega romana v različnih nacionalnih literaturah.¹⁹ Tudi v slovenski mladinski realistični pripovedni prozi obstajajo besedila, ki presegajo pripoved (povest) kot književno vrsto. Med mladinske realistične romane bi smeli šteti dolga prozna besedila z epsko notranjo formo, kar ustreza Kosovim formalnim določilom romana, in posegajo v življenja najstnikov. Zdi se, da je mladinski roman tista forma, po kateri lahko posegajo mladostniki v zadnji triadi osnovne šole in v srednji šoli, saj šele v četrtem obdobju bralnega razvoja, to je v obdobju abstraktne inteligence (od 12. do 16./17. let),²⁰ njihov psihični razvoj in količina izkušenj dosežejo nivo zmožnosti razumevanja daljših in zapletenejših književnih del. Mladinski roman ima dokaj

primer med starejšimi vzorci besedil je *Potovanje v tisočera mesta* (1956) Vitomila Zupana (več o tem Saksida 2000: 436–44).

¹⁸ Nemladinske teorije romana, kot jih najdemo npr. v seznamu literature navedenih delih Georga Lukacsa, Welleka in Warena, Viktorja Žmegača, Janka Kosa (2001), Dušana Pirjevca, Toma Virka (1997) nakazujejo, da roman kot posebna književna vrsta nima enoznačnega pomena. Kljub navedenim pomislekom in pestrosti preučevanj se tudi v literarnoteoretičnih razpravah o mladinski književnosti pojavlja termin mladinski roman, ki seveda ni povsem identičen romanu v nemladinski literaturi, npr. Miroslava Genčiova (1984); *Primjeri iz dječje književnosti* (1996) Zvonimirja Diklića, Dubravke Težak in Iva Zalarja; Stjepan Hranjec (1998); Milan Crnković in Dubravka Težak (2002). Precej obsežno definicijo mladinskega romana najdemo v *Lexikonu der Kinder- und Jugendliteratur* (1997: 201), ki pa vendarle ob priznavanju mladinskega romana podaja tudi zadržke o njem: »Roman je običajna označba za veliko pripovedno delo v prozi. Praviloma prikazuje prepletena zunanja dejanja ter opisuje notranja stanja in razvoje, ki predstavljajo kot individualne usode subjektivno projekcijo pogojev resničnosti. Širina prikazovanja, predvsem pa zahteve po bralčevi sposobnosti recepcije, so vodile k temu, da se je termin roman na področju otroške in mladinske književnosti uveljavljal le v zelo skromni meri.«

¹⁹ Najstniška književnost se namreč loteva »drugačnih tem kot otroška književnost (puberteta, tesnoba odrasčanja, težave v sprejemanju družbe), drugačne so književne osebe in pristopi k tematiki književnih del.« (Crnković 1997: 13). V mladinskem romanu namreč ne gre več za lahkotnost otroštva, igre, prijateljstva in srečnega konca.

²⁰ Glej Metka Kordigel, Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev, *Otrok in knjiga* 1990, 1991.

natančno opisan glavni literarni lik, ki je težavni pubertetnik, književni prostor in čas sta natančno določljiva, besedila so deloma večplastna, ker mladi bralec sprejema predvsem (zanimivo) zgodbo. Pripovedovalec je prvoosebni, to je glavni literarni lik, ki je obenem tudi naslovni lik mladinskega romana, in pripoveduje o svojem življenju, kar povsem ustreza težnji romana, tematizirati zasebno. Snovno-motivno se kaže mladinski roman na Slovenskem v štirih žanrih, opozoriti pa je potrebno, da je tudi v mladinski književnosti prisoten žanrski sinkretizem, kot ga za nemladinski sodobni roman utemeljuje Alojzija Zupan Sosič. Temeljni žanri²¹ slovenskega realističnega mladinskega romana so avanturistični, ljubezenski, socialno-psihološki in roman »v kavbojkah« ali »jeans roman«.

Čeprav je humoristična motivacija v nekaterih romanih izrazita, se v ozadju kažejo grenka spoznanja najstniških književnih likov. Tako je v *Teti Magdi* (1978) in *Počitnicah pri teti Magdi* (2001) Svetlane Makarovič (1939). Prvoosebna pripovedovalka je najstnica, s stališča svojih izkušenj opazuje bližnjo in daljno okolico, predvsem odrasle in njihova nerazumljiva ter nelogična dejanja. Ugotovi, da so odrasli pač veliki bleferji, kar je v romanih izdatno podkrepljeno s situacijsko in besedno komiko. Matjaž Pikalo (1963) je z deloma *Luža* (2001) in *Samsara* (2005) ustvaril epizodni družinski roman, v katerem je vsako poglavje zaključena celota, fragment iz življenja šestletnega glavnega literarnega lika Rana, imenovanega Luža oz. sedemletne naslovne junakinje. Dogajanje je postavljeno v mestno okolje, v vrtec in prvi razred OŠ ter domače stanovanje, za duhovite dogodivščine pa ob Ranu in Samsari poskrbijo tudi njuni prijatelji.

Dokaj obsežna je avanturistična proza: športna, taborniška, potopisna, detektivska, pomorska. Poseben tip pomorskega žanra so robinzonade, med njimi izstopa roman *Golo morje* (1988) Mateta Dolenca (1945). V njem se prepletajo tri ravni dogajanja: socialni prikaz treh družin, ki že veliko let letujejo skupaj, porajajoča se prva ljubezen, ki v glavni književni osebi, Martelu, zbudi še neznana občutja in strast, ter kruti boj za preživetje na odprtem morju. Med robinzonade sodi tudi roman *Srebro iz modre špilje* (2003) Slavka Pregla (1945), saj govori o otoku in njegovi skrivnosti. Pomemben žanr mladinskega romana je socialno-psihološki roman, ki odpira problemske teme, npr. odvisnosti (od drog, alkohola), motnje hranjenja, prestopništvo, spolne zlorabe ... Desa Muck (1955) je v seriji romanov *Blazno resno*²² načela povsem nove teme mladinski književnosti. Posebnost serije je v tem, da se zgodba prepleta z izobraževalno vsebino, zaradi

²¹ Žanr nam pomeni enotnost teme v okviru posamezne književne vrste. Žanri so v različnih književnih vrstah ponovljivi, saj, kot je trdil že Bahtin, »žanru pripadajo načela izbora, način videnja in razumevanja resničnosti« (Beker 1995: 81). Bahtin v Formalni metodi u nauči o književnosti zatrjuje, da se vloga literarnega lika menjuje od žanra do žanra.

²² To so dela: *Blazno resno o seksu* (1993), *Blazno resno popolni* (1995), *Blazno resno zadeti* (1996), *Blazno resno slavni* (1998), *Blazno resno o šoli* (2000).

česar je pomembna tudi kognitivna funkcija teh del. Skladno prihaja v književnih delih do prepletanja umetnostnega in poljudnoznanstvenega jezika, kar služi pojasnjevanju strokovnih dejstev. S komične perspektive je ob omenjeni seriji ubesedila še težavnost odraščanja, npr. beg od doma (*Pod milim nebom*, 1993), laganje (*Lažniva Suzi*, 1997).

Književna dela Dese Muck se pogosto dotikajo družinskih tem, Janja Vidmar (1962) pa odpira širša družbena vprašanja. Z romanom *Baraba* (2001) kaže na nasilje v družini, s čimer se družba usmerjeno spopada šele zadnja leta, zlasti z vprašanjem pomoči žrtvam nasilja. Ozaveščanje otrok do nasilja tolpe je upovedeno v delu *Punce za znoret* (2003). Roman *Debeluška* (1999) posega na področje anoreksije in bulimije, bolezni sodobnega časa. Iz vseh romanov veje strah pred osamljenostjo in samoto kot pomembnima dejavnikoma družbenega vkalupljanja. Aktualna je tudi problematika begunstva v romanu *Princeska z napako* (1998): glavni literarni lik, najstnica Fatima, pooseblja nezmožnost prilagoditve beguncev navadam dežele, v katero so se zaradi vojnih grozot umaknili, in zavračanje (ali vsaj ignoriranje) beguncev v okolju avtohtonega prebivalstva. Doživljanje umiranja in smrti ter odraščanje, ki pomeni zastavljanje ciljev in postavljanje meja, je tema romana *Zoo* (2005). Tabu istospolne usmerjenosti in s tem povezane najstnikove identitete je ubeseden v romanu *Fantje iz gline* (2005). Vidmarjeva se je lotila tudi za mladinsko književnost nenavadnega žanra grozljivega romana (npr. *Krvava legenda*, 2003).

Marjana Moškrič (1958) posega na področje družbenih problemov, ki pa so v njenih romanih izpeljani na izrecno intimni ravni in zato tako pretresljivi. *Čadavec* (1998) je roman v pisemih najstnice Marjetice. Pisma so naslovljena na njeno mater, ki je deklico in moža zapustila. Skozi pisma se razkrijejo dekletove stiske, prva zaljubljenost, spoznanje o materini smrti zaradi aidsa. Drugi roman, *Ledene magnolije* (2002), tvori izpoved zlorabljene Lucije, ki jo posiljuje očim. Pretežno monološka izpoved že v naslovu nakazuje simboliko nasilno prekinjenega otroštva in dekletovo zapiranje pred okoljem, ker zaradi posilstev izgubi zaupanje v ljudi. Lenart Zajc (1967) opisuje v svojih romanih mestno okolje in funkcioniranje sodobnih urbanih najstnikov (*5 do 12*, 1998). Ti odrastejo v bolj ali manj odgovorne osebe (*Zguba*, 2001; roman ne sodi več v mladinsko književnost). *5 do 12* prištevamo v žanr mladinskega jeans romana, podobne značilnosti so še v romanih Matjaža Pikala (1963) *Modri e* (1999), Dima Zupana (1946) *Leteči mački* (1997), *Popoldanski ritem* (2002) Gorana Gluvića (1957) in *Distorzija* (2005) Dušana Dima (1972). Žanr prikazuje deški literarni lik, ki se ne znajde v sodobnem svetu, predvsem pa ne prepozna in ne sprejema svoje vloge v njem. Mladostnik je nenehno v sporu z odraslimi, šola mu je odvečna obveznost, glavni življenjski cilji so zabava, eksperimentiranje z drogami in alkoholom, prve spolne izkušnje, življenjski stil neodgovornost. *Popoldanski ritem* in *Distorzija* sta hkrati tudi glasbena romana, saj sta glavna lika glasbenika, ki jima je igranje edini cilj.

Literatura

- Mihail Bahtin. *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Chris Baldick. *Oxford concise dictionary of literary terms*. Oxford: University press, 1991.
- Miroslav Beker. *Uvod u komparativnu književnost*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Vladimir Biti. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
- John Cawelti. Klasična in trda detektivska zgodba. *Memento umori*. Ljubljana: Državna založba, 1982. 165–240.
- Milan Crnković, Dubravka Težak. *Povijest hrvatske dječje književnosti*. Zagreb: Znanje, 2002.
- Milan Crnković. *Problemi i zadaće znanstvenog istraživanja dječje književnosti u Hrvatskoj danas*. Zagreb: Knjižnica grada Zagreba, 1997. 7–16.
- Aleksandar Flaker. *Proza u trapericama*. Zagreb: Liber, 1983.
- Miroslava Genčiová. *Literatura pro děti a mládež*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- Alenka Goljevšček. *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Dragica Haramija. Žanri slovenskega mladinskega realističnega romana. *Slovenski roman*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003 (Obdobja, 21). 171–80.
- Stjepan Hranjec. *Hrvatski dječji roman*. Zagreb: Znanje, 1988.
- Gregor Kocijan. *Kratka pripovedna proza v obdobju moderne: literarnozgodovinska študija*. Ljubljana: ZIFF, 1996 (Razprave FF).
- Janko Kos. *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS, 1995.
- Janko Kos. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001.
- Janko Kos. Teze o slovenskem romanu. *Literatura*, št. 13 (1991): 47–50.
- Marjana Kobe. *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: MK, 1987.
- Marjana Kobe. Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga*, št. 46–50 (1999–2000).
- Monika Kropelj. *Pravljica in stvarnost: Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljičah in povedkah ob primeru Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995 (Zbirka ZRC).
- Aleksander Kustec. Kratka zgodba v literarni teoriji. *SR XLVII/1* (1999): 89–107.
- Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*. Weinbach über Weinheim: Beltz, 1977.

- Georg Lukacs. *Teorija romana*. Ljubljana: Literatura, 2000.
- Maria Nikolajeva. Odraščanje: Dilema otroške književnosti. *Otrok in knjiga* št. 59 (2004): 5–27.
- Pavao Pavličić. *Književna genologija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1983.
- Dušan Pirjevec. Problem slovenskega romana. *Literatura* št. 67–68 (1997): 63–75.
- Jože Pogačnik. *Slovenačka dečja književnost*. Novi Sad: Detinjstvo, 1984.
- Vladimir Propp. *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2005.
- Igor Saksida. Mladinska književnost. *Slovenska književnost*, 3. Ljubljana: DZS, 2001. 403–68.
- Milivoj Solar. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Tomo Virk. Možnosti in nemožnosti Pirjevčeve teorije romana. *Primerjalna književnost* 1997: 1–18.
- Tomo Virk. Čas kratke zgodbe (spremna beseda). *Čas kratke zgodbe: Antologija slovenske kratke zgodbe*. Ljubljana: ŠOU Študentska založba, 1998 (Beletrina).
- Tomo Virk. Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. *SR LII/3* (2004): 279–93.
- Rene Wellek, Austin Warren. *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit, 1985.
- Franc Zadavec. Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi. *Literatura*, št. 13 (1991): 51–56.
- Alojzija Zupan Sosič. Poti k romanu: žanrski sinkretizem najnovejšega slovenskega romana. *Primerjalna književnost* 2001: 71–81.
- Alojzija Zupan Sosič. *Zavetje zgodbe: Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literatura, 2003 (Novi pristopi).
- Viktor Žmegač. *Povijesna poetika romana*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.

Jakob J. Kenda
Knjižnica Otona Župančiča, Ljubljana
Pionirska knjižnica

Pionirska knjižnica pod različnimi imeni deluje od leta 1948, od 1982 kot enota Knjižnice Otona Župančiča. Že od začetka delovanja je vzorčna knjižnica za vse mladinske in kasneje tudi šolske, tako z uveljavljanjem sistema prostega pristopa kot razporeditvijo gradiva, sistemi motivacije mladih bralcev in dela z njimi, z izobraževanjem mladinskih in šolskih knjižničarjev, razvijanjem in razširjanjem posebnih dejavnosti šolskih in mladinskih knjižnic itd. Poglavitna člena Pionirske knjižnice sta njena vzorčna izposoja mladinskega gradiva (cca. 60.000 enot) in Center za mladinsko književnost in knjižničarstvo z arhivom vseh del, izdanih za mlade po letu 1948, pri čemer se oba idealno povezujeta, saj prvi predstavlja prakso knjižničarstva za mlade, drugi pa teoretsko delo na tem področju.

V okviru Pionirske knjižnice deluje od leta 1992 Slovenska sekcija **IBBY** (Mednarodna zveza za mladinsko književnost), ki je bila prej najmočnejši člen nekdanje Jugoslovanske sekcije IBBY (leta 1966 je bil npr. v Ljubljani kongres IBBY). Slovenska sekcija združuje vse zainteresirane na področju mladinske književnosti v našem prostoru – akademike, založnike, stanovska društva – pri najrazličnejših stalnih in projektnih dejavnostih, poleg tega pa je edini stalni kanal za promocijo slovenskih mladinskih avtorjev v mednarodnem prostoru, predvsem prek najvišjih mednarodnih priznanj za ustvarjalnost na področju mladinske književnosti (Andersenove nagrade, nagrade Častne liste, Spominska nagrada Astrid Lindgren itd.) in z njimi povezanih dejavnosti (razstave kandidiranih del po različnih prestolnicah, konference, predstavitve avtorjev ipd.)

Letni pregledni in priporočilni seznam knjig za otroke in mladino je seznam vse slovenske letne produkcije knjig za otroke in mladino, ki jih razvrstimo po temah, zvrsteh ter žanrih, obenem pa dodamo tudi vso ostalo kategorizacijo, povezano s to produkcijo. Seznamom so dodana uporabna kazala in vsebinska gesla, s katerimi skušamo pomagati različnim vrstam uporabnikov, zlasti vzgojiteljem, učiteljem, mentorjem književne vzgoje in staršem. V zadnjem času se seznam razvija tudi v smeri priporočilnosti, v zvezi s čimer opuščamo tradicionalne knjižničarske anotacije in jih zamenjujemo s priporočilno-kritičnimi opisi tistih del, ki jih priporoča uredniški odbor na podlagi razprav o letni

produkciji in bralnih ur. S tem postaja Seznam vse bolj zanimiv tudi za akademske, založniške in knjigotrške kroge, avtorje in šolnike. Posamezne seznane, ki nastajajo od začetka 90. let dalje, nameravamo poenotiti in ponuditi na internetu, kar bo koristilo tako tradicionalnim uporabnikom (lažje in natančnejše pridobivanje iskanih informacij) kot novim.

V akciji **Moja najljubša knjiga**, ki jo pripravljajo slovenske splošne in šolske knjižnice, mladi bralci izbirajo in na slovesnosti 2. aprila razglasijo svojo najljubšo slovensko in najljubšo v slovenščino prevedeno knjigo. Akcijo koordinira Pionirska knjižnica, podpira jo slovenska sekcija IBBY, njena častna pokroviteljica pa je Zveza bibliotekarskih društev Slovenije; vse te tri organizacije so tudi ustavnoviteljice nagrade, ki se prav tako kot ostale dejavnosti ne prestopajo razvoja: v letošnjem letu smo izdelali nove plakete in registrirali nagrado kot zaščitno znamko, saj smo že začeli internetni projekt v zvezi z njo, ki bo v končni fazi pripeljal do neposrednega glasovanja prek tega medija, že letos pa bo nudil podatke o nagradi, sprotno lestvico po pridobljenih glasovih ipd.

Strokovne srede so mesečna srečanja mladinskih knjižničarjev, ki jih Pionirska knjižnica prireja in vodi vsako drugo sredo v mesecu od oktobra do maja. Na njih so izpostavljena vprašanja mladinskega bibliotekarstva in z njim povezanih strok, in sicer v okviru okroglih miz, predstavitev praktičnega dela, predavanj različnih strokovnjakov, pogovorov s priznanimi avtorji itd. Lani smo v okviru Strokovnih sred pripravili tudi odmeven mednarodni simpozij in pritegnili tudi druge slušatelje (učitelje, založnike, avtorje).

Slovenski knjižni kviz je sodobna oblika knjižnično-informacijskega opismenjevanja in spodbujanja branja mladih. Mlade reševalce najprej seznani z določeno temo, motivira jih za uporabo najrazličnejših informacijskih virov in tudi za obisk knjižnice, spodbuja jih k branju knjig in uporabi najrazličnejših medijev. Akcijo vodi Pionirska knjižnica v sodelovanju s 60 slovenskimi osrednjimi splošnimi knjižnicami in preko njih tudi s šolskimi knjižnicami na osnovnih šolah. Zaključno prireditev organizira in vodi društvo Bralna značka Slovenije pri ZPMS. Kviz je mladim reševalcem dosegljiv v tiskani obliki (kot vprašalnik in plakat) in kot spletni kviz na domači strani KOŽ.

Knjižne čajanke so predstavitve mladinskih knjig odraslim. Njihov namen je informiranje odraslih o novostih s področja mladinskih knjig, procesno vključevanje starejših ljudi v branje predšolskim otrokom, promoviranje branja, predvsem družinskega, knjižnic in knjigarn ter dviganje bralne kulture. Nosilka čajank je MK Trgovina, pripravlja jih Pionirska knjižnica, njihova izvedba pa poteka v osmih slovenskih krajih: v Celju, Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, na Ravnah na Koroškem, v Slovenj Gradcu, Velenju in Žalcu.

Evropa v šoli je mednarodni literarni, likovni in fotografski natečaj za učence osnovnih in srednjih šol, ki poteka pod pokroviteljstvom Sveta Evrope, Evropske unije ter Evropske kulturne fundacije. V Pionirski knjižnici je sedež

državne literarne komisije. Ta med prispelimi deli izbere nagrajence ter njihova imena posreduje nacionalnemu odboru Evropa v šoli, ki jih tudi nagradi in priredi zaključno slovesnost.

Pionirska knjižnica kot soustanovitelj revije **Otrok in knjiga** sodeluje v njenem časopisnem in uredniškem svetu. Sodeluje tudi s stalnimi znanstvenimi prispevki o mladinski književnosti in knjižničarstvu ter novicami s teh področij, pri dejavnostih revije (npr. soareja ob 2. aprilu, mednarodnem dnevu knjig za otroke). Na podoben način, vendar v manjšem obsegu sodeluje tudi pri številnih drugih revijah in nagradah, npr. pri Šolski knjižnici, večernici, Levstikovi nagradi, v revijah Ciciban in Cicido itd.

Pionirska knjižnica je razvila tudi vrsto **bibliopedagoških dejavnosti**, ki so jih kot vzorčne prevzele in za svoje potrebe priredile druge mladinske oziroma šolske knjižnice. Te dejavnosti so: srečanja z ustvarjalci, ure pravljic in igralne ure s knjigo, vprašanja za knjigožere, strokovne in otroške razstave, vodeni ogledi knjižnice, pogovori o knjigah ter ne nazadnje literarni sprehodi. Slednji, ki v izvedbi Pionirske knjižnice potekajo po Ljubljani, so nova bibliopedagoška oblika, ki jo prirejamo za skupine starejših vrtčevskih otrok in osnovnošolce v prvih razredih osnovnih šol, njihove vzgojitelje ter učitelje. V sproščenem vzdušju, ki ga ponuja dveurni sprehod po stari Ljubljani, in z ogledom različnih kulturnih spomenikov in kulturnih ustanov (npr. antikvariat, lutkovno gledališče), izvajamo knjižničarji knjižno, književno in knjižnično vzgojo ter uro pravljic obenem.

Janja Vidmar

Ljubljana

Sekcija za mladinsko književnost pri Društvu slovenskih pisateljev

Morda je dvigovanje prahu okrog upada bralne kulture pri nas najboljša poteza za ohranjanje kulta knjige. Rešitev dilem okrog upada ali porasta branja med mladimi in odraslimi ne morejo reševati okrogle mize in debatne kavarne, temveč pobude staršev, šole, družbe, države v iskanju ustrežnejših mehanizmov za oblikovanje bralnih navad in ljubezni do branja. Odrasli ne berejo, ker z branjem ni mogoče zaslužiti, torej mladi bralci poleg pomanjkanja otroštva trpijo pomanjkanje svetlih vzorov tudi na področju literature kot pomembne vzgojno-etične komponente družbe. Seveda je hipokrizija poskus, da bi mlade odvrnili od medijev, ki jih narekujemo odrasli in ki delujejo v sklopu militantne potrošniške mobilizacije normalnih ljudi v paranoične porabnike vseh mogočih mašil iz televizijskih reklam, hkrati pa jih angažirano usmerjamo k humanejšim vrednotam, med njimi tudi k branju, ki ga po drugi strani sami zavračamo kot dobrino.

Ni naključje, da je ravno mladinska književnost v samem vrhu po izposojah in priljubljenosti, saj je razmeroma mnogo del s tega področja realni odsev naše družbe in ne zgolj podaljšek neke zmanipulirane ideologije. Morda je potrebno mladim bralcem omogočiti, da si vsaj s pomočjo literature oblikujejo moralno in etično zavest brez naših predsodkov. Vse to pa postavlja mladinske pisatelje, literarne teoretike in vse, ki se na kakršen koli način ukvarjajo z mladinsko književnostjo pred zahtevno nalogo.

Mladinski pisatelji nismo sedeli križem rok. Zaradi vnebovpijočih razlogov:

- mladinska književnost je (bila) zapostavljena pri predstavitvah in recenzijah v revijalnem tisku;
- mladinska književnost je (bila) zapostavljena med stanovskimi kolegi v samem društvu pisateljev;
- mladinska književnost je (bila) zapostavljena v javnih občilih;
- mladinska književnost je (bila) zapostavljena v tujejezičnih prevodih;
- mladinska književnost je (bila) zapostavljena pri literarnih nastopih, tako doma kakor na tujem – pri zdomcih ter izseljencih;

smo namreč 10. decembra 2003 na pobudo poznejše predsednice Janje Vidmar sklicali ustanovni sestanek sekcije za mladinsko književnost pri Društvu slovenskih pisateljev, ki je bila zatem formalno potrjena na občnem zboru DSP, dne 16. decembra istega leta. Prav zato ker mladinska književnost ostaja nerazumljivo neopazna v aktualnem in dolgoročnem javnem vrednotenju knjižnega ustvarjanja, je bila potreba po internem združenju mladinskih avtorjev in posledično po ustanovitvi stanovske nagrade povsem razumljiva, saj pomeni enega temeljev priznavanja statusa mladinske literature in njenih avtorjev v kategorijah vrhunskosti, izvirnosti in odmevnosti.

V prvem mandatu delovanja sekcije za mladinsko književnost (v nadaljevanju: SMK) so v odboru SMK poleg predsednice delovali še Slavko Pregl, Lenart Zajc, Bogdan Novak, zunanja sodelavka Dragica Haramija, člani razširjenega odbora pa so bili še Tadej Čater, Ivan Sivec, ki je pozneje zaradi bolezni izstopil iz odbora, in Primož Suhodolčan.

Že v prvem letu delovanja je SMK daleč preseгла večino zastavljenih ciljev, med njimi je potrebno izpostaviti ustanovitev stanovske nagrade desetnica za najboljše mladinsko delo v poeziji ali prozi, ki ga Društvo slovenskih pisateljev podeljuje vsako leto za obdobje zadnjih treh let izključno članom društva, ki ustvarjajo v slovenskem jeziku. Nagrado na podlagi izbora, ki ga pripravi ob pomoči zunanjega strokovnjaka, podeli petčlanska žirija v sestavi mladinskih in nemladinskih avtorjev, ki so izključno člani društva. Obenem je potrebno opozoriti še na enega najodmevnejših dosežkov – zbornik *Litterae Slovenicae* z antologijo sodobne slovenske mladinske poezije in proze, ki je izšel v angleščini, uredili sta ga urednici Vanesa Matajc in Barbara Pogačnik, pri izboru sta sodelovala in spremna eseja pripravila Igor Saksida in Dragica Haramija.

SMK je tudi navezala stike s hrvaškim Društvom mladinskih pisateljev, v okviru katerega so mladinski pisatelji ob pomoči Dragice Haramija gostovali v Zagrebu na tamkajšnji Filozofski fakulteti in se predstavili na literarnem večeru.

SMK se je uspešno predstavila tudi na beograjskem knjižnem sejmu, saj so posledice že opazne: pri beograjski založbi Interpret je izšel srbski prevod antologije sodobne mladinske književnosti, hkrati z njim pa serija del sedmih slovenskih mladinskih avtorjev, od katerih sta prvi dve deli, Bogdana Novaka *Banda u šumi* in Janje Vidmar *Debeljuca* že izšli, v pripravi pa je še pet naslovov: Trnovska mafija, Genijalci u kratkim pantalonama, $1 + 1 = 5$, Bara in Šutiranje glavom, avtorjev Dima Zupana, Slavka Pregla, Polonce Kovač, Matjaža Pikala in Gorana Gluviča. Omenjeni zbornik bo izšel še v hrvaškem prevodu, obenem pa tudi v izvirniku kot pripomoček za udeležence seminarjev slovenskega jezika, literature in kulture na univerzah v tujini, lektoratih in osnovnih šolah.

SMK pomaga tudi pri organizaciji različnih projektov in simpozijev, sodeluje v debatnih kavarnah in na prireditvah, recimo ob svetovnem dnevu otroške knjige. Prav tako se njeni člani družno predstavljajo na bralnih matinejah,

na slovenskih dnevih knjige, na sejmih v Beogradu, Bologni, Zagrebu, Celovcu itd. SMK si prizadeva za pobudo po ustanovitvi literarne revije za zadnjo triado devetletke in išče možnosti, po katerih bi se mladinski pisatelji predstavili v okviru velenjskega Pikinega festivala. Z letošnjim letom bo predlagala kandidata iz svojih vrst za nagrado Prešernovega sklada in organizirala nove akcije zbiranja knjig za šole iz odročnejših krajev domovine.

Seveda bo SMK v prihodnje vzdržala le ob močni podpori, v prvi vrsti Društva slovenskih pisateljev, ter vseh ostalih institucij, ki rešujejo vprašanja mladinske književnosti. Ne pozabimo javnost vedno znova opozarjati, kako zelo pomembni smo za kulturni in z njim socialni razvoj naše družbe.

Darka Tancer Kajnih

Maribor

Revija Otrok in knjiga

*Otrok in knjiga*¹ je edina slovenska specializirana strokovna revija za vprašanja mladinske književnosti, književne vzgoje in s knjigo povezanih medijev. Izhajati je začela v sedemdesetih letih, v času izjemnega razcveta mladinske književnosti v svetu in pri nas, ki je hkrati sovpadal z velikimi premiki na področju teoretične misli o mladinski književnosti. Ustanovljena je bila z namenom, da bi uveljavila mladinsko književnost kot pomembno in nepogrešljivo področje besedne umetnosti, ki ga je potrebno sistematično obravnavati in enakovredno proučevati v okviru literarne vede.

Leta 1963 je bila na posvetovanju o mladinski knjižnosti s tematiko NOB, ki je potekalo v okviru prvega festivala Kurirček v Mariboru, dana pobuda za ustanovitev prve jugoslovanske revije, ki naj bi prinašala strokovno relevantne članke in informacije o literaturi za mladino. Ideje zaradi različnih vzrokov v Sloveniji nismo uspeli realizirati vse do leta 1971. Prva številka je tako izšla šele avgusta 1972, v mednarodnem letu knjige. Pet let je publikacija *Otrok in knjiga* izhajala kot zbornik, leta 1977 pa se je preoblikovala v revijo z dvema številčkama letno; od leta 2003 izidejo na leto tri številke (vsaka ima približno 112 strani) v skupni nakladi 2100 izvodov. Izhajanje revije je zmeraj, tudi v času najhujših finančnih restrikcij, omogočala državna subvencija.

Uredništvu je z vztrajnim in načrtnim delom uspelo pritegniti k sodelovanju ugledne domače in tuje strokovnjake, zato je revija nenehno širila krog svojih sodelavcev in bralcev (namenjena je vsem, ki se ukvarjajo s proučevanjem, poučevanjem, posredovanjem pa tudi z ustvarjanjem mladinske književnosti). Mnogi v reviji objavljeni članki so še danes dragocena in nemalokrat edina

¹ Revijo izdajajo Mariborska knjižnica Maribor, Pedagoška fakulteta Maribor in Pionirska knjižnica, enota KOŽ Ljubljana. Funkcijo založnika sta leta 1990 od Založbe Obzorja prevzeli Mariborska knjižnica in Pedagoška fakulteta Maribor. Sedež uredništva je od vsega začetka v Mariborski knjižnici, v stavbi Pionirske knjižnice na Rotovškem trgu 6, 2000 Maribor. Revija izhaja trikrat na leto v skupnem obsegu najmanj 336 strani. Tiskana je v črno-belem tisku, ima barvno naslovnico in običajno 4 barvne reprodukcije ilustracij. Glavna in odgovorna urednica je Darka Tancer-Kajnih. Letna naročnina: 4000 sit, cena posamezne številke 1800 sit. [Http://sikmb.mb.sik.si](http://sikmb.mb.sik.si).

študijska literatura raziskovalcem in študentom različnih usmeritev. S svojim delovanjem je revija nedvomno pripomogla k razvoju in uveljavitvi tega relativno mladega strokovnega področja, slovensko kritiko mladinske književnosti pa je pomagala razvijati v pravo esejistiko. Za to svoje delovanje je leta 2003 prejela Glazerjevo listino, priznanje mestne občine Maribor za dosežke na področju kulture in literarnoteoretične misli. Na razstavi strokovne periodike, ki jo je leta 2005 pripravila založba Educa v novogoriški knjižnici, pa ji je pripadlo priznanje za revijo z najlepšimi naslovnici.

Na podlagi ankete, ki smo jo izvedli med svojimi dolgoletnimi naročniki, v uredništvu z veseljem ugotavljamo, da je bil koncept revije *Otrok in knjiga* pred več kot tridesetimi leti tako dobro zastavljen, da mu v osnovnih usmeritvah brez težav lahko sledimo še danes. Revija ima več stalnih rubrik: v rubriki Članki – razprave, ki je namenjena strokovno najzahtevnejšim bralcem, prinaša prvič objavljene študije slovenskih strokovnjakov različnih poklicnih usmeritev in prevode odmevnih člankov uglednih tujih avtorjev. V zelo brani in pogosto citirani rubriki Pogled na svoje delo se predstavljajo pisatelji, ilustratorji, prevajalci, uredniki. V rubriki IBBY novice pišemo o mednarodnih nagradah, poslasticah, kongresih, sejnih in podobnih aktualnih zadevah, ki so povezane z organizacijo IBBY (Mednarodno zvezo za mladinsko književnost, v katero je vključenih več kot 60 nacionalnih sekcij). V rubriki Odmevi na dogodke objavljamo refleksije o razstavah, jubilejih in drugih pomembnih dogodkih, sledi še rubrika Ocene – poročila – zapisi.

Pregled skrbno urejene bibliografije revije, ki zajema številke 1–50, pokaže, da je uredništvo v prvih dveh desetletjih delovanja usmerjalo največ energije v pridobivanje sodelavcev, na strokovnem področju pa depedagogizaciji mladinske književnosti oziroma uveljavljanju literarnoestetskih kriterijev. Revija je seveda kontinuirano namenjala pozornost raziskovanju domače in tuje mladinske književnosti, s poudarkom na vsebinskih in slogovnih novostih. V zadnjem desetletju pa ob literarni teoriji in literarni zgodovini odmerja veliko prostora tudi bralni kulturi, saj ta ob osupljivo hitrem naraščanju neverjetno bogate ponudbe različnih sodobnih medijev zahteva prav gotovo posebno skrb.

Revija je zmeraj povezovala ljudi različnih strok in usmeritev, ki so se poklicno ali ljubiteljsko ukvarjali z mladinsko književnostjo, zato je bila kar nekajkrat pobudnica pomembnih projektov, ki naj bi promovirali slovensko mladinsko književnost doma in v tujini. Leta 1992 je bila pobudnica ustanovitve Centra za mladinsko književnost in književno didaktiko na Pedagoški fakulteti v Mariboru in Slovenske sekcije IBBY, ki ima svoj sedež v Pionirski knjižnici, enoti Knjižnice Otona Župančiča v Ljubljani.

S podjetjem za promocijo kulture Franc-Franc iz Murske Sobotе (poosebljata ga pisatelj Feri Lainšček in profesor Franci Just) ji je v okviru zdaj že tradicionalnega srečanja slovenskih mladinskih pisateljev Oko besede v Murski

Soboti uspelo leta 1996 uresničiti dolgoletno zamisel in potrebo po vseslovenski nagradi za izvirno mladinsko leposlovje. Leta 2005 je bila tako na Očesu besede, kjer v organizaciji revije poteka vsako leto tudi krajši simpozij, podeljena že 10. večernica. To nagrado za najboljše slovensko mladinsko literarno delo preteklega leta podeljuje Časopisno-založniško podjetje Večer iz Maribora.

Med redne oblike dejavnosti revije sodi tudi priprava simpozijev in okroglih miz, na katerih želi uredništvo bodisi iz različnih zornih kotov osvetliti aktualne teme in probleme mladinske književnosti bodisi zapolniti strokovne vrzeli. Intenzivnost dogajanja in raznovrstnost tematike nazorno kažejo naslovi simpozijev in srečanj v časovnem zaporedju :

- 1978 Posvetovanje o stripu
- 1983 Posvetovanje o prevodni mladinski književnosti
- 1986 Kič – posebej v knjigah za otroke (posvetovanje)
- 1993 Mednarodno posvetovanje (v sodelovanju s Centrom za mladinsko književnost in didaktiko mladinske književnosti na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru in Avstrijsko čitalnico Univerzitetne knjižnice Maribor) Mladinska književnost na razpotju – problem trivialnosti v mladinski književnosti
- 1996 Ali so knjige lahko bolne? (Oko besede)
- 1997 Tragično in komično v mladinski književnosti (simpozij ob 25-letnici revije)
- 1997 Mladinska književnost v času elektronskih medijev (Oko besede)
- 1998 Beseda – knjiga – knjižnica (simpozij ob 50-letnici Pionirske knjižnice v Ljubljani)
- 1998 Seksizem v mladinski književnosti (Oko besede)
- 1999 Perspektive v mladinski književnosti (simpozij ob 50-letnici Mariborske knjižnice)
- 1999 Mladinska književnost v času o času (Oko besede)
- 2000 Etika v mladinski književnosti (Oko besede)
- 2001 Humor v mladinski književnosti (Oko besede)
- 2002 Iskanje mitskega v sodobni mladinski književnosti (mednarodni simpozij ob 30-letnici revije *Otrok in knjiga* in 10-letnici IBBY)
- 2002 Drugačnost v mladinski književnosti (Oko besede)
- 2003 O slikanici v mladinski književnosti (Oko besede)
- 2004 Simpozij o kritiki in vrednotenju mladinske književnosti
- 2004 Struktura junaka v mladinski književnosti (Oko besede)
- 2005 Barve pokrajin in ulic v mladinski književnosti (Oko besede)

Z objavo tako pridobljenega gradiva je nastalo že več zanimivih, vsebinsko zaokroženih števil (npr. o stripu, slikanici, prevodni mladinski književnosti, o kiču v knjigah za otroke, o tragičnem in komičnem v mladinski književnosti, o perspektivah, o iskanju mitskega v mladinski književnosti).

Septembra 2006 smo izvedli simpozij o mladinski dramatiki, ki ga je – tako kot že mnoge doslej – vsebinsko zasnoval Igor Saksida. Ob tej priložnosti smo izdali tudi knjigo Rosande Sajko *Poetičnost zvoka – ustvarjalne možnosti radijske igre za otroke*. To je že naša tretja monografska publikacija v založništvu Mariborske knjižnice in revije *Otrok in knjiga*.

Leta 2004 je s subvencijo Ministrstva za znanost izšla obsežna znanstvena razprava Marjane Kobe *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem, 1778–1850*, leta 2005 pa smo v sodelovanju z založbo Izolit iz Domžal izdali študije Igorja Saksida *Bralni izzivi*. Knjiga prinaša izbor v periodičnih publikacijah že objavljenih avtorjevih razprav o slovenski mladinski književnosti, ki pa so za ta natis bile predelane, dopolnjene in z obsežnimi opombami med seboj problemsko povezane v enovito celoto. Izdajo je omogočila subvencija Ministrstva za kulturo.

Manca Perko

Društvo Bralna značka Slovenije

Bralna značka Slovenije

Bralno značko lahko danes v najširšem smislu označimo kot gibanje za razvoj bralne, knjižne in književne kulture med slovensko mladino, ki traja že 45 let. Podatki iz raziskav, opravljenih v 90. letih (Jamnik 2001), kažejo, da »za bralno značko« bere vsako leto okrog 140.000 otrok in mladih. Najbolj množična je med slovenskimi osnovnošolci – v gibanje se jih vključuje kar dobra polovica (55 %), pri čemer je tistih, ki berejo vsa leta osnovnega šolanja, več kot štirideset odstotkov.¹ V začetku devetdesetih let se je začela predšolska bralna značka, s težiščem na razvijanju družinskega branja; konec devetdesetih let pa so se v branje ponovno začeli vključevati srednješolci, ki najpogosteje berejo v bralnih klubih, organiziranih v okviru izbirnih vsebin. Bralna značka se dogaja po skoraj celotnem slovenskem prostoru, kar pomeni, da enakomerno vključuje otroke in mlade po ozemlju celotne Slovenije ter v slovenskem zamejskem (Italija, Avstrija in Madžarska) in delno tudi zdomskem/izseljenskem prostoru (Švica, Nemčija, Rusija, Češka). Ocenjujemo, da je v gibanje vsako leto vključenih okrog 5.000 mentorjev. Če malo za šalo malo zares vsem številkam dodamo še izračun, kjer vsakemu od 140.000 bralcev pripišemo le po 4 »zaradi bralne značke« prebrane knjige, pridemo do veličastne številke 560.000 knjig na leto. In če dodamo še podatek, da ponekod mlade bralce pri prvih korakih v svet branja spremljajo babice in dedki, ki so bili že tudi sami »značkarji«, smo z doseženim gotovo lahko zadovoljni. Prav tako smo lahko zadovoljni s podatki o tem, da je gibanje v svoji zgodovini močno prispevalo k bogatitvi fondov zlasti šolskih knjižnic (predvsem) s sodobno otroško in mladinsko literaturo; k nastajanju nekaterih znamenitih knjižnih zbirk (Moja knjižnica, Zlata knjiga); k promociji slovenskih literarnih del in njihovih avtorjev.

Seveda pa navdušenje nad dosežki gibanja rahlo splahni, če se soočimo s podatki raziskav o bralni pismenosti na Slovenskem, ki nedvomno opozarjajo vsaj na dejstvo, da je treba na področju razvijanja bralne, knjižne in književne kulture postoriti še marsikaj. Zavedanje o tem, da je v današnjem času dobra bralna

¹ Podatek iz leta 2004.

pismenost pomembnejša kot kdaj koli prej, pa zahteva, da celotno motivacijsko strukturo bralne značke ves čas prilagajamo zahtevam in potrebam sodobnega časa.

Bralna značka se je razvila kot odgovor na pomanjkljivosti pouka književnosti konec 50. let prejšnjega stoletja in je bila zasnovana tako, da bi pomagala dosegati njegove cilje. V okvir slovenske osnovne šole se je umestila kot ena od interesnih dejavnosti, kar pomeni, da se učenci od vsega začetka vanjo vključujejo prostovoljno. Bralna značka torej že zato, ker v okviru šole pomeni možnost izbire za prostovoljno (a vendar vodeno) branje, spodbuja razvijanje bralne, knjižne in književne kulture. Podobno mesto in vlogo ima tudi na srednjih šolah in v vrtcih, kjer pa ima krajšo zgodovino in drugačne razsežnosti.

Gibanje od svojih začetkov išče načine in poti, kako uspešneje razvijati književno kulturo med otroki in mladimi. Ker se ves čas odvija kot dodatna/obšolska/interesna dejavnost, je močno povezano s poukom slovenščine in z razvojem strokovnih pogledov na cilje, vsebine in metode dela pri pouku književnosti. Bralna značka je pravzaprav 45 let trajajoči beg iz »sformaliziranih šolskih prijemov« (Kotnik 1988: 13) tako pri izbiri vsebin ali sestavljanju seznamov za branje kot pri iskanju ustreznih metod dela z mladimi (ne)bralci. Lahko jo razumemo tudi kot poseben motivacijski sistem, ki na različne načine skuša vzpostaviti vez med otrokom/mladim in književnostjo, knjigo, branjem.

Zaradi svoje posebne vloge si je bilo gibanje ves čas prisiljeno postavljati vprašanja v zvezi z mladimi in njihovim odnosom do književnosti (knjig in branja) in na ta vprašanja iskati tudi odgovore. Zgodovina odgovorov je zanimiva in kaže zlasti to, da so najustreznejši, ko jih najdemo za konkretnega bralca v konkretnih časovnih in prostorskih razmerah. Seveda pa zgodovinski pregled kaže tudi neke osnovne časovne značilnosti: Če se je konec 50. let prejšnjega stoletja začetnikom bralne značke zdelo, da mesto, ki ga je imela književnost »v srcu« mladega človeka, ogroža nova, filmska umetnost; se v nadaljnjem časovnem razvoju kaže, da bi bilo na seznam »ogroženih človeških početij in izdelkov« ob branju književnosti morda modro dodati še branje knjig nasploh (ne le branje leposlovja) in tudi branje samo. In če so prvi bralni seznam bralne značke kot »vabo« za bralce prinašali predvsem najsodobnejšo slovensko književnost; je postajalo »orožje« bralnih seznamov kasneje vedno večja svoboda »potrošnika«.

Današnji odgovori o branju, knjigah, književnosti v povezavi z mladimi

Osnovni cilj gibanja – razvijanje književne kulture – se je od začetkov do danes razširil: govorimo o razvijanju bralne, knjižne in književne kulture pri mladih, kar pomeni, da je gibanje tudi del najširšega prizadevanja za razvoj bralne pismenosti med mladimi v Sloveniji. Hkrati pa to ne pomeni, da so se prizadevanja bralne značke za razvijanje književne kulture pri mladih zmanjšala.

Izbor knjig za branje je ves čas eno ključnih vprašanj gibanja in tista točka, kjer ima bralna značka kot prostovoljna izbira za branje v prostem času naslednje prednosti pred poukom slovenskega jezika in književnosti: hitreje lahko sledi sodobnim dogajanjem na področju razvijanja bralne, knjižne in književne kulture, hitreje lahko sledi sodobni knjižni produkciji in, ključno, mnogo bolj se lahko prilagaja posameznemu bralcu.

Razumljivo je torej, da se je prav koncept priprave priporočilnih seznamov od vseh elementov bralne značke morda najbolj spremenil. Bralni seznam so prehodili dolgo pot od natančno predpisanih (zaprtih), ki so vključevali samo kakovostno sodobno slovensko literarno produkcijo (prozo in poezijo), do današnjih priporočil mentorjem, naj pripravljajo kakovostne, zvrstno in žanrsko raznolike obširne izbirne sezname, ob tem pa dopuščajo, da otroci in mladi izbirajo knjige tudi izven teh seznamov. V 80. letih prejšnjega stoletja, ko se je spoznanje o prednostih svobodnejše, izrazito recepcijsko usmerjene izbire knjig uveljavilo zlasti v teoriji gibanja, se je pojavila potreba po priporočilnih seznamih mladinskih knjig, ki jih je začela pripravljati Pionirska knjižnica v Ljubljani. Ti so bili in so še danes v oporo mentorjem pri sestavljanju seznamov. Razmeroma veliko število mladinskih knjig (okoli 500 naslovov), ki izidejo vsako leto v Sloveniji, je namreč ponudba, ki bralcem lahko zagotavlja pestre možnosti izbire, a dejstvo je, da tako obsežno knjižno ponudbo težko spremlja še tako vrhunski mentor.

Vprašanja svobode bralca pri izbiri gradiv in stalno razmišljanje o vlogi mentorja, ki naj bi bralcu pomagal pri bralnem razvoju, pri tem pa čim bolj upošteval njegova »bralska« izhodišča, so morda trenutno najbolj aktualna vprašanja bralne značke. Seveda se vprašanja in spraševanja o bralnih gradivih in njihovi uporabi za doseg ciljev pri bralni znački močno povezujejo z vprašanji o bralnih gradivih in njihovi uporabi za doseg ciljev v vsej vertikalni slovenskega sistema vzgoje in izobraževanja. Zdi se namreč, da so zahtevnim razmeram svobodne izbire (te »vladajo« tudi na področju predšolskega branja in v veliki meri tudi v sodobnih učnih načrtih devetletke) kos le najboljši mentorji, ki so sami dobri bralci in se zmorejo soočiti s sodobno knjižno in književno produkcijo tako, da so svojim bralcem lahko v spodbudo, oporo in pomoč pri njihovem razvoju.

Metode in oblike dela z bralci so se v petinštiridesetih letih razvijale v skladu s spremembami na področju ciljev in izbire bralnih gradiv ter v smeri vedno večje svobode in individualizacije. Danes so v okviru gibanja »zapovedane« tiste oblike in metode dela, ki bodo konkretnemu bralcu v konkretnem položaju najuspešneje pomagale k razvoju. Tudi tu se kaže, da večja svoboda in individualizacija dela z mladimi zahtevata od mentorja veliko več znanja, dela in časa.

Zunanja motivacijska struktura bralne značke sledi razvoju z drugačnimi motivacijskimi gradivi, kjer skušamo ohranjati in razvijati tradicijo knjižnih daril ter spodbujati, a tudi kakovostno nadgrajevati tradicijo nastopov literarnih in drugih ustvarjalcev, povezanih s knjigo in branjem. Da bi podprla mentorsko mrežo pri razvijanju bralne, knjižne in književne kulture mladih, bralna značka na republiški ravni gradi v dveh glavnih smereh:

a) Prizadevanja za boljši in »glasnejši« pretok informacij in možnosti učinkovitega strokovnega izobraževanja

V času, ki bolj kot kdaj prej zahteva hiter pretok informacij in stalno strokovno izobraževanje v vseh poklicih, si želimo, da bi bile mentorjem, mladim bralcem, njihovim staršem pa tudi širši javnosti bolj, lažje in hitreje dostopne tako informacije kot različne vrste usposabljanj in izobraževanj s področja branja, knjige in književnosti.

Na republiški ravni za hitrost pretoka informacij skrbimo s spletno stranjo (<http://www.bralnaznacka.si>); hitro obveščanje o trenutnih dogajanjih zlasti strokovne ciljne publike pa lajšajo vseskozi posodabljana zajetja elektronskih naslovov. Zdi se namreč, da je sorazmerno bogato dogajanje, povezano z branjem in knjigo, v množici različnih informacij prepogosto preprosto spregledano. Širšo javnost skušamo opozarjati na pomen in vlogo branja, knjige in literature v današnjem času in prostoru s pomočjo medijev in organizacijo različnih javnih dogodkov.

Na področju izobraževanja smo po nekaj letih iskanj primernih izobraževalnih oblik in načinov začeli izvajati Bralnice. Gre za raznoliko ponudbo predavanj in delavnic različnih strokovnjakov, ki delujejo na področju razvijanja bralne, knjižne in književne kulture. Med ponujenimi programi so taki, ki so primerni za strokovno publiko, in taki, ki so namenjeni mladim bralcem različnih starosti, pa tudi njihovim staršem. Mogoče je izbrati enega ali več programov in si tako oblikovati najustreznejšo vrsto, vsebino in dolžino izobraževanja. Prednost sistema je, da se izobraževanje dogaja tam, kjer to želi naročnik. Dva sestavljena programa Bralnic sta bila vključena v dosednji program stalnega strokovnega spopolnjevanja za učiteljske zbore in sta udeležencem prinašala točke za napredovanje. Programe Bralnic je doslej podpiralo tudi ministrstvo za kulturo, zato so bile za naročnike brezplačne.

V različna brezplačna izobraževanja že dlje časa vabimo tudi študente. Želimo, da bi bili kot učitelji boljši »bralni« mentorji, kot študentje pa morda v oporo najmlajšim bralcem v prostočasnih in počitniških programih društev in zvez prijateljev mladine ali sodelavci klubov za mlade izven izobraževalnih ustanov. Izobraževalno ponudbo dopolnjujemo na naši spletni strani.

b) Prizadevanja za promocijo slovenskih literarnih del in njihovih avtorjev ter vseh kakovostnih bralnih gradiv za otroke in mladino

Pomembno je, da so knjige mladim bralcem čim bolj dosegljive. Zaradi programov bralne značke se ves čas njenega obstoja polnijo knjižnice šol in vrtcev ter krepijo povezave s splošnimi knjižnicami. V letu 2004 je Bralna značka Slovenije ponovno močneje posegla neposredno v knjižno produkcijo. Z uspešno navezavo na slovensko gospodarstvo v zadnjih treh letih zagotavljamo knjige za različne starostne skupine bralcev in šolske knjižnice za vso Slovenijo (npr. Zbirka Zlata bralka, zlati bralec).

Del motivacijske strukture ali bralnih spodbud bralne značke je zagotovo posebna tradicija povezovanja bralcev in slovenskih ustvarjalcev. Zlasti v zadnjih petnajstih letih smo pri bralni znački predstavljali avtorje v posebnih publikacijah, izobraževali mentorje ter zbirali sredstva za sofinanciranje obiskov. Korak naprej bodo spletne predstavitve slovenskih ustvarjalcev in njihovih predlogov za srečanja z mladimi, ki so ta čas v pripravi.

Nazadnje, a kot ključne pri razvoju bralne kulture otrok in mladih, naj omenimo še načrte o povezovanju pobud za začetek intenzivne vseslovenske strokovne razprave o priporočilnih seznamih literature za današnje otroke, današnje bralne mentorje in potrebe današnjega časa.

Literatura

Warwick B. Elley. *Kako berejo učenci v svetu in pri nas*. Nova Gorica: Educa, 1995.

Bralna značka v tretjem tisočletju. Ljubljana: Rokus, 2000.

Meta Grosman. *Razsežnosti branja*. Ljubljana: Karantanija, 2006.

Dragica Haramija. Književna, knjižna in knjižnična vzgoja v vrtcu in prvem triletju osnovne šole. *Slovenščina v šoli* 2004: 13–19.

Marjana Kobe. *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Stanko Kotnik. *Spodbude*. Maribor: Obzorja, 1988.

Boža Krakar-Vogel. *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS, 2004.

Miha Mohor. *Bralna značka: Petintrideset let gibanja za razvoj bralnih navad in bralne kulture med slovensko mladino*. Referat z 9. evropske konference o branju, 23.–27. julij 2005, Budimpešta (Arhiv Zveze bralnih značk pri ZPMS).

Igor Saksida. *Mladinska književnost pri pouku na razredni stopnji osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Igor Saksida. *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. Maribor: Obzorja, 1994.

Igor Saksida. *Izhodišča in modeli šolske interpretacije mladinske književnosti*. Priročnik za književno vzgojo. Trzin: Different, 1994.

Tilka Jamnik. Anketa o spodbujanju branja na slovenskih osnovnih šolah. *Programska knjižica Bralne značke*. Ljubljana: Bralna značka pri ZPMS, Ciciklub, 2001.

Učni načrt: Program osnovnošolskega izobraževanja. Slovenščina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, 2002.

Predstavitve knjig in projektov

Melita Zemljak. *Trajanje glasov štajerskega zabukovskega govora: Instrumentalno-slušna analiza*. Maribor: Slavistično društvo, 2004 (Zora, 30). 343 str.

Monografija je predstavitev novega načina raziskovanja narečnega govornega gradiva. Njen namen je bil uporabiti in prirediti orodja in izsledke instrumentalne fonetike ter tako razviti metodo analiziranja slovenskega narečnega glasovja in prozodije s stališča pogostnosti in trajanja glasov. Drugi namen raziskave je bil primerjati dobljene rezultate klasične slušne analize z izsledki instrumentalne (digitalne) analize narečnega gradiva, poleg tega pa jih primerjati predvsem s tistimi za slovenski knjižni jezik in za eno izmed koroških slovenskih narečij. Raziskava je bila opravljena s pomočjo že razvitih programskih orodij na narečnem gradivu štajerskega (posavskega) zabukovskega govora. Zanimalo me je, ali bo instrumentalna analiza pripomogla k natančnejši pojasnitvi vzrokov nekaterim kolikostnim narečnim spremembam, katerih posledica je spreminjanje fonološkega sestava posameznih delnih sestavov zabukovskega govora.

Monografija je sestavljena iz petih podrobneje členjenih poglavij, povzetka, navedenk in uporabljene literature ter prilog.

Uvod podaja metodologijo dela, to je zbiranje gradiva in seznam informatorjev, prikaz pretvorbe govornega gradiva v digitalno obliko in njegovo obdelavo, kriterije segmentacije glasov, še posebej narečnih, kriterije členitve s premori, jakostne izrazitosti besed in zlogovanja ter posebne oznake za zapisovanje, krajšave in pojasnila. Posebej pomembna sta razdelka obdelave govornega gradiva za nadaljnjo analizo ter določitev kriterijev segmentacije glasov. Oboje je ključnega pomena za pridobitev relevantnih in objektivnih rezultatov analize.

Osrednji del monografije podrobneje prikazuje dosedanje raziskave krajevnega govora Zabukovja nad Sevnico in instrumentalne ter instrumentalno-slušne analize s teoretično osnovo trajanja kot prozodične lastnosti samoglasnikov.

a) Inventar glasovja je predstavljen po skupinah glasov glede na zlogovno strukturo (različnodelnost zlogov; vrste zlogov, tudi glede na odprtost/zaprtost zloga) in položaj (ne glede na položaj v besedi; v položaju pred premorom – neposredno pred premorom, v položaju pred eno-, dvo ali tridelnim soglasniškim sklopom pred premorom –; v položaju za premorom).

b) Meritve trajanja, prozodične lastnosti govora, so izvedene s samoglasniki. Njihova trajanja so primerjana tudi med posameznimi informatorji, in sicer glede

na odprtost, skupine samoglasnikov in glede na vplive različnih dejavnikov, kot so (1) višina jezične lege, (2) mesto v besedi, (3) glede na sestavo samoglasnika (enoglasnik proti dvoglasniku), (4) glede na mesto premora in (5) zlogovni tip.

(1) Pokazalo se je, da zabukovski govor (tako kot to velja za knjižni govor) potrjuje daljšanje trajanja samoglasnikov z nižanjem jezične lege. Najpogosteje so najkrajši visoka *i* in *u* ter sredinski *ɨ*, najdaljša pa nizki *a* in sredinski *o*. (2) Za slovenski knjižni jezik ugotovljena značilnost, da so samoglasniki v prednaglasnih zlogih krajši od tistih v ponaglasnih, velja tudi za zabukovski govor. V primerjavi z dolgimi samoglasniki trajajo povprečno najdlje nenaglašeni samoglasniki v izglasnem položaju, relativno visoka vrednost trajanja vzglasnih samoglasnikov je zaradi redkosti tega položaja lahko nerelevantna. Njihova trajanja znašajo dobri dve tretjini trajanj dolgih samoglasnikov. Samoglasniki v prednaglasnem položaju so za polovico krajši od dolgih, v ponaglasnem položaju pa je njihovo trajanje krajše od dolgih le za dobro tretjino. Trajanje kratkih naglašanih samoglasnikov je krajše od nenaglašanih izglasnih in daljše od prednaglasnih in ponaglasnih samoglasnikov. (3) Rezultati meritev povprečnih trajanj enoglasnikov v primerjavi z dvoglasniki razkrivajo zanimiva razmerja. Največje razlike v trajanju se pokažejo med */i:/* in */i:ɨ/* ($3/4 : 1$), med */u:/* in */u:ú/* ter med */ä:/* in */e:ɨ/* ($2/3 : 1$), medtem ko med ostalimi prostimi in položajnimi različicami, kljub pri nekaterih drugačnemu slušnemu vtisu nenapetega izgovora, večjih razlik v povprečnih trajanjih ni. (4) Trajanja samoglasnikov neposredno pred premorom so daljša od tistih ne neposredno pred njim za skoraj 23 %. Istozložni položaj dolgih samoglasnikov z eno-, dvo- in trodelnim soglasniškim sklopom kaže pred premorom prav tako težnjo po daljšanju trajanja, vendar manj izrazito. (5) Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov v različnih zlogovnih tipih kaže težnjo krajšanja trajanj z večanjem delnosti zlogov, v katerih se dolgi samoglasniki nahajajo. Trajanje v različnodelnih zlogih je v veliki meri odvisno tudi od pojavitve glasov v odprtih ali zaprtih zlogih. Tako kot v knjižnem jeziku so v zabukovškem govoru dolgi samoglasniki v odprtih zlogih daljši od dolgih samoglasnikov v zaprtih zlogih.

Zadnje poglavje (Priloge) je namenjeno natančnemu zapisu krajevnega govora, nastalem s slušno in dodatno instrumentalno-slušno analizo, iz česar so razvidni dialektološki zapis, členitev besedila s premori ter jakostna izrazitost besed. Dodane so še priloge, v katerih so po posameznih informatorjih prikazane samoglasniške različice, njihova pogostnost pojavitev ter povprečna trajanja.

Upam, da bo monografija s svojimi na novo postavljenimi metodološkimi temelji v dobrodošlo pomoč pri nadaljnjih instrumentalno-slušnih raziskavah neknjižnih različic govorenega jezika in povod za nove konstruktivne diskusije ter ugotovitve.

Melita Zemljak

Prevodi slovenske mladinske književnosti v hrvaščino

Osredotočila sem se na knjige slovenskih mladinskih avtorjev, ki so izšle po letu 2000, saj so to besedila, po katerih sodobni hrvaški otroci posegajo, zaradi novejšega datuma izdaje so tudi dovolj promovirana in prepoznavna. Zanimivo se zdi, da npr. študentje slovenščine na zagrebški filozofski fakulteti prepoznavajo predvsem tiste slovenske mladinske avtorje, ki so jih brali v svojem otroštvu (mislim na prevode del Toneta Seliškarja *Bratovščina Sinjega galeba*, kratke zgodbe Slavka Pregla, nekaterih pravljic Svetlane Makarovič in Kajetana Koviča, posameznih pesmi Nika Grafenauerja in Toneta Pavčka), s tem pa se njihovo poznavanje tovrstne književnosti tudi konča. Kar nekaj let na Hrvaškem niso izhajali prevodi slovenskih mladinskih del ali pa vsaj niso bili načrtni in pretehtani. Zadnjih nekaj let pa je izdajanje slovenske mladinske literature na Hrvaškem precej bolj zgledno urejeno kot prevodi v obratno smer (Ratko Bjelčić, *Izdajalec*; v pripravi je izdaja dela Tomislava Zagode *Balada o Buginim gačicama*).

Največ del sodobnih slovenskih mladinskih knjig je izdala založba Mozaik knjiga, ki je sicer res povezana z Mladinsko knjigo, vendar to ne vpliva na uredniško politiko založbe. Za tako ugodno stanje slovenske mladinske književnosti na Hrvaškem imata zasluge direktor Mozaik knjige Zdenko Kafol in urednik mladinskega programa Davor Uskoković. Tu so v zadnjih letih izšle naslednje slovenske mladinske knjige:

Janja Vidmar, *Bucka*, 2006. Prevedla Vesna Mlinarec. Gre za prevod socialno-psihološkega romana *Debeluška*.

Marjana Moškrič, *Ledene magnolije*, 2005. Prevedla Vesna Mlinarec. Prevod socialno-psihološkega romana *Ledene magnolije*.

Slavko Pregl, *Srebro iz modre špilje*, 2005. Prevedla Gordana Bolf. Prevod avanturističnega romana (robinzonade) *Srebro iz modre špilje*.

Desa Muck, *Lažljiva Suzi*, 2001. Prevedla Jagna Pogačnik. Prevod socialno-psihološkega romana *Lažniva Suzi*.

Desa Muck, *Mjesečeva kći*, 2002. Prevedla Jagna Pogačnik. Prevod ljubezenskega romana *Hči lune*.

Desa Muck, *Sama kod kuće*, 2004. Prevedla Jagna Pogačnik. Prevod otroške kriminalke *Sama doma*.

Pri založbi Mozaik knjiga izhaja tudi serija knjig Anica pisateljice Dese Muck. Gre za serijo o osemletni deklici Anici Pivnik, ki razrešuje velike težave, na katere smo odrasli že pozabili. Serija je izbrana med domača branja hrvaških otrok v nižjih razredih osnovne šole:

Desa Muck, *Anica i sportski dan*, 2002. Prev. Jagna Pogačnik (*Anica in športni dan*).

Desa Muck, *Anica i Jakov*, 2002. Prev. Jagna Pogačnik (*Anica in Jakob*).

Desa Muck, *Anica i velike brige*, 2003. Prev. Jagna Pogačnik (*Anica in velike skrbi*).

Desa Muck, *Anica i velika tajna*, 2004. Prev. Gordana Bolf (*Anica in velika skrivnost*).

Desa Muck, *Anica na ljetovanju*, 2005. Prev. Jagna Pogačnik (*Anica in počitnice*).

Ela Peroci, *Priče za laku noć*, 2001. Prev. Irena Hribar-Buzdovačić (*Povestice tik-tak*).

Razen Ele Peroci se vsa dela uvrščajo v sodobno slovensko mladinsko prozo, ki tudi v Sloveniji ni ostala neopažena (npr. z večernico nagrajeni deli *Ledene magnolije* in *Srebro iz modre špilje*; serija Anica je dobila Levstikovo nagrado in bila pet let zapored zmagovalka akcije Moja najljubša knjiga). V pripravi za hrvaško izdajo sta tudi slikanici Lile Prap *Mednarodni živalski slovar* in *Zakaj?*, ki sta že postali svetovni uspešnici.

V kratkem bo izšel še prevod *Antologije sodobne slovenske mladinske književnosti*, prevajalci besedil so bili Anita Peti Stantić, Edo Fičor in Robert Mlinarec, delno so se v prevajanje vključili tudi študentje slovenščine, nekaj prevajalskih pravic pa je prijazno odstopila Mozaik knjiga. Antologijo bo izdala založba Mlinarec&Plavić. *Antologija sodobne slovenske mladinske književnosti* je prvi celoviti pregled tovrstnega slovenskega slovstva na Hrvaškem. Je iz dveh delov. Prvi razdelek vsebuje teoretična izhodišča o mladinski poeziji (avtor je Igor Saksida) in pesmi sodobnih mladinskih pesnikov Nika Grafenauerja, Daneta Zajca, Miroslava Košute, Borisa A. Novaka, Milana Dekleve, Bine Štampe-Žmavc, Petra Svetine in Andreja Rozmana – Roze. Drugi razdelek je posvečen sodobni mladinski prozi (teoretična izhodišča je prispevala Dragica Haramija), predstavljena pa so kratkoprozna besedila (v celoti) in odlomki daljših proznih besedil Svetlane Makarovič, Polonce Kovač, Ferija Lainščka, Vitomila Zupana, Maje Novak, Dima Zupana, Slavka Pregla, Primoža Suhodolčama, Bogdana Novaka, Mateta Dolenca, Dese Muck, Janje Vidmar, Marjane Moškrič, Lenarta Zajca, Gorana Gluvića in Matjaža Pikala.

Dragica Haramija

Geniji: Antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze. Ur. Dragica Haramija. Ljubljana: Genija, 2006

Geniji so zbirka kratkoproznih besedil, ki bi jo smeli imenovati antologija, saj je antologija (včasih cvetnik) posebna vrsta knjige, v kateri so po določenih kriterijih izbrana besedila različnih avtorjev ali enega samega ustvarjalca. V tej antologiji so zbrana kratkoprozna besedila enajstih mladinskih avtorjev: Mateta Dolenca, Gorana Gluvića, Tatjane Kokalj, Marka Kravosa, Marjane Moškrič, Bogdana Novaka, Maje Novak, Toneta Partljiča, Slavka Pregla, Janje Vidmar in Dima Zupana.

Tone Partljič (1940) je svoje spomine na mladost popisal v dveh knjigah kratkih zgodb: *Hotel sem prijeti sonce* (1981) ter *Slišal sem, kako trava raste* (1990). V obeh se vrača v rojstno Pesnico. Kratka zgodba Ali ste videli Kolomana Giderja?, ki sicer ni avtobiografska, čeprav sodi v časovni okvir Partljičevega otroštva, z občutkom bolečine še ne petletnega Geze in njegove družine popiše stiske in pričakovanja Kolomanovih. Zgodba je umeščena na konec druge svetovne vojne, ko imajo vsi preživeli razlog za veselje in praznovanje, Kolomanovi (mama, sestra in Geza) pa pričakujejo, da se bo mož in oče vrnil s fronte. Bližina smrti je najbrž eden najmočnejših človeških občutkov, ki ga ne odrasli ne otrok nikoli ne pozabita. Kaj je mučnejše: upanje, da je Koloman živ, ali spoznanje, da ga nikoli ne bo nazaj? Konec vojne gotovo pomeni veselje in upanje, vendar se ne konča za vse ljudi srečno. Mali Geza Koloman nosi očetovo smrt v sebi vse svoje življenje. In tako je vedno, kadar otroku umre kdo od bližnjih.

Marko Kravos (1943) se je rodil v Trstu in tam tudi živi. Trst je zaznamoval vse njegovo književno delo za odrasle in otroke. V zgodbi z naslovom Geniji skrivaj glavni literarni lik in hkrati prvoosebni pripovedovalec, šestletni Marko, opazuje v času po drugi svetovni vojni someščane in si v svoji šestletni pameti marsikaj po svoje razlaga. Najzanimivejši ljudje v okolici se mu zdijo trije vaški posebneži, ki jih okolica ne sprejema najbolje, dečku pa se zdijo neskončno pametni in zanimivi, geniji torej: »Moško, Meto, Milko. Ej, ma tudi moje ime se začinja z M! Marko. Ma jaz bom manj čuden in bolj praktičen. In bom dolgo dolgo skrival, da sem genij.« Pripoved je zapisana v precejšnji meri v narečju (tako avtor z jezikom pričara prav posebno vzdušje), da pa bi bralci razumeli celoto, je zgodbi dodan tudi slovarček manj znanih besed.

Mate Dolenc (1945) je v mladinski književnosti uveljavljen v fantastični prozi, v zgodbi Strah pa se odmakne od ustaljenega morskega okolja, saj se

pripoved dogaja v rojstnem mestu prvoosebnega odraslega pripovedovalca, kjer mu opazovanje nekdanjega doma zbudi spomine na strah. Ta je prežemal celotno njegovo življenje in zato otroštvo ni bilo lepo. Strah pred navadno sobno rastlino je v otroški glavi v dolgih osamljenih nočeh prerastel v zlo. Šele ko se odrasli moški sooči z otroškim prastrahom, ta izgine in ni več pomemben, spomin na grenkobo mladostnih let pa najbrž ostane za zmeraj.

Bogdan Novak (1944) v kratki zgodbi Ljubezen na počitnicah skozi prvoosebno pripoved zadržane najstnice Barbare opiše doživljanje prve zaljubljenosti in spolnosti. Vsa ljubezen z Borisom se odvija z bliskovito hitrostjo – kot je najbrž za obmorske avanturice v navadi, le da Barbara svoje ljubezni še zdaleč ne jemlje lahkotno. Seveda jo boli Borisova prevara, še bolj pa jo prizadene dejstvo, da jo je prevaral z njeno najboljšo prijateljico Bišo. V istem hipu izgubi prijateljico in fanta.

Med slovenskimi mladinskimi kratkoproznimi besedili z otrokom v šolskem obdobju kot glavnim literarnim likom, ki doživlja vsakdanje, komično obarvane dogodivščine, izstopa **Slavko Pregl** (1945). V zgodbi *Fotografija z valet* se dotakne pomembnega dogodka v življenju najstnika – valeta je vendarle prelomni dogodek v odraščanju. Čeprav se zdi Lenartu Pircu po eni strani samoumevna, ga vseeno malce skrbi, kako bo vse skupaj teklo. V naslovno temo je vpleteno celotno dogajanje družine Pirc (nerazčiščeni medsosedski odnosi, popravni izpit starejšega brata Mateja ...), v kateri – zdi se, da je tako v skoraj vsaki družini – mama Marija in oče Stane nikakor ne moreta razumeti, da se njuna otroka razvijata v »dobra zdrava lena fanta«.

Dim Zupan (1946) v zgodbi Duh Maksa Zeljarskega prikaže zeljarja iz Trnovega. Pripoved je tako živo upovedana, da prepriča bralca o resničnem obstoju nekega Maksa, ki se po svoji smrti prikazuje prebivalcem Trnovega. Takšne zgodbe, ki se širijo med mestnim prebivalstvom, imenujemo urbane legende. Vendar si je Maksa iz zgodbe avtor spretno izmislil in ga vpletel v pripoved o četrtošolcih, njihovi učiteljici in učenki Vesni, tej pa je njena prababica povedala zgodbo o Maksu, ki jo je bila nekoč slišala ...

Tatjana Kokalj (1956) se je v Marlenkini zgodbi posvetila problemu iskanja identitete. Glavni literarni lik, najstnica Marlenka, se mora namreč naenkrat soočiti s svojo polsestro, s katero se – gledano s pravnega stališča – nikoli ne bi smela seznaniti. Avtorica odpira problem otrok iz epruvete, ki čedalje glasneje vztrajajo, da imajo pravico izvedeti, kdo so darovalci, torej njihovi biološki starši. Zajemljena anonimnost darovalca je sicer njegova pravica, kadar pa se podatki izmuznejo nadzoru, so lahko posledice pretresljive. Marlenki se podira varni svet družine, vera v očetovo poštenost, samopodoba. Konec zgodbe je katarzičen, saj pojasnilo o fizični podobnosti med Marlenko in Bredo prinese za obe vidno olajšanje, hkrati pa se odpira veliko etičnih vprašanj.

Goran Gluvić (1957) je za antologijo napisal kratko zgodbo Poskus o Rafku, ki je koncipirana kot maturitetni esej, o katerem se prvoosebni pripovedovalec zaveda, da je zgrešil temo, saj ne piše predpisanega naslova, temveč o sošolcu Rafku. Rafkov poskus samomora je posledica odtujenih odnosov, je krik po prijateljstvu in sprejetosti, česar se začne zavedati tudi pripovedovalec. Dobro je, da je Rafko preživel, tako je njegovi okolici dana še ena možnost, da se izkaže, da prevetri svoje odnose do soljudi, da postane bolj človeška.

Marjane Moškrič (1958) Pikapolonica poleti v nebo je prvoosebna izpoved srednješolke Lučke, ki se ji zdi njeno lastno življenje popolnoma zgrešeno in brez smisla. Očetov odhod, ločitev, mamino trpljenje, polbrat, neizpolnjena ljubezen, izdano prijateljstvo, mamin poskus samomora in osamljenost so najbrž pretežka bremena celo za odraslega človeka, kaj šele za nekoga, ki je star komaj za prvi letnik gimnazije in bi potreboval veliko razumevanja in topline.

Janja Vidmar (1962) se je v kratki zgodbi Hud dan v mojem lajfu odmaknila od zanjo značilnega družbeno-kritičnega upovedovanja k prikazu – na prvi pogled in predvsem za odrasle – nepomembne osebne travme, slabovidnosti, njen lik pa se takorekoč mimogrede še zaljubi in »odljubi«. Prvoosebna pripovedovalka, najstnica Pika z dipotrijo 6, ki si želi hoditi po svetu brez očal in brez majhnega brata (tega ji milostno podarijo v varstvo), hrepeni po veliki ljubezni in doživi res naporen dan. Niz zapletov jo vendarle pripelje do pomembnega spoznanja: mlajšega brata lahko imaš tudi nadvse rad in ni na svetu le zato, da bi starejšim sestram grenil življenje. V celotni antologiji je to besedilo edino, ki je napisano v slengu, zelo kratek dogajalni čas (napovedan že v naslovu) pa narekuje zgodbi hiter tempo dogajanja.

V zgodbi Svetloba iz sanj je postavila **Maja Novak** (1960) dogajanje v prihodnost, v kateri je človeška družba sistematično urejena, vendar so odnosi med ljudmi popolnoma brez čustev. V tej antiutopični zgodbi avtorica opozarja pred nečustvenim svetom in goji upanje: nekateri ljudje v tem brezčutnem svetu še vedno zmorejo sanjati. Sanje so dane le človeku.

V antologiji so zbrana tematsko zelo različna kratkoprozna besedila sodobnih slovenskih mladinskih avtorjev, ki se razlikujejo po jezikovni strukturi, načinu upovedovanja, starosti glavnih književnih likov, čustvih. Vsaka od zgodb zbudi neko čustvo: žalost, hrepenenje, osamljenost, smeh in razigranost in nešteto občutij, ki so nekje vmes. Zgodbe so takšne, kakršna so tudi naša življenja, ne le otožne, pa tudi ne neskončno brezskrbne. Knjiga je urejena tako, kot teče življenje vsakega človeka: od najzgodnejšega spomina na otroštvo, prve zaljubljenosti in prvih težav ter spoznanj o življenju in smrti, do odtujenosti v sedanjem in prihodnjih svetovih. Biti majhen v tem svetu nikakor ni preprosto, včasih tudi ni lepo, ker so vojne, zlorabe, neskončne tišine. Je pa že pred davnimi časi, ko so menda bogovi še hodili po zemlji, neka Pandora v svoji skrinji znala ohraniti –

upanje. In vse te zgodbe vendarle bodrijo k upanju, da na svetu nismo povsem sami s svojo bolečino. Čeprav se imena pisateljev – Mate, Goran, Tatjana, Marko, Marjana, Bogdan, Maja, Tone, Slavko, Janja in Dim – ne začenjajo vsa na M kot v Kravosovi zgodbi, ne morejo več skrivati, da so dobri, preprosto geniji.

Dragica Haramija

Blanka Bošnjak. *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*. Maribor: Slavistično društvo, 2005 (Zora, 38). 223 str.

Znanstvena monografija na diahroni in sinhroni ravni obravnava različna problemska vozlišča sodobne slovenske kratke proze osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja. Členjena je na štiri temeljne vsebinske dele: v prvem so predstavljene literarnostilne opredelitve sodobne slovenske kratke proze, v drugem izvirna tipologija, ki izhaja iz dveh razvojnih paradigem, v tretjem so znanstveni analizi izpostavljene značilnosti narativnega sistema in vloga subjekta v obravnavani prozi, četrti del monografije pa je namenjen predvsem prikazu različnih pojavov mitologizacije v izbranem korpusu besedil.

Postmodernizem izhaja iz nove duhovnoznodovinske paradigme, ob njem pa se pojavljajo še drugi tokovi, ki se vežejo na pretekle literarne formacije. Različni literarni tokovi so zato v raziskavi natančneje opredeljeni v povezavi s posameznimi tipi sodobne kratke proze, ki jih predstavljajo: postmodernistični tip (Andrej Blatnik, Igor Bratož, Milan Dekleva), ultramodernistični (Lidija Gačnik Gombač, Andrej Blatnik), iracionalistično-mistični (Marjan Tomšič, Vlado Žabot) ter neorealistični tip (Vinko Möderndorfer, Jani Virk, Franjo Frančič), v katerega se umeščata še minimalistični (Polona Glavan, Andrej Blatnik) in posteksistencialistični tip oz. podtip (Drago Jančar, Andrej Blatnik). Ta delitev kaže tudi na bolj ali manj intenziven tematski premik v intimizem, v naraciji pa v mimetičnost.

Del monografije, ki se loteva vprašanj narativnega sistema in vloge subjekta v sodobni slovenski kratki prozi, je zastavljen kot predstavitev različnih vidikov pripovedne subjektivnosti. Pri raziskovanju teh vprašanj so v teoretično oporo spoznanja Mieke Bal z razumevanjem kategorij oziroma vlog pripovedne subjektivnosti, raziskave Franza Stanzla v zvezi s kategorizacijo pripovedovalca kakor tudi teoretične ugotovitve Gérarda Genetta glede pojma fokalizacije. Vlogo akterja kot kategorijo pripovedne subjektivnosti je teoretično utemeljil Algirdas Julien Greimas s t. i. aktantskim modelom, ki izpostavlja tudi zahtevno razmerje med subjektom in objektom. Avtorica na osnovi številnih analiziranih primerov ugotovi, da postaja v določenih besedilih ta meja vedno bolj zabrisana.

V sodobni slovenski kratki pripovedni prozi je opaziti številne pojave mitologizacije, in sicer v obliki motivno-tematskih ter idejnih vzporednic z miti in pravljicami. Struktura analiziranih kratkih pripovedi je vezana na aktualizacijo v smislu variantnega ponavljanja določenih situacij, ki spominja po Lévi-Straussu na »listnato strukturo«, kar pri mitu pomeni njegovo nepretrgano rast in spiralni razvoj.

Blanka Bošnjak

Meta Grosman. *Razsežnosti branja: Za boljšo bralno pismenost*. Ljubljana: Karantanija, 2006, 295 str.

Zbirka študij o branju in pouku branja združuje najnovejša spoznanja o zapletenosti branja kot procesa bralčevega intenzivnega sodelovanja z besedilom s konkretnimi priporočili za pouk in usvajanje branja, ki temeljijo na teh spoznanjih. Prvo poglavje O pomenu bralne pismenosti združuje študije, ki so nastajale kot uvodna predavanja v tematsko usmerjena strokovna posvetovanja Bralnega društva Slovenije v zadnjem desetletju. Glede na to, da so vsa področja branja predmet vedno novih raziskav in obravnav, so te študije temeljito nadgrajene z novimi znanji zadnjih let in z novimi spoznanji o možnostih pedagoške uporabe teh znanj pri pouku branja, še zlasti literarnega branja in drugih jezikovnih zmožnosti. Študije izhajajo iz temeljne podmene, da bodo današnji učenci za uspešno delovanje v 21. stoletju potrebovali višjo bralno pismenost, kot jo obvladajo po dvanajstletnem šolanju in izkazujejo ob vstopu na univerze, zato bi si v celotnem sistemu izobraževanja morali na vseh ravneh prizadevati za bolj sistematičen in predvsem k jezikovnim rabam usmerjen pouk pismenosti pri vseh predmetih. Nekatere tuje raziskave vzrokov za neuspešen pouk bralne pismenosti so prinesle presenetljive rezultate. Čeprav so zanj najprej 'obdolžili' učitelje in šole, so po natančnejšem pregledovanju stanja prišli do spoznanja, da so pravi izvori neuspešnega pouka branja v resnici institucije, ki učitelje neustrezno in pomanjkljivo usposablja, ne da bi jim omogočile doseči posebna znanja, kot jih predpisujejo leta 2003 objavljeni mednarodni standardi za pouk branja.

Uspešen pouk branja predpostavlja koncept branja kot dejavne jezikovne rabe in sodoben koncept besedila. Razdelek Branje kot dejavna jezikovna raba razčlenjuje različne posebnosti branja kot aktivnega procesa. Te posebnosti učitelju pomagajo razumeti konkretne bralne težave učencev. Razumevanje posebnosti branja in še zlasti izvorov težav pa je potrebno tudi za pomoč učencu pri njihovem odpravljanju in za pozitivno spodbudo učenca brez kvarnih učinkov za njegovo samopodobo. Poznavanje dejavnikov, ki oblikujejo učenčevo bralno interakcijo z besedilom, omogoča tudi načrtovanje takih jezikovnih nalog, ki

učencu omogočajo pozitivno izkušnjo z branjem in spodbujajo njegovo samostojno branje. Za to ga usposablja tudi pouk bralnih strategij, ki omogočajo učinkovitejše branje glede na učenčev cilj in vrsto besedila. K sestavljanju takih nalog prispeva poznavanje razlik med nezanimivim opisovanjem ali opredeljevanjem sestavin jezikovnega sistema in njihovih posebnosti, ki pogosto zavirajo učenčevo zanimanje za jezikovno znanje, in vajami, ki učenca spoznavno spodbujajo in mu sporočajo, da je jezikovno znanje zanimivo in tudi uporabno. Pri sestavljanju nalog (in vaj!) bi se morali ves čas spraševati o njenih učinkih s stališča učenca, ali ima učenec za razumevanje in reševanje naloge potrebna znanja, ali prispeva k njegovemu kognitivnemu razvoju, ali ga spodbuja h kritičnemu razmišljanju, ali utrjuje njegovo ljubezen do materinščine in željo, da bi jo bolje obvladal, in ali mu pomaga pri dejanskih jezikovnih rabah in razumevanju jezikovnega delovanja. Ali učencu omogoča pozitivno jezikovno izkušnjo ali pa samo izpolnjuje besede učnega načrta in manjša njegovo zanimanje. Vsaj zadnje četrtno stoletja je v naprednem jezikoslovju prodrlo nedvomno spoznanje, da učenje slovničnih opisov, pravil in izjem sploh ne vodi do uspešne jezikovne rabe. Včasih, kadar si kakšen preveč zavzet avtor omisli posebej zapletene slovnične opise, lahko ti rabo celo ovirajo!

Učiteljem zato toplo priporočajo neprestano spraševanje o bralnih in drugih jezikovnih vajah:

- Kakšne razloge je mogoče navesti za izbrano jezikovno dejavnost?
- Kakšno vzgojno in učno vrednost ima načrtovana jezikovna dejavnost za učenca v njegovih konkretnih okoliščinah?
- Kako pomagati učencu, da bi spoznal vrednost vaje in jo razumel?
- Kako lahko načrtovana jezikovna dejavnost prispeva k učenčevemu znanju in rabi jezika v prihodnosti?
- Kako bi učencu lahko razložili pomen jezikovnih dejavnosti s stališča njegovih prihodnjih in samostojnih jezikovnih rab? (str. 67)

Šele na temelju takega premisleka bi učencu lahko prepričljivo razložili, kaj od njega pri določeni jezikovni dejavnosti pričakujemo in kakšno korist bo od nje imel. Prepričana sem, da bi tako spraševanje ob sestavljanju nalog in preizkusov znanja bistveno zmanjšalo pritožbe zaradi preizkusov in nefunkcionalnih vaj v delovnih zvezkih. Ker bi spodbujalo globlje razumevanje prebranih besedil v navezi na učenčevo lastno izkušnjo, pa bi hkrati bistveno zmanjšalo pozabljanje (površinsko) besedila, znanja in drugih podatkov.

Naslednji razdelek obravnava različne oblike branja in posebnosti leposlovnega branja. Zagovarja pouk različnih bralnih strategij, ki bralcu omogočajo zavestno uravnavanje lastnega procesa branja glede na poseben cilj oz. namen branja in vrsto besedila, in tak pouk leposlovnega branja, ki učencem ne bi odtuževal književnosti. Vse več razčlenitev današnje marginalizacije književnosti namreč opozarja, da je prav književni pouk eden izmed bistvenih

dejavnikov, ki manjšajo pošolsko zanimanje za leposlovno branje. Tega pa bi si pri nas ne smeli dovoliti!

Razdelek Znanja za uspešen pouk branja in pismenosti obravnava različna novejša znanja, ki učiteljem pomagajo razumeti procese in pouk branja, še zlasti za sodobno pojmovanje besedila in seveda umetnostnega besedila, ki omogoča razumevanje različnih načinov, na katere besedila bralce pritegnejo, usmerjajo in/ali celo nadzorujejo njihovo branje. Tako pojmovanje predpostavlja tudi sodobna jezikoslovna izhodišča, ki omogočajo utemeljevanje širšega pomena leposlovnega branja. Boljši pouk branja in višjo pismenost slej ko prej omogočajo le dobro usposobljeni učitelji in sistematično prizadevanje za v jezikovno rabo usmerjen pouk.

Drugo poglavje je v celoti namenjeno Bralni znački kot viru branja po lastnem izboru in možnosti pozitivnega literarnega doživetja oz. izkušnje z leposlovnim branjem, ki se ga spominjajo še v letih svojega študija na fakultetah. Ker je prost spon in priporočil (ter tudi časovnih omejitev) prenatrpanih učnih načrtov in zato lahko sledi učenčevemu zanimanju ob učiteljevem razumevajočem poslušanju, se pogovor o prebranem besedilu v okviru Bralne značke najbolj približa pogovornemu nadaljevanju učenčevega branja in tako prispeva k razvoju resnično ustvarjalne in kritične bralne zmožnosti, kot naj bi jo spodbujal komunikacijski pouk književnosti. Udejanjanje slednjega zavirata deskriptivno in posledično nekomunikacijsko usmerjen koncept književnosti in umetnostnega besedila.

Tretje poglavje Književnost in branje v medkulturnem položaju pa obravnava nove okoliščine branja umetnostnih besedil, ki k nam prihajajo iz drugih/tujih literarnih sistemov in zato pogosto vsebujejo našim učencem neznane kulturne in medbesedilne sestavine. Branje v medkulturnem položaju je deležno vse več pozornosti v večkulturnih okoliščinah Evropske unije, ki je – podobno kot Združeni narodi – uradno proglasila ohranjanje različnosti kultur in jezikov za svojo osrednjo vrednoto. Ohranjanje različnosti seveda predpostavlja njeno zaznavanje, prav temu pa je namenjen poudarek na medkulturnem položaju bralca. Že v poznih tridesetih letih preteklega stoletja so eksperimentalno dokazali, da si bralci samodejno prilaščajo besedila iz neznanih kultur, s tako asimilacijo pa tudi osiromašijo njihovo razumevanje. Medtem ko v okviru našega tujejezikovnega pouka že več let namenjamo pozornost medkulturnim razsežnostim branja leposlovja in s tem spodbujamo poglobljeno in kritično branje ter razumevanje tujih besedil, se poudarjanje medkulturnosti z novimi evropskimi smernicami o ključnih zmožnostih (Key Competencies, 2002) širi tudi na druge predmete. To poglavje obravnava in razčlenjuje pojmovanje medkulturnosti in potrebo po medkulturni ozaveščenosti, ki je hkrati tudi najboljše sredstvo za preprečevanje jezikovne in kulturne hibridizacije. Procese kulturnega prilaščanja besedila pri književnem prevajanju in posledice take

asimilacije pa prikaže z obravnavo slovenskega prevoda Twainovega romana *Prigode Huckleberryja Finna*.

Meta Grosman

Globalizacija jezika

1 Sodobni Babilon

Sodobni človek, ki živi v Babilonu tretjega tisočletja, je jezikovno in kulturno ozaveščen. Zgodovina je zanj dediščina pradedov, toda vprašanje, kdo smo, od kod prihajamo, ostaja v kolektivni zavesti.

Na svetu danes govorimo več kot 6000 jezikov, če prištejemo še velika narečja, se številka povzpne na 10.000. Veliko ali malo, če upoštevamo dejstvo, da je med leti 1490 in 1990 izumrla približno polovica svetovnih jezikov in da je bilo v času največje raznolikosti na svetu od 10.000 do 15.000 jezikov. Toda po mnenju strokovnjakov se bo število svetovnih jezikov v naslednjih 100 letih prepolovilo. Vzroki so različni. Eden najpomembnejših je kulturna asimilacija in globalizacija. Številne jezikovne skupnosti priseljencev, npr. v Severni Ameriki, so prostovoljno, zaradi življenjske potrebe, začele uporabljati nov jezik oz. mešanico jezika, ker jim ta omogoča večjo socialno-ekonomsko stabilnost. Tako tretji rod priseljencev ne govori več svojega izvirnega, etničnega jezika. Proces odmika od materinščine lahko traja 50 let ali manj.

Danes jeziki izumirajo hitreje kot kdajkoli prej v zgodovini človeštva. Toda zavedanje o tem je postalo predmet raziskav šele v zadnjem desetletju. Večina ljudi o izumiranju jezikov ne razmišlja, saj je globalni problem sveta druge: lakota, revščina, bolezni, vojne, nasilje. Globalizacija in homogenizacija počasi in zanesljivo uničujeta jezikovno in kulturno raznolikost. Kako se temu upreti? Ali lahko zaustavimo velika kolesa ekonomije, ki vrtijo naš svet? Prav gotovo ne. Lahko pa si zagotovimo stabilni kulturni in jezikovni prostor.

2 Materni in nematerni jezik

Britanski jezikoslovec David Crystal je na vprašanje, ali se da živeti brez maternega jezika, odgovoril: »Seveda. Čisto dobro, saj ne potrebujete ne vem koliko jezika za preživetje, odvisno je od načina življenja.« (Stabej 2002: 20) Odgovor se zdi na prvi pogled provokativen. Saj po definiciji materinščina pomeni jezik spoznavnega odnosa do realnosti oz. sveta, jezik primarne socializacije, jezik izvirne kulture in književne tradicije. Govoriti, uporabljati materni jezik pomeni pripadati določeni jezikovni skupnosti. Jezik je osnovna identiteta. Pomeni biti. Toda na svetu je kar 40 % jezikov, ki niso zapisani in torej

nimajo književne tradicije. Ali to pomeni, da bodo počasi, a zanesljivo izginili z zemljevida sveta? Jezikoslovci si sicer prizadevajo, da bi zapisali izumirajoče jezike, toda to procesa izginjanja jezikov ne bo ustavilo. Obstajajo jezikovne skupnosti, ki živijo izven t. i. civilizacije. Kakšno je njihovo zavedanje pripadnosti jeziku, če je njihova komunikacija vezana zgolj na sobivanje in preživetje? V tem ima Crystal prav. Življenjske okoliščine so tiste, ki pogojujejo jezikovno komunikacijo, ki je lahko minimalna, poljezična in predvsem nebesedna.

Ko sta Svet Evrope in EU leto 2001 razglasila za evropsko leto jezikov, se je pridružila tudi Slovenija. Na uvodni konferenci o slovenskem začetku evropskega leta jezikov (Portorož, 24. 1. 2001) je tedanji predsednik Milan Kučan dejal, da »ni velikih in malih jezikov, so samo živi in mrtvi«. S tem je jasno poudaril, kako pomembno je misliti, govoriti, bivati in sobivati v jezikovni skupnosti, ne glede na število govorcev.

V Londonu npr. živi več kot 300 etničnih skupin, kar pomeni, da poleg angleščine uporabljajo še svoj jezik. Vsi so se naučili angleško, ker jih je v to prisililo novo življenjsko okolje, toda vprašanje časa je, kako dolgo bodo še ohranjali jezik svojih prednikov. Podobno dvo- in večjezičnost najdemo tudi v drugih evropskih prestolnicah. Ali sodobna Evropa (EU), ki je večjezična in večkulturna, zagotavlja tudi jezikovno enakopravnost? V EU vlada visoka kulturna in jezikovna zavest, ki temelji na spoštovanju kulturne raznolikosti, nacionalne in kulturne identitete. V institucijah EU se uporablja 20 uradnih jezikov, ki se jim bo 1. 1. 2007 pridružila irščina, sledili jim bodo nacionalni jeziki novih članic. V EU živi 454 milijonov Evropejcev, od tega jih 50 % govori poleg svoje materinščine tudi angleško. Angleščina poleg francoščine in nemščine predstavlja najvišji odstotek jezika (16 %), ki ga Evropejci govorijo kot materinščino. Za primerjavo, Slovenci predstavljamo v EU 0,5 %.

Načelo Evropa brez meja briše mejo med nacionalnimi identitetami in jeziki. Biti državljani Evrope (EU) postavlja v ospredje novo kategorijo nacionalne identitete – biti Evropejec/Evropeljka. Če je nacionalna identiteta del osebnostne identitete, je pomembno biti najprej Slovenec, Čeh, Francoz, Nemec ... in šele nato Evropejec oz. oboje hkrati. Poglejmo primer. Ob letošji 250-letnici rojstva W. A. Mozarta (27. 1. 1756 – 5. 12. 1791) je bilo izrečeno, da je Mozart Evropejec. Evropeizacija Mozarta zaradi nesmrtnosti njegove glasbe in zaradi njegovega svetovljanstva, ki ga ne more umestiti samo v rojstni Salzburg?

3 Vpliv interneta na jezik

Ko se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pojavil svetovni splet in kmalu postal globalni medij, so se spremenile tradicionalne vrednote tudi glede jezika. Pisavo in govor je zamenjala elektronska komunikacija. Sprva je bil globalni jezik interneta angleščina oz. angloamerikanščina. Toda novi medij je

omogočal prodor tudi drugim, manjšim jezikom. Danes se po mnenju strokovnjakov na svetovnem spletu uporablja 1500 jezikov, angleščine je manj kot 50 %, v prihodnjih letih pa se bo njen vpliv še zmanjšal. David Crystal celo pravi, da se bo jezikovna podoba sveta v prihodnosti zelo spremenila. Ne samo, da bodo jeziki hitro izumirali (povprečno en jezik na 14 dni), zaradi globalne trgovine, elektronske komunikacije in mobilnosti bodo ljudje postali poljezični. Ljudje se jezikov ne bodo naučili stoodstotno, ker zato ne bodo imeli časa, ampak polovično. Torej bomo govorili o novi kategoriji – poljezičnosti. Drugi problem bo mešanje jezikov. Čistih jezikov skoraj ne bo več. Po mnenju jezikoslovcev bosta jezika globalnega sveta v prihodnosti predvsem dva: angleščina, ki ne bo več čista, in nov jezik, ki bo zmes hindujščine in španščine. Crystal poudarja, »da že zdaj lahko opazujemo, kako iz različic angleščine nastajajo novi jeziki. V Singapuru obstaja jezik, singapurska angleščina oz. singleščina, mešanica angleščine in kitajščine. Singleščina je nov jezik, ki ga angleško govoreči, ki ne pozna kitajščine, ne razume več.« (Stabej 2002: 20)

Podobne jezikovne interference najdemo tudi drugod po svetu. Takšen primer je špangleščina/spanglish. Fenomen tega jezika, ki je za mnoge postal materni jezik, je nastal v stiku špansko govoreče skupnosti z angleško, najprej na mehiško-ameriški meji, v Panami, na Floridi, v New Yorku. Ne glede na to da New York velja za talilni lonec različnih kultur in jezikov, se danes v tem milijonskem mestu govori 92 različnih jezikov. Med njimi je tudi špangleščina, ki je za mlade rodove latinskega porekla postala materni jezik. Špangleščino naj bi po ocenah govorilo 40 milijonov ljudi, ki živijo v ZDA. Špangleščina ima od leta 1998 tudi uradni slovar, ki ga je sestavil Ilan Stavans. (Košir 2005)

Nedvomno se bo proces jezikovnih interferenc nadaljeval tudi v Evropi. Strokovnjaki so že definirali frangleščino, nemgleščino in globgleščino, ki je nekakšna poenostavljena mednarodna različica angleščine (Košir 2005). Mladi uporabniki spleta v Sloveniji ji pravijo kar internetščina. Slovenci uradne slongleščine, torej mešanice med slovenščino in angleščino, še nimamo. Vendar je mešanica obeh jezikov v rabi med mladimi, tako v vsakodnevni komunikaciji kot na spletnih forumih.

V prihodnosti vidim problem v ohranjanju čistih jezikov in v poljezičnosti. Novonastale mešanice bodo prodrle v naš vsakdan z novim besediščem in postale novi jeziki. Po mojem mnenju se bo dolgoročno pojavila velika razlika med pisnim in govornim jezikom, predvsem v odnosu stari-novi jeziki. Pojav novih mešanic ne bo vplival samo na besedišče, ampak na celotno jezikovno strukturo in pojav novih maternih jezikov. Vprašanje poljezičnosti pa bo pomenilo, da ne bo pomembno jezik dobro znati, govoriti in pisati, pomembno bo sporazumevati se. Jezik bo izgubil funkcijo normiranega in bo prevzel funkcijo sporazumevalnega jezika.

4 Babilon prihodnosti

Če David Crystal napoveduje nov jezikovni zemljevid sveta, avtomatično prevajanje velikih jezikov s pomočjo umetne inteligence, gredo nekateri jezikoslovci še dlje. Andrew Dolby napoveduje novo geopolitično in jezikovno podobo sveta, saj pravi, da bo čez 200 let na svetu 200 držav in 200 jezikov (Stabej 2002). Težko je napovedati, kaj se bo dogajalo v prihodnosti, toda po mnenju Crystala je Dolbyjeva napoved pretirana. Pojma jezik ne gre enačiti s pojmom države, saj se bo, tako kot danes, v eni državi govorilo več jezikov. Sanje o enotnem, univerzalnem jeziku davnega Babilona? Utopija.

Kakšna bo jezikovna podoba sveta in Evrope v prihodnosti? Koliko bodo še pomembne nacionalne identitete? Ali bosta globalizacija in posledično kulturni/jezikovni imperializem uničila jezikovno podobo sveta in Stare celine? Po mojem mnenju bo problem Novega sveta ohraniti svojskost in prepoznavnost posameznih kulturnih in jezikovnih identitet. Mislim predvsem v obeh Amerikah in na daljnem Vzhodu, ne pa v Evropi, saj bo ta ohranjala evropsko in nacionalno identiteto svojih državljanov in državljanov.

Kaj pa slovenščina? Ali je naša materinščina ogrožena? Nihče ne ogroža našega jezika. Dolgoročno ga lahko ogrozimo le sami. Če materinščine ne bomo privzgojili mladim rodovom, da se bodo zavedali, da je slovenščina del slovenstva, del naše identitete, če bomo v želji po več in boljše pozabljali na to, kar je v resnici pomembno, če ne bomo znali negovati dediščine slovenstva, bomo postali neprepoznavni in se izgubili v svetovnem kulturnem in jezikovnem babilonu.

Literatura

Bernard Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky. *Atlas jezikov*. Ljubljana: DZS, 1999.

Evropski parlament. Informacijska pisarna. [Http://www.europarl.si](http://www.europarl.si)

Mateja Košir. *Livin' la vida loca. Vikend*, priloga *Dela* 28. 3. 2005. 8–9.

Slovenija doma v Evropi: Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji. [Http://www.evropa.gov.si](http://www.evropa.gov.si)

Slovenke in Slovenci v Evropski uniji. Ljubljana: Urad vlade za informiranje, 2002.

Marko Stabej. Intervju z D. Crystalom. *Sobotna priloga Dela* 28. 12. 2002. 18–21.

Špangleščina. [Http://www.kolosej.si/film/spangleščina/](http://www.kolosej.si/film/spangleščina/)

Helena Muha

Slovenščina v okviru projektnega tedna v prvem letniku prenovljenega programa Frizer/frizerka na Srednji strokovni in poklicni šoli Celje

V okviru prenovljenega programa Frizer/frizerka ima pomembno vlogo projektno delo, ki se pod vodstvom šolskih mentorjev izvaja v obliki projektnega tedna. Koncept projektnega dela temelji na povezovanju ključnih kvalifikacij, integriranih ključnih kvalifikacijah in vsebinskih sklopov. Projektno delo v okviru projektnih tednov se izvede v povezavi z usvajanjem doseganja poklicnih in splošnih kompetenc.

V prvem letniku smo planirali tri projektne tedne z naslednjimi temami: Prvič v novi podobi, Ujemi praznični trenutek, Spoznavajmo domovino in osebno urejenost predstavimo širši in strokovni javnosti. Teme so razdeljene še na tematske sklope. Vsak tematski sklop je samostojen in se integrira v celoto. Za delo je pomembna jasna opredelitev teme in tematskih sklopov. Za vsako projektno temo morajo biti jasno navedeni cilji, ki jih morajo dijaki doseči. Tematski sklop se izvaja 6 ur, lahko več ali manj, odvisno od opredeljenih ciljev.

V projektnem tednu timsko sodelujejo različni učitelji, profesorji, svetovalna delavka in knjižničarka. Vsi morajo biti med sabo usklajeni. Skupaj pripravijo cilje projektnega dela in kriterije za ocenjevanje.

Faze projektnega dela v projektnem tednu:

- Iskanje idej in izdelava osnutka
- Načrtovanje ciljev, gradiva, faze dejavnosti in terminski plan
- Izvajanje
- Predstavitev projektnega dela

Določitev kriterijev ocenjevanja. Kriterije izbere projektni tim za vsako projektno delo posebej. Primeri kriterijev: strokovnost, preglednost, izvirnost, natančnost, komunikativnost ...

Opisniki. Opisniki predstavljajo splošne ali poklicne kompetence, ki jih morajo dijaki znati in obvladati. Vsebujejo opisno oceno. Opiše se tudi, kakšen napredek je dijak dosegel pri dokazovanju posamezne splošne ali poklicne kompetence.

V nadaljevanju so predstavljeni tematski sklopi tretjega projektnega tedna z naslovom Spoznavajmo domovino in osebno urejenost predstavimo širši in strokovni javnosti:

- Dolenjska skozi zgodovino
- Z atlasom v roki na Dolenjsko
- Dolenjska v literarni zgodovini
- Strokovni izrazi v angleščini in nemščini
- Osebna urejenost v zasebnem in javnem življenju

Cilji projektnega dela so, da dijakinje in dijaki:

- spoznavajo lepote Dolenjske z geografskega, zgodovinskega in literarnega vidika;
- znajo poročati o strokovni ekskurziji;
- spoznajo učinkovitost lastnega pričakovanja strokovne ekskurzije;
- spoznajo pomen potovanja s kulturnozgodovinskega in literarnega vidika;
- spoznajo pomen osebne urejenosti v javnem in zasebnem življenju;
- seznani se s strokovnimi izrazi v angleškem in nemškem jeziku in delo predstavijo strokovni in širši javnosti;
- seznani se z zdravo prehrano na poti;
- spoznajo druge kraje in ljudi v domovini;
- usvojeno znanje predstavijo širši in strokovni javnosti;
- znajo napisati poročilo z naslovom 3. projektni teden.

Primer tematskega sklopa Dolenjska v literarni zgodovini

1 Uvod

Projektni sklop se izvaja v obliki strokovne ekskurzije na Dolenjsko. Zakaj prav Dolenjska? Dijaki prihajajo na šolo iz različnih regij: Celjske, Mariborske, Koroške ... in Dolenjske večinoma ne poznajo. Program navaja na spremembo, vabi spoznati nekaj novega, nekaj drugačnega. Položaj v skupnosti zahteva, da človek pripada določeni kulturi in jeziku. Živeti moramo z zavestjo, da smo del skupne kulture, ki ima od pokrajine do pokrajine rahlo drugačne oblike.

2 Načrt ekskurzije

Ekskurzija je prijetna in koristna oblika pridobivanja znanj, dopolnjevanja in utrjevanja že prej usvojenih vedenj, način druženja in oblikovanja medsebojnih odnosov. Planiramo jo v okviru projektnih tednov. Pot, ki je predstavljena, je namenjena dijakom prvih letnikov frizerske usmeritve. Predstavljeno je popotovanje na Dolenjsko po poti iz Celja skozi Ljubljano, Raščico, Velike Lašče, Novo mesto, Krško, Zidani Most do Celja.

3 Cilji

- dijaki spoznajo nekaj novega, nekaj drugačnega;
- dijaki spoznavajo kulturno dediščino pokrajine;
- dijaki ugotovijo, kaj predstavlja kulturno dediščino;
- dijaki se seznani s pomembnejšimi kraji ob poti;

- dijaki si ogledajo Raščico in Trubarjevo rojstno hišo;
- dijaki se seznanijo z ročno vezavo knjige;
- dijaki si ogledajo Ilijev kozolec in obnovijo povest *Martin Krpan*;
- dijaki spoznajo znamenitosti Novega mesta, si ogledajo župnijsko cerkev in pri znamenitem vodnjaku uživajo ob Kettejevi poeziji;
- dijaki na osnovi pridobljenega znanja uzaveščajo svoj odnos do kulturne dediščine;
- dijaki bogatijo besedni zaklad in spoznanja o Dolenjski;
- dijaki oblikujejo zapise (poročila) in rešijo učne liste;
- dijaki zbrano gradivo predstavijo širši in strokovni javnosti.

4 Organizator ekskurzije

- seznani spremljevalce, vodstvo šole, razrednike in dijake o ekskurziji;
- organizira potek ekskurzije in prevoz;
- se dogovori z ustrezno turistično agencijo za izvedbo programa;
- določi vodjo ekskurzije in spremljevalce.

5 Vodja ekskurzije in spremljevalci

- vsebinsko pripravijo dijake;
- pripravijo učne liste in naloge;
- poročajo o poteku ekskurzije;
- pomagajo v primeru nesreče.

6 Kdaj ekskurzijo organizirati?

Ekskurzija je planirana junija v okviru tretjega projektnega tedna.

7 Načrti pot in ogledov

Pot vodi iz Celje proti Ljubljani s krajšim postankom na Trojanah. Nato sledi vožnja do Raščice in ogled Trubarjeve domačije. Dijaki se razdelijo v dve skupini. Prva skupina se seznani z oblačili v 16. stoletju. Zanimivost obdobja so čevlji, za katere je veljajo, da daljša kot je bila konica, bogatejši je bil človek. Dijaki se seznanijo s pisavo tedanjega časa in z ročno vezavo knjige. V drugem delu je predstavljeno Trubarjevo življenje in ustvarjanje od šolanja do smrti. Dijaki uzaveščajo Trubarjev pomen za Slovence. Strokovna ekskurzija se nadaljuje z ogledom Ilijevega kozolca in izvira reke Krke. Zadnji postanek je v Novem mestu, kjer si dijaki ogledajo mesto. V centru mesta pri znamenitem vodnjaku dijakinja deklamirala Kettejevo pesem Na trgu. Vrnitev v Celje skozi Krško, Zidani Most in Laško.

8 Razgovor o ekskurziji

Učenci svoja nova spoznanja zapišejo v obliki poročila. Zapise oddajo profesorici slovenskega jezika. Doma rešijo tudi učni list. Profesorica slovenskega jezika se z dijaki pogovori o ekskurziji.

9 Zaključek

Dijaki ekskurzije zelo radi sprejemajo, kjer se na drugačen način mnogo naučijo in so za spoznanje bogatejši. Mnogi dijaki s starši ali sami ne potujejo in jim takšna ekskurzija pomeni pravo odkritje. Nujno je v program ekskurzije vključiti vsebine iz učnih načrtov in vsebine za sprostitev. Hkrati bi s tem navdušili dijake za morebitno intenzivnejše branje slovenske literature.

Literatura

Jana Kvas. *Književnost, 1: Učbenik za prvi letnik poklicnega izobraževanja*. Ljubljana: DZS, 2005.

Karel Natek. *Slovenija*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Ministrstvo RS za informiranje, 1992.

Drago Ivšek. Pomen ekskurzij za vzgojno-izobraževalno delo. *Zgodovina v šoli* 1995, št. 4: 38–42.

Metka Hojnik Verdev

Irena Avsenik Nabergoj. *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005 (Kultura). 794 str.

Monografija je rezultat raziskovanja, ki sem ga opravila v okviru svojega doktorskega študija na oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Študija obravnava etične, eksistencialne in religiozne teme greha, krivde, kazni in odpuščanja pri Ivanu Cankarju. Glavni cilji raziskave so:

- spremljati razvoj Cankarjevega doživetja in opisovanja te tematike skozi čas (preddunajsko, dunajsko in ljubljansko obdobje);
- odkrivati vzroke njegovega krivdnega odnosa do matere;
- spoznavati razloge za Cankarjeva občutja krivde do žensk, ki jih je ljubil, in slediti njegovi poti očiščevanja;
- ugotavljati avtobiografske prvine v njegovih opisih ljubezenskih odnosov ter filozofske in literarne vplive v njegovi ljubezenski tematiki, ki jo zaznamujeta greh in krivda;
- odkrivati Cankarjevo stališče v razmerju do človeške in božje avtoritete ter skladno s tem njegove nazore o pravičnosti in krivičnosti, krivdi in kazni, maščevanju in odpuščanju;
- ugotavljati Cankarjev odnos do slovenskega naroda, predvsem do njegove umetnosti in kulture iz »izgnanstva«;

- spoznavati Cankarjev temeljni odnos do življenja in smrti;
- ugotavljati mesto odpuščanja in sprave v razmerju do maščevanja v Cankarjevih delih;
- spoznavati Cankarjevo religioznost in njegov duhovni razvoj.

Temeljno gradivo za knjigo je Cankarjevo *Zbrano delo* (tretja izdaja v tridesetih knjigah). V monografiji so po kronološkem načelu objav predstavljena vsa Cankarjeva dela, ki vsebujejo temo greha, krivde, kazni in odpuščanja. Klasična metoda tematske analize je ob upoštevanju temeljne izpovednosti pisateljevih del, njegovega zanimanja za idealistične filozofske sisteme in glede na vplive modernih evropskih tokov dekadence in simbolizma narekovala tudi primerjalno raziskavo s *Svetim pismom* in z deli evropskih avtorjev, ki so na Cankarja s temi temami vplivali. Analiza vseh Cankarjevih del je pokazala, da prav tematika greha, krivde, kazni in odpuščanja še najbolj določa Cankarjevo umetnost in pomeni tudi njeno osrednjo temo.

Knjiga ima obsežen uvodni del, štiri glavne dele, zasnovane kot samostojne, a notranje povezane enote z uvodom, kronološko razporejenimi poglavji in sklepom; skupni povzetek v slovenščini in angleškem prevodu, seznam bibliografije ter imensko in stvarno kazalo.

V uvodnem delu so predstavljeni metoda in cilji, obenem pa prvi poskus pregleda pojmov v humanistiki (moralna, pravna, kolektivna krivda, vprašanje kazni, greh v etiki in morali, vest v filozofiji in psihoanalizi, moralni in psihološki pomen maščevanja in odpuščanja ter pojmi greha, krivde, kazni in odpuščanja v psihologiji in v *Svetem pismu*). Posebej je predstavljeno razumevanje greha, krivde, kazni in odpuščanja pri filozofih in evropskih pisateljih, ki so na Cankarja vplivali (Platon, Spinoza, Nietzsche, Cervantes, Shakespeare, Dostojevski idr.).

Prvi del knjige (Krivda in skrušenost v Cankarjevih izpovedih ljubezni do matere) obravnava tematiko ljubezni in krivde, kot jo razkrivajo Cankarjeva »materinska« del. Literarni analizi del, v katerih si pisatelj pred materjo očita nehvaležnost, lahkomiselnost, nezvestobo in verske dvome, je dodana psihološko poglobljena obravnava Cankarjevih osebnih izpovedi, ki je pozorna tudi na vlogo njegovega očeta. Raziskava obenem išče meje med pisateljevo osebno izpovedjo in umetniško domišljijo, med materjo kot človeškim likom in materjo kot izmišljenim, idealiziranim simbolom.

Drugi del knjige (Hrepenenje in krivda v Cankarjevem doživljanju ljubezni do ženske) dosedanje literarne in psihološke obravnave pisateljevih del z ljubezensko tematiko dopolnjuje s primerjalno analizo. V njegovih delih z ljubezensko tematiko med drugim odkriva vplive Platona, Nietzscheja in Shakespeara, primerjava s Cankarjevo korespondenco pa razkriva še mnogo več prvin osebne izpovedi. Raziskava obravnava ideal ženske v Cankarjevi literaturi, išče izvore pisateljevega problematičnega pogleda na ljubezen in spolnost ter psihološko poglobljeno obravnava pisateljevo razpetost med čutnim, erotičnim, in

duhovnim, krščanskim dojemanjem ljubezni v smislu človekovega samožrtvovanja za drugega. Obsega teme in motive, ki v ljubezenskem razmerju odkrivajo problematiko človeškega ljubosumja, zavisti, napuha in samotrpinčenja; problematiko prostitucije, pedofilije in lezbištva ter nepristnosti ljubezenskega odnosa v zakonu, na drugi strani pa slikajo človekovo samožrtvovanje in mistično hrepenenje po smrti.

Najobsežnejši je tretji del (Krivda, kazen in odpuščanje v odnosu do sočloveka in družbe), ki obravnava Cankarjevo moralno in socialno kritiko. Raziskava se osredotoča na Cankarjevo etiko in njegovo načelo vesti ter spremlja pisateljevo presojo človeka in družbe njegovega časa. Literarna analiza del razkriva Cankarjevo sočutje in usmiljenje do preprostih, prikrajšanih ljudi, do poniževanih revnih otrok, do prostitutk, do nezakonskih mater in njihovih otrok, do brezdomcev in odpuščenih delavcev, do samomorilcev ipd. Na drugi strani prinaša Cankarjeve ironične in satirične opise dobrotnikov, farizejev, svetohlincev in hlapčevskih ljudi, ki razkrivajo pisateljev odpor do vsake človeške nepristnosti.

Četrty del knjige z naslovom Greh, krivda, kazen in odpuščanje v odnosu do Boga obravnava Cankarjevo religioznost, kakor se kaže v njegovih najbolj osebnoizpovednih delih in v njegovi korespondenci. V presojanju religioznih značilnosti v Cankarjevi umetnosti razlikuje med pisateljevo izkustveno-doživljajsko osebno vernostjo ter njegovim odnosom do Cerkve in cerkvene pobožnosti. Prek raziskave religiozne krivde, vesti, odpuščanja, sprave, trpljenja, življenja, smrti in odrešenja sledi pisateljevemu duhovnemu in literarnemu razvoju.

Monografija je prvo delo, ki obravnava celotni literarni opus kakšnega slovenskega književnika glede na medsebojno povezane teme greha, krivde, kazni in odpuščanja. Kot disertacija je nastala v okviru interdisciplinarnega projekta Krivda in sprava, ki je potekal na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani s ciljem, da problem krivde in sprave v sedanji slovenski družbi razišče v univerzalnem zgodovinskem okviru. Monografija *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja* je pokazala, da vprašanja o grehu, krivdi, kazni in odpuščanju niso samo v središču pozornosti *Svetega pisma* in filozofije, temveč so prav tako v središču literature.

Irena Avsenik Nabergoj

Brez predsodkov in stereotipov: Medkulturna sporazumevalna zmožnost v družbenem in političnem kontekstu. Priredili Mirjana Benjak in Vesna Požgaj Hadži. Reka: Založniški center Rijeka, Rijeka 2005.

V zadnjem času se tudi pri nas vse pogosteje uporabljajo pojmi večkulturnost, medkulturnost, medkulturna sporazumevalna zmožnost ipd. Ne glede na pogostost teh pojmov se ne moremo pohvaliti s pomembnejšimi izkušnjanskimi in teoretičnimi dosežki na tem področju, še posebej ko govorimo o uporabi medkulturne sporazumevalne zmožnosti pri vzgoji in izobraževanju. S prispevki v tej knjigi smo želeli ublažiti primanjkljaj, prispevati k osvetlitvi nekaterih teoretičnih vidikov in predlagati metodologijo, ki bo služila učiteljem/profesorjem jezika kot inspiracija za njihovo ustvarjalno delovanje v smislu spodbujanja medkulturne sporazumevalne zmožnosti pri njihovih učencih/šudentih. Knjiga bo, upamo, zanimiva tudi za študente in druge mlade ljudi; nakazuje jim namreč možnosti preseganja predsodkov in stereotipov s ciljem boljšega spoznavanja in sprejemanja drugega in drugačnega. Naša želja pa je, da knjigo preberejo tudi tisti bralci, ki se strokovno ne ukvarjajo s to problematiko, je pa njihov interes usmerjen k boljši, bolj humani prihodnosti vsega sveta, v katerem bodo živeli in delali ljudje z izdelanimi medkulturnimi pogledi.

Pohvalimo se lahko z dejstvom, ki je pri nas zelo redko, da so pri pisanju knjige sodelovali ljudje iz različnih držav (Anglije, Hrvaške, Maroka, Slovenije) ter že s tem pokazali, da je sporazumevanje v ozračju medkulturnosti možno. Poudariti moramo, da je uvod v knjigo napisal eden največjih evropskih strokovnjakov s področja teorije medkulturnosti oziroma medkulturne sporazumevalne zmožnosti, profesor Michael Byram.

Knjiga je iz štirih večjih poglavij. Besedilo Zakija Abdellatifa Jezikovna distribucija in vloga moči je zanimiv prispevek že zato, ker avtor pripada neki drugi, nam zelo površno znani civilizaciji. Maroški profesor govori o aktualnem problemu jezikovne dominacije oziroma o hegemonistični jezikovni tendenci, ki jo lahko presegamo s poglobljanjem medkulturnega sporazumevanja.

Delo Verbalno in neverbalno medkulturno sporazumevanje Elvi Piršl temelji na 1. razlagah kulture kot pomembne oznake človeka in človeške družbe na splošno, 2. razumevanju komunikacije kot osnovne oblike človeškega vedenja, »ki izhaja iz potrebe za povezovanjem in interakcijo z drugimi osebami«, 3. tolmačenju medkulturne sporazumevalne zmožnosti, 4. utrjevanju vidikov, procesov in kontekstov verbalnega medkulturnega sporazumevanja, 5. analizi neverbalnega medkulturnega sporazumevanja oziroma karakteristik neverbalnih kodov, 6. povezanosti med neverbalnim in verbalnim sporazumevanjem,

7. kulturnih univerzalnostih in variacijah v neverbalnem sporazumevanju, 8. tolmačenju kulturnih razlikosti v razredu ter 9. uporabi medkulturne vzgoje in izobraževanja v sklopu evropske dimenzije poučevanja. Kot osnovno odliko tega dela knjige moramo poudariti njegovo teoretično zasnovo, ilustrativnost in argumentiranost trditev. Avtorica pa se ne zaustavlja zgolj pri teoretičnem razpravljanju – posebno pozornost namenja uporabi teorije medkulturnosti pri pouku.

Prispevek Uvajanje elementov medkulturnosti v pouk tujega jezika s poudarkom na angleščini kot lingui franci Neve Čebrovi sledi sodobnemu pristopu k pouku tujega jezika. Avtorica že takoj na začetku poudarja zgodovinsko prisotnost dimenzije kulture pri poučevanju tujih jezikov, ki pa vseeno ni pripomogla k reševanju kulturno pogojenih nesporazumov. Zato postavlja vprašanje, »kako razvijati medkulturno sposobnost sporazumevanja, ki nam bo omogočila enakovredno vključevanje v tuje družbeno in kulturno okolje«. Odgovor je v avtoričinem mnenju, »da je pouk tujega jezika odgovarjajoč učni sistem za načrtno spremljanje in uzaveščanje medkulturnih razlik, in sicer jezikovno izraženih ter vedenjskih«. Z zavzemanjem za načelo komunikacijskega pristopa v razredu pri jezikovnem pouku poudarja uresničitev osnovnega cilja pouka tujega jezika – »doseganje sporazumevalne zmožnosti v družbeni interakciji s tujim govorcem«.

Delo Vsebine kulture in civilizacije v sklopu učenja hrvaškega jezika kot tujega – instrumenti preseganja predsodkov in stereotipov avtoric Mirjane Benjak in Vesne Požgaj Hadži je sestavljeno iz treh delov. V prvem avtorici govorita o pouku hrvaškega jezika v sklopu problematike poučevanja tujih jezikov s poudarkom na vsebinah medkulturnosti. Drugi del prispevka je posvečen položaju pouka hrvaškega jezika, književnosti in kulture na tujih univerzah – temi, ki še vedno ni postala središče proučevanja hrvaške jezikovne politike. V tretjem delu je predstavljen učni načrt (*curriculum*) za hrvaški jezik kot izbirni predmet v slovenski devetletni osnovni šoli. Kot je običajno tudi za druga poglavja v tej knjigi, sta tudi tu drugi in tretji del prispevka povezana tako, da so po teoretičnem okviru ponujeni primeri vključevanja medkulturnih vsebin v pouk na osnovnošolski in fakultetni stopnji.

Avtorji in avtorice knjige upajo, da s svojimi prispevki niso samo odprli problemov, ki so povezani z medkulturno vzgojo in izobraževanjem oziroma z medkulturno sporazumevalno zmožnostjo, temveč da so prispevali tudi k njihovem reševanju. Prav tako upajo, da bo knjiga pripomogla, kot pravi profesor Byram, »k strokovni razpravi o vlogi jezika in medkulturne zmožnosti v hrvaškem izobraževanju v 21. stoletju«.

Mirjana Benjak in Vesna Požgaj Hadži

Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj 42. SSJLK 26. 6.–14. 7. 2006. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006. 287. str.

Zbornik 42. SSJLK je posvečen aktualni in izzivalni temi: premisleku zgodovinskega in sodobnega življenja v mestih. Pri tem mesta niso mišljena le kot iz antike ali srednjega veka podedovane tvorbe na ključnih geografskih točkah, temveč predvsem kot poseben način kolektivnega bivanja, v katerem se skozi materialno oblikovanost manifestirajo duhovne težnje njihovih prebivalcev.

Naslovna tema je v pričujočem zborniku razdelana v razpravah jezikoslovcev, literarnih in umetnostnih zgodovinarjev, etnologov, sociologov in arhitektov, ki mesto in meščane osvetlujejo z različnih družbenih in kulturnih vidikov. Med jezikoslovnimi temami so v ospredju sociolingvistične: opremljenost mesta z javnimi napisi oblikuje svojevrstno jezikovno pokrajino, spontano govorjena besedila današnjih Ljubljančanov imajo posebne sintaktične značilnosti, v književna dela pa so vključeni sociolekti, se pravi različne govorice in pogledi družbenih skupin na svet. V obmejnih mestih potekata večjezična komunikacija in sodelovanje med Slovenci, Avstrijci, Italijani in Madžari. Literarni zgodovinarji opazujejo realno in imaginarno oblikovanje urbanega toposa nekoč in danes, ko živimo v naglici, odtujenih odnosih, spreminjamo in iščemo svojo individualno in skupinsko identiteto, se selimo ali potujemo daleč stran, bodisi v tuje kraje ali v idealne izsanjane dežele. Zaradi svoje zgodovinske vloge je v slovenski književnosti še posebej izpostavljena Ljubljana.

Najobsežnejši sklop predavanj predstavlja mesto skozi razvoj meščanske kulture in družbe. Empirična sociološka raziskava ugotavlja, da v nasprotju z drugimi evropskimi državljani Slovenci kljub številnim ugodnostim raje kot v velikih mestih živimo v manj gosto naseljenih območjih. Iz publicističnih in literarnih virov je mogoče dokazati, kakšen življenjski stil in sistem vrednot je imel nekdanji meščanski razred, ki ga je socialistična ureditev skoraj izkoreninila, zgodovina pa raziskuje, kolikšna vztrajnost zoper odpore je bila potrebna za uvedbo danes samoumevnih civilizacijskih pridobitev – vodovoda in kanalizacije. Poleg kulturno-umetnostnih institucij (galerij, knjižnic idr.) mestno pokrajino zaznamujejo tudi značilna funkcionalna oprema, skoraj neopazno »ulično pohištvo« in javni spomeniki zaslužnim voditeljem iz preteklosti, ki ob družbenih prevratih doživljajo usodo padlih herojev. Srečnejšo usodo, da preživijo nekdanje ustvarjalce in naročnike, imajo meščanske stanovanjske vile, kavarne in palače.

Tri besedila v zborniku so zgoščen prikaz dogajanja na obveznih izbirnih jutranjih tečajih SSJLK: tokrat izbranih del sodobne komediografske ustvarjalnosti, rabe jezikoslovnih leksikalnih podatkovnih baz ter procesa učenja in metodologije poučevanja slovenščine, kot jo razvijajo sodelavke Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Uvod v celodnevno ekskurzijo 42. SSJLK sta predavanji, posvečeni najstarejšemu rudarskemu mestu Idriji, s krajšimi razpravami pa se v zborniku predstavljajo tudi mladi raziskovalci, magistri in doktorji (oziroma kandidati) s slovenističnega in slavističnega oddelka Filozofske fakultete; spoznavamo njihove dosežke s področja onomastike, terminologije, besediloslovja, predloge za interkulturno odpiranje nacionalne literarne zgodovine in sistemsko pojmovanje vlog literarnega »proizvajalca«. Urbano tematiko bogatijo podatki o uveljavljanju meščanskih elit preko monumentalnih zgradb, razgrnitev odnosa med mestom in podeželjem v regionalni književnosti ter predstavitev inovativne neoavantgardne in večmedijske ustvarjalnosti.

Predavanja in tečaje ilustrirajo številni slikovni, besedilni in zvočni zgledi, s katerimi naj bi tako prestolnica kot druga slovenska mesta v zavesti seminaristov in bralcev nasploh zaživela v svoji bogati in enkratni življenjski konkretnosti.

Irena Novak Popov

Tone Smolej in Matej Hriberšek. *Retorične figure*. Ljubljana: DZS, 2006. 94 str.

Priročnik *Retorične figure* je razdeljen na tri dele. V prvem so prikazani rojstvo, razcvet in zaton antičnega govorništva, ki je ustvarjalo in znatno uporabljalo retorične figure. Iz antike izvirajo tudi prvi priročniki in prve definicije retoričnih figur. Drugi del obravnava štiri vrste retoričnih figur, pri čemer se zgledujemo – kot večina tujih priročnikov in razprav (npr. dela raziskovalne skupine Groupe μ iz Liègea) – po Kvintilijanovi delitvi. Kratkim definicijam sledi kar največ primerov z vajami, ki so pripravljene tako, da jih lahko uporabnik reši s pomočjo uvodnih opredelitev. Primeri so tako iz evropske kot iz slovenske književnosti, upoštevani pa so tudi pomembni govori in pridige. Ta del zaključuje posebno poglavje o t. i. miselnih figurah. V tretjem delu pa skušamo ob pesmi v prozi pokazati, kakšna je vloga retorične figure v umetniškem besedilu. Priročnik je namenjen vsem, ki se pri branju, učenju in študiju srečujejo z retoričnimi figurami. Teh pa ni malo ne v gozdu besed ne v človeškem mravljišču!

Tone Smolej

Franci Just. *Panonski književni portreti, 1: Prekmurje in Porabje A–J. Murska Sobota: Franc-Franc, 2006 (Podobe Panonije). 274 str.*

Gre za prvi zvezek knjižnega projekta, ki bo v dveh zaokroženih sklopih (Prekmurje in Porabje, Prlekija in Slovenske gorice) predstavil književne in s književnostjo povezane ustvarjalce, ki izhajajo iz slovenskega panonskega prostora. Pri tem je pojem književnost pomensko nekoliko razširjen in so med panonske književne portretirance poleg 'pravih' književnikov, torej literarnih ustvarjalcev, uvrščeni npr. tudi prevajalci, publicisti in preučevalci književnosti ter jezika kot njenega izraznega sredstva. Tako kot zvrstno je izbor odprt še v dve smeri: poleg avtorjev, ki so že trdno zasidrani v naši kulturni zavesti, najdevajo prostor v tej književni galeriji tudi tisti, na katere se morda že useda prah pozabe, in tisti, ki šele vstopajo v našo kulturno zavest. Prav tako so med njimi takšni, ki so soustvarjali ali ustvarjajo nacionalno kulturno zgodbo, in takšni, katerih kulturni domet ne sega preko regionalnih meja.

Obravnani avtorji so predstavljeni v leksikonsko-interpretativni obliki, čemur ustreza tudi struktura geselskih člankov. Prvi del le-teh vsebuje oris avtorjeve/avtoričine življenjske in ustvarjalne poti ter se zaključi z bibliografijo njegovih/njenih del, izšlih v knjižni obliki. Temu delu geselskega članka sledi interpretativni, ki podrobneje predstavlja ustvarjalnost obravnavanega avtorja/avtorice, hkrati pa skuša z umestitvijo njegovega/njenega ustvarjanja v t. i. širši kontekst – to velja zlasti za avtorje, katerih opus je zaključen – predstaviti tudi splošnejše književno-zgodovinsko dogajanje v panonskem prostoru. Interpretativni del in z njim geselski članek zaključuje seznam temeljne literature o avtorju, v kateri lahko zainteresirani bralec dobi dodatne informacije. Seznam je omejen na strokovne članke v knjigah in periodičnem tisku ter na intervjuje, le izjemoma, ko ni drugih 'referenc', vsebuje tudi literarnokritiške zapise. V prvi knjigi *Panonskih književnih portretov* je predstavljenih 36 pokojnih in živečih ustvarjalcev, in sicer: Imre Agustič, Bea Baboš Logar, Jože Bagary, Mihael Bakoš, Matija Balažic, Štefan Barbarič, Irena Barber, Mihael Barla, Ivan Baša, Jožef Baša Miroslav, Lajos Bence, Jožef Borovnjak, Nikica Brumen, Frank Bükvič, Marko Bunderla, Ivan Camplin, Evgen Car, Jurij Cipot, Rudi Čačinovič, Judit Csuka Zágorec, Josip Dravec, Katja Eman, Jože Filo, Evald Flisar, Janoš Flisar, Jože Ftičar, Ferdo Godina, László Göncz, Drago Grah, Albert Halasz, Karel Holec, Jože Horvat, Jože Hradil, Zdenko Huzjan in Franc Ivanocy.

Franci Just

Aleksandra Bizjak. *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005 (Linguistica et philologica, 11). 158 str. in CD-ROM.

Ideja za knjigo *Pridiga kot žanr* je tlela v meni že od podiplomskega študija v Sydneyju, ko sta prof. Halliday in profesorica Hasan z naklonjenostjo in odobravanjem spremljala moje prve poskuse raziskovanja žanra. Uresničljiva pa je ideja postala, ko sem se zaposlila na Inštitutu za slovenski jezik. Predstojnica Inštituta, profesorica Varja Cvetko Orešnik, in direktor Znanstveno raziskovalnega centra SAZU, prof. Oto Luthar, sta mi velikodušno omogočila doktorski študij. Na osnovi doktorske disertacije, pri kateri sta imela veliko vlogo mentorja prof. Janez Orešnik in prof. Miran Hladnik, pa je nastala pričujoča knjiga.

Že v samem izhodišču se razlikuje od dosedanjih razmišljanj o pridigi. Ta so bila praviloma povezana z retoriko, teologijo, homiletiko in literarno zgodovino. Sama pa sem v središče postavila vprašanje žanrskosti. Zanimalo me je, katere so tiste lastnosti v pridižnih besedilih, na podlagi katerih poslušalci brez posebnih težav ugotovimo, da gre za pridigo in ne npr. za predavanje ali politični govor. Knjiga je torej v prvi vrsti namenjena tistim, ki se ukvarjajo z raziskovanjem žanrov.

Da bi žanrski opis pridige postavila v kontekst sodobnih žanrskih raziskav, sem se oprla na teoretični model sistemsko-funkcijskega jezikoslovja. To je model, ki ga je izoblikovala Ruqaiya Hasan ob naslonitvi na Hallidayevo razumevanje dinamičnega razmerja med besedilom in družbenim kontekstom. Vodilna ideja tega modela je povezovanje družbenega sistema in jezikovnega sistema. Žanrska struktura besedila je torej izpeljana iz razmerja med družbenimi in jezikovnimi pomeni. Jezikoslovni model Hasanove predstavlja teoretično izhodišče za analizo pridižnih besedil in je podrobno predstavljen v tretjem poglavju knjige. Ker je to tuj teoretični model, ga je bilo treba za ta namen izpopolniti. V tem pogledu je delo zanimivo za splošne jezikoslovce, sloveniste in tiste, ki se ukvarjajo z analizo diskurza.

Žanrska analiza v četrtem, petem, šestem in sedmem poglavju knjige pojasnjuje, kako se tkejo razmerja med sorodnimi besedili. Zbrala sem avtentično gradivo. Na videotrak sem posnela petdeset sodobnih slovenskih nedeljskih katoliških pridig. Izdelava besedilnega korpusa je dolgotrajno delo. Gradivo sem zbirala pet let, od 1. marca 1998 do 7. aprila 2002. Snemanju je sledil vnos besedil v računalniški zapis. Besedilni korpus, ki vsebuje 43.206 besed, si lahko ogledate na CD-ju, ki ga najdete v platnicah knjige.

S kombinacijo jezikoslovnih in literarnovednih postopkov sem opisala pomensko zgradbo vseh petdesetih besedil v korpusu. Da je ugotavljanje pomenske zgradbe besedil zahtevna naloga, zgovorno kažejo naslovi osrednjih poglavij knjige: besedilna, semantična in kompozicijska ravnina. Ta poglavja priporočam tistim, ki se ukvarjajo s semantiko, besedilno semantiko ali besedilno analizo, saj se vse osredotoča okrog oblikovanja metajezika za jezikoslovni opis besedilnega pomena.

Da bi pomenske premike, ki so v jeziku zakriti in jih poslušalec ali bralec zaznava le intuitivno, naredila dostopne jezikoslovnemu preučevanju, sem predstavila novo metodo za opis besedilnih pomenov. Bistveno za to metodo je, da imamo besedila oblikoslovno označena. Sama sem imela na voljo oblikoslovni označevalnik, ki sva ga z dr. Jakopinom prvič predstavila v SR 1997. Oblikoslovno označen korpus omogoča samodejno beleženje entitet in dogodkov. Kako se entitete in dogodki nizajo v besedilu, sem prikazala s slikovnim modelom. Slikovni modeli so pomembna obogatitev knjige, saj s slikovno govorico bistveno prispevajo k temu, da dobimo predstavo o pomenskih premikih, ki so v ubeseditvenem procesu prikriti. S tem sem pokazala, da je oblikoslovno označen korpus uporaben tudi za besediloslovne raziskave in ne samo za leksikografske, oblikoslovne in skladenjske raziskave posameznih jezikovnih značilnosti, kot se ponavadi poudarja.

Zadnje poglavje o žanrski strukturi pridige je pogled na celoto z nove perspektive in bo pritegnilo predvsem tiste, ki jih bolj kot jezikoslovje zanimajo telogija, sociologija, literarna veda in retorika. Ob analizi strukturnih vzorcev vseh pridižnih besedil v korpusu ugotavljam, kako se govornikove premišljene strategije vplivanja na poslušalca zapisujejo v žanrsko strukturno zgradbo pridige. Govornikov namen prepričati vernike, da spremenijo svoje življenje, tako kakor jim to narekuje etično-religiozna perspektiva svetopisemskega sveta, pušča v besedilih sled dvodelnosti preteklost–sedanjost (razkrite dvodelnosti pri besedilih z zgodovinsko-časovno analogijo in zakrite v besedilih z metaforično analogijo). Seveda pa natančnejši pogled pokaže, da razmerje preteklo–sedanje ni zamenljivo, ampak fiksno. Govornik utemeljuje vernikove današnje izbire z modelom sveta, ki temelji na tradicionalni, zgodovinsko posredovani avtoriteti. Gre torej za nespremenljivo razmerje, ki zagotavlja žanrsko strukturno identiteto vseh korpusnih besedil in je hkrati ideološko obarvano.

Razkrite žanrske strukture sodobne pridige potrjuje, da družbeni kontekst sooblikuje jezikovni pomen besedila, zato bi triravninsko analizo kazalo v prihodnje dopolniti s sociološko-zgodovinskim pristopom, ki bi orisal širše kulturne razmere določenega časa in s tem nekoliko bolje pojasnil ideološko matrico (prepričanje dobe), znotraj katere se umeščajo pridige. Ker sem se v raziskavi omejila na sodobno pridigo in zbrala specifični korpus za območje Slovenije konec 20. stoletja, rezultati ne dopuščajo širše žanrske posplošitve. Zato

ugotovitve kličejo po dodatnih primerjavah, ki bi zajele pridige v drugih jezikih in dobah.

Sodobno pojmovanje žanra nam omogoča nov uvid v funkcioniranje jezika, ki potrjuje, da jezikoslovje ni le znanost o jezikovnem sistemu, ampak znanost o jezikovni dejavnosti, ki je družbeno določena.

Aleksandra Bizjak

Nataša Jakop. *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006 (Linguistica et philologica, 14). 212 str.

Zbirka *Linguistica et philologica*, ki jo izdaja Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je namenjena znanstvenim objavam s področja jezikoslovnih in filoloških ved. 14. knjiga iz te zbirke govori o frazeologiji in je prva v slovenščini, ki je v celoti namenjena tej mladi jezikoslovni vedi. Ker je zaželeno, da ima frazeologija kot jezikoslovna veda razčiščeno, ali je neka jezikovna enota še frazem ali sega že iz frazeologije v katero drugo jezikoslovno vedo (leksikologijo, skladnjo, besediloslovje) ter katere so lastnosti različnih skupin frazemov, smo se pri raziskovanju frazeologije v okviru doktorskega študija ukvarjali s pragmatično frazeologijo in skušali obdelati ta del frazeologije, ki je sicer ostajal nerešen, neraziskan, potisnjen na obrobje zanimanja, in to predvsem zato, ker se je premalo pozornosti posvečalo lastnostim teh jezikovnih enot. Zato so v monografiji, ki je rezultat petletnega raziskovanja, s sinhronega vidika obravnavane frazeološke enote slovenskega jezika, ki v frazeologiji predstavljajo posebno skupino. To so tako imenovani pragmatični frazemi. S pojmom pragmatična frazeologija označujemo torej posebno skupino frazemov, ne pa načina oz. vidika obravnavanja vseh vrst frazemov. V pragmatično frazeologijo spadajo tiste jezikovne enote, ki imajo lastnosti frazemov, se pa od njih razlikujejo v nekaterih slovničnih in pomenskih lastnostih. Cilj raziskovanja je bil zato ugotoviti, katere so temeljne, definicijske lastnosti pragmatičnih frazemov, jih opredeliti ter določiti merila za razmejevanje od drugih frazemov.

Knjiga o pragmatični frazeologiji prinaša odgovore na vprašanja, kateri frazemi so pragmatični, katere so njihove prepoznavne lastnosti in v čem se pragmatični frazemi razlikujejo od drugih skupin frazemov. V ta namen smo raziskali lastnosti jezikovnih enot, s katerimi govorci v slovenščini izražamo svoja čustva, razpoloženja, npr. *križana gora, ljubi bog, presneta reč*, svoj odnos do naslovnika, npr. *pojdi se solit, ti si pa dober, ti bom že dal, na zdravje, dober tek*, ali s katerimi strukturiramo vsebino sporočila, npr. *z drugimi besedami, reci in piši, hočem reči, če se ne motim*.

Vsebina knjige je sestavljena iz dveh delov. V prvem delu so predstavljena teoretična izhodišča obravnave in pojasnjeni temeljni pojmi. V drugem, jedrnem delu pa razpravljamo o slovničnih in pomenskih lastnostih slovenskih pragmatičnih frazemov.

Teoretična izhodišča obravnavanja pragmatične frazeologije temeljijo na razumevanju frazeologije v ožjem smislu, ki jo opredeljujejo tri lastnosti: poleg večbesednosti in ustaljenosti v zgradbi še frazeološki pomen v smislu nemotiviranosti (nepredvidljivosti) pomena frazema iz pomenov njegovih sestavin. Pojasnjeno je, zakaj je izbrano to izhodišče in katere so definicijske lastnosti frazemov. Z namenom, da bi izbrali ustrezno pot za opredelitev pragmatične frazeologije in upravičili njeno uvrstitev v frazeologijo, so predstavljeni trije frazeološki modeli (R. Gläser, H. H. Lüger in H. Burger), ki med drugim odpirajo tudi vprašanja o razvrščanju in poimenovanju raznovrstnega frazeološkega gradiva.

Če pogledamo na frazeologijo z malo drugačne perspektive – z vidika funkcije jezikovnega znaka – dobimo zanimivo razvrstitev, ki jo je v nemški frazeologiji predlagal že H. Burger. Tri osnovne funkcije jezikovnega znaka od Piercea in Morrisa dalje so semantična, skladenjska in pragmatična. Če upoštevamo dejstvo, da so tudi frazemi jezikovni znaki, potem lahko celotno frazeologijo razdelimo v tri skupine. Prva skupina frazemov ima z vidika jezikovnega znaka t. i. semantično funkcijo. Ti frazemi poimenujejo zunajjezikovno predmetnost in imajo poimenovalno vlogo. Ta skupina je največja in v frazeologiji tudi na splošno najbolj obdelana. Sem spadajo samostalniški, pridevniški, glagolski in prislovni frazemi. Druga skupina frazemov ima z vidika jezikovnega znaka t. i. skladenjsko funkcijo: to je majhna skupina, sem spadajo le vezniški in predložni frazemi in ti frazemi vzpostavljajo v jeziku slovnična razmerja, priredna in podredna. Tretja skupina frazemov pa ima z vidika jezikovnega znaka t. i. pragmatično funkcijo. Ti frazemi imajo posebno vlogo pri opravljanju govornih dejanj, bodisi da jih vzpostavljajo, zaključujejo ali signalizirajo. V to skupino spadajo pragmatični frazemi.

Kaj nam ta semiotični pogled na frazeologijo razkrije? Pravzaprav dvoje. To, da pragmatična frazeologija obstaja in predstavlja enakovreden del frazeologije kot samostalniški, glagolski, pridevniški in prislovni frazemi in ni le neko obrobje, mejno področje v frazeologiji ali celo področje, kamor bi uvrščali večbesedno jezikovno gradivo, za katerega ne vemo točno, kam spada. In drugič, pove nam, da imajo pragmatični frazemi drugačno jezikovno funkcijo kot vsi ostali frazemi. Če stopimo še korak naprej, lahko frazeologijo glede na vrsto pomena razdelimo na tri skupine: frazemi s semantično funkcijo imajo predmet(nost)ni, referenčni ali konceptualni pomen, vezniški in predložni frazemi imajo slovnični pomen oziroma pomen razmerij, skupina frazemov, ki je predmet naše obravnave, pa ima pragmatični pomen. Zato je posebna pozornost v

monografiji namenjena pragmatičnemu pomenu, tako s teoretičnega kot razpravnega vidika.

V razpravnem delu monografije nas zanimajo tako slovnične kot pomenske lastnosti pragmatičnih frazemov. V okviru slovničnih lastnosti ugotavljamo, kolikšna je stopnja njihove strukturne stalnosti oziroma ustaljenosti v zgradbi, opazujemo njihovo sestavinsko in skladenjsko zgradbo ter skladenjsko vlogo. Cilj tega poglavja je ugotoviti, ali so slovnične lastnosti lahko merilo za razmejevanje pragmatičnih frazemov od drugih frazeoloških in tudi nefrazeoloških jezikovnih enot. Ker se o lastnostih zgradbe pragmatičnih frazemov v frazeologiji ni kaj dosti razpravljalo in ker njihove slovnične lastnosti doslej niso bile sistematično obravnavane, tem lastnostim posvečamo pretežni del razprave. Veliko pozornosti smo namenili iskanju meril za ločevanje pragmatičnih in glagolskih frazemov, ker so si ti v določenih skladenjskih oblikah v besedilni realizaciji podobni (*Pojdi se solit! – Vzemi pamet v roke!*). V poglavju o pomenskih lastnostih pragmatičnih frazemov pa preverjamo predpostavko, da je pragmatični pomen lastnost tistih jezikovnih enot, ki imajo vrednost povedi, sporočila, in zato predstavimo tipologijo pragmatičnih pomenov iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Na koncu knjige razmišljamo še o možnostih njihovega ustreznega pomenskega opisa in predlagamo pomenski opis s pragmatičnimi kategorijami. Pragmatični frazemi namreč nimajo denotativnega pomena v smislu izražanja predmetnosti in s tem poimenovalne vloge, zato zahtevajo tudi drugačno slovarsko obravnavo.

Z razpravo o pragmatični frazeologiji smo želeli prispevati k sodobni slovenski frazeologiji v teoretičnem in gradivnem smislu in spodbuditi nova raziskovanja na tem področju. Knjiga je namenjena jezikoslovcem, zlasti tistim, ki raziskujejo frazeologijo, študentom, ki morajo (po)znati frazeologijo, in ker je napisana v razumljivem slogu, bo verjetno zanimiva tudi za vse, ki želijo frazeologijo bolje razumeti. V njej namreč ponujamo tudi izbor aktualnega frazeološkega gradiva iz žive rabe.

Nataša Jakop

Svetovni dnevi slovenske literature (20. do 25. november 2006)

V okviru programa Slovenščina na tujih univerzah (STU), ki povezuje učitelje slovenščine in slovenistične študije na univerzah po svetu in deluje v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, pripravljamo velik kulturnopromocijski projekt Svetovni dnevi slovenske literature.

V okviru projekta bomo organizirali gostovanja slovenskih literarnih ustvarjalcev na univerzah v tujini, kjer so lektorati slovenščine oziroma

slovenistični študiji (50 univerz). Izbrali smo ustvarjalce z najkakovostnejšim literarnim opusom, ki bodo skupaj z učitelji slovenščine organizirali zanimive večere, branja svojih del v slovenskem in tujih jezikih, literarne in prevajalske delavnice ter predavanja za čim širši krog ljudi. Avtorji (40), ki bodo odšli na tuje univerze, so bili izbrani glede na kakovost literarnega opusa, njihovo delovanje in ustvarjanje, poznavanje jezika in kulturnega okolja države, kjer bodo gostovali, ter glede na predloge učiteljev slovenščine na tujih univerzah. Pred prihodom avtorja bodo učitelji skupaj s študenti prevajali njegova dela v tuje jezike in pripravili seminarske naloge.

S projektom želimo skupaj z učitelji in študenti slovenščine ter s slovenskimi institucijami, ki bodo sodelovale, prispevati k poznavanju in promociji sodobnega slovenskega literarnega ustvarjanja, slovenske kulture, jezika in Slovenije po svetu. Cilj projekta je tudi med slovenskimi literarnimi ustvarjalci doseči prepoznavnost delovanja slovenistik na tujih univerzah in tako spodbuditi nadaljnje sodelovanje – predvidevamo, da se bodo v pristnem stiku s študenti in z drugim občinstvom ustvarile tudi povezave za nadaljnje sodelovanje avtorjev v tujih državah.

Partnerji in sofinancerji projekta so Ministrstvo RS za kulturo, Ministrstvo RS za zunanje zadeve, Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Društvo slovenskih pisateljev, tuje univerze, kjer so slovenistični študijski programi in lektorati, ter mediji.

Ob projektu bo natisnjena tudi posebna promocijska publikacija – almanah, v katerem bodo predstavljeni slovenska sodobna književnost (proza, lirika, dramatika in elektronski viri na tem področju) ter vsi gostujoči avtorji in njihovi literarni opusi. Publikacija bo dvojezična (v slovenščini in angleščini), posamezne dele pa bodo učitelji slovenščine s svojimi študenti prevedli tudi v jezike držav, kjer bodo izvedli projekt. Publikacija ima širši namen, saj želimo, da ostane kot pregledni vir sodobnega slovenskega literarnega ustvarjanja za širšo publiko v Sloveniji in tujini.

Tovrstne kulturne prireditve na tujih univerzah so vedno odprte tudi za zunanje obiskovalce, predstavnike slovenskih skupnosti in gospodarskih predstavništev, ki jih lektorji povabijo na prireditve skupaj s slovenskim diplomatsko-konzularnimi predstavništvi, udeležba je bila po naših izkušnjah iz preteklih let dobra, zato letos pričakujemo še večje zanimanje. Vodji projekta sta doc. dr. Alojzija Zupan Sosič, predsednica programa STU, in mag. Mojca Nidorfer Šiškovič, strokovna sodelavka programa STU.

Mojca Nidorfer Šiškovič

Nagovor akademika prof. dr. Antona Vratuše na kongresu slovenskih slavistov v Lendavi 6. okt. 2005

Spoštovani zbor, dragi prijatelji, zahvaljujem se za ljubeznivo povabilo, da se udeležim Kongresa Slavističnega društva Slovenije in vas iskreno pozdravljam. Obenem se opravičujem, ker se tako redko srečujem z vami. Ta odsotnost z vaših kongresov seveda ne pomeni, da ne bi spremljal, kaj se dogaja na področju slavističnih znanosti. Posebno *Kronika* Slavističnega društva Slovenije me drži v toku. Rad jo prebiram, ker je dobro urejena. Čestitam vsem, ki so sodelovali v pripravah tega vsebinsko bogatega tridnevnega druženja slavistov v Lendavi ter želim uspešno delo in dobro počutje med prijaznimi Lendavčani.

Razlogov za moje zadovoljstvo, ker sem danes tukaj, je več. Najpomembnejši je vsekakor program kongresa in raznovrstnost tematike na dnevnem redu. Razen tega del tematskih sklopov, ki jih obravnavate, vsebuje tudi problematiko, s katero se tudi sam bavim, zlasti poslednjih dvajset let. Gre za meje, narodne manjšine in panonski multikulturni prostor. Posebno me veseli, ker kongres posveča posebno pozornost porabskim Slovencem in Slovincem v Radgonskem kotu. Z vprašanjem porabskih Slovencev in z njihovim narečjem sem se baval že kot študent slavistike konec tridesetih let 20. stoletja. Problematiko Slovencev v Radgonskem kotu in vzdolž slovensko-avstrijske meje pa podrobneje raziskujemo predvsem v okviru Odbora za preučevanje narodnih manjšin na SAZU, zlasti po ustanovitvi Kulturnega društva 7. člen 1988. leta, po letu 1995 pa tudi v okviru raziskovalnega in kulturnega programa Dr. Šiftarjeve fundacije, ki deluje v okviru Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih.

Rezultate naših mednarodnih srečanj na SAZU ali v Dr. Šiftarjevi fundaciji lahko najdete v naših zbornikih *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski* (1994), *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nadasdyjev dvorec)* (1999), *Živeti z mejo – materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete* (2000), *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost* (2005).

Drage slavistke in slavisti, prej sem dejal, da z zanimanjem spremljam, kaj se dogaja na področju slavistične znanosti. Naj dodam, da se tudi trudim, da se, v mejah mojih možnosti, občasno oddolžujem slavistiki, saj ji mnogo dolgujem. Rad bi vas tudi seznanil, kako se je zgodilo, da se po izgonu okupatorjev in osvoboditvi domovine nisem vrnil k slavistični vedi. To pojasnilo dolgujem zlasti svojim takratnim soborcem v slavističnem seminarju Filozofske fakultete na Ljubljanski univerzi l. 1941 in 1942. Tam, v pritličju NUK-a, smo že prve dni maja 1941 začeli organizirani boj proti italijanskemu okupatorju. Mnogi mladi slavisti smo takrat sklenili, da se vrnemo h knjigi šele, ko izženemo tuje napadalce. Naš boj se je nadaljeval tudi v zaporih in koncentracijskih taboriščih.

Po februarju 1942 sem jih v 16 mesecih tudi sam okusil – od belgijske vojašnice v Ljubljani, Gonarsa, Trevisa, Padove do zloglasnega Kamporja na otoku Rabu.

Po objavi kapitulacije Italije 8. septembra 1943 smo interniranci na Rabu v sodelovanju z otočani razorožili 2000-glavo italijansko posadko in oblikovali Rabsko brigado. Štela je 1650 dobrovoljcev – Slovencev, Hrvatov in Židov. Hrvati in Židje so po prehodu brigade na kopno ostali na Hrvaškem, trije slovenski bataljoni – okrog 1000 borcev – pa so se po treh dneh pospešenega pohoda na planini Mašun v snežniškem pogorju vključili v XIV. divizijo NOV in POS. Toda naši borci, bivši interniranci, so bili po večmesečnem trohnenju v koncentracijskem taborišču preveč izčrpani in niso bili kos partizanskim naporom. Zato so dobili bolezenski dopust z nalogo, da se po dveh tednih pridružijo najbližji partizanski enoti. To je pretežna večina tudi storila. Mene pa je pot vodila ponovno v Italijo, v Milan. Tam sem naslednjih dvanajst mesecev deloval na poglobljanju vojaškega, političnega in kulturnega sodelovanja med slovenskim in severnoitalijanskim antifašističnim odporištvom kot vojaški in politični predstavnik Narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije pri poveljstvih brigad Garibaldi in Korpusa dobrovoljcev svobode ter pri predsedstvu Narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo. Sledili so štirje meseci mojega inštruktorskega dela pri skupnih organih slovenskega in italijanskega odporišтва v Trstu. Medtem se je vojna že približala koncu. Pričakoval sem, da bom kmalu zopet v Ljubljani. Toda v začetku marca 1945 so me poslali v Beograd na delo v zveznih organih mlade jugoslovanske federacije.

Ko je maja 1945 petletna vojna vihra v Evropi utihnila, sem postavil vprašanje vrnitve na Univerzo v Ljubljani k poklicu, za katerega sem se že pred vojno usposobil. Odgovor je bil kratek, vojaški: »Ljepa stvar, taj tvoj univerzitet,« mi je dejal moj vojni šef, general iz Črne gore, »ali zapamti, front je ovdje. Razgovarajmo jo še. Razmisli!« Sledilo je deset mesecev molka. Marca 1946 pa sem bil dodeljen kot predstavnik Jugoslavije zavezniški ameriško-angleško-francosko-sovjetski (ruski) komisiji s sedežem v Trstu. Njeni izvedenci so v Istri, na Primorskem in v Furlaniji – Julijski krajini ugotavljali hrvaške in slovenske narodnostne meje. Kmalu nato – julija 1946 – se je začela Mirovna konferenca v Parizu. In drugega torka v septembru je bilo sklicano prvo zasedanje generalne skupščine Združenih narodov v New Yorku. Sodeloval sem v pripravah in na zasedanjih. Polne roke posla. In še vedno molk.

Osemindvajsetega junija 1948 pa je udarila strela iz Kremlja v Moskvi. Stalin je obtožil Tita in KPJ revizionizma. Sledilo je izobčenje KP Jugoslavije iz Informbiroja, mednarodne organizacije Komunističnih partij pod vodstvom VKP(b) Sovjetske zveze. Na vzhodni in severni meji Jugoslavije so se kopičile armade sosednjih držav pod vodstvom Sovjetske zveze.

»Jesi li razmislio?« me je nekega jutra po mojih dveh prečutih nočeh na dežurstvu v polni vojni opravi povprašal general. »Seveda!« je bil moj odgovor.

Razumel sem: Demokratska federativna Jugoslavija je bila v življenjski nevarnosti. In vpisal sem se na podiplomski tečaj iz politične ekonomije in politologije na Visoki politični šoli v Beogradu. Zavedal sem se, da za odgovornosti na političnem torišču nisem bil dovolj pripravljen; saj me med predvojnimi slavističnimi študijem v l. 1938–41 politična ekonomija ni kaj mnogo zanimala, politika pa še manj. Sklenil pa sem, da bom tudi v bodoče nadaljeval znanstveno delo na področju družbenih in humanističnih znanosti brez ozira na to, kakšne bodo moje državne obveznosti. Tako sem vse do l. 1985 vzporedno deloval na dveh statvah. Ni bilo lahko, ampak trud je bil poplačan.

Med trajnejše sadove mojih dolgoletnih naporov na znanstvenem področju v tisti dobi sodi vsekakor Mednarodni center za podjetja v javni lasti. Ustanovili smo ga 1974. leta v Ljubljani kot raziskovalno, izobraževalno in posvetovalno ustanovo za sodelovanje Jugoslavije z deželami v razvoju, zlasti na področju upravljanja v javnem sektorju narodnega gospodarstva. Po osamosvojitvi Slovenije ustanova nadaljuje svoje delo pod imenom Mednarodni center za promocijo podjetij.

»Kaj pa slavistika?« boste vprašali. Rekel bi, da se je tudi na tem področju zvrstilo nekaj omembe vrednih dogodkov. Leta 1974 so na simpoziju o Števanu Küzmiču v Murski Soboti objavili del moje obsežne razprave iz l. 1939 O jeziku Števana Küzmiča v njegovem prevodu *Svetega pisma* v prekmurščino. Razprava je l. 1940 obležala v uredniškem predalu mariborskega *Časopisa za zgodovino in narodopisje* (ČZN), saj je revija tega leta začasno nehala izhajati zaradi bližajoče se vojne. V zvezi s to objavo se je obnovila tudi razprava o jeziku Mikloša Küzmiča in o njegovem prevodu *Svetih Evangeliumov*. To je bilo po 35 letih moje prvo ponovno soočenje s problematiko slovenskega jezika. Menim, da sva to razpravo končno sklenila z dr. Jožefom Smejcem, odličnim poznavalcem Mikloša Küzmiča in njegovega dela, na simpoziju v Kančevcih aprila letos ob 200-letnici Mikloševe smrti. Prvo neposredno srečanje s slovenskimi slavisti pa se je zgodilo 4 leta kasneje na kongresu Slovenskega slavističnega društva na Bledu, oktobra 1979, kjer sem bil povabljeni govornik.

Dve leti kasneje smo ob sklepu Levstikovega leta (1981) z državno pomočjo obnovili Zadružni dom – današnji Kulturni dom v Velikih Laščah – in v njem oblikovali spominske sobe velikanov slovenske književnosti Frana Levstika, Josipa Jurčiča in Josipa Stritarja. In končno, leta 1984 ob 400-letnici Trubarjeve smrti smo – tudi z državno pomočjo – na Rašici pri Velikih Laščah obnovili Trubarjevo domačijo, mlin, žago in kaščo. Ta kulturni spomenik od takrat vsako leto privablja stotine šolarjev na »uro pouka v naravi«. Naj dodam, da na severovzhodu Slovenije podobno poslanstvo med mladino razvija že nekaj let Dr. Šiftarjeva fundacija s svojim bogatim raziskovalnim, izobraževalnim in kulturnim programom. Bil bi slab predsednik Programskega sveta te ustanove, če ne bi ob tej priložnosti povabil tukaj zbranih slavistk in slavistov, naj se s svojo ustvarjalnostjo pridružijo našim naporom.

Nagrajenci Slavističnega društva Slovenije leta 2006

Upravni odbor Slavističnega društva Slovenije je na dopisni seji septembra 2006 sklenil podeliti nagrado Slavističnega društva Slovenije za leto 2006

Ivani Mariji POTOČNIK

za življenjsko delo

Iva Potočnik je bila od leta 1968 profesorica slovenščine na osnovni šoli na Prevaljah. Vodila je oddelek za odrasle, bila mentorica študentom na praksi in zunanja ocenjevalka. S sestavljanjem izvirnih in ustvarjalnih nalog je sodelovala pri tekmovanju za Cankarjevo priznanje in na seminarju mentorjev CT. Njeni učenci so na državnem tekmovanju osvojili več kot deset zlatih Cankarjevih priznanj in celo prvo mesto, uspešni so bili tudi na Srečanju mladih raziskovalcev Slovenije. Petindvajset let je bila mentorica šolskemu glasilu *Vigred*, ki je bilo štirikrat med najboljšimi v Sloveniji. Delovala je v Slavističnem društvu Koroške, v organih šole in sindikata, pri Bralnem društvu Slovenije in v Sekciji za zbiranje in raziskovanje slovenske slovstvene folklore pri Slovenskem svetovnem kongresu. Vodila je šolski aktiv slovenistov, študijsko skupino za slovenščino na Koroškem, pripravljala predloge učnega načrta za slovenščino v devetletki in se angažirala pri presoji kriterijev ocenjevanja ter pripravi elektronskega slovarja. Izvajala je seminarje za učitelje zamejskih šol, iz vsega naštetega objavljala in si pridobila naziv multiplikator ZRSS za slovenščino in naziv svetnice. Iva Potočnik je predana, ustvarjalna in marljiva slovenistka.

Darinka Rosc, ZRSS, OE Slovenj Gradec, in Vlado Pirc, ZRSS, OE Kranj

Darinki AMBROŽ

kot odlični učiteljici slovenščine

Darinka Ambrož je profesorica slovenščine na Gimnaziji Jožeta Plečnika v Ljubljani. To ni le njena služba, ampak njen način življenja in poslanstvo, o čemer pričajo mentorstva dramskim krožkom, šolskim glasilom, literarnim tekmovanjem in raziskovalnim nalogam. Darinka Ambrož svojih izkušenj in širokega znanja ne deli samo svojim dijakom, ampak tudi kolegom. Je predavateljica na seminarjih za učitelje, na študijskih delavnicah, avtorica didaktičnih modelov, soavtorica priročnikov za učitelje, sodelavka v skupinah za učno načrtovanje, mentorica študentom slovenistike na pedagoški praksi in vzorčna učiteljica, ki svoj način poučevanja z uspehom pokaže tudi zunaj naših

meja. Vse te pridobitve »minulega dela« uporabljaja v zadnjih letih kot avtorica oz. soavtorica srednješolskih učbenikov *Na pragu besedila* in *Branja* ter kot članica Predmetne maturitetne komisije za slovenščino. Učitelj v svojem profesionalnem razvoju napreduje skozi več stopenj. Prav na vrhu je učitelj ekspert, ki pri poučevanju ne sledi le svojemu strokovnemu znanju, pač pa ga podaja skozi optiko požlahtnjene intuicije, tako da prisluhne svojemu občutku za situacijo in naslovnike. Za to so potrebne tudi posebne človeške lastnosti, strpnost, empatija, občutek za dobro in lepo in za predajanje tega drugim. Vse to ima prof. Darinka Ambrož, nedvomno ena najodličnejših sodobnih učiteljic slovenščine.

Red. prof. dr. Boža Krakar Vogel, FF v Ljubljani

Irmi KERN SLAPAR

kot odlični učiteljici slovenščine

Irma Kern Slapar poučuje slovenščino in angleščino na različnih stopnjah zahtevnosti. Pedagoške ure izvaja ustvarjalno in kvalitetno, kar dosega s strokovno poglobljenim delom in tankočutnim odnosom do dijakov. Po eni strani se ukvarja z dijaki, ki imajo manjše sposobnosti za učenje, istočasno pa nadpovprečnim omogoča hitrejše napredovanje. To dokazujejo uspehi njenih dijakov pri zaključnem izpitu in poklicni maturi ter zlata in srebrna priznanja na Cankarjevem tekmovanju. Poleg dodatnega dela na šoli je uspešno sodelovala z Zavodom za šolstvo, Filozofsko fakulteto, Državnim izpitnim centrom in Slavističnim društvom. Organizirala je slovenski slavistični kongres 1997 v Kranju in srečanja s pomembnimi slovenskimi literati in teoretiki. Pridobila je naziv višja predavateljica za predmete poslovno sporazumevanje v angleščini, poslovno sporazumevanje v slovenščini in strokovna terminologija v tujem jeziku. Iz angleščine je v slovenščino je prevedla več priročnikov za maturo in domače branje, med drugim tudi vodnik po romanu *Zločin in kazen*, ki je bil letošnji maturitetni roman. Ob vseh nalogah, ki jih zavzeto opravlja, vedno znova preseča njena odprtost za nove izzive in hkrati odprt, topel in človeški pogled na sodobni svet in reševanje problemov v njem.

Ravnateljica šole mag. Lidija Grmek Zupanc

Urški PERENIČ

za uspešen diplomski študij

Urška Perenič s Prema pri Ilirski Bistrici se je odločila, da za diplomsko delo ne bo potrebovala absolventskega staža in da jo bo napisala in zagovarjala kar v četrtem letniku. To ji je uspelo v tej meri, da je del diplomske naloge objavila v *Slavistični reviji* in bila predlagana za fakultetno študentsko Prešernovo nagrado. Tema diplomskega dela, ki ga je prijavila na oddelku za slovenistiko in

na oddelku za nemcistiko, so bili slovensko-nemški odnosi na primeru koroškega pisatelja Josefa Perkoniga. Poglobila v doslej nepoznane korespondenčne vire avtorja s slovenskimi kulturniki, ki jih je odkrila v celovškem deželnem arhivu. Ni treba poudarjati, da je med študijem blestela z najvišjimi ocenami in bila Zoisova štipendistka. Študijsko strast je potrdila z vpisom na podiplomski študij, kjer raziskuje žensko avtorstvo in oblikovanje nacionalnega literarnega sistema; iz tega tudi že objavlja v znanstvenem tisku, npr. o nemškem opusu Luize Pesjak. Neverjetno delavnost izpričuje Urška Perenič z vzporedno asistentsko službo na slovenski gimnaziji in trgovski akademiji v Celovcu, z angažmajem pri raziskovalnih in publicističnih projektih in simpozijih v Avstriji, pisanjem spremnih besed k leposlovnim knjigam, z redakcijskim delom za angleško-slovenski slovar in s predavanjem na seminarju SJLK za tujce. Zelo obetavno!

Red. prof. dr. Miran Hladnik

Častni član Slavističnega društva Slovenije France Novak

Dr. France Novak (rojen 1934) je s svojim dolgoletnim in raznolikim jezikoslovnim delom pustil vidne sledove na področju slovenistike. Domala vsa njegova poklicna pot je povezana z Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša, s katerim še vedno sodeluje. Je soavtor in sourednik prve in druge knjige *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Sodeloval je pri pripravi različnih zgodovinskih slovarjev, zlasti pa pri pripravljalnih delih za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev*. Mednje spada tudi izdelava podrobne zamisli slovarja, ki je predstavljena v poskusnem snopiču. V tesni povezavi s slovarskim delom je teklo njegovo raziskovalno delo, ki razkriva več interesnih področij. Najpogostejše so leksikološke raziskave, pri katerih posebej izstopajo pomenoslovne teme, sledijo jim funkcijskozvrstne (zlasti raziskave poslovnega in uradnega jezika) ter raziskave z jezikovnozgodovinskega področja. Rezultat Novakovega intenzivnega raziskovalnega dela je veliko število razprav, ki so izhajale v revijah in simpozijih zbornikih, pa tudi dve monografiji, od katerih ima zlasti monografija iz leta 2004, ki je namenjena obravnavi večpomenskosti v jeziku slovenskih protestantskih piscev, veliko uporabno vrednost za slovaropisje. Posebno dragocena so njegova spoznanja o slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, ki ga je raziskoval kot sistemsko celoto. Zanesljivost jim zagotavlja uporaba pronicljive analitične metode ter opiranje na trdne gradivske temelje. Marsikatera njegovih ugotovitev odločilno spreminja dosednji način razumevanja in videnja pojavov.

Bogato jezikoslovno znanje mlajšim rodovom posreduje pri pedagoškem delu, ki ga opravlja na več fakultetah in na različnih slovenskih univerzah. Študente seznanja s slovenskim knjižnim jezikom, predava pa tudi poslovno in uradno komuniciranje. Rezultat načrtnega raziskovalnega dela in dolgoletnih

pedagoških izkušenj je tudi teoretično in metodološko izpopolnjeni učbenik, namenjen poučevanju jezikoslovnega dela poslovnega in uradnega komuniciranja. Kot pedagog skuša pri študentih doseči kakovostno jezikovno znanje, nujno potrebno za uspešno opravljanje poklica. V zvezi z različno problematiko slovenskega jezika se je pogosto tudi javno oglašal.

France Novak je vsestransko aktiven član Slavističnega društva Slovenije: kot dolgoletni član upravnega odbora, kot predsednik društva (v letih 1992 do 1995) in kot zavzet in zanesljiv sodelavec pri številnih akcijah in nalogah, ki jih je vodilo društvo. Med drugim je bil urednik povzetkov za 13. mednarodni slavistični kongres, ki je leta 2003 potekal v Ljubljani. V času njegovega predsednikovanja se je (tudi po njegovi zaslugi) okrepilo sodelovanje z zamejskimi slavisti, urejeno je bilo samostojno članstvo v Mednarodnem slavističnem komiteju, po novi zakonodaji je bil urejen pravni status društva, ustaljeno je bilo izhajanje zbornikov ob slovenskih slavističnih zborovanjih, kongresih in drugih dejavnostih, okrepljena je bila skrb za jezik pri oblastvenih organih, v okviru zborovanj je zaživelo predstavljanje slovenističnih publikacij, zaživela ali okrepila so se nekatera strokovna srečanja.

Predlagatelji ne moremo obiti njegovih osebnostnih potez. S svojo dolenjsko obarvano prijaznostjo je vedno pripravljen tovariško pomagati kolegom, a istočasno ostati dosleden pri svojih strokovnih stališčih.

Izr. prof. dr. Zoltan Jan, Univerza v Trstu,
izr. prof. dr. Majda Merše, ZRC SAZU,
izr. prof. dr. Marija Stanonik, ZRC SAZU.

Ljubljana, 13. 7. 2006

Zbirka Domača branja. Ljubljana: Delo, 2006-.

Medijska hiša Delo je za tekoče šolsko leto v sodelovanju z založbama Intelego in Študentska založba pripravila zbirko literarnih del Domača branja. V zbirko smo vključili večino del domače in svetovne književnosti, ki jih predvideva učni načrt za gimnazije in srednje šole. Broširane izdaje, opremljene s spremnimi študijami priznanih slovenskih avtorjev, vprašanji za razmislek, opombami prevajalcev in »slovarjem« manj znanih besed bodo dijakom dobrodošel učni pripomoček.

Knjige bodo izhajale skupaj s časnikom *Delo* vsak četrtek od 5. oktobra 2006 vse do 1. marca 2007. Cena posamezne knjige ob nakupu časnika *Delo* je 990 SIT (4,13 EUR). Cena za kupce kompletov je 800 SIT (3,34 EUR) za knjigo. S to družbenoodgovorno akcijo želimo razbremeniti proračune družin s šoloobveznimi otroki ter dijake in njihove starše vzpodbuditi k nakupu knjig; tako si bodo dijaki že med šolanjem ustvarili svojo prvo knjižno zbirko. Paket za 1. letnik je dosegljiv za 4400 SIT (18,36 EUR), za 2. letnik za 8000 SIT (33,38 EUR) in za 3. letnik za 6400 SIT (26,70 EUR). Celotna zbirka Domača branja je na voljo za 18.800 SIT (78,45 EUR). Profesorji slovenskega jezika lahko skupaj z razredi oblikujejo tudi »razredne pakete«, ki bodo vsebovali le njim potrebne knjige po ceni 800 sit na knjigo. V tem primeru mora biti naročenih najmanj 15 paketov na razred.

1. letnik

1. Sofoklej: *Antigona* in *Kralj Ojdip* (spremna beseda Rajko Korošec in dr. Brane Senegačnik)
2. *Zgodbe Svetega pisma* (izbor in spremna beseda dr. Vinko Cuderman)
3. Cervantes: *Don Kihot* (spremna beseda Urška Perenič)
4. W. Shakespeare: *Hamlet* (spremna beseda dr. Igor Kramberger)
5. A. T. Linhart: *Matiček se ženi* (spremna beseda mag. Klemen Lah)

2. letnik

1. F. Prešeren: *Krst pri Savici*, *Balade in romance* (spremna beseda dr. Boris Paternu)
2. J. Jurčič: *Deseti brat* (spremna beseda dr. Matjaž Kmecl)
3. J. Kersnik: *Jara gospoda* (spremna beseda dr. Gregor Kocijan)
4. I. Tavčar: *Visoška kronika* (spremna beseda dr. Miran Hladnik)
5. I. Tavčar: *Cvetje v jeseni* (spremna beseda dr. Matjaž Kmecl)
6. G. Flaubert: *Gospa Bovary* (spremna beseda Urška Perenič)
7. F. M. Dostojevski: *Zločin in kazen*, 1. del (spremna beseda dr. Vinko Cuderman)

8. F. M. Dostojevski: *Zločin in kazen*, 2. del (spremna beseda dr. Vinko Cuderman)
9. O. Wilde: *Saloma* (spremna beseda Ana Jesenec)
10. A. P. Čehov: *Češnjev vrt* (spremna beseda dr. Vinko Cuderman)

3. letnik

1. I. Cankar: *Na klancu* (spremna beseda dr. Irena Avsenik Nabergoj)
2. I. Cankar: *Martin Kačur* (spremna beseda dr. Vinko Cuderman)
3. I. Cankar: *Hlapci* (spremna beseda mag. Klemen Lah)
4. I. Cankar: *Za narodov blagor* (spremna beseda dr. Mateja Pezdirc Bartol)
5. Izbor slovenske kratke proze 19. in 20. stoletja (spremna beseda dr. Gregor Kocijan)
6. S. Grum: *Dogodek v mestu Gogi* (spremna beseda dr. Katja Mihurko Poniž)
7. A. Camus: *Kuga* (spremna beseda Barbara Logar)
8. J. P. Sartre: *Zaprta vrata* (spremna beseda Janez Stanek)

Rajko Korošec in Boštjan Grošelj

Dragoceni, a poceni.

Delo, d. o. o., Dunajska cesta 5, 1000 Ljubljana

od 5. oktobra 2006 do 8. marca 2007

Domača Branja

Vsi slovenski srednješolci prebirajo svetovne in slovenske klasike za domače branje. Lahko si jih izposodijo v knjižnici (če jih dobijo), lahko pa jih tudi kupijo. Zadnja možnost še nikoli ni bila tako privlačna. Skupaj z izvodom Dela lahko vsak teden — 23 tednov — kupite delo s seznama domačega branja za srednje šole za samo 990 SIT (4,13 EUR). Če ste naročnik katerekoli Delove edicije, pa celo za samo 800 SIT (3,33 EUR)*.

Šolsko znanje in literarni zakladi so zdaj na voljo po dostopni ceni in z novimi spremenimi besedami priznanih avtorjev.

Dragoceni, a poceni.

naročila na brezplačno
telefonsko številko
080 1199

* Preračun v evre je informativen. Zanj smo uporabili centralni paritetni tečaj (1 eur = 239,640 sit).

www.delo.si/domacabranja

Sozaložnika: Intelego d. o. o. in Študentska založba

DELO